

MOLNÁR FERENC

284. E folyó is s ho 20^{án} tartott
ton Szepeséi tilis fejező könyv
ve atolvapason. és meghitelesít.
tesett.

Itten tudomás veje

285. 1849^{án}
Hive kaiti Du
keisz Csogy J
ide pky van
mell és ab
lam Andráis
sova Búspöli
hagy 225. E

és Főisp. Bp
Csurgovich Jan
lló; Bpovi és D
lovics János Ung
ios nyugdíjas g
L végre Hák
varasoz Szepeséi

226. Tud
az, hogy
tevé
ból sa
ujas, és így ez alkalmam al Ung
várra beörni, vagy erre leteleped
muli nem fog;

Itten tudomás ve

am alfozva a női end
Szepeséi fia a semmi

A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE AZ 1848–49. ÉVI MAGYAR FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC FORGATAGÁBAN

Molnár Ferenc

A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE
AZ 1848–49. ÉVI MAGYAR FORRADALOM
ÉS SZABADSÁGHARC FORGATAGÁBAN

Monográfia

SCREENED BY

Molnár Ferenc

**A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE
AZ 1848–49. ÉVI MAGYAR FORRADALOM
ÉS SZABADSÁGHARC FORGATAGÁBAN**

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2023

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc idején játszott szerepe történetírásunk kevésbé kutatott témái közé tartozik. E ténnyel először doktori tanulmányaim kezdetén szembesültem. A hét vármegye és a Hajdú-kerület területét magába foglaló püspökség egyedülálló szerepet töltött be a joghatósága alá tartozó ruszin, magyar és román ajkú népesség által lakott hátország biztosításában.

Jelen kötet a Munkácsi Egyházmegye 1848–49. évi történetét kívánja feldolgozni. Egyrészt arra szeretnék választ keresni, milyen szerepet játszott a Popovics püspök által vezetett egyházmegye a magyar szabadságküzdelem idején. A magyar kormányzat milyen elvárásokat fogalmazott meg a klérus irányába, illetve a papság mennyire mutatkozott fogékonynak ezen igények teljesítésében? Ezzel összefüggésben a munkácsi püspökség és a magyar kormányzat viszonyát is görcső alá kívánom venni. Arra is választ szeretnék kapni, hogy a magyar vezetés milyen képet alakított ki a ruszin görögkatolikus klérusról. További vizsgálat tárgyát képezi, hogyan alakult a munkácsi püspökség és a magyar katolikus egyház kapcsolata. Milyen közös és eltérő célokat fogalmaztak meg Ungváron és Esztergomban? Milyen kezdeményezéseket tett az ungvári szentszék az egyházmegye érdekérvényesítése irányába. Milyen sikerek és kudarcok kísérték a munkácsi püspökség e lépéseit?

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (2022.12.20., 9. számú jegyzőkönyv).

Kiadásra előkészítette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege, valamint Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke.

Szerző:

Molnár Ferenc

Lektorálták:

Prof. dr. Erdődy Gábor DSc, a történelemtudományok doktora, professor emeritus (Történelemtudományi Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Prof. dr. Hermann Róbert DSc, a történelemtudományok doktora (Történelemtudományi Doktori Iskola, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)

Dr. Csatáry György PhD, docens (Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász)

Műszaki szerkesztés: *Dobos Sándor és Vezsdel László*

Tördelés: *Vezsdel László*

Korrektúra: *Gricza-Varcaba Ildikó*

Borítóterv: *Vezsdel László*

A borító címlapján: Popovics Bazil munkácsi görögkatolikus püspök portréja (Листоукъ, 1891. október 1. 19. sz. 222.). A borító hátlapján: Az ungvári görögkatolikus székesegyház 1913-ban (Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár).

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel:

Dobos Sándor (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia tartalmáért a szerző a felelős.

A tudományos kiadvány tartalmát az „Unicheck” online plágium-ellenőrző program segítségével ellenőriztük.

A monográfia megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8276-28-7

© Molnár Ferenc, 2023

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2023

TARTALOM

BEVEZETÉS.....	7
HISTORIOGRÁFIA.....	11
FORRÁSOK.....	21
I. FEJEZET. A MUNKÁCSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ- MEGYE TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL POPOVICS BAZIL MUNKÁCSI PÜSPÖK BEIKTATÁSÁIG (1838).....	23
I. 1. Az ortodox vallású magyarországi ruszinság etnogenezise.....	23
I. 2. A magyarországi ruszinság ortodox egyházházának kialakulása és fejlődése.....	28
I. 3. A ruszin görögkatolikus egyház létrejötte. Az ungvári és a munkácsi unió.....	37
I. 4. Az uniós mozgalom megtorpanásától a Rómával való egység megerősítéséig. De Camillis János József püs- pök tevékenysége.....	44
I. 5. Az Egerrel való szembenállás kialakulása és erősö- dése. Harc egy önálló görögkatolikus egyházmegye felállításáért.....	53
I. 6. A kánonszerűen felállított Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története Popovics Bazil püspök beiktatásáig.....	65
II. FEJEZET. A MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG AZ 1848–49. ÉVI ESEMÉNYEK ELŐTT.....	73
II. 1. A Munkácsi Egyházmegye statisztikai adatai az 1848-as forradalom előestéjén.....	73
II. 2. Popovics Bazil munkácsi püspök tevékenysége az 1848-as események előtt.....	77
II. 3. A Munkácsi Egyházmegye püspökét és papságát ért pánszláv vádak a reformkor késői szakaszában.....	81
III. FEJEZET. A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE AZ 1848– 1849. ÉVI MAGYAR FÜGGETLENSÉGI KÜZDELMEK SZOLGÁLATÁBAN. KIHÍVÁSOK ÉS EREDMÉNYEK.....	87
III. 1. A forradalom ungvári fogadtatása.....	87

III. 2. Görögkatolikus képviselőjelöltek és a forradalom sajtója	92
III. 3. A munkácsi püspökség problémái és kihívásai 1848 nyarán–őszén.....	105
III. 4. A máramarosi papság szerepe a román mozgalmak pacifikálásában.....	113
III. 5. A máramarosi görögkatolikus papság és a verhovinai ruszinok lázadása	118
III. 6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában.....	122
III. 7. Az 1848–1849. évi tábori lelkészi szolgálat kérdése.....	140
IV. FEJEZET. A MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG ÉRDEKÉRVÉ- NYESÍTÉSI KÍSÉRLETEI 1848–1849-BEN	147
IV. 1. Ungvár és a magyarországi katolikus egyház autonó- miamozgalma	147
IV. 2. Reformhangok az Ungi Főesperességből	155
IV. 3. A görögkatolikus papság megélhetési forrásai. A kong- ruarendezés kérdése.....	160
IV. 4. Indítvány egy önálló görögkatolikus minisztériumi osztály felállítására.....	173
IV. 5. Az önálló érsekség igénye	177
IV. 6. A leendő ruszin értelmiség stratégiái	184
IV. 7. Kísérletek a ruszin sajtó megteremtésére	190
ÖSSZEGZÉS	195
FORRÁSJEGYZÉK	199
IRODALOM.....	201
FÜGGELÉK	221
1. sz. függelék. A munkácsi püspökség joghatósági érdektségébe tartozó törvényhatóságok nemzetiségi megoszlása 1847-ben	222
2. sz. függelék. A munkácsi püspökség joghatósági érdektségébe tartozó törvényhatóságok felekezeti megoszlása 1847-ben.....	224

BEVEZETÉS

Az 1848. évi tavaszi események Magyarországon új helyzetet teremtettek. Az ország történetében először a magyar törvényhozásnak felelős kormánya alakult, amelynek első intézkedései között szerepelt a jobbagyság intézményének megszüntetése. Az uralkodó által 1848. április 11-én szentesített törvények alapján rengették meg a feudális rendi berendezkedést. Az utolsó rendi diéta – a reformkor tapasztalatait ötvözve – olyan törvényeket dolgozott ki, amelyek utat nyitottak az ország polgári átalakulása előtt.

1848 tavaszának egyik leglényegesebb kérdése az állam és az egyház viszonyának meghatározása volt. A Batthyány-kormány és a katolikus egyház vezetői közötti viszony nem volt problémamentes. A katolikus vallás elvesztette államvallási státuszát. A püspöki kar több kérdésben sem tudta érvényesíteni akaratát. A testület 1848. március 20-án feliratot intézett a királyhoz, amelyben a főkegyúri jog gyakorlását teljes egészében meghagyta volna az uralkodó jogkörében. Ez a kezdeményezés nem járt sikerrel, hiszen az 1848. évi III. tc. a főkegyúri jogból származó cselekvés jogát a magyar kormány hatáskörébe utalta, a főpapok kinevezésénél pedig előírta a kultuszminiszter ellenjegyzésének szükségességét.

Április 8-án a katolikus püspöki kar egy petíciót fogadott el, amely a katolikus egyház autonómiájának megteremtését célozta meg. A pontok között szerepelt a katolikus egyház szabadságának törvényes biztosítása, iskoláik önálló működtetése, az iskolai alapítványaik egy egyháziakból és laikusokból álló bizottmány általi kezelése. A petíció benyújtása azonban megkésett, hiszen az április 11-én berekesztett törvényhozásnak már nem maradt ideje arra, hogy érdemben foglalkozzon az indítvánnyal. A püspöki karnak annyit azonban sikerült elérnie, hogy júniusban – a váci püspökség kivételével – a megüresedett érsekségek és egyházmegyék élére új főpásztorokat nevezzenek ki. V. Ferdinánd király így nevezte ki esztergomi érsekké Hám János szatmári püspököt.

Az áprilisi törvények közül két törvénycikk foglalkozott közvetlenül az egyházak és a felekezetek helyzetével. A XIII. tc. a papi tized eltörléséről rendelkezett. Ezzel egyidejűleg leszögezte, hogy az alsópapság „illő ellátása iránt” az uralkodó – a magyar kormány által – rész-

letes törvényjavaslatot fog előterjeszteni a következő országgyűlés elé. *A vallás dolgában* című XX. tc. kimondta a magyarországi törvényesen bevett vallásfelekezetek tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát. Inentől kezdve az unitárius közösséget is bevett vallásnak nyilvánították. A törvény előírta, hogy a felekezetek egyházi és iskolai szükségleteit az állam fedezze. Ennek megvalósítási módjáról a következő országgyűlésnek kellett rendelkeznie az illetékes felekezetek véleményének figyelembevételével. A kormányon belül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kötelességéül szabták gondoskodni arról, hogy a bevett vallásokat követő honvédeket tábori lelkészekkel lássák el.

1849. január elején a császári-királyi csapatok birtokba vették Pestet. Több egyházi vezető, köztük Hám hercegprímás, a kényszer hatása alatt tudomásul vette a fennálló helyzetet, s a városba bevonuló osztrákok előtt fogadott hűséget I. Ferenc József császárnak. A Bécs szolgálatába lépő főpapokat a magyar vezetés hazaárulóvá nyilvánította, vagyonukat zár alá vette.

Popovics Bazil munkácsi görögkatolikus püspök szinte az utolsó percig együttműködött a forradalmi magyar kormányzattal. Először doktori tanulmányaim kezdetén szembesültem azzal a ténnyel, hogy a munkácsi püspökség az 1848–1849. évi szerepe történetírásunk kevésbé kutatott témái közé tartozik. A hét vármegye (Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs) és a Hajdú-kerület területét magába foglaló püspökség egyedülálló szerepet töltött be a joghatósága alá tartozó ruszin, magyar és román ajkú népesség által lakott hátszág biztosításában.¹ Jelen kötet a Munkácsi Egyházmegye 1848–49. évi történetét kívánja feldolgozni. Ennek megfelelően alakítottam ki a munka szerkezetét.

A kötet elején betekintést nyújtok a témára vonatkozó historiográfiai és levéltári forrásokba. Az első fejezet a ruszinok magyarországi letelepedésének körülményeit, illetve a magyarországi görögkatolikus egyház létrejöttének különböző állomásait taglalja. Jelen tartalmi egység az eseményeket Popovics Bazil munkácsi püspök felszenteléséig (1838) vizsgálja.² A fejezet viszonylag nagy terjedelemben tárja az

¹ Vö. Kozma 1909.; Bendász 1997. 47.

² A témára vonatkozó munkák a teljesség igénye nélkül ld.: Hodinka 1909.; uő. 1911.; Lacko 1965.; Pirigyi 1990a; Pekar 1992.; Botlik 1997.; Fenics 1997.; Véghseő 2011.

olvasó elé a püspökség 1848 előtti históriáját. Az előzmények részletesebb ismertetését két okkal szeretném magyarázni. Egyrészt a téma specifikus jellegéből adódóan hasznosnak vélem egy teljesebb összefoglaló rész elkészítését. Másrészt az előzményekben bemutatott kérdések bővebb kifejtése jelentős mértékben segítheti az 1848–1849. évi események mélyebb értelmezését.

A második fejezetben a Munkácsi Egyházmegye 1848 előtti helyzetét taglalom. Ennek keretében ismertetem a püspökség 1847. évi statisztikai adatait, majd szót ejtek Popovics püspök 1848 előtti tevékenységéről, illetve a görögkatolikus klérust ért pánszláv vádakról.

A kötet harmadik fejezete a munkácsi püspökség és a papság 1848–1849-es szerepvállalását veszi górcső alá, különös hangsúlyt fektetve a magyar kormányzat klérussal szemben támasztott elvárásaira.

A negyedik fejezetben a Munkácsi Egyházmegye érdekérvényesítési kezdeményezéseit ismertetem. A papi illetménykiegészítés (kongrua), a kultuszminisztériumon belüli megalakítandó önálló görögkatolikus osztály, vagy a munkácsi érsekség felállításának vizsgálata által betekintést nyerhetünk a püspökség magyar kormányhoz és a katolikus egyházhoz fűződő viszonyába.

Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet mindazoknak, akik segítséget nyújtottak a jelen kötet alapjául szolgáló doktori értekezésem elkészítéséhez. Elsőként doktori témavezetőmnek, Erdődy Gábornak szeretnék köszönetet mondani, aki az egyháztörténet-kutatás útján elindított, s aki mindvégig figyelemmel kísérte és segítette munkámat. Köszönettel tartozom Csatáry Györgynek, aki egykori főiskolai témavezetőmként, majd kollégámként és főnökömként látott el értékes szakmai tanácsokkal. Kiemelten köszönöm Pajkossy Gábornak, hogy szakmai észrevételeivel támogatta dolgozatom elkészítését.

A Balassi Intézet miniszteri ösztöndíját kell megköszönnöm, amely révén lehetővé vált számomra az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Programjában való részvétel. Ezenkívül köszönetet kell mondanom az MTA Domus Kuratóriumának, hogy támogatta e kötet megjelentetését.

Szakmai javaslataiért köszönet illeti Solymosi Józsefet, aki hozzájárult ahhoz, hogy a kutatásokba olyan levéltári anyagokat is bevonjak, amelyek egyébként bizonyára elkerülték volna a figyelmemet. Köszönetet mondok Suslik Ádám barátomnak szakmai tanácsaiért.

Hálásan köszönöm édesanyámnak és páromnak, Pallay Katalinnak a türelmet, támogatást és segítséget, melyek nélkülözhetetlenek voltak ahhoz, hogy elkészíthessem e dolgozatot. Egyúttal köszönettel tartozom mindazon kollégáknak és barátoknak, akik munkám elkészítésében segítségemre voltak.

HISTORIOGRÁFIA

A munkácsi püspökség 1848–49-es múltját taglaló munkák elsősorban a görögkatolikus klérus hazafiságát hangsúlyozzák. Egyrészt említést tesznek arról, hogy Popovics püspök támogatta a forradalmi kormányzatot, másrészt kiemelik: a harcokban több mint 80 felszentelt görögkatolikus pap vett részt nemzetőrtisztként, tábori lelkészként és haditudósítóként. A munkácsi püspökség történetéről megjelenő írások és tanulmányok nem minden esetben támaszkodtak az elsődleges forrásokra, illetve vették figyelembe a korszerű tudományosság alapkritériumait.³

A bevezető fejezetben a ruszinság északkelet-magyarországi letelepedését és a Munkács központú görögkatolikus egyházszerkezetük kialakulását mutatom be Popovics Bazil munkácsi püspök 1838. évi beiktatásáig. A munkácsi püspökség kialakulása szorosan összefügg az ortodox hitet követő ruszinok Északkelet-Magyarországon való letelepedésével, amely tömeges mértékben a tatárjárást követően vette kezdetét. A ruszinság korai történetéről több írás is megjelent. A görögkatolikus papi családból származó képzett szlavista, Hodinka Antal az 1900-as évek elején jelentette meg két forrásértékű munkáját. *A munkácsi görögkatholikus püspökség története* című monográfiája a ruszinok és munkácsi püspökség történetét követi nyomon egészen 18. század végéig.⁴ E kiadvány szerves folytatásaként jelentette meg *A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára* című forrásgyűjteményt.⁵ Hodinkán kívül S. Benedek András, Kobály József, Bonkáló Sándor adtak ki különböző munkákat a ruszinok történetéről.⁶

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola *Collectanea Athanasiana* című sorozatának jóvoltából az utóbbi időkben számos kiváló kötet született a magyarországi görögkatolikusok korai újkori történetéről. Ide sorolható Véghseő Tamásnak, a főiskola rektorának „... mint igaz egyházi ember ...”. *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlőd-*

³ Vö. Hodinka 1992.27–34. Bendász 1997.; Botlik 1997.; Pirigyi 1998. 149–164.

⁴ Hodinka 1909.

⁵ Hodinka 1911.

⁶ A teljesség igénye nélkül: S. Benedek 2000.; uő. 2003.; Kobály 1998.; uő. 2003.; Bonkáló 1996.

dése című monográfiája.⁷ A kiadvány részletesen elemzi, milyen feltételek mellett került sor az ortodox hitű ruszinság Rómával kötött uniójára. Véghseő munkája a Rákóczi-szabadságharc végéig követi nyomon az ún. uniós mozgalmat.

A ruszinság Rómához és a magyarországi katolikus egyházhoz való csatlakozása az 1646-ban megkötött ungvári unióval vett lendületet. A munkácsi püspökségnek ez által lehetősége nyílt a modernizációra, az egyesült szertartású klérusnak pedig a társadalmi integrációra. Ugyanakkor a Munkácsi Egyházmegye és papságának jogait egyre inkább korlátozta az az egri püspökség, amely a régió római katolikus hívei felett gyakorolt joghatóságot. A Munkács és Eger között kialakult konfliktust csak a Munkácsi Egyházmegye szabályszerű kanonizálása (1771) tudta feloldani. Véghseő Tamás szerkesztésével – a *Collectanea Athanasiana* sorozaton belül – két olyan konferenciakötet is napvilágot⁸ látott, amely a legújabb kutatási eredményekkel gazdagítják az északkelet-magyarországi egyesült szertartásúak 17–18. századi történelméről szerzett tudásunkat. Eger és Munkács kapcsolatát vizsgálja Zsatkovics Kálmán *Az egri befolyás ellen vívott harcz a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében* című írása, amely 1884-ben jelent meg a *Századok* hasábjain.⁹ *Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok* címmel tette közzé írását¹⁰ Janka György a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tudományos folyóiratában (*Athanasiana*).

A görögkatolikus ruszinság 18. századi történetéről és társadalmi állapotáról Udvari István *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok* című kötete¹¹ nyújtja a leghitelesebb képet. Udvari munkája emellett jellemzi a ruszinság történeti-demográfiai helyzetét, valamint bemutatja a 18. századi ruszin művelődéstörténetben kimagasló érdemeket szerzett püspökök életútját.

A *Collectanea Athanasiana* sorozatának, *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* című kötete¹² 2014-ben jelent meg. A Véghseő

⁷ Véghseő 2011.

⁸ Véghseő 2008a; uő. 2010a.

⁹ Zsatkovics 1884.

¹⁰ Janka 2004.

¹¹ Udvari 1994a.

¹² Véghseő 2014a.

Tamás szerkesztésével kiadott tanulmánygyűjtemény annak a püspöknek az életútját és munkásságát járja körül, akinek vállára az 1771-ben kanonizált Munkácsi Egyházmegye megszervezésének feladata nehezedett.

A munkácsi püspökség Bacsinszky halálától (1809) – a hozzá hasonló történelmi jelentőségű – Popovics Bazil püspök kinevezéséig (1837) terjedő időszakával csak elvétve foglalkozik néhány összefoglaló jellegű munka. A kárpátaljai születésű, Egyesült Államokba emigrált Athanasius (Atanaszj) Pekar *The History of the Church in Carpathian Rus'* című monográfiája¹³ az ungvári uniótól a görögkatolikus egyház II. világháború utáni felszámolásáig vázolja az eseményeket. Az ukrán nacionalista irányzatot képviselő szerző véleményét tükrözi munkája 19. századot taglaló fejezetének címe: *Az egyház magyarosítására tett kísérletek (The Attempts to Magyarize the Church)*.

Pirigyi István *A magyarországi görög katolikusok története* című munkájának 2. kötete¹⁴ a 18. század második felétől egészen Trianonig nyújt átfogó képet az ország görögkatolikus egyházmegyéinek fejlődéséről. A többi püspökséghez hasonlóan, a Munkácsi Egyházmegye történetét is a püspökök életrajzára koncentrálnak ismerteti. Botlik József *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)* című könyve¹⁵ – a szakirodalomra támaszkodva – a ruszin betelepüléstől a rendszerváltást követő néhány évig igyekszik összefoglalni a ruszinság és a Munkácsi Egyházmegye történetét.

A Munkácsi Egyházmegye joghatósága alatt álló görögkatolikus közösség 19. század eleji ismertetésével közvetett módon foglalkoznak azok a munkák, amelyek a magyarországi ruszin mozgalom fejlődését vetették górcső alá. Az 1945 nyarán kötött csehszlovák–szovjet kormányközi egyezmény alapján Kárpátalját az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolták. Az itt berendezkedő szovjet vezetés illegalitásba kényszerítette a görögkatolikus egyházat és a ruszinok jogait sem ismerte el. A régió történelmét csak a sztálinista hatalom prizmáján keresztül lehetett értelmezni. A marxista történetírás azt akarta bizonyítani, hogy a ruszinok mindig is az ukrán nép szerves részét képezték. A Prága által Kárpátaljaként meghatározott terület elnevezése Moszkvából nézve

¹³ Pekar 1992.

¹⁴ Pirigyi 1990b.

¹⁵ Botlik 1997.

Kárpátontúlra vagy Kárpát-Ukrajnára változott. Ettől kezdve a történet-tudományi munkákban is kárpátukránoknak nevezték a ruszinokat. A változást tükrözi Irina Melnikova *Закарпатская Украина в революциии 1848 года* [Kárpátontúli Ukrajna az 1848-as forradalomban] című tanulmánya,¹⁶ mely 1949-ben jelent meg orosz nyelven a *Szláv Tudományok Intézetének Tudományos Kiadványában* (Moszkva–Leningrád). A mai értelemben vett Kárpátalja területének 19. századi történetéről Ivan Kolomic írta az első marxista szintézist.¹⁷ A szibériai Tomszkban kiadott monumentális munka szinte ismeretlen maradt Kárpátalján.¹⁸ A kétkötetes szintézis hangvételét plasztikusan jellemzi a második kötet egyik alfejezete, amelynek címe: *Az unitus egyház népellenes tevékenysége*.¹⁹ A sztálini időszakban készítette el Perényi József *A ruszinok történetének vázlatja 1800–1918* című kandidátusi értekezését,²⁰ amely kézirat formában kutatható az ELTE Egyetemi Könyvtárában. Az ideológiai determináltság ellenére, a mai napig ez a munka taglalja a legrészletesebben a ruszinok 19. századi történetét. Értéke forrásgazdagságában rejlik. Néhány év múlva e munka rövidített változatát²¹ az Akadémiai Kiadó adta ki orosz nyelven.

A Munkácsi Egyházmegye ruszinságával a Szovjetunió és Magyarországon kívül is foglalkoztak. L'udovít Haraksim *K sociálnym a kultúrnyj dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867* című kötete²² 1961-ben jelent meg Pozsonyban. Az Ungváron született szlovák történész akadémikus szintézise a szlovák és ukrán (ruszin) nép társadalmi és kulturális kapcsolatainak bemutatását végezte el. Haraksim összehasonlító műve a ruszin nemzeti mozgalom elemzésével túlmént a marxista elvárások szigorú korlátain. Szabadabb légkörben készítette Michal Danilak *Галицькі, буковинські, закарпатські українці в революції 1848–1849 pp.* [A galíciai, bukovinai és kárpátaljai ukránok az 1848–1849. évi forradalomban] című kötetét²³ (Pozsony–Eperjes) is, amely

¹⁶ Melnikova 1949. Melnikova e cikkét szlovákul is kiadták: Melnikova 1952.

¹⁷ Kolomic 1961–1962.

¹⁸ Magocsi–Pop 2005. 174.

¹⁹ Kolomic 1962. 281–318.

²⁰ Perényi J. 1954.

²¹ Perényi J. 1957.

²² Haraksim 1961.

²³ Danilak 1972.

a kárpátaljai ruszinok (ukránok) 1848–49-es szerepvállalását hasonlítja össze a galíciai és bukovinai ukránokkal.

A Harvard Egyetem gondozásában jelent meg 1978-ban Robert Paul Magocsi *The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus', 1848–1948* című szintézise, amely átfogó jelleggel tárja az olvasó elé a ruszin mozgalom, nyelv és kultúra, valamint a görögkatolikus közösség fejlődésének történetét a kezdetektől 1948-ig.²⁴ A Magocsi és Ivan Pop társszerkesztésével készített enciklopédia (*Encyclopedia of Rusyn History and Culture*)²⁵ pedig szintén nélkülözhetetlen eszköze a ruszinság és a Munkácsi Egyházmegye kutatásának.

A rendszerváltás utáni időszakban publikáló ukrán történészek új generációja igyekezett túllépni a marxista kánonon. Új szempontként jelentkezett viszont a nacionalista szemlélet. A magyar érdekek görögkatolikus főpapságra gyakorolt hatásának kihangsúlyozása jellemzi az Ungvári Nemzeti Egyetem oktatóinak ukrán nyelven megvédett kandidátusi (PhD) értekezéseit. Volodimir Fenics *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 pp.)* [*A görögkatolikus egyház Kárpátalja társadalompolitikai és kulturális életében*] című disszertációja²⁶ a munkácsi püspökség kánoni felállításától a kiegyezésig részletezi a görögkatolikus egyház északkelet-magyarországi szerepét. Hasonló korszakot ölel fel Marija Kaska tíz évvel ezelőtt írt *Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.)* [*A kárpátaljai ruszinok-ukránok etnopolitikai fejlődése (18. század közepe – 1867)*] című doktori munkája, melyben a kárpátaljai ruszinok-ukránok etnopolitikai jellemzőit kívánja összegezni a 18. század közepétől a dualizmus koráig. E disszertáció csak érintőlegesen foglalkozik a 19. század első felének görögkatolikus egyházával.

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét 1848–49-es események idején irányító Popovics Bazil püspök részletes életútjának feltárása történetírásunk adósságai közé tartozik. Jelen sorok írója az Új Nemzeti Kiválóság Program keretén belül kutatta a főpásztor életrajzát. Popovics első jelentősebb biográfiája Athanasius Pekar tollából szüle-

²⁴ Magocsi 1978.

²⁵ Magocsi–Pop 2005.

²⁶ Fenics 1997.

tett. А Мукачівський єпископ Василь Попович (з нагоди двохсотріччя його народження.) [*Popovics Bazil munkácsi püspök (200. születésnapja alkalmából)*] című tanulmány²⁷ legrészletesebben a püspök tevékenységének 1848-ig terjedő első szakaszát elemzi. A munkácsi főpásztor kinevezésének körülményeiről és a mezőgazdasági jellegű intézkedéseiről nyújt ismereteket Szotyori–Nagy Ágnes *A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében* című írása.²⁸ Az ukrán Mihajlo Tersakovec 1907-ben Lembergben kiadott munkája²⁹ azokat a besúgói jelentéseket tartalmazza, melyeket az 1840-es években írtak a püspökről. E munkát egy évvel később Zsatkovics Kálmán György mutatta be magyarul a *Görög Katolikus Szemlében*.³⁰

Popovics tevékenységéről két oldalban számol be egy X. monogramú szerző a *Vasárnapi Újság* hasábjain (1860).³¹ Négy évvel később ezzel a szöveggel találkozunk Mendlik Ágost *IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye* című kiadványában.³² A püspök halálának évében jelentették meg Ungváron Mondok János Popovics püspökről írt gyászbeszédét.³³

A főpásztor legnagyobb terjedelmű életrajzát a munkácsi püspökség hivatalos weboldalán olvashatjuk. Az írás³⁴ 2008-ban került fel a világhálóra. Szerzője nincs megjelölve. A munka tudományos értékét csökkenti, hogy szövegét nem látták el hivatkozásokkal.

A mai értelemben vett Kárpátalja területe 1848–1849. évi történetének legszakszerűbb feltárását Solymosi József *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben* című könyve adja, amely egyben a szerző doktori értekezése is.³⁵ Solymosi összefoglalása négy vármegye eseményeinek bemutatására vállalkozik oly módon, hogy a hadtörténeti kérdések fejtegetése mellett komplex helytörténeti,

²⁷ Pekar 1996.

²⁸ Szotyori–Nagy 2012.

²⁹ Tersakovec 1907. A kiadványról részletesebben ld. a II. 3. *A Munkácsi Egyházmegye püspökét és papságát ért pánszláv vádak a reformkor késői szakaszában* c. alfejezetet (81–86. o.).

³⁰ Zsatkovics 1908.

³¹ X. 1860.

³² Mendlik 1864.

³³ Mondok 1864.

³⁴ Popovics 2008.

³⁵ Solymosi 2013.

gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti és vártörténeti kutatásai eredményeit is közli. Helyenként kitér a régió főbb nemzetiségi mozgalmaira és a görögkatolikus papság szerepére. Ugyanakkor a szerző nem használta fel a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár forrásait, és mellőzi a munkácsi püspökség történetének részletes bemutatását.

Az északkelet-magyarországi régió 1848–49-es eseményeit legelőször a kortársak jegyezték le. Várady Gábor, a Máramarosi Önkéntes Zászlóaljból szervezett 105. honvédszászlóalj parancsnoka *Hulló levelek* című írásgyűjteménye³⁶ a görögkatolikusok által több mint 80 százalékban lakott Máramaros vármegye és a helyben toborzott nemzetiségi katonaság mindennapjait eleveníti fel. Lehoczky Tivadar, aki a főhadiszíntéren tüzerfőhadnagyként harcolt, később a Schönborn-uradalom jogtanácsaként tevékenykedett, elsősorban régészeti kutatásaival hívta fel magára az ország közvéleményének figyelmét. A polihistor 1899-ben adta ki *Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben* című monográfiáját,³⁷ melynek igazi értékét az ott közölt források adják. A görögkatolikus papsaládból származó Ivan Szilvay *Önéletrajzában (Автобиография)*³⁸ arról ír, hogy ungvári gimnazistaként hogyan élte meg a magyar forradalom és szabadságharc sorsfordító eseményeit, illetve a cári intervenciót. A később Uriel Meteor név alatt publikáló, oroszbarát irányzatot követő ruszin író munkája a görögkatolikus közösség magyar ügyhöz való viszonyát is bemutatja.

A helytörténeti munkák közül Csatáry György *Szabadságharc a végeken. Anno 1848–1849*,³⁹ illetve Bagu Balázs *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján*⁴⁰ című szakmunkákat emelném ki. Bagu kötetének negyedik fejezete Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék papjairól és lelkészeiről szól. Itt tesz említést például a tábori lelkészként is működő máramarosi görögkatolikus papról, Mihály Lőrincről. A szabadságharcban szolgáló görögkatolikus papok érdemeit először Ambrus József 19. század végén kiadott *Paphonvédek albuma* című kötete⁴¹ tárta az olvasó elé.

³⁶ Várady 1892.

³⁷ Lehoczky 1899.

³⁸ Szilvay 1938.

³⁹ Csatáry 1999.

⁴⁰ Bagu 2010.

⁴¹ Ambrus 1892.

A célzottan a munkácsi püspökség és a magyar forradalom és szabadságharc eseményeire fókuszáló kötetek közül kiemelkedik Bendász István *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye* című munkája.⁴² Dolgozata megírásához még a püspöki levéltár 1945 után bekövetkező államosítása előtt megkezdte kutatásait. Így munkája legfőbb értékét az adja, hogy olyan forrásokból is meríthetett, melyek ma már nem állnak rendelkezésünkre. Kutatásaim során szembesültem azzal, hogy Bendász kötetének első – az eseménytörténetet taglaló – része teljes mértékben támaszkodik Kozma János *Adalékok Egyházmegyénk történetéhez az 1848–49. szabadságharc idejéből* című írására,⁴³ amelyet a 20. század elején közölt az ungvári *Görög Katholikus Szemle* hasábjain. Bendász kötetében olvashatunk a szabadságharcban nemzetőri, katonai és táborigyelmeztetői szolgálattal teljesített papok és ungvári szeminaristák számos résztvevőjének életútjáról. Jelen sorok szerzője *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia* címmel jelentette meg könyvét.⁴⁴ Ebben közreadta a témáról szóló tanulmányait, illetve összeállította a püspökség 1848–49. évi kronológiáját.

Közvetlenül a Munkácsi Egyházmegye 1848–1849. évi történetét dolgozza fel Pirigy István *Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban* című szaktanulmánya.⁴⁵ Hodinka Antal *Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez* címmel kiadott beszéde⁴⁶ 1943. március 15-én hangzott el Ungváron. Hodinka írásának legértékesebb részeként azoknak az egyházmegyei körleveleknek a közlését említhetjük, amelyeket csak itt olvashatunk.

Az anyaországi szerzők szakmunkái közvetetten néhány ponton érintik a munkácsi püspökség 1848–1849. évi történetét. Fazekas Csaba *Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben* című tanulmányából⁴⁷ a magyar kormány Popovics munkácsi püspökhöz fűződő kapcsolatáról tudhatunk meg részleteket. Sarnyai Csaba Máté *Polgári*

⁴² Bendász 1997.

⁴³ Kozma 1909.

⁴⁴ Molnár 2014.

⁴⁵ Pirigy 1998.

⁴⁶ Hodinka 1992.

⁴⁷ Fazekas 2001.

állam és katolikus egyház (1848. március – december). A *katolikus autonómia-törekvések megjelenése* című kötete⁴⁸ a szerző doktori dolgozatának kiadása. A monográfiából megismerhetjük Popovics püspöknek az egyházi kárpótláshoz kapcsolódó vagyoni arányosítás kérdéséről kialakított állásfoglalását. A munka végén – a kötetben gyakran előforduló egyházi személyek mellett – megtalálható a munkácsi püspök rövid biográfiája is. Sarnyai *Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez* című írásában⁴⁹ a szerző közli azt a levelet, amelyben Popovics püspök kifejti nézeteit a magyarországi katolikus egyház javainak arányosítását illetően.

Pálmány Béla *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja* című kötete⁵⁰ a forradalom és szabadságharc idején képviselői mandátumot nyert görögkatolikus honatyák tevékenységéről nyújt alapvető ismereteket.

Hajdú János *Eötvös József báró első minisztersége és F. Kiss Erzsébet Az 1848–1849-es magyar minisztériumok* című munkái⁵¹ a Munkácsi Egyházmegye és a magyar kormány, konkrétan a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium közötti együttműködés egyes kérdéseiről szolgálat információkat. Zakar Péter *A magyar hadsereg tábori lelkészeinek szolgálati viszonyai 1848–49-ben* című tanulmánya⁵² és *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben* című könyve⁵³ nélkülözhetetlen adatokat nyújt a Munkácsi Egyházmegye görögkatolikus tábori lelkészeiről. Ugyancsak Zakar legújabb írásai⁵⁴ betekintést engednek a cs. kir. hadbíróság Popovics Bazil püspök ellen indított eljárásába.

⁴⁸ Sarnyai 2002.

⁴⁹ Sarnyai 1999.

⁵⁰ Pálmány 2002.

⁵¹ Hajdú 1933.; F. Kiss 1987.

⁵² Zakar 1997.

⁵³ Zakar 1999.

⁵⁴ Zakar 2019.; uő. 2020.

FORRÁSOK

A feldolgozásra kerülő elsődleges források döntő hányada a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegéből származik. A második világháború után a Beregszászban fellelhető iratokat a szovjet levéltári rendszer szabályainak megfelelően rendezték.⁵⁵ Ez a gyakorlat Ukrajna függetlenné válását követően is tovább él. Ennek megfelelően a kommunista hatalom által állami levéltári nyilvántartásba vett Munkácsi Egyházmegye iratanyaga külön fondban (151.) kapott helyet. A fondon belüli leírási egység az ún. opisz,⁵⁶ amely kronológiai rendben csoportosítja az iratanyagokat, s tulajdonképpen az ukrán levéltári egységek regesztáinak nyilvántartási könyvét jelenti. Az opiszokon belül találhatóak az őrzési egységek (odinica zberihanyja),⁵⁷ amelyek több, tematikailag akár egymástól eltérő iratokat is tartalmazhatnak, mivel elsődleges rendezési elvük a kronológia. A munkácsi püspökség fondján belül található az egyházmegye iktatókönyvének, valamint szentszéki üléseinek rövid, kivonatolt jegyzéke. E források nélkülözhetetlen alapot nyújtottak a munka elkészítéséhez.

A beregszászi levéltár 1000. fondja őrzi a Máramarossziget központtal felállított 19. honvédhadosztály 1. dandárjának forrásait. A meglehetősen vegyes iratanyagot felölelő fond (katonák és civilek jelentései, értesítései, számlái, kérvényei, levelei stb.) azon forrásait tudtam hasznosítani, melyek az 1849 tavaszán a máramarosi hegyvidék ruszin falvainak békéjét felzavaró galíciai császári-királyi csapatok portyázásairól tudósítanak.

Beregszászon kívül Budapesten, Esztergomban és Nyíregyházán végeztem levéltári kutatásokat. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos

⁵⁵ Csatóry György így jellemzi e folyamatot: „A mesterséges szovjet levéltári rendszer – ami megbontotta az egykori hivatal ügyrendje szerint belajstromozott iratok belső rendjét – az iratok nagyfokú átdolgozását-átrendezését, tematikai csoportosítását, az egységek bekötését, restaurálását, a lapok számozását és különböző kísérő lapokkal való ellátását, címzését, kartonfedővel való ellátását irányozta elő. Hangsúlyoznunk sem kell, hogy milyen feladatokat róttak ezek a követelmények a levéltárosokra. Az iratrendezés ily mód nagyon lelassult és hosszú idő telt el, amíg egyes »nélkülözhetetlen« iratok kutathatóvá váltak, nem beszélve azokról, amelyeket a szovjet rendszer idején kevésbé vagy egyáltalán nem tartottak fontosnak. A rendszerezés 1953-tól a beregszászi levéltárban a mai napig folyik, évtizedekkel a szovjet levéltári rendszer bevezetése után elmondhatjuk, hogy a levéltár iratanyagának kb. fele rendezett az említett követelményeknek megfelelően.” Vö. Delehan–Kutassy 2009. 11.

⁵⁶ Forráshivatkozásnál való rövidítése: op.

⁵⁷ Forráshivatkozásnál való rövidítése: od. zb.

Levéltárának forrásai közül Az 1848–49-i minisztériumi levéltár iratait használtam fel, amelyek mikrofilmen kutathatóak. Ezek közül a Miniszterelnökség, az Országos Honvédelmi Bizottmány, a Belügyminisztérium, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium releváns forrásai segítettek megérteni a korabeli eseményeket.⁵⁸ Külön említést érdemelnek a Munkácsi Egyházmegye klérusával szoros érintkezésben álló kormánybiztosok (Szintay János és Eötvös Tamás) levelei és jelentései.

Az Esztergomi Prímási Levéltárban Hám János és Scitovszky János hercegprímások iratainak Munkácsi Egyházmegyére vonatkozó dokumentumait dolgoztam fel. Itt találtam rá az 1848–49-es magyarbarát tevékenységéért perbe fogott Popovics Bazil munkácsi püspök 1849. október 18-án írt védfeleletére, amelyben a főpásztor a császári-királyi hatóságok előtt próbálta meg tisztázni magát az ellene felhozott vádpontok alól.

Feldolgozásra kerültek még a Hajdúdorogi Esperesség 1848–49. évi iratai is, hiszen az esperesség a hajdúdorogi püspökség 1912-es kanonizálásáig a Munkácsi Egyházmegye joghatósága alatt állt.

Az Országos Széchényi Könyvtárban sikerült áttekintennem több korabeli, országos jelentőségű sajtókiadványt (*Budapesti Híradó, Kossuth Hírlapja, Közlöny, Pesti Hírlap, Radical Lap, Religio és Nevelés* stb.) is. Ezenkívül néhány olyan kiadvány (*Budapesti Hírlap, Ország-Világ, Religio és Nevelés, Vasárnapi Újság*) közlését is hasznosítani tudtam, amelyek kívül esnek az értekezés által vizsgált időszakon.

Munkámban külön hangsúlyt helyezek a forráscentrikus szemléletmódra, hogy minél teljesebb képet nyújtsak a korabeli eseményekről. A forrásidézeteket eredeti szövegváltozatban, de a jelenlegi helyesírás szabályai szerint közlöm.

⁵⁸ A felhasznált források részletes jegyzékét ld. a *FORRÁSJEGYZÉK* c. fejezetben (199-200. o.).

I. FEJEZET

A MUNKÁCSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL POPOVICS BAZIL MUNKÁCSI PÜSPÖK BEIKTATÁSÁIG (1838)

I. 1. Az ortodox vallású magyarországi ruszinság etnogenezise

A Munkács-központú keleti szertartású egyházszerkezet kiépítése szorosán összefügg a ruszinság történetével.⁵⁹ A magyarországi ruszinok eredetére vonatkozóan három elmélet született: az őslakosság, a magyar honfoglalókkal való együttes bejövétel és a beköltözés teóriája.⁶⁰ Az autochtonitás koncepciója a romantikus történetírás terméke.⁶¹ Megalkotói között a püspökség főpapjait találjuk. A „ruszin Hérodotoszként” számon tartott Basilovits János (1742–1821),⁶² a munkács-csernekhegyi bazilita kolostor tartományi főnöke szerint a ruszinok őslakosok Magyarországon, mivel a kereszténység első századaitól kezdve Pannónia területén éltek.⁶³ Az igumen (apát, házfőnök) úgy tartotta, hogy a ruszinokat Szent Cirill (827–869) és Metód (815–885) térítette keresztény hitre.⁶⁴ Az apát nézeteit átvette a munkács-i püspökség tudós titkára, Lucskay Mihály (1789–1843) is. Lucskay koncepciójában⁶⁵ kimutatható egyfajta szláv hatás, hiszen meglátása szerint az ősmagyarok is szláv műveltségűek voltak.⁶⁶

A 19. század második felében a ruszin autochtonitás koncepcióját Anatolij Kralickij (1835–1894) bazilita szerzetes irodalmi munkássága terjesztette el szélesebb körökben. Az ő tollából született meg a Laborc

⁵⁹ S. Benedek 2003. 31.

⁶⁰ Uo. 10.

⁶¹ Bonkáló 1996. 28.; Kobály 2003. 347.

⁶² Basilovits életéről ld. Lach 2014.

⁶³ Basilovits 1799. 77–78. Vö. Zsatkovics 1884. 682.; uő. 1890. 644–646.; Udvari 1994a. 49–50.; uő. 1994b. 188.

⁶⁴ Perényi J. 1954. 83–85.; Arató 1983. 55.; Bonkáló 1996. 44.; Pahirja 1996. 17–18.; Daniljuk 1997. 121–136.

⁶⁵ Legjelentősebb egyháztörténeti műve: Lutsckay 1843.

⁶⁶ Perényi J. 1954: 85–86.; Arató 1971. 192.; uő. 1983. 104–105.; Kaska 2008. 107–112.

(Laborec) ruszin fejedelemről szóló legenda.⁶⁷ Laborc alakja elsőként Anonymus *Gesta Hungarorum*ában jelent meg. A Kralickij által fejedelemeként bemutatott szereplőt Anonymus az ungvári vár ispánjaként mutatja be, aki miután összetűzésbe keveredett az Álmos vezér által vezetett magyar haddal, menekülni kényszerült. Üldözői azonban elfogták, s felakasztották a helyiek nyelvén dukának is nevezett vezért.⁶⁸

A ruszinság őshonosságát hangoztató teóriákat a modern történelemtudomány megcáfolta,⁶⁹ ennek ellenére az ezen elmülethez köthető egyes tételek „újra teret nyernek, méghozzá nemcsak a publicisztikában, hanem a tudományos irodalomban is”.⁷⁰

Történelmileg ugyancsak igazolhatatlan az az elmélet, mely szerint a ruszinok jelentős számban együtt érkeztek a honfoglaló magyarokkal a mai értelemben vett Kárpátalja területére. A betelepülő ruszinok ezt követően önálló örgrófságot (Ruszkaja Krajna) alapítottak, amely a 14. századig állt fenn.⁷¹ E meggyőződéssel találkozhatunk például Dobránszky Viktor (1816–1860) eperjesi kanonok és püspöki titkár egyik írásában. Dobránszky azt állította, hogy a magyarországi ruszinság ősei Kijevnél csatlakoztak a magyar törzsekhez, így közösen vettek részt a honfoglalásban.⁷² Vitathatatlan, hogy a honfoglaló magyarsághoz csatlakoztak keleti szláv segédcsoportok, de ezek szétszórtan telepedtek le az egész országban. A Kárpát-medence északkeleti részére való tömeges telepítésükre és az önálló ruszin közigazgatási terület létezésére nincs bizonyíték.⁷³

A fent említett koncepciókkal szemben számos történelmi forrás tanúskodik arról, hogy a ruszinság tömeges betelepülése a tatárjárást követő

⁶⁷ Kralickij legendateremtő műveit a *Narodnojecestyenyije (Népi olvasmányok)* című kétkötetes gyűjteményében publikálta 1869-ben, Ungváron. Vö. S. Benedek 2000. 647–648.; Bonkáló 1996. 53–54, 95–96.

⁶⁸ Udvari 1994b. 188–189.; Zoltán 2003. 253.; S. Benedek 2003. 11–12.; uő. 2005. 48.; Véghseő 2011. 11–12.

⁶⁹ Ilyen munkák például: Hodinka 1909.; Petrov 1930.; Bonkáló 1996. Kobály József szerint a mai Kárpátalja területét a honfoglalás előtt jelentős számú szláv népesség lakta, de ezek nem a keleti szlávokhoz tartozó ruszinok, hanem déli és nyugati szlávok voltak. Ez utóbbiakat később a magyarság asszimilálta. Kobály 1993. 22.; uő. 1994. 25–26.; uő. 1998. 198–201.

⁷⁰ Kobály 2003. 348.

⁷¹ Bonkáló 1996. 27–28.; S. Benedek 2003. 12–13.; Zoltán 2003. 253.; S. Benedek 2005. 49.; Véghseő 2011.12.

⁷² Szózat Magyarország oroszajkú lakosai nevében. Budapesti Híradó, 1848. jún. 27–28. 872–873. sz. 605–606, 610. Dobránszky cikkéről részletesebben ld. a *III. 2. Görögkatolikus képviselőjelöltek és a forradalom sajtója* c. alfejezetet (92–105. o.).

⁷³ Bonkáló 1996. 18–20, 45–55.; Véghseő 2011. 12.

időkben, azaz a 13. század közepétől vette kezdetét.⁷⁴ A mongol invázió következtében drámain megnövekedett a magyarországi lakatlan területek aránya.⁷⁵ Az egykori gyepűelve hatalmas területei felszabadultak, s földesúri tulajdonba kerültek. E vidékek benépesítése – az elszenvedett óriási emberveszteségek miatt – csak külföldi telepésekkel volt megoldható. A Kárpátokon túli területekről (Halics, Podólia és Bukovina) ekkor indultak útnak a mai ruszinok ősei. A gyakorlatban ez a folyamat úgy zajlott, hogy az északkelet-magyarországi földesurak telepítőbiztosokat fogadtak fel, akiket a nyugati régiókban (Szepes és Zemplén) soltészeknek, a keletebbre fekvő megyékben (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) kenézeknek neveztek. Ezek a helyi vállalkozók előre megegyeztek a földesurakkal a telepítés feltételeiben. A megállapodást rendszerint soltész-, illetve kenézlevelekben rögzítették. A megbízott személyek ruszin telepések csoportjait hozták a Kárpátokon át a velük szerződő földesúr birtokára, ahol új falvakat alapítottak, s művelés alá vonták az ottani földeket. Az újonnan létrehozott település bírāja rendszerint a szerződő telepítőbiztos lett, aki gondoskodott a földesúri adó beszedéséről és a jobbágyszolgáltatások elvégzéséről. Ezzel jobbágyi státusza nem változott, de számos kiváltságban részesült.⁷⁶ „A telke nagyobb volt, mint a közjobbágyoké, malomtartási jogot kapott, a jobbágyoktól pedig pénzbeli vagy természetbeni adományokat.”⁷⁷

A ruszinok kezdetben a gyepűvonal menti lakatlan, síkvidéki területeken telepedtek le. A 15–17. században – a szabad földterületek zsugorodása miatt – lendületet vett az Északkeleti-Kárpátok belső oldalán található hegyvidéki területek, az ún. Verhovina benépesítése. A szervezett telepítések mellett párhuzamosan zajlott egy másik folyamat is. A Galíciából és Bukovinából érkező ruszinok jelentős része önkéntes betelepülő volt, évszázadok során titokban szivárogt be Magyarország északkeleti vidékeire. Elvándorlásuk mögött elsősorban társadalmi és

⁷⁴ A ruszin betelepüléssel párhuzamosan a magyar etnikumnak a 14. század végére sikerült benépesítenie a mai értelemben vett Kárpátalja területét. Kristó 1988. 415–417, 421–427, 492–496.; Kobály 1994. 26.; Bonkáló 1996. 17.; Kobály 1998. 201.; S. Benedek 2003. 17.

⁷⁵ Az északkelet-magyarországi tatár pusztítások hatásáról ld. Perényi Zs. 1900. 461.; Györffy 1987. 526.

⁷⁶ Hodinka 1900. 402–403.; Udvari 1994b. 189.; Bonkáló 1996. 21–22.; S. Benedek 2000. 653.; uő. 2003. 15–16.; Kaska 2008. 38.

⁷⁷ Gönczi 2007. 10.

gazdasági okok húzódtak meg.⁷⁸ A Kijevi Rusz felbomlása után a Magyarországgal szomszédos halicsi és a volinyi területek beháborúk színterévé váltak. A helyi bojárok ellenségeskedéseinek az 1340-es évektől kezdődő lengyel uralom ugyan véget vetett, de a feudális kötelezettségeket számon kérő, katolikus hitet terjesztő új hatalom egyre inkább elviselhetetlenebbé vált a pravoszláv ruszinság számára.⁷⁹ E körülmények hatására számos ruszin család döntött úgy, hogy a Kárpátok – földesúri hatalom által kevésbé ellenőrzött – déli oldalán próbál szerencsét. Bonkáló Sándortól tudjuk, hogy „a Verhovina legtöbb faluját önkéntes bevándorlók alapították”.⁸⁰ Az ilyen módon betelepült lakosságnak kezdetben sikerült kibújnia az adófizetés kötelezettsége alól. A későbbiek során azonban a magyar földesurak egyre nagyobb erővel igyekeztek a jobbágyi szolgáltatások elvégzésére bírni őket.⁸¹

Az északkelet-magyarországi vármegyékben letelepülő ruszinok „a Kárpátokon túli ruszin területek legkülönbözőbb vidékeiről indultak ki”, ezért az országba érkező „ruszin népesség nem mutatott egységes képet”.⁸² A ruszinságon belül két nagy néprajzi csoportot különböztünk meg: a síklakókat és a hegylakókat.⁸³ Legkorábban a síklakók, az ún. dolisnyánok telepedtek le az egykori gyepűvonal mentén. Nevükkel ellentétben lakóhelyük kezdetben nem annyira a síkvidéken, mint inkább az előhegyekben és részben a Kárpátok hegygerincei között volt található, de később a síkságra is leereszkedtek.⁸⁴ Elsősorban Ung és Bereg déli, Máramaros délnyugati részeit, illetve Ugocsát népesítették be nagyobb számban. Bonkáló Sándor szerint a síklakók Volinyból és Podóliából érkeztek Magyarországra Moldávián keresztül.⁸⁵ Ez a ruszin népcsoport érintkezett a legtöbbet a helyi magyarsággal, életmódjuk sok tekintetben hozzásimult a magyarokéhoz. A síklakók földműveléssel foglalkoztak: kukoricát és búzát termesztettek.⁸⁶

⁷⁸ Hodinka 1900. 401.; Szabó 1994. 94.; Bonkáló 1996. 21–27.; Gönczi 2007. 9–10.; Véghseő 2011. 12.

⁷⁹ Ács 1996. 81.; Bonkáló 1996. 24.

⁸⁰ Bonkáló 1996. 24–25.

⁸¹ Uo. 25.; Véghseő 2011. 12.

⁸² Véghseő 2011. 12.

⁸³ Bonkáló 1996. 61.; Kobály 1998. 206.

⁸⁴ Kobály 1998. 206.; uó. 2003. 351.

⁸⁵ Bonkáló 1996. 61.

⁸⁶ Uo. 61–63.; Kobály 1998. 205–207.; S. Benedek 2000. 654.

A ruszinság másik nagy néprajzi csoportját a verhovinaiak (hegylakók) alkotják, akik jól megkülönböztethetőek a dolisnyánoktól. „A két néprajzi egység között a határvonal a máramarosi lankánál kezdődik, és innen Alsószinevéren és Ökörmezőn keresztül majdnem egyenes vonalban húzódik az Ung megyei Perecsenyig”.⁸⁷ A hegylakók később települtek be, mint a síkvidékiek, őshazájuk a Verhovina magas hegyvidéki területei, amely szervesen kapcsolódott galíciai hazájukhoz. A hegylakó ruszinok egy szubetnoszra (huculok) és két néprajzi csoportra (bojkók és lemkók) oszlanak.⁸⁸

A verhovinaiak közül a huculság települt át a legkésőbb. Elődeik a 16. századtól kezdték benépesíteni az Erdős-Kárpátok északkeleti csücskében található Tisza forrásvidékét (Máramaros vármegye). Pásztorokdással és állattenyésztéssel (szarvasmarha, juh és ló) foglalkoztak, majd a 18. században ide települő német erdőmunkásoktól a tutajozást és az erdőgazdálkodást is eltanulták.⁸⁹ A máramarosi Huculföldtől⁹⁰ nyugatra, a Vihorlát és a Beszkidek vidékén találjuk a hegyvidéki ruszinok legnagyobb csoportját, a bojkókat. Ők is a 16. század közepétől települtek be Galíciából. Részint a szűk hegyi lejtőkön vándoroltak be, részint a munkácsi és szentmiklósi uradalmak hívására érkeztek. A huculokhoz hasonlóan pásztorkodásból és állattenyésztésből éltek. Ahol lehetőségük adódott, földműveléssel (rozs, zab és burgonya) is foglalkoztak. A 16–17. századtól kezdődően aratóbandákba szerveződve jártak le a magyar alföldre, ahol mezőgazdasági idénymunkát végeztek. Rendszerint arató- és szőlőmunkákra szerződtek el. A bojkó az egyetlen ruszin néprajzi csoport, amelynél kialakult a délszláv zadrugához hasonló házközösségi forma, a dvoricse.⁹¹ A hegylakók harmadik, egyben legkisebb magyarországi csoportját a lemkók alkotják. A lemkók az Alacsony-Beszkidek a Poprádtól a Latorcáig húzódó lejtőin telepedtek meg. A hegyvidéki ruszinok közül ők érkeztek a legkorábban. Betelepítésük a 13. században, Szepesben kezdődött, majd innen haladt kelet felé. Mivel szállásterületükön a Kárpátok hegygerince itt a legalacsonyabb és legkönnyebben átjárható, szoros kapcsolatban maradtak galíciai

⁸⁷ Kobály 2003. 351.

⁸⁸ Kobály 1998. 206.; uő. 2003. 351–352.; Romsics 2004. 81.

⁸⁹ Bonkáló 1996. 63–69.; Kobály 1998. 207–208.

⁹⁰ A Huculföldet vagy Huculvidéket a mai Ukrajna nyugati részén, az Ukrán-Kárpátok két oldalán találhatjuk. A régió a Kárpátaljai (Tisza forrásvidéke), az Ivano-Frankivszki és a Csernyivci terület egyes részeire terjed ki.

⁹¹ Bonkáló 1996. 69–74.; Kobály 1998. 208–209.

rokonaikkal. A hegylakó életmódra jellemzően ők is nagyállattartásból (ló és szarvasmarha) éltek, de a huculoktól és a bojkóktól eltérően a lemkók kereskedtek is állataikkal. A szepesi lemkók közül sokan házalókereskedést is folytattak. Megélhetésüket ezenkívül növénytermesztéssel (zab, kukorica, burgonya, bab stb.), valamint alföldi idénymunkával (aratás és szüretelés) igyekeztek biztosítani.⁹²

A verhovinai ruszin telepesfalvak a Kárpátokból eredő folyók völgyében jöttek létre, amelyek inkább az észak–déli, azaz főként a magyarsággal való érintkezésnek kedveztek. A nyugat–keleti mozgást igencsak megnehezítették a folyóvölgyek közötti magas hegyvonulatok. A hegyvidéki táj jellegéből adódó izoláció jelentékeny akadályt eredményezett a lemkók, bojkók és huculok közötti etnikai és kulturális-nyelvi kapcsolatokban.⁹³ Bonkáló szerint emiatt a „különféle helyekről, különféle időkben bevándorolt betelepített rutének [...] nem tudtak egybeforni, egységes társadalmi és irodalmi nyelvet teremteni maguknak. Máig sem alakult ki közös nyelv, amelyet a kárpátaljai rutén írók és költők irodalmi nyelvvé emelhettek volna”.⁹⁴

A 19. század közepére a magyarországi ruszinok településterülete a Poprád völgyétől a Tisza forrásvidékéig húzódott, északon a Kárpátok gerincéig terjedt ki. A délkeleti határvonalat a Tisza képezte: Máramarosban Husztig, Ugocsában Nagyszőlősig. Nagyszőlős és Szinna között (Zemplén vármegye) elterülő hegyvidéken ruszinok, míg attól délre magyarok laktak. A Zemplén vármegyei Homonnától nyugatra a ruszinság erősen keveredett a szlovák lakossággal.⁹⁵

I. 2. A magyarországi ruszinság ortodox egyházának kialakulása és fejlődése

Mint ahogy az előző részből kiderült, a ruszinság nem egységes népként érkezett Északkelet-Magyarországra. Mivel ortodox vallásúak voltak, az új hazában nem is tartották őket keresztényeknek, és egyházilag sem voltak megszervezve.⁹⁶ Papjaik, az ún. batykók, hasonlóan a ruszin jobbá-

⁹² Bonkáló 1996. 75–80.; Kobály 1998. 209–210.

⁹³ Vö. Kobály 1998. 205.

⁹⁴ Bonkáló 1996. 81.

⁹⁵ Udvari 1994b. 182.; Bonkáló 1996. 9–10.

⁹⁶ Janka 2004. 146.; Bonkáló 2006. 109.; MKL XI. 780–782.

gyokhoz, robotoltak és adót fizettek.⁹⁷ A 14–15. század fordulóján kialakultak helyi vallási központjaik, melyek közül a következő századokban a munkács–csernekhegyi monostor vált a ruszin püspökök székhelyévé.⁹⁸ Vallási központként betöltött szerepét növelte, hogy a monostor a munkácsi vár „hatósugarába tartozott”.⁹⁹

A ruszin történelmi emlékezet a monostor alapítását Korjatovics Tódor podóliai litván herceghez (kb. 1320–1414) köti, aki a Litván Nagyfejedelemség belső hatalmi ellentéteinek forratagában maradt alul, s kényszerült elmenekülni szülőföldjéről. Bereg vármegyében lelt menedéket, ahol Zsigmond királytól (1387–1437) adományként kapta a munkácsi uradalmat, amely az uralkodó felesége, Mária királyné halálakor üresedett meg (1395).¹⁰⁰ „Korjatovics alakja az itt alapított és később egyháztartományi központtá fejlődött bazilita monostor történetével kapcsolatban kap különös figyelmet. Egy 1360-ra datált, de valójában csak 1418–1426 között hamisított¹⁰¹ alapítólevél szerint családi temetkezési helyként ő alapította és látta el birtokadományokkal a monostort”.¹⁰² E szerint Korjatovics a Munkács melletti Csernekhegyen alapított monostornak adományozta Bobovistye és Lauka községeket.¹⁰³ Az előző részben már említett Basilovits és Kralickij írói munkássága nyomán a litván hercegből ruszin nemzeti hős vált. A két bazilita szerzetes olyan valószínűtlen hagyományt is terjesztett, miszerint Korjatovics negyven ezer fős kísérettel érkezett volna meg Magyarországra.¹⁰⁴

A Munkács-központú ruszin egyházszervezet egy hosszabb – források hiányában máig sem tisztázott – folyamat eredményeként alakult ki. A csernekhegyi monostor alapítását a korszak jelentős kutatója,

⁹⁷ Pirigy 1990a. 80.

⁹⁸ Bonkáló 1996. 109.; MKL IX. 390.; Kobály 2003. 356.

⁹⁹ S. Benedek 2003. 31.

¹⁰⁰ Bonkáló 1996. 43., 51–53.; S. Benedek 2000. 650.; uő. 2003. 14.; Lach 2014. 119–120.

¹⁰¹ Az alapítólevél hitelességét először Batthyány Ignác gróf, erdélyi püspök kérdőjelezte meg az 1785-ben megjelent *Leges ecclesiasticae Hungariae* című munkájában. Vö. Perényi J. 1954. 83–84.; Arató 1983. 54.; S. Benedek 2000. 651.; Kaska 2008. 68–70. Később Hodinka Antal és az orosz Alekszej Petrov minden kétséget kizáróan bizonyították a dokumentum hamis voltát. Zsatkovics 1890. 644–645.; Bonkáló 1996. 52.; Kobály 2003. 348.

¹⁰² Végheő 2011. 13.

¹⁰³ Pirigy 1990a. 71.; Brenzovics 1997. 77.

¹⁰⁴ Zsatkovics 1884. 682.; uő. 1890. 645–647.; Hodinka 1909. 90–175.; Pirigy 1990. 71.; S. Benedek 2003. 14.; Végheő 2011. 13.

Hodinka Antal a 15. század második felére datálja.¹⁰⁵ Első hiteles említése Mátyás királyhoz (1458–1490) fűződik, aki egy 1458-ban kiadott oklevélben nevezte ki Lukács presbitert a Szent Miklósról elnevezett monostor élére.¹⁰⁶ A királyi oklevél Lukács korábbi joghatóságra való utalása, illetve a neki juttatott javadalom (Lauka és Bobovisce falvak) már arról tanúskodik, hogy nem csupán egy egyszerű plébánosi kinevezésről van szó. Hodinka szerint a presbiter akár egy átmeneti időszak felszentelt püspöke is lehetett, akinek személye iránt a budai kancellária még nem tanúsított túl nagy érdeklődést.¹⁰⁷ Lukács utóda egy János nevű szerzetes lett, akit II. Ulászló király (1490–1516) okleveleiben püspökként említett és ismert el.¹⁰⁸

A 15. század végéig a magyar uralkodók nem törekedtek arra, hogy az egyre nagyobb számban Északkelet-Magyarországra települő ruszinság jól körülhatárolt egyházmegyével rendelkezzen. E mögött egyrészt azon vélekedésük húzódott meg, hogy a keleti szertartást követők „másodrangú” keresztények, másrészt attól tartottak, hogy egy kánonjogilag is megerősített egyházi szervezet előbb-utóbb a keletiek társadalmi súlyát is növelni fogja.¹⁰⁹

1498 és 1551 között a munkácsi püspökség történetét illetően nem maradt fenn írásos forrás.¹¹⁰ Az ezen időszakra vonatkozó dokumentumok megsemmisülésében szerepet játszhatott az a tűzvész, amelynek következtében maga a monostor is elpusztult a 16. század elején. 1551-ben I. Ferdinánd király (1526–1564) László püspök részére kiadott oklevele elismerte a munkácsi püspök joghatóságát, s tartalmát tekintve is szinte megegyezik az Ulászló-féle 1498-ban kiadott dokumentummal. Lényeges különbség azonban a két forrás között, hogy a későbbi oklevélben a Habsburg uralkodó magát a munkácsi monostor főkegyuraként

¹⁰⁵ Hodinka 1909. 175.

¹⁰⁶ A forrást közli: Hodinka 1911. 1–2.

¹⁰⁷ Hodinka 1909. 188–192, 197, 218. Vö. Véghseő 2011. 14. Pirigy István úgy véli, mivel az 1458-ban kibocsátott „oklevél szerint Lukács már évek óta birtokolja a [munkácsi] plébániát, ezért feltételezhető, hogy a kinevezést külső körülmények indokolták.” Pirigy 1990a. 71.

¹⁰⁸ Ilyen, Jánost munkácsi püspöknek nevező okleveleket a király 1491-ben, 1493-ban és 1498-ban is kiadott. Vö. Hodinka 1911. 5–10.; Véghseő 2011. 14. E források alapján jutott Alekszej Petrov orosz történész arra a következtetésre, hogy János volt az első munkácsi püspök, Lukács pedig csak presbiter-igumenként igazgatta a munkácsi monostort. Petrov 1930. 146. E nézetet az ukrán Athanasius Pekar is átvette: Pekar 1992. 14.

¹⁰⁹ Vö. Fenics 1997. 25.; Véghseő 2011. 14–15.

¹¹⁰ Hodinka 1909. 221.; Pirigy 1990a. 75.

tüntette fel.¹¹¹ Ezzel kapcsolatban Véghseő Tamás találóan jegyzi meg, hogy „[e]z az apró, korábban nem szereplő kitétel arra utal, hogy a reformáció elterjedésével, illetve a kettős királyválasztás miatt kialakult ingatag belpolitikai helyzetnek köszönhetően a keleti szertartású közösség jelentősége némileg felértékelődött. A főkegyúri jogok kiterjesztése a munkácsi monostor fölé és ennek nyilvános deklarálása a bécsi udvar számára a hatalomgyakorlás új területét jelentette.”¹¹² Hamarosan az Erdélyi Fejedelemség részéről is hasonló törekvéseket fogalmaznak meg. 1558-ban Izabella királyné ugyanis – a régi magyar királyok rendelkezésére hivatkozva – megtiltotta a Bereg vármegyei tiszttartónak, hogy adót szedjenek László püspök utódától, Hilariontól és a monostor szerzeteseitől. János Zsigmond fejedelem pedig engedélyezte, hogy a munkácsi főpásztor maga tegyen javaslatot utódja személyére.¹¹³

A 16. század közepétől a munkácsi püspököknek szembesülniük kellett azzal, hogy joghatóságuk elismertetése immár nemcsak a királyi hatalom függvénye. A központi hatalom gyengülésével a helyi földesurak befolyása is megnövekedett. A ruszin ortodox püspökök tevékenységét leginkább a munkácsi uradalom tulajdonosai korlátozták. „Mindezt az tette lehetővé, hogy a munkácsi püspökség de jure nem létezett, kánoni felállítására nem került sor. A munkácsi kolostor előljárója, idővel püspöki rangban, az egyre nagyobb létszámú ortodox közösségek fölött szokásjog alapján gyakorolt joghatóságot, amit a földesúri hatalom által kiadott oltalomlevelével biztosított.”¹¹⁴ A korabeli források arról tanúskodnak, hogy a protestáns hitre tért helyi földesurak¹¹⁵ és tiszttartóik egyre gyakrabban tettek kísérletet a munkácsi püspökök jogainak korlátozására, akik a világi uralkodóktól kértek segítséget.¹¹⁶ A magyar királyok, később pedig a kassai főkapitányok több alkalommal bocsátottak ki ún. oltalomleveleket, amelyekben arra szólították fel a helyi földesurakat, hogy ne akadályozzák a munkácsi főpásztort és szerzeteseit tisztségük gyakorlásában. A gyakorlatban azonban a világi hatalom nem tudott gátat szabni az effajta túlkapásoknak,

¹¹¹ Véghseő 2011. 15. Vö. Hodinka 1911. 13.

¹¹² Véghseő 2011. 15.

¹¹³ Pekar 1992. 16.; Véghseő 2011. 15.

¹¹⁴ Véghseő 2010b. 14.

¹¹⁵ A munkácsi uradalom 1573-tól magánkézre került. A birtokosok között olyan családok szerepelnek, mint a Mágocsy, az Eszterházy vagy a Rákóczi. Pirigy 1990a. 81.

¹¹⁶ Hodinka 1909. 225.; Pirigy 1990a. 81.

s a korábban tapasztalt visszaélések a következő évtizedekben is megismétlődtek a munkácsi monostor püspökeivel és szerzeteseivel szemben.¹¹⁷ Ezt az állapotot tükrözik azok az 1597-ben írt források is, melyek László (árdánházi) munkácsi püspök sérelmeit sorolják fel. Ebből kiderül, hogy a református Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1607–1608) beavatkozott a keleti szertartásúak egyházi életébe, kisajátította a monostor javait.¹¹⁸ A püspök hasztalanul tiltakozott e földesúri gyakorlat ellen I. Rudolf királynál (1576–1608). Az anyagi természetű ügyek mellett Rákóczi a keleti szertartású közösségek vallásgyakorlását is szabályozni kívánta, mely ellen a püspök újabb panasszal élt. A református fejedelem szemében az ortodox ruszinok életvitele összeegyeztethetetlen volt az akkori egyházi és társadalmi normákkal, erkölcsi felfogással.¹¹⁹

A pravoszláv ruszinok református vallásra való tömeges áttérése szilárd hátszínnyel teremthetett volna az Erdélyi Fejedelemség számára. Az 1606-ban megkötött bécsi béke tovább erősítette a kálvinisták pozícióit, hiszen a fejedelemség tulajdonához tartozónak ismerte el a munkácsi várat és a keleti szertartású püspökség területének jelentős hányadát. Az erdélyi fejedelmek innentől kezdve fenntartották maguknak a munkácsi püspök kinevezésének jogát.¹²⁰ Ezzel párhuzamosan hangsúlyosabban jelentkeztek azok a szándékok is, amelyek célul tűzték ki a keleti szertartású keresztények református hitelvek felé való közelítését. A kálvinista alternatíva elfogadása viszont azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy döntően fogja megváltoztatni a pravoszláv vallású ruszin közösség egyházfegyelmét és liturgikus hagyományait, illetve visszavetheti kialakulófélben lévő identitásuk további fejlődését.¹²¹

A 17. század elejétől a ruszinok lakta északkelet-magyarországi régió területén egyre jelentősebb pozíciókra kezdett szert tenni egy másik alternatíva, a katolikus egyház, amely maga mellett tudhatta a Habsburg-

¹¹⁷ Végheő 2011. 16.

¹¹⁸ A fejedelem lefoglaltatta a csernekhegyi monostor legfontosabb bevételi forrásának számító Lauka és Bobovistye falukat. Uo. 17–18.

¹¹⁹ Végheő Tamás szerint „a külső szemlélők – legyenek azok katolikusok, vagy protestánsok – [...] torz képet alkottak a keleti szertartású közösségek egyházi életéről, liturgikus hagyományáról, istentiszteleti rendjéről. Minthogy egészen leegyszerűsítve egy primitív nép babonáinak összességét látták bennük, szinte magától értetődőnek tarthatjuk, hogy az öntudatos református földesúr ezt mindenképpen megváltoztatandónak vélte”. Uo. 18.

¹²⁰ Pirigyi 1990a. 81.

¹²¹ Végheő 2011. 18.

udvar támogatását. A Trienti Zsinaton (1545–1563) jóváhagyott reformprogram a katolikus egyház megújulását hozta, melynek magyarországi hatása Pázmány Péter esztergomi érseksége (1616–1637) idején teljessé vált ki. A téma kiváló ismerője, Végheő Tamás így foglalta össze a katolikus megújulás hazai jelentőségét: „A tanbeli kérdések tisztázása (szentségek, megigazulás, szent hagyomány, hitvallás), az egyházfegyelem megszilárdítása, az új püspök-eszmény körülírása, a papképzés reformja (szemináriumok alapítása), az igehirdetés megújítása és a lelkipásztori szemlélet térhódítása egy olyan reformprogram elemei voltak, melyek a kortársak számára azt bizonyították, hogy az éppen aktuális és elkésztető arányok ellenére a katolicizmusnak van jövője Magyarországon.”¹²²

A rekatolizáció fokozatos térnyerését jelezte, hogy jelentős földesúri családok tértek vissza a katolikus egyházba. Ezek közé tartozott az a Homonnai Drugeth György (1583–1620) is, akinek zempléni és ungi birtokain nagy számban éltek ortodox vallású ruszinok. Drugeth gróf felmenői a 16. században buzgón támogatták a reformáció ügyét, ő maga viszont 1601 körül rekatolizált, s innentől kezdve a katolikus megújulás eszméinek terjesztése mellett szállt síkra. E célból menedéket adott az Erdélyből elűzött jezsuitáknak, akiknek fontos szerepet szánt a hitterjesztésben. 1608-ban Homonnán jezsuita missziós központot, 1615-ben kollégiumot alapított.¹²³ Drugeth rekatolizációt támogató törekvéseinek kedvezett, hogy a közeli Kassán alakult ki az ellenreformáció legerősebb térségi központja.¹²⁴

A 17. század elején a keleti szertartású ruszinság két jelentős, a felekezetszerveződés (konfesszionalizáció) folyamatán átesett modern egyház, illetve felekezet szomszédságában találta magát. A református és a katolikus vallási közösségek a keleti szertartásúakhoz viszonyítva meg voltak győződve műveltségbeli és társadalmi felsőbbrendűségükről, illetve „kötelességüknek tartották a hitvallásuk (konfessziójuk) elfogadásának lehetőségét más felekezetbelieknek is »felajánlani«. Mivel ez a »felajánlás« (térítés) nem csak a két nagy felekezet képviselői között

¹²² Uo. 18–19.

¹²³ Hermann E. 1973. 271–272.; Pekar 1992. 19.; Pirigy 1990a. 95–96.; Végheő 2011. 19–20.

¹²⁴ Kónya Péter ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy „[a] rekatolizáció központja Felső-Magyarországon az 1606-ban alapított kassai jezsuita kollégium volt, amely a következő években alapította a nemesi konviktust, megszerezve a kassai főkapitányok házáat, és 1655-ben új egyetemet (akadémia) hozott létre, amely néhány év múlva saját könyvnyomdával rendelkezett. [...] Mind a kassai, mind a homonnai jezsuiták intenzív missziós tevékenységet folytattak.” Kónya 2012. 36.

zajlott le, hanem a keleti szertartású közösség tagjai felé is irányult, a [...] »szomszédság« szükségszerűen »szorítássá« változott.¹²⁵ Emellett az ortodox közösségek helyzetét az is rontotta, hogy nem tudták alkalmazni azt a konfesszionalizációs modellt, amely a modern egyházzá válás folyamatának elengedhetetlen feltételének bizonyult. A Munkács-központú keleti szertartású közösségek rendezetlen jogi helyzete és állapota¹²⁶ nem tette lehetővé az önerőből történő megújulást. Ezért a modernizáció csak külső segítséggel mehetett végbe. Az északkelet-magyarországi ruszinok szempontjából azok a minták lényegesek, amelyek követése a modern felekezetté válás lehetőségével kecsegtetett. Egy olyan működőképes alternatívát kellett tehát találni, mely egyszerre hordozta volna magában a modernizációt, a társadalmi elfogadást, illetve az egyházszervezet megteremtésének alapjait.¹²⁷ A felsorolt kritériumoknak megfelelő minta már létezett az északkelet-magyarországi határvidék szomszédságában. A lengyel-litván államszervezet, a Rzeczpospolita területén nagy számban éltek ortodox vallású, ruszinoknak/ruténeknek nevezett ukránok, akik saját metropóliával (kijevi érsekség) is rendelkeztek. Ezen érsekség egyik püspöksége, a Przemysli Egyházmegye volt, amely intenzív kapcsolatokat tartott fenn a munkácsi monostorral, ugyancsak saját jogainak elismeréséért és egyházszervezete kulturális és anyagi téren való megerősítéséért küzdött a latin szertartású katolikus államban. A Rzeczpospolita területén élő ruszinok egyházi válsága és a latin rítusú katolikusok beolvasztó szándékai ellen a megoldást a Szent-székkal kötött unióban látták. Ennek révén – az ősi hagyományok és egyházi struktúrák megőrzése mellett – hajlandónak mutatkoztak elismerni a pápa joghatóságát. A római főpásztor cserébe visszafogadta az ortodox ruszinokat a katolikus egyház közösségébe.¹²⁸

Az unió feltételeit az ortodox püspökök breszti zsinata (1596. október) ratifikálta. A ruszinok egyenjogúvá váltak a latin szertartásúakkal. A

¹²⁵ Véghseő 2011. 21.

¹²⁶ A ruszin görögkatolikusok szempontjából súlyos hátrányt jelentett, hogy a munkácsi püspökség kánoni felállítására csak jóval később, 1771-ben került sor. A keleti szertartású ruszinok nem rendelkeztek vagyonos elitréteggel, fejlett egyházszervezettel, nyomdával, iskolákkal, papnevelő intézményekkel stb. Mivel nem tudtak kiépíteni fejlett oktatási rendszert, ezért esetükben hiányozott a modern felekezeti megteremtéséhez elengedhetetlen szellemi és kulturális háttér. Vö. Véghseő 2010b. 14.; uő. 2011. 22.

¹²⁷ Vö. Véghseő 2009. 85.; uő. 2011. 22–23.

¹²⁸ D. Molnár 1995. 14–21.; Janka 2004. 147–148.; Véghseő 2011. 23.

római pápa főségének elismeréséért és katolikus hitvallás letételéért cserében megőrizhették liturgikus szokásaikat. Ünnepeiket a Julianus-naptár szerint tarthatták meg. Biztosították számukra az anyanyelvi oktatást. Dogmatikailag csak két változást kellett elfogadniuk: a Filioque kifejezés beiktatását a hitvallás szövegébe és a tisztítótűz tanának elfogadását. A leglényegesebb kiváltságok között szerepelt, hogy a kijevi metropolita (érsek) megerősítheti a megválasztott püspököket. A metropolitát a püspökök választhatják meg, de személyét a pápának is jóvá kell hagynia. Pápai felszólításra helyet kellett biztosítani az egyesült püspököknek a szenátusban, az unitus papságnak pedig ugyanazokat a jogokat kellett garantálni, mint a latin szertartású klérus tagjainak.¹²⁹

A görögkatolikus egyház és papság jogainak elismertetése azonban vontatottan haladt a lengyel-litván államban. Helyzetük csak a 18. század elejére konszolidálódott. Ennek egyik oka az volt, hogy a kozákság nem fogadta el a Rómával való egységet, s inkább a párhuzamosan tovább élő pravoszláv egyházi struktúrákat támogatta.¹³⁰ Másrészt fontos kiemelni, hogy a trienti modell révén létrejött breszti unió ideológiai hátterét IV. Piusz pápa (1560–1565) 1564-ben kiadott *Romanus Pontifex* kezdetű bullája adta. Az itt megfogalmazott álláspont a keleti rítust és egyházat – a latin rítushoz képest – másodrangúaknak tartotta. Ugyanakkor ki kell emelnünk, hogy a trienti reformprogram alkalmazása a Rzeczpospolita keleti szertartású közösségei számára kiutat jelentett az egyházi, oktatási és kulturális téren elmélyülő válságából.¹³¹

Az Északkelet-Magyarországra betelepült ortodox hitű ruszinok számára a Kárpátok túloldalán alkalmazott unió gyakorlat olyan példaként szolgált,¹³² amelynek jövőbeni sikeres alkalmazásával megőrizhetik saját hagyományukat és rítusukat, s emellett a modern

¹²⁹ A breszti unió létrejöttéről és jelentőségéről ld. Pekar 1992. 19.; D. Molnár 1995. 11–43.; Senyk 1996. 103–144.; Turiy 2008.; Véghseő 2011. 24–28.

¹³⁰ A kozákság megnyerése érdekében a szejm 1632-ben elismerte a lengyelországi ortodox egyház létezését és jogait. D. Molnár 1995. 22.; Turiy 2008. 39.

¹³¹ Véghseő 2011. 26.

¹³² Hodinka szerint a breszti unió „adta meg a hazai rutének szabadsághoz jutni vágyó püspökeinek is az eszmét, hogy unióra törekedjenek.” Emellett a történész megjegyzi, hogy a magyarországi ruszinok unióját inkább a nehéz szociális és gazdasági helyzetükből való kilábalás, a földesúri alávetettségtől való megszabadulás, mint a vallási okok motiválták. Hodinka 1909. 258, 269.; Pirigy 1990a. 95–96. Az ukrán irányzatot képviselő Athanasius Pekar szerint a magyarok a ruszinok magyarosításának eszközeként tekintettek az unióra. Pekar 1992. 33.

egyházzá válás útjára léphetnek. Ennek révén pedig integrálódhatnak abba a társadalomba, amely azelőtt a keletiekre mint idegenekre és „szakadárookra” tekintett.¹³³

A már említett Homonnai Drugeth György földesúri hatalmát felhasználva szeretne volna sikerre vinni az unió ügyét a ruszinok lakta zempléni és ungi birtokain. A lengyelországi földekkel is rendelkező gróf tervéhez Athanasius Krupeckij przemysli görögkatolikus püspök segítségét is igénybe vette. Krupeckij 1613 őszére több mint 50 ruszin ortodox papot tudott az egyházi kiváltságokat és mentességeket hirdető unió mozgalom oldalára állítani. A gróf fellelkesülve a püspök sikerein, elhatározta, hogy 1614 pünkösdjén az újjáépített krasznibródi monostor templomában hirdetteti ki az uniót. Tisztában volt vele, hogy a helyszínen megtartott pünkösdi búcsúra minden éven nagyszámú zarándok látogat el. A pünkösd előtti estén mintegy 13 ezer zarándok jelent meg. Mivel a templom még nem volt kellőképpen feldíszítve a másnapi ünnepségre, Krupeckij püspök arra szólította fel a csodatévő Istenszülő-ikon előtt imádkozókat, hogy hagyják el az épületet. Ezután az ajtókat is bezárták a hívek előtt. Ekkor az unió ellenségeinek ajkán az a rémhír kapott szárnyra, hogy a templomból való kiterelés az unió miatt történt, s ez csak a kezdete azoknak a hátrányos következményeknek, amelyek a ruszin híveket érinteni fogják. Rövid idő alatt elégedetlenség lett úrrá a tömegen. Krupeckij püspök csak a gróf katonái segítségével tudott kimenekülni.¹³⁴

Az elvetélt krasznibródi kísérlet több dologra is rávilágított. Egyrészt arra, hogy az uniót csak akkor lehet sikeresen megvalósítani, ha azt a munkácsi ortodox püspök is támogatja. Viszont e feltétel ebben az esetben nem állt fenn, hiszen a Vitéz Mihály havasalföldi fejedelem és erdélyi fejedelem (1599–1600) emberének tartott „oláh” származású Szergej munkácsi püspök (1600–1619) ellenezte a Rómával való egyesülést. A források pedig hallgatnak arról, hogy Drugeth gróf egyáltalán kapcsolatba lépett-e Szergejjel. Másrészt, az is bebizonyosodott, hogy nem helyeztek elég hangsúlyt a hívek kellő fokú felvilágosítására.¹³⁵

¹³³ S. Benedek 2003. 32.; Végheő 2011. 28–29.

¹³⁴ Vö. Pirigyí 1990a. 96–97.; Pekar 1992. 19–21.; D. Molnár 1995. 20–21.; Végheő 2011. 30–32.

¹³⁵ Végheő 2011. 30–32.

I. 3. A ruszin görögkatolikus egyház létrejötte. Az ungvári és a munkácsi unió

A krasznibródi kudarcot követően Homonnai Drugeth Györgynek a Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel (1613–1629) való összetűzése és az 1620-ban bekövetkezett halála miatt nem maradt ideje az uniós mozgalom újjáélesztésére. Sőt, az 1621. évi nikolsburgi béke értelmében II. Ferdinánd Bethlen fejedelemnek adományozta Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod és Abaúj vármegyéket Tokaj, Ecsed és Munkács váraival. E területet jelentős számban lakták ruszinok. A munkácsi vár megszerzésével pedig az erdélyi fejedelem egyben a csernekhegyi monostorban székelő ortodox püspök kegyurává vált.¹³⁶ Habár a protestáns fejedelem felismerte, hogy a keleti szertartásúak egyháza reformokra és megújulásra szorul, e törekvésekhez azonban nem adott hathatós támogatást az általa kinevezett munkácsi és máramarosi püspöknek, Gregori Jánosnak (1627–1633).¹³⁷ A katolikus egyház által kínált megoldási lehetőségeket – az egyébként lengyelországi görögkatolikusokkal érintkezésben álló – Gregori püspök nem vehette igénybe, hiszen Bethlen halála után a szintén protestáns I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) lett Munkács ura.¹³⁸ Gregori püspök halálát követően pedig az erdélyi fejedelem kisajátította magának a munkácsi monostor jövedelmét, amely még szorosabbá tette a görögkatolikus közösség függését a protestáns erdélyi uralkodótól.¹³⁹

Gregori saját utódjaként egy olyan személyt jelölt ki, aki a Rómához való közeledést belső meggyőződésből vallotta.¹⁴⁰ A valószínűleg lengyelországi származású Taraszovics Bazilt I. Rákóczi György is elfogadta a keletiek püspökének (1633).¹⁴¹

¹³⁶ Pekar 1992. 37.; Véghseő 2010b. 17.; Véghseő 2011. 35.

¹³⁷ Vö. Pekar 1992. 22.; Véghseő 2011. 35–38. Bethlen fejedelem Gregori püspök kinevezéséről és jogainak elismeréséről szóló dokumentumát (1627. január 2.) közli: Hodinka, 1911. 57–60. Három évvel (1630. május 28.) később Alaghy Menyhért kassai főkapitány bocsátott ki oltalomlevelet Gregori részére, amelyben védelmébe vette a Sáros, Zemplén, Ung, Bereg és Szabolcs vármegyék területén élő görögkatolikusokat. Hodinka 1911. 60–62.

¹³⁸ Véghseő 2011. 38.

¹³⁹ Pekar 1992. 23, 37.; Janka 2004. 147.

¹⁴⁰ Pekar 1992. 23.

¹⁴¹ Hodinka 1911. 62–63.; Pekar 1992. 23.

Taraszovics titkos tárgyalásokat folytatott Krupeckij przemysli püspökkel, aki továbbra is figyelemmel kísérte a magyarországi unió kérdését.¹⁴² Nagy horderejű változást jelentett, hogy Lippay György egri püspök (1637–1642), aki az északkeleti régió katolikusai felett gyakorolt joghatóságot, felismerte a keletiek uniójában rejlő lehetőségeket, s felvette a kapcsolatot a munkácsi püspökkel.¹⁴³ A később esztergomi érsekké kinevezett Lippayval a római katolikus egyház prominens képviselője karolta fel a ruszin ortodoxok Rómával való egyesülési szándékait. Lippay ismerte a munkácsi püspökségre jellemző rendezetlen állapotokat (a munkácsi püspök függése a protestáns erdélyi fejedelmektől, a papképzés hiánya, a klérus és a hívek analfabetizmusa és szegénysége stb.),¹⁴⁴ s bízott abban, hogy az unió megkötésével véghezvihető a keletiek társadalmi integrációja, valamint kulturális szintjük felemelése. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Lippay tridentinus felfogásából adódóan úgy vélekedett, hogy a keleti egyház alacsonyabb rendű, mint a latin, viszont támogatta a keletiek rítusának megtartását. Az egri püspök az ortodox közösség megnyerésével saját súlyát is növelni kívánta, hiszen a térségben komoly felekezeti versengés folyt a katolicizmus és a protestantizmus között. Politikai téren e vetélkedés Habsburgok és az erdélyi fejedelmek küzdelmeként csapódott le.¹⁴⁵ Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a magyarországi görögkatolikus egyház létrehozásában – ahogy a ruszin közösség esetében is történt – Rómát nem találjuk az uniót kezdeményezők körében. A 17. században a Szentszék nem rendelkezett részletes akciótervvel a magyarországi ortodox közösségek egyesülését illetően,¹⁴⁶ sőt rendszerint „fáziskéséssel reagál az eseményekre”.¹⁴⁷ A katolikus egyház missziós tevékenységét egyébként a Hitterjesztési Kongregáció¹⁴⁸ koordinálta.¹⁴⁹

¹⁴² Véghseő 2010b. 18.

¹⁴³ Petrov 1930. 159.; Pekar 1992. 23.; Véghseő 2011. 40–41.; Pirigyi 1990a. 97–98.

¹⁴⁴ Lippay görögkatolikusokról szóló helyzetértékelését illetően ld. Tusor 2002.

¹⁴⁵ Véghseő 2011. 41–45.

¹⁴⁶ Szabó 2008. 26.

¹⁴⁷ Véghseő 2010b. 10–11.

¹⁴⁸ A Hitterjesztési Kongregációt (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) XV. Gergely pápa (1621–1623) alapította 1622. június 22-én. A szentszéki hivatalt a katolikus hit európai és Európán kívüli terjesztésének és a missziós mozgalom világi hatalomtól való függetlenítésének szándéka hívta életre. Maklár 2008. 152–153.

¹⁴⁹ Véghseő 2010b. 10–11.

A források tanúsága szerint 1639 elején indultak meg az uniós tárgyalások Lippay és Taraszovics között. A munkácsi püspök az egri egyházmegye székhelyeként szolgáló Jászón is felkereste Lippayt, valamint Czeglédy Albert vikáriust. Habár a kapcsolatfelvételt és az unió előkészítését a felek megpróbálták titokban tartani I. Rákóczi György fejedelem és Ballingh János munkácsi várkapitány előtt, e szándék azonban nem járt sikerrel. Nem sokkal azelőtt, hogy a püspök elindult volna Jászóra, hogy ott letegye a katolikus hitvallást, Balling letartóztatta az éppen miséző Taraszovics püspököt (1640. december 13.). A várkapitány Taraszovicsot koholt vádak alapján – a püspök állítólagos gazdasági visszaéléseire hivatkozva¹⁵⁰ – nyolc-kilenc hónapig tartotta fogságban.¹⁵¹ Majd egy újabb esetleges fogságba vetéstől tartva a munkácsi püspök 1641 decemberében elhagyta a monostort, s Bécsnek vette az irányt.¹⁵²

1642 májusában Taraszovics a birodalmi fővárosban tette le a katolikus hitvallást Gasparre Mathei címzetes athéni érsek, bécsi nuncius (1639–1643) és a császári család jelenlétében. A szertartás keretében Taraszovics ígéretet tett arra, hogy elfogadja a pápa főségét és soha nem tér vissza az ortodox hithez. A munkácsi püspök miután elhagyta Bécset, egy ideig Jászón tartózkodott, ahol később megkapta VIII. Orbán pápától (1623–1644) a keletiek számára kiadott hitvallás követelményeit. Itt Taraszovics aláírásával bizonyította, hogy elfogadja a Firenzei és Trienti Zsinat határozatait.¹⁵³

Taraszovics katolizálását az udvar úgy értelmezte, hogy ezzel az uralkodó a munkácsi monostor főkegyurává vált. III. Ferdinánd (1637–1657) ezért azt követelte I. Rákóczi Györgytől, hogy engedje vissza a püspököt a monostorba.¹⁵⁴ A fejedelem azonban nem engedett, így Taraszovics Kállóban telepedett le, ahol a király biztosította megélhetését.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Balling 1640 novemberében azt jelentette urának, I. Rákóczi Györgynek, hogy Taraszovics a munkácsi monostor jövedelmét Lengyelországba menekíti. Ld. Hodinka 1911. 74–76.

¹⁵¹ Taraszovics püspök személyének felértékelődését jelzi, hogy kiszabadításáért III. Ferdinánd király (1637–1657) és Róma is közbenjárt. Vö. Szilágyi 1884.; Zsatkovics 1884. 685.; Pirigy 1990a. 98.; Udvari 1994a. 175.

¹⁵² Pirigy 1990a. 97–98.; Véghseő 2011. 48–50.

¹⁵³ Ezek közül a Filioque szó beiktatása a hitvallás szövegébe, a tisztítóűz tanának, a kovásztalan kenyér használatának és a pápai főség elfogadása a Firenzei, míg az eucharisztia áldozati jellege, az áteredő bűn, a megigazulás, a szent hagyomány, a bűcsúkról szóló tanítás, a szentségek hetes száma és a házasság szabályozása a Trienti Zsinat tanaihoz tartozott. Véghseő 2011. 50–51.

¹⁵⁴ A király egy ilyen tartalmú levelét közli: Hodinka 1911. 133–134.

¹⁵⁵ Hodinka 1911. 143–144.; Pekar 1992. 24.; Pirigy 1990a. 98.; Véghseő 2011. 51–52.

Az erdélyi fejedelem 1643-ban a munkácsi püspöki széket megüresedettnek nyilvánította, s a helyi ortodox közösség vezetésével egy unióellenes papot bízott meg, aki a helyi református prédikátorok és a munkácsi várparancsnok ellenőrzésével tevékenykedhetett.¹⁵⁶

Ebben az időszakban felértékelődött a szomszédos katolikus uradalom szerepe. Homonnai Drugeth János országbíró ungi és zempléni birtokain teret engedett és támogatta az uniós mozgalmat, amelyet az is segített, hogy 1642-ben Lippay György került az esztergomi érseki székbe. Ugyanekkor a megüresedett egri püspökség élére a kiemelkedő tehetségű Jakusich György (1642–1647) került, aki Drugeth gróf feleségének, Jakusich Annának volt a testvére.¹⁵⁷

Jakusich egri püspökként korán bekapcsolódott az uniós mozgalmába. Röviddel püspöki kinevezése után részt vett I. Rákóczi György erdélyi fejedelem fiának esküvőjén, ahol a király óhaját tolmácsolva azt kérte a fejedelemtől, hogy ismerje el az uralkodó főkegyúri jogait a munkácsi püspök felett, s engedje vissza székébe Taraszovics Bazilt. Diplomáciai küldetése azonban nem járt eredménnyel.¹⁵⁸

Időközben a Drugeth család is komoly erőket mozgósított az unió ügyének előmozdítása érdekében. Jakusich Anna Ungváron telepített le két bazilita szerzetest, akik a későbbiek során fontos szerepet játszottak a Rómával való egyesülés sikerre vitelében. Parthén Péter a munkácsi kolostorban Taraszovics híve volt. Ezért, amikor püspöke távozni kényszerült onnan, ő Ungváron nyert menedéket. A bazilita atya már katolikusként érkezett meg lakóhelyére. A források szerint hiányos műveltségű, viszont jámbor természete miatt nagy népszerűségnek örvendett a hívek körében. Parthén mellett Kossovics Gábor szerzetes végzett uniós tevékenységet a Drugeth-uradalom ruszin falvaiban. Kossovics – Parthénnal ellentétben – alapos teológiai ismereteket sajátított el.¹⁵⁹

Az uniós mozgalom 1645 végén új lendületet vett. Homonnai Drugeth János halálát követően Jakusich püspök Ungvárra érkezett, ahol huzamosabb ideig élvezte nővére vendégszeretetét. A városban megis-

¹⁵⁶ Pekar 1992. 24.; Véghseő 2010b. 20.; uő. 2011. 52.

¹⁵⁷ Pirigy 1990a. 98.; Véghseő 2010b. 19.; uő. 2011. 53–54.

¹⁵⁸ Hodinka 1911. 139–142.; Pekar 1992. 24.; Véghseő 2011. 52.

¹⁵⁹ Pekar 1992. 25.; Pirigy 1990a. 98.; Véghseő 2011. 55–56. Parthén életrajzával kapcsolatban vö. Pirigy 1996.

merkedett Parthén és Kossovics atyákkal, illetve betekintést nyerhetett az általuk végzett munka eredményeibe. Ugyanebben az időszakban kötötték meg a linzi békét (1645. december 16.), amely megerősítette II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) pozícióit, s lehetővé tette a szabad vallásgyakorlást a jobbágyok számára is. Ez újabb távlatokat nyitott a protestantizmus terjesztése előtt. Ezért az egri püspök a keleti közösség uniójával kívánta erősíteni a katolicizmus északkelet-magyarországi helyzetét.¹⁶⁰

1646. április 24-én, Szent György ünnepén Jakusich egri püspök meghívó levelére, Parthén és Kossovics atyák vezetésével 63 keleti szerzetes pap¹⁶¹ jelent meg a Drugeth-uradalomhoz tartozó ungvári vártemplomban. Itt ünnepélyes hitvallást tettek a Rómához való csatlakozás mellett, egyben főpásztoruknak ismerték el X. Ince pápát (1644–1655). A csatlakozás és a katolikus tanrendszer elfogadása mellett a jelenlévő ortodox papság három lényeges feltételt szabott:

1. A görög egyházi rítus megtartása, mely önazonosságuk fennmaradása miatt volt kulcskérdés.

2. A püspököt a papság színódusa választja, akit az Apostoli Szent-szék megerősít pozíciójában. (Ebben a kitételben egyházkormányzati autonómiájuk biztosítását látták.)

3. Az unitus papokat megilletik mindazok az egyházi kiváltságok és mentességek, amelyekkel a latin szertartású társaik rendelkeznek. (E feltétel teljesülése a társadalmi egyenjogúság megvalósulását vetítette előre.)¹⁶²

Összességében az esemény visszafogott keretek között zajlott, a hitvallás letételére szóban került sor. Az eseményről egy 1652. január közepén írt dokumentumból szerezhetünk tudomást. Ebben hat unitus főesperes kérte a pápától a klérus által püspökké választott Parthén Péter megerősítését.¹⁶³

¹⁶⁰ Véghseő 2011. 56.

¹⁶¹ Ez a szám a Munkácsi Egyházmegye papságának mintegy 10 százalékát tette ki. Janka 2004. 150.

¹⁶² Hermann E. 1973. 272.; Pekar 1992. 25.; Pirigyí 1990a. 98–99.; Janka 1997. 58.; Baán 2010. 161.; Véghseő 2011. 57–58. Janka György szerint az ungvári unió esetében „papi gyűlésről beszélhetünk, hiszen az egységre lépő hatvanhárom pap között nem volt püspök.” Janka 2008. 177.

¹⁶³ Zsatkovics 1884. 688–689.; Pekar 1992. 38.; Fenics 1997. 25.; Baán 2010. 161–162.; Véghseő 2011. 57. Az ungvári unióról szóló első hiteles dokumentumot közli: Hodinka 1911. 163–165.

Az ungvári unióval létrejött a magyarországi ruszinság görögkatolikus egyháza.¹⁶⁴ Az unió jövőjét illetően lényeges kérdésnek mutatkozott, hogy vajon követik-e az Ung és Zemplén megyei egyesült klérus példáját az északkeleti régió többi részén (Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár stb.) élő keleti szertartású batykók. Ugyanilyen fontosságúnak bizonyult az is, hogy sikerül-e elfogadtatni Munkács kegyurával az unió mozgalom létjogosultságát.

Az unió sikerének esélyét növelte, hogy mind Jakusich egri püspök, mind pedig Lippay esztergomi érsek jobbiztosító dokumentumokat állítottak ki, amelyben elkötelezték magukat a keleti közösség Rómával való egyesülése mellett.¹⁶⁵ A 1648 szeptemberében megtartott nagyszombati nemzeti zsinaton, amely hivatalosan is tudomásul vette a görögkatolikus egyház megalakulását, már a Parthén és Kossovics vezette unitus papság is részt vett. A zsinat védelmébe vette az egyesült klérust, felmentve őket a földesúri kötelezettségek alól.¹⁶⁶ Nem véletlen, hogy ezután egyre több ortodox batykó csatlakozott az unióhoz. Lippay esztergomi érsek egyik jelentése szerint 600–650 ortodox pap közül 1650-ben 100, 1652-ben 200, 1654-ben 400 lépett unióra Rómával.¹⁶⁷

Lényeges momentum, hogy az ungvári unió megkötésének idején újra Taraszovics Bazil állt a munkácsi monostor élén, aki visszatért az ortodox hit követésére.¹⁶⁸ Valószínűleg ezt taktikai megfontolásból tette, mivel így lehetősége nyílt eltávolítani az ott működő unióellenes és kálvinista szellemiségű papot a keleti közösség éléről, s ezáltal módja nyílt rá, hogy utódját kiválassza. Nem sokkal halála előtt Taraszovics Parthén Pétert jelölte ki utódjaként (1651 nyara).¹⁶⁹ A püspökválasztásra érkezett papság – követve az elhunyt akaratát – 370: 30 arányban szavaztak bizalmat Parthénnek a munkácsi uradalom kormányzójának (Lórántffy

¹⁶⁴ Az ungvári unió előzményeit és történetét illetően ld. Hodinka 1909. 252–320.; Papp 1941a.; Lacko 1965.; Véghseő 2011. 53–61.

¹⁶⁵ Jakusich és Lippay ezirányú rendelkezéseit ld. Hodinka 1911. 153, 154–155.

¹⁶⁶ Pekar 1992. 25.; Véghseő 2011. 60.

¹⁶⁷ Lacko 1965. 106.; Véghseő 2011. 60.

¹⁶⁸ 1643 tavaszán I. Rákóczi György csapataival megtámadták Nagyállót, s elfogták az ott székelő Taraszovics püspököt. Taraszovics két évig raboskodott az erdélyi fejedelem börtönében. Miután azonban felmondta a Rómával való egységet, Rákóczi visszahelyezte püspöki székébe. Pekar 1992. 37–38.

¹⁶⁹ Hodinka 1911. 158.

Zsuzsanna) unióellenes jelöltjével (Zéjkán János) szemben.¹⁷⁰ Parthén ezután Gyulafehérvárra indult, ahol felszenteltette magát Simonovics István ortodox metropolitával (1643–1654). Az ortodox érsekkel való felszentelését püspöki tekintélyének megerősítése indokolta, s valószínű, hogy az esemény Lippay érsek jóváhagyásával történt. Lippay 1651 szeptemberében a magyarországi ruszinok vizitátorává nevezte ki Parthént, majd még ugyanebben a hónapban felmentést kért számára a szabálytalan szentelés alól, amelyet Róma négy év múlva adott csak meg.¹⁷¹ A felmentéssel azonban a Szentszék nem ismerte el a munkácsi püspökséget, illetve a klérus püspökválasztási jogát.¹⁷² Baán István ennek következményeként megjegyzi: „Tisztázatlan maradt a Munkácsi Egyházmegye kánoni jogállása és püspökének viszonya a helyi latin hierarchiához, ami civil jogi státuszát is ingatagga tette.”¹⁷³

Parthén kezdetben nem foglalhatta el püspöki székét a munkácsi monostorban, hiszen ott a kálvini tanokat elfogadó Zéjkán János miszticei igumen tartózkodott, akinek legitimitását a felszentelés hiánya kérdőjelezte meg. Az unió szempontjából a fennálló helyzet egy párhuzamos egyházstruktúra kialakulásával fenyegetett. Ez a veszély azonban rövid időn belül szertefoszlott. 1660-ban meghalt Lórántffy Zsuzsanna, s még ebben az esztendőben fia, II. Rákóczi György is távozott az élők sorából. A munkácsi uradalom irányítását Rákóczi özvegye, Báthory Zsófia vette át, aki protestáns férjével való házasságkötése alkalmával tért át a református hitre. 1661 áprilisában Báthory Zsófia döntő fontosságú lépésre szánta el magát: fiával, I. Rákóczi Ferencsel visszatért a katolikus hitre. Ezzel véglegessé vált, hogy a régió keleti közösségeiért folyó felekezeti versengést a katolikus egyház nyerte meg. Ennek egyik bizonyítéka volt, hogy Báthory Zsófia a munkácsi monostorból a szintén a Rákóczi-birtokhoz tartozó Bereg megyei Miszticére üzte az anyósa által támogatott Zéjkánt. Három évvel később pedig az akkor már a 70. életévét is betöltött Parthén Péter engedélyt kapott a munkácsi monostorba való

¹⁷⁰ Pirigyí 1990a. 99.; Baán 2010. 163.; Véghseő 2011. 61–62.

¹⁷¹ Zsatkovics 1884. 692–693.; Pekar 1992. 26, 38–39.; Pirigyí 1990a. 136.; Baán 2010. 163.; Véghseő 2011. 60. Lippay Rómához írt levelét és a pápai jóváhagyást tartalmazó választ közli: Hodinka 1911. 159–162, 162–177.

¹⁷² Hodinka 1909. 350.; Pirigyí 1990a. 137.

¹⁷³ Baán 2010. 166.

beköltözésre.¹⁷⁴ Parthén személyében immár egy olyan főpásztor állt a keleti közösség élén, aki egyformán rendelkezett a Habsburg uralkodó és a helyi földesúri hatalmat megtestesítő személy, valamint a magyarországi katolikus egyház támogatásával. Ezzel a történetírásban munkácsi uniónak is nevezett eseménnyel „megkezdődött az uniós folyamat második szakasza, melynek során a [17.] század végéig Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Zemplén déli területének papsága is egyesült Rómával”.¹⁷⁵ Fontos azonban megjegyezni, hogy a munkácsi püspök ezzel nem szerezte vissza a Szent Miklós-monostor javadalmát.¹⁷⁶

A protestáns alternatíva ezt követően már nem tudta tartani a versenyt. S mivel e kor katolikus főpapjai a keleti szertartásúak megnyerésében voltak érdekeltek, nem erőltették a trienti ekkleziológiai modell homogenizáló szellemiségét. A fő hangsúlyt a görögkatolikus egyház modernizációjára helyezték, a bizánci rítus gyakorlását pedig nem korlátozták.¹⁷⁷

I. 4. Az uniós mozgalom megtorpanásától a Rómával való egység megerősítéséig. De Camillis János József püspök tevékenysége

Az agg Parthén püspök 1665-ben – néhány hónappal a munkácsi monostorban való beköltözése után – elhunyt. Az ezt követő mintegy negyedszázadnyi zavaros időszakban olyan események (Wesselényi-összeesküvés, az 1670. évi Habsburg-ellenes felkelés, fegyveres ellenreformáció stb.) történtek, amelyek az északkelet-magyarországi régióban háttérbe szorították az unió megszilárdításának ügyét.¹⁷⁸ Kulcskérdéssé vált, hogy kinek a jogába fog tartozni az új munkácsi püspök kinevezése. E jogosultság Báthory Zsófiát mint kegyurat vagy I. Lipót királyt mint főkegyurat illeti-e meg? Esetleg a görögkatolikus papságot?

1667 júliusában úgy tűnt, hogy a felek rátaláltak a megoldásra. A galíciai származású Volosinovszkij József bazilita szerzetes foglalhatta el a munkácsi püspöki széket, akinek személyét Báthory Zsófia ajánlot-

¹⁷⁴ Boysak 1963. 51.; Pekar 1992. 26–27, 40.; Pirigy 1990a. 99.; Véghseő 2011. 64–67.

¹⁷⁵ Pirigy 1990a. 99. A munkácsi unióról ld. még: Bendász 1999. 118–119.

¹⁷⁶ Pekar 1992. 32.

¹⁷⁷ Vö. Véghseő 2011. 66, 70–75.

¹⁷⁸ Vö. Hodinka 1909. 380–381.; Pirigy 1990a. 138.; Pekar 1992. 40.; Pop 2008. 257.; Zachar 2008.; Véghseő 2011. 77–79.; Kónya 2012. 37.

ta az uralkodónak. I. Lipót pedig – egyeztetve az esztergomi érsekkel és a környékbeli jezsuitákkal – főkegyúri jogaira hivatkozva püspökké nevezte ki Volosinovszkijt (1667–1676). Az új püspök joghatósága a magyarországi ruszinokra terjedt ki.¹⁷⁹ A király megerősítette a püspök és klérusa jogait a régióban. Volosinovszkij kötelességül szabták, hogy a hitvallás letétele és felszentelés céljából meg kell jelennie Szelepchény György esztergomi érsek (1666–1685) előtt. A találkozóra Pozsonyban kerítettek sort, viszont ekkor a munkácsi püspök egy váratlan dologgal állt elő: felszentelését a lemergi ortodox püspök már elvégezte. A szabálytalan felszenteléstől való felmentésre a Szentszék viszonylag gyorsan adott engedélyt (1669). Viszont a problémák ezzel nem hárultak el. Csakhamar kiderült, hogy Volosinovszkij nem rendelkezik az unió sikeres terjesztéséhez szükséges tehetséggel. A püspök kudarcához az 1670. évi felső-magyarországi Habsburg-ellenes felkelés és a protestantizmus helyzetének rövid idejű megerősödése is nagymértékben hozzájárult.¹⁸⁰ Ahogy Véghseő Tamás fogalmaz: „Volosinovszkij a bécsi udvar embere volt egy olyan régióban, ahol forrtak a Habsburg-ellenes indulatok.”¹⁸¹

Báthory Zsófia látva a munkácsi püspök alkalmatlanságát, 1671-ben új jelölt után nézett. A választás ezúttal Malachovszkij János przemysli püspökre esett, akinek személyéről valószínűleg Szelepchény érsekkel is egyeztetett. A jelölt jó választásnak ígérkezett, hiszen szilárd elképzelésekkel rendelkezett a ruszin görögkatolikus közösség helyzetének reformját illetően.¹⁸² Kinevezéséhez azonban I. Lipót nem járult hozzá, ami több okra vezethető vissza. A reformátusokkal többször konfliktusba keveredő Volosinovszkij annak ellenére, hogy alkalmatlannak bizonyult feladatára, mégiscsak „Bécs embere” volt. Az új jelölt megerősítése az uralkodó tekintélyvesztésével fenyegetett. Ugyanilyen okból I. Lipót nem támogathatta Báthory Zsófia jelöltjét.¹⁸³ Hodinka ki-

¹⁷⁹ Az uralkodó a következő vármegyékben biztosította Volosinovszkij püspök joghatóságát: Bereg, Ung, Zemplén, Torna, Abaúj, Gömör, Szepes, Sáros, Ugocsa, Szabolcs és Szatmár. Véghseő 2011. 85.

¹⁸⁰ Pirigy 1990a. 138.; Pekar 1992. 40.; Véghseő 2011. 84–88.

¹⁸¹ Véghseő 2011. 88.

¹⁸² Ezt bizonyítja Malachovszkij tíz pontot tartalmazó emlékirata, amelyet a Magyar Kancelláriának nyújtott be. Ebben – többek között – állandó püspöki székhely, papképző szeminárium és szláv nyelvű nyomda felállítására tett javaslatot a Munkácsi Egyházmegye fejlesztése érdekében. Pirigy 1990a. 139.; Véghseő 2011. 91.

¹⁸³ Pirigy 1990a. 139.; Véghseő 2011. 88–91.

emeli, hogy az uralkodó Malachovszkij kinevezésének megtagadásával állt bosszút Báthory Zsófián, mivel utóbbi nem támogatta kellő eréllyel Volosinovszkijt.¹⁸⁴ Nem elhanyagolható az sem, hogy ebben az időszakban a királynak megrendült a bizalma Báthory Zsófiában, hiszen fia, I. Rákóczi Ferenc részt vett a felső-magyarországi felkelésben. Munkács úrnője csak jelentős összegekkel tudta fia számára elnyerni az udvar kegyelmét. Azt is figyelembe kellett venni, hogy Malachovszkij egy lenyelországi egyházmegye püspöke volt, s ez a helyzet alkalmat adhatott a kijevi metropolitának arra, hogy beavatkozzon a magyarországi görögkatolikusok ügyeibe. A fenti okokhoz társult még Bécs azon törekvése is, melynek célja a jelentősen meggyengült protestantizmus erőszakos módon való felszámolása volt. A kialakult helyzetben egy időre elterelődött a figyelem a görögkatolikus közösségről.¹⁸⁵

A Munkácsi Egyházmegye Parthén püspök halálát követő negyedszázadát jól jellemzik Pirigyi István következő sorai: „25 év alatt [...] kilenc főpásztor adminisztrálta a püspökséget, vagy annak egy részét. Az is megtörtént, hogy ugyanabban az időben több főpásztor is működött a püspökség területén. E 25 év története annyira homályos és zavaros, hogy még azt sem tudjuk pontosan, hogy a főpásztorok mind unitusok voltak-e, vagy esetleg akadtak közöttük ortodoxok is.”¹⁸⁶ Ilyen körülmények között az unió léte is veszélybe került.

A görögkatolikus közösség válságból való kivezetéséhez Kollonich Lipót bíboros, kalocsai érsek tette meg az első lépéseket.¹⁸⁷ Miután az 1680-as évek végén Benkovich Ágoston nagyváradai püspök (1681–1702)¹⁸⁸ és Monasztelli Demeter főesperes¹⁸⁹ is arról tájékoztatta Kollonichot, hogy

¹⁸⁴ Hodinka 1909. 387–388.

¹⁸⁵ Véghseő 2011. 92–93.

¹⁸⁶ Hodinka 1909. 378–389.; Pirigy 1990a: 138.

¹⁸⁷ Kollonich e törekvéseit illetően vö. Véghseő 2008b.

¹⁸⁸ Hermann E. 1973. 351. Véghseő Tamás így jellemzi a ruszin nyelvet is elsajátító Benkovich görögkatolikusokért kifejtett erőfeszítéseit: „Az 1680-as évektől kezdve váradai püspökként és leleszi prépostként a görögkatolikus ügyek legjobb ismerője, aki gyakorlatilag Kollonich Lipót és Szelepchény érsek megbízottja volt a régióban. A görögkatolikusok jótévőjüknek tartották, aki több alkalommal fellépett jogaik érdekében. Az unió iránti elkötelezettsége annyira közismert volt, hogy a történeti irodalom a 18. század elejétől kezdve az egri püspök rítus-vikáriusaként tartotta számon”. Idézi: Véghseő 2011. 90. Vö. még: Véghseő 2003. 99–122.

¹⁸⁹ A szerb származású Monasztelli (Monasterli) Szatmár, Ugocsa, Ung, Bereg és Szabolcs megyék görögkatolikus „főmoderátoraként” nyert kinevezést az uralkodótól (1685. április 4.). E kinevezéstől kezdve Monasztelli gyakorlatilag főesperesként tevékenykedett. Vö. Hodinka 1911. 258–260, 267; Pirigy 1990a. 140.; Ghitta 2008. 243.; Véghseő 2011. 99.

a munkácsi püspökség területén áldatlan állapotok uralkodnak,¹⁹⁰ a bíboros úgy döntött, hogy rendezze a görögkatolikusok helyzetét, s Rómában fog alkalmas püspökjelöltet keresni. Kollonich tervéhez a XI. Ince pápa (1676–1689) halálát követően összehívott konklávé szolgáltatott alkalmat. A bíboros itt talált rá a görög származású De Camillis János József-re, akit a Hitterjesztési Kongregáció ajánlott a bíboros figyelmébe. Az albániai missziós munkatapasztalattal rendelkező jelölt a lengyelországi ruszin egyház római prokurátora (ügyvivő) és a Vatikáni Könyvtár görög írnoka volt. De Camillis teológiai és filozófiai doktori fokozattal is rendelkezett. A görög származású jelölt tehát sok tekintetben alkalmasnak mutatkozott a Kollonich által neki szánt feladatra.¹⁹¹

Ennek megfelelően De Camillist a munkácsi püspökség főpásztorává nevezték ki. Esetében azonban a szentszéki megerősítés – a magyarországi főkegyúri gyakorlathoz képest eltérő módon – megelőzte az uralkodói kinevezést. E szokatlan eljárásmodot valószínűleg Kollonich bíboros kezdeményezte. A későbbiek során a vita tárgyát De Camillis titulusa és az ahhoz társított jogkörének különböző értelmezési formái fogják jelenteni.¹⁹²

Magyarországra érkezése előtt De Camillis felvilágosítást kért Kollonichtól: Ha elfogadja a munkácsi püspökséget, kinek a joghatósága alá fog tartozni?¹⁹³ A görög jelölt azt a választ kapta, hogy a munkácsi püspök metropolitája a kalocsai érsek, azaz maga Kollonich lesz.¹⁹⁴ Ezzel azonban ellentmond a bíboros Magyarország közigazgatásának átalakításáról írt munkája (*Einrichtungswerk*), melyben a munkácsi püspököt az egri főpásztor szuffragáneus püspökeként nevezi meg. Kollonich szerint ugyanis csak ez a megoldás képes hathatós módon biztosítani az unió megszilárdítását.¹⁹⁵

A munkácsi püspök jogköre a későbbiek során sem rendeződött egyértelműen. De Camillist – Kollonich kérésének megfelelően – VIII.

¹⁹⁰ Benkovich 1688. szeptember 20-án, míg Monasztelli 1689. július 12-én írta meg levelét. Ld. Hodinka 1911. 277, 282–283.; Pirigy 1990a. 140–141.

¹⁹¹ Pekar 1992. 29.; Pirigy 1990a. 142.; Baán 2008a.; Véghseő 2011. 112–113.

¹⁹² Vö. Véghseő 2011. 116–117.

¹⁹³ De Camillis Kollich bíborosnak küldött emlékiratát (1689. október) közli: Hodinka 1911. 283–284.

¹⁹⁴ Kollonich bíboros 1688-tól esztergomi érsekké való kinevezéséig (1695) vezette a kalocsai érsekséget. Véghseő 2011. 94.

¹⁹⁵ Véghseő 2011. 114–115.

Sándor római pápa (1689–1691) szebasztei püspökké és a munkácsi püspökség apostoli vikáriusává (vicarius apostolicus) nevezte ki.¹⁹⁶ Az apostoli vikárius hagyományosan olyan főpap, aki közvetlenül a Szent-szék joghatósága alá tartozik.¹⁹⁷ Kollonich viszont e titulus mögött azt értette, hogy a munkácsi főpásztort egy helyi latin szertartású püspöknek rendeli alá. Ez utóbbi tisztség valójában a rítus-vikárius jogkörének felelt volna meg.¹⁹⁸

1690 márciusában De Camillist I. Lipót király munkácsi püspökké nevezte ki. Az új püspöknek meg kellett fogadnia, hogy ő és utódai engedelmességgel fognak viseltetni az egri megyéspüspök iránt.¹⁹⁹ Ezt a kinevezési oklevelében is rögzítették.²⁰⁰

Fenesty György egri püspök (1686–1699) teljesen magáévá tette Kollonich bíboros fent említett álláspontját, s megpróbálta jogilag is igazolni a Munkácsi Egyházmegye feletti joghatóságát. Ebben az egri püspöknek Kecskeméti János jezsuita tudós is segített, aki emlékiratot készített az unió kánoni rendjéről. A dokumentum szerint a Munkácsi Egyházmegye soha nem létezett, s azt az unió érdekében nem is szabad felállítani. A munkácsi főpásztor csak az egri püspök helynökeként működhet. Az emlékirat az egri püspök engedélyéhez köti a munkácsi püspök tevékenységét, ezzel együtt megtiltja a görögkatolikus papoknak a tizedszedést. Fenesty Kecskeméti emlékiratát – saját levelével együtt – elküldte Kollonich bíborosnak, amelyben azon kérését fogalmazta meg, hogy De Camillis ne folytasson püspöki tevékenységet, és a görögkatolikus klérus ne szedjen tizedet az egri egyházmegyében.

¹⁹⁶ A kinevezést az 1689. november 5-én kiadott két pápai brevé erősítette meg. Ld. Pekar 1985.; Pekar 1992. 41.; Szabó 2008. 149.; Baán 2008a. 141.; Véghseő 2011. 116. A brevé szövegét közli: Hodinka 1911. 289–290.

¹⁹⁷ Maklár Ákos szerint az apostoli vikárius a „missziós területeken élő katolikus közösségek pásztora, aki rendes helyettesi hatalommal (potestas ordinaria vicaria) rendelkezik, ily módon pedig a pápa nevében jár el. Az apostoli vikárius rendszerint felszentelt püspök”. Nem tartozhat megyéspüspök fennhatósága alá; „Feladata a neki kijelölt helyen a hit terjesztése, és az egyház megszervezése oly módon, hogy egy új egyházmegye alapítására nyíljon lehetőség.” Maklár 2008. 156–157. Az apostoli vikáriusi tisztséget illetően ld. még Papp 1941b.; Szabó 2008. 26–29.

¹⁹⁸ Vö. Véghseő 2011. 116.

¹⁹⁹ Az Egernek való alávetettség a pápai bullában nem szerepelt. Vö. Zsatkovics 1884. 769–771.; Pekar 1992. 48–49.

²⁰⁰ Pekar 1992. 48.; Pirigy 1990a. 142.; Véghseő 2011. 117.; Bendász 2014. 49. Az uralkodói kinevezés szövegét közli: Hodinka 1911. 296–297.

(Ebben az időben a munkácsi püspökség területe szinte teljes egészében az egri püspökség területén feküdt.)²⁰¹

Fenessy ettől tovább azonban nem ment. Az ő célja csupán az volt, hogy levelével és az emlékirattal egy olyan hivatkozási alapot teremtsen a későbbi egri püspökök számára, amely segítségével érvényesíteni tudják a munkácsi püspökség feletti érdekérvényesítési szándékaikat. Fenessy azonban azt is felismerte, hogy segítenie kell De Camillist az unió konszolidálásában. Ennek megfelelően például a vármegyegyűléseken szót emelt a görögkatolikus papság telekhez juttatásáért.²⁰²

De Camillis püspököt a Leleszen székelő Benkovich váradi püspök kísérte el Munkácsra, aki felhívta az új görögkatolikus főpásztor figyelmét a püspökség égető problémáira.²⁰³ De Camillis püspök előtt hatalmas teendők tornyosultak, hiszen a kinevezése előtti negyedszázadban jelentős mértékben gyengültek az unió pozíciói. Sokan elbizonytalanodtak a Rómával kötött egységben, s visszatértek a pravoszláv hitre. Emellett a görögkatolikus egyház sem működött megfelelően, hiszen a klérus képzettsége és életvitele több kívánnivalót hagyott maga után. De Camillis világosan látta, hogy ezeket a bajokat mielőbb orvosolni kell. Ezért szorgalmazta a trienti modellben lefektetett normák bevezetését, amelytől a görögkatolikus közösség kulturális és gazdasági felemelkedését, egyszersmind a latin egyházba való betagozódását várta.²⁰⁴

A munkácsi püspök egyházfegyelem megszilárdítása terén tett első fontos lépései közé sorolhatóak a nagyobb egyházi központokat megcélzó látogatásai (vizitáció) és az e helyeken tartott zsinatai.²⁰⁵ Janka György szerint De Camillis a „Trentói Zsinat által elrendelt korszerű lelkipásztorkodás szellemében tizenkét zsinatot tartott. Ebből nyolc zsinaton 357 pap, további négy zsinaton számos pap fogadta el, ill. erősítette meg az Apostoli Szentszékkal való egységet”.²⁰⁶ A Munkácson, Isztáncson, Sztropkón és Homonnán stb. helyszíneken megtartott tanácskozásokon a papságnak le kellett tennie a katolikus hitvallást, s el kellett ismernie a munkácsi

²⁰¹ Pekar 1992. 41.; Pirigyí 1990a. 145.; Véghseő 2011. 140–141. Az 1692 márciusában Kollonichnak küldött emlékiratot és levelet közli: Hodinka 1911. 319–334.

²⁰² Pirigyí 1990a. 146.; Véghseő 2011. 141–142.

²⁰³ Pirigyí 1990a. 142.; Véghseő 2010b. 140.

²⁰⁴ Vö. Véghseő 2011. 117–118.

²⁰⁵ De Camillis zsinatairól bővebben: Janka 2008.

²⁰⁶ Janka 2008. 183.

főpásztor joghatóságát és a Rómával való egységet.²⁰⁷ De Camillis püspökségének kezdetén mintegy négyszáz pap tett hitet az unió mellett.²⁰⁸ A későbbiek során a partiumi román papokat is sikerült megnyernie, s vezetésükre Izaiás személyében²⁰⁹ esperest is kinevezett.²¹⁰

1690. május 10-én De Camillis Monasztelli Demeter főesperes székhelyén, Szatmárnémetiben tartott zsinatot. Monasztelli tevékenysége e várost az unió mozgalom egyik legfőbb hídfőállásává emelte. Ezt bizonyítja, hogy az ide érkező püspök előtt több mint 60 északkelet-partiumi ruszin és román pap tette le a katolikus hitvallást.²¹¹ E papi tanácskozás történelmi jelentősége abban áll, hogy végzései fennmaradtak az utókor számára. Az itt elfogadott pontok hűen tükrözik azt, hogy a Munkácsi Egyházmegye milyen kihívásokkal küzdött a korban.²¹² Az egyik legégetőbb egyházfegyelmi probléma a papi bigámia kérdése volt.²¹³ E kifejezés alatt a megözvegyült papok újranősülését, vagy a nőtelenül felszentelt diakónusok és papok házasságkötését értették. E vétségeket De Camillis szigorúan tiltotta és büntette. Például a szatmári zsinat egyik rendelkezése kimondja, hogy a szentelés után házasságot kötött pap köteles elbocsájtani feleségét és feloldozást kérni. A bigamus papot alkalmazó falvak pedig szigorú pénzbüntetésre számíthattak. Ugyanitt megszabták, hogy egy adott falu területén csak a Munkácsi Egyházmegye kötelékébe tartozó pap nyerhet parókiát, de csak püspöki engedéllyel.²¹⁴

A szatmári végzések szabályozták továbbá a klérus „liturgikus és lelkipásztori tevékenységét, illetve életvitelét és kinézetét.”²¹⁵ A hívekre vonatkozóan elfogadták a helyes vallásgyakorlás előírásait. Különös figyelmet szenteltek a hívek között gyakran jelentkező vadházasságok fel-

²⁰⁷ Pirigy 1990a. 142.; Véghseő 2011. 119–120.

²⁰⁸ Véghseő 2011. 120.

²⁰⁹ A görög származású Izaiás bazilita szerzetest De Camillis püspök 1692-ben nevezte ki debreceni parókussá, hogy az ottani – főleg görög kereskedők – lelki szolgálatait ellássa. Az ortodox vallású görög kereskedők számára csak abban az esetben engedélyezték a városban való letelepedést, amennyiben unitus papot alkalmaznak. Izaiás debreceni kinevezésével joghatósága kiterjedt a partiumi és bihari görögkatolikus klérusra is. Vö. Ivancsó 2008. 283–287.

²¹⁰ A Partium és Bihar területén elért sikerek nem sokáig tartottak. A Rákóczi-szabadságharc eseményei szinte teljes egészében felszámolta az itteni görögkatolikus esperességet. Vö. Gorun 2008.

²¹¹ Ghitta 2008. 243–244.; Gorun 2008. 251. A munkácsi püspök e zsinatáról bővebben: Ghitta 2008.

²¹² Hodinka 1911. 300–302.; Pirigy 1990a. 142–143.; Véghseő 2011. 127.

²¹³ A papi bigámia korabeli problémáját illetően ld. Baán 2008b.

²¹⁴ Ghitta 2008. 245–246.; Véghseő 2011. 127–128.

²¹⁵ Véghseő 2011. 129.

számolására. A trienti szellemű egyházfegyelmi reformok segítségével – ahogyan a szatmári zsinat esetén is láthattuk – radikális gyorsasággal kívánták rendezni a helyzetet. A munkácsi püspök azonban törekvéseit egy olyan régióban kívánta foganatosítani, ahol a 18. század elejére egyre inkább szélesedett az udvarral szemben állók köre. De Camillist pedig Kollonich és I. Lipót emberének tartották, ezért a püspököt a protestáns földesurak mellett több katolikus főúr sem támogatta. Emellett a Máramarosban székelő Sztojka József püspök (1690–1711) nagy népszerűségnek örvendett az ortodoxia mellett kitartók körében. Sztojka a „ősi hit”²¹⁶ őrzőjének legfőbb letéteményeseként befogadta azokat a papokat és híveket, akik nem ismerték el az uniót és nem kívánták elfogadni a trienti modell szigorú előírásait.²¹⁷

A tridentinus reformok között szerepelt a klérus műveltségi viszonyának emelése. A Trienti Zsinat egyik határozata előírta, hogy minden egyházmegyében állítsanak fel papképző szemináriumot.²¹⁸ De Camillis püspöknek az egyházmegye szűkös anyagi helyzete miatt korlátozott lehetőségei voltak. Így a püspökség nem engedhette meg magának, hogy papképző szemináriumot alapítson. Kollonich bíboros segítségével azonban a 18. század elején lehetőség nyílt arra, hogy a görögkatolikus papnövendékek a nagyszombati Szent Adalbert-szemináriumban folytathassák tanulmányaikat.²¹⁹ A görögkatolikusok szeminaristák tanulmányi költségeit a Jány-Lipót-féle alapítvány²²⁰ fedezte.²²¹ E lehetőség ugyan csak két-három görögkatolikus papnövendék számára biztosított megfelelő képzést, mégis e kezdeményezésnek köszönhetően jelent meg az a vékony főpapi réteg, amely a 18. században képes volt ellátni a Munkácsi Egyházmegye kormányzását.²²²

²¹⁶ Azaz a pravoszláv vallás. Az ortodoxok e kifejezéssel különböztették meg magukat az egysültektől. Vö. Magocsi–Pop 2005. 475.

²¹⁷ Pekar 1992. 181.; Véghseő 2011. 123, 128–130.

²¹⁸ A határozatot az 1563. július 15-én megtartott 23. ülésen mondták ki. Bendász 2001. 99.

²¹⁹ Bendász 2001. 99.

²²⁰ Az alapítvány létrehozásához nagymértékben hozzájárult az 1703-ban elhunyt Jány Ferenc szerémi püspök és pécsváradai apát 18 ezer forintos hagyatéka, amelyet Kollonich bíboros 20 ezer forintra egészített ki a saját vagyonából. Ebből az összegből jött létre 1704-ben a görögkatolikusok nagyszombati papképzését finanszírozó Jány-Lipót-alapítvány. Pirigy 1990a. 143–144; Véghseő 2011. 133.; uő. 2014b. 34.

²²¹ De Camillis a görögkatolikus közösség műveltségi viszonyainak fejlesztéséért tett lépéseit illetően vö. Véghseő 2011. 130–135.

²²² Véghseő 2011. 133.; uő. 2014b. 34.

De Camillis a papság műveltségi színvonalát kívánta emelni azzal a saját szerkesztésű katekizmussal,²²³ amelynek ruszinra fordított változatát 1698-ban adta ki a nagyszombati nyomda.²²⁴ A püspök ruszin hívek részére készített ábécéskönyve (*Bukvar*) pedig egy évvel később jelent meg.²²⁵

De Camillis szintén küzdött a görögkatolus klérus közjogi egyenjogúságáért. E szándékait Kollonich bíboros mellett Benkovics Ágoston váradí püspök is támogatta. Ennek eredményeként I. Lipót 1692. augusztus 23-án kibocsátotta azt a kiváltságlevelet, amelyben garantálta a görögkatolikus papság jogainak tiszteletben tartását.²²⁶ A dokumentum megerősíti: a görögkatolikusokat ugyanazok a jogok és mentességek illetik meg, mint a latin szertartásúakat. Ezenkívül arra kötelezi a helyi földesurakat, hogy jelöljenek ki telkeket az egyházközségek részére. E jogokat örökölték a papok törvényes fiúgyermekai is.²²⁷ Véghseő Tamás értékelése szerint az uralkodó kiváltságlevéllel járó „elismerés nem szimbolikus aktus, hanem nagyon is konkrét következményként az integrálódó társadalmi csoport vezető rétegének, az immáron görögkatolikus papságnak az emancipációját, a latin szertartású klérussal való egyenjogúsítását eredményezi. Ez azonban oly mértékben sérti a lokális hatalmi csoportosulások érdekeit, hogy megvalósítása az erős központi kormányzati akarat ellenére is több évtizedes késedelmet szenved.”²²⁸

Az uralkodói kiváltságlevél ellen Hodinka Antal szerint az északkelet-magyarországi megyék többsége tiltakozott, mondván azt a rendek megkérdése nélkül adták ki. Bereg megye például különösen ellenséges magatartást tanúsított.²²⁹ De Camillis 1696-ban azt jelentette Kollonichnak, hogy a földesurak és tiszttartóik figyelmen kívül hagyják a király görögkatolikusokat érintő rendelkezéseit.²³⁰ Ebben nagy szere-

²²³ A katekizmusról bővebben: Pop 2008.

²²⁴ Pop 2008. 262. A nagyszombati nyomdát – Kollonich bíboros közbenjárására – 1681-ben szeltek fel cirill betűkkel. Hermann E. 1973. 351.; Véghseő 2011. 134. A nagyszombati nyomda görögkatolikus vonatkozásait részletezi: Gyenis 1942.

²²⁵ Bonkáló 1996. 88.; Véghseő 2011. 135.

²²⁶ E kiváltságlevelet Gheorghe Gorun „a magyarországi görögkatolikus egyház világi jogi alapidokumentumának” tartja. Gorun 2008. 252.

²²⁷ Zsatkovics 1884. 773.; Hermann E. 1973. 351.; Pirigy 1990a. 144.; Pekar 1992. 32.; Kaska 2008. 55.; Véghseő 2011. 136–137. Az uralkodó kiváltságlevelét közli: Hodinka 1911. 347–350.

²²⁸ Véghseő 2009. 110.

²²⁹ Hodinka 1909. 744. Az uralkodói kiváltságlevél Bereg megyei fogadtatásáról ld. Hodinka 1911. 376–378. A többi északkelet-magyarországi vármegye tiltakozásáról ld. Gorun 2008.

²³⁰ A vármegyék az 1692. évi uralkodói rendelethez való viszonyát illetően vö. Gorun 2008.; Véghseő 2011. 124–125, 138–140.

pet játszott az északkeleti régióban egyre inkább eluralkodó Habsburg-ellenesség, amely a Rákóczi-szabadságharc idején csúcsosodott ki.²³¹ Ráadásul De Camillis abból a szempontból is idegennek számított, hogy nem a helyi unitus papság köréből került ki. A görög származású püspök ellenzékét Kaminszkij Péter, a csernekhegyi monostor apátja vezette.²³² A püspöki címre vágyó Kaminszkij ideje a II. Rákóczi Ferenc Magyarországra érkezése után jött el. Nem sokkal a szabadságharc megindulását követően az apát elűzte De Camillist a csernekhegyi monostorból. A püspök Eperjesen lelt menedéket, de mivel nem jelent meg a szécsényi országgyűlésen és nem esküdött fel a konföderációra, Rákóczi kiutasította az országból. A beteg és megtört De Camillis 1706 augusztusában fejezte be életét Eperjesen.²³³ De Camillis püspöki tevékenysége a jelentős mértékben megingott unió helyreállítására és a trienti modell bevezetésére irányult. Többnyire nem rajta múlt, hogy az általa előirányzott normák és modernizációs szándékok csak a későbbiek során fognak érvényre jutni a munkácsi püspökség területén.²³⁴

I. 5. Az Egerrel való szembenállás kialakulása és erősödése. Harc egy önálló görögkatolikus egyházmegye felállításáért

A De Camillis halála utáni évtized fordulatokban gazdag időszakot hozott. II. Rákóczi Ferenc a munkácsi uradalommal járó kegyúri jogára hivatkozva, a hozzá közel álló Kaminszkij Pétert bízta meg a munkácsi püspökség vezetésével. Ezzel együtt a fejedelem azt a célt tűzte ki, hogy a Munkácsi Egyházmegyét a kijevei metropolita joghatósága alá helyezi.

²³¹ Pirigy 1990a. 144.

²³² A kalandos életű Kaminszkij Péter munkácsi bazilitát De Camillis 1692-ben nevezte ki a város határában fekvő monostor igumenjévé. Kaminszkij kezdettől fogva áskálódott püspöke ellen. Miután I. Lipót megerősítette a görögkatolikus klérus jogait, s a munkácsi püspökségnek adta a munkácsi uradalom által kisajátított (1588) Bobovistye és Lauka községeket, a püspök és az igumen közti viszony még inkább elmérgesedett. A Korjatovics-féle – egyébként hamis adománylevelre – hivatkozva Kaminszkij úgy vélekedett, hogy a két falu jövedelme a monostor előjáróját, azaz őt illeti. Az igumen szerint a munkácsi püspöknek is csak mint vendégnek van joga a monostorban tartózkodni. Ezzel egy 1751-ig tartó pereskedés vette kezdetét a bazilita szerzetesek és a püspökség között. Zsatkovics 1884. 767–768.; Pirigy 1990a. 143.; Pekar 1992. 216.; Véghseő 2011. 124–125.

²³³ Hodinka 1911. 464–465.; Pirigy 1990a. 146.; Pekar 1992. 42.; Zachar 2008. 170–171.; Véghseő 2011. 125–126.

²³⁴ Véghseő 2011. 142–143.

Róma viszont Vinnicky György przemysli püspökre bízta a püspökség irányítását. Ezzel szemben I. József király (1705–1711) azt a Hodermarszki Jánost nevezte ki munkácsi püspöknek, akit azelőtt a görögkatolikus papság is megválasztott.²³⁵ 1709-ben Keresztély Ágost esztergomi érsek – elismerve a klérus püspökválasztási jogát – Hodermarszkit általános helynökeként ismerte el.²³⁶

A Szentszék azonban nem támogatta Hodermarszkit, mivel álláspontja szerint egyedül Róma joga eldönteni, hogy kit bíz meg a görögkatolikus közösség irányításával. Ezen álláspontját azzal támasztotta alá, hogy „a munkácsi püspökség nem tekinthető szabályszerűen felállított egyházmegyének, hanem csupán apostoli helynökségnek, melynek főpásztorát, az apostoli vikáriust, a pápa nevezi ki”.²³⁷

III. Károly (1711–1740) azonban nem fogadta el a Szentszék érveit, ehelyett saját illetékességét hangsúlyozta a munkácsi püspök kinevezésére vonatkozóan. Úgy vélte, hogy Róma Parthén Péter egykori megerősítésével gyakorlatilag elismerte a Munkácsi Egyházmegye felállítását.²³⁸ De Camillis püspök halála után tehát a munkácsi püspökség főpásztor nélkül maradt, amely negatív hatással volt az unió szellemében megkezdett modernizációs folyamatokra. Az egyházi fegyelem helyreállítására Telekessy István egri püspök (1699–1715) II. Rákóczi Ferenc egyik volt pártfogoltját, Bizánczy György kállói esperest bízta meg a munkácsi püspökség vezetésével (1713. április 9.).²³⁹ Mivel azonban az Apostoli Szentszék nem fogadta el a görögkatolikus papság jelöltjét (Hodermarszki),²⁴⁰ Telekessy püspök úgy érezte, hogy még szorosabban fűzheti a Munkácsi Egyházmegye feletti befolyását. Ennek nyomán egy hozzá hű jezsuitát, Ravasz Ferenc munkácsi római katolikus plébá-

²³⁵ Zsatkovics 1884. 773–774.; Pirigy 1990a. 146. A Hodermarszki kinevezéséről szóló dokumentumot (1707. szeptember 22.) közli: Hodinka 1911. 487–488.

²³⁶ Zsatkovics 1884. 776.; Pirigy 1990a. 147.; Pekar 1992. 42–43, 46. Hodermarszki helynöki kinevezését illetően ld. Hodinka 1911. 524–525.

²³⁷ Pirigy 1990a. 147.

²³⁸ Pekar 1992. 45. Az uralkodó vélekedését illetően vö. Hodinka 1911. 563–565.

²³⁹ Pirigy 1990a. 147. Bizánczy helynöki kinevezéséről szóló püspöki rendeletet közli: Hodinka 1911. 597–598.

²⁴⁰ Keresztély Ágost hercegprímás 1715. február 18-án kelt levelében arról értesítette a görögkatolikus klérust, hogy Róma soha nem fogja elfogadni jelöltjüket, Hodermarszkit. Ezért a hercegprímás felmentette őt az általános helynöki tisztségből, s arra kéri a papságot, hogy válasszon Hodermarszki helyett valaki mást a munkácsi püspökség élére. A levelet közli: Hodinka 1911. 645–646.

nost szerette volna megtenni a görögkatolikus püspökség helynökévé.²⁴¹ Telekessy püspök döntése ellen az unitus klérus Rómánál tett panaszt, s azt kérte, hogy a Szentszék Hodermarszkit erősítse meg püspöki tiszt-ségében. 1715. március 7-én, a munkácsi kolostorban tartott zsinaton a papság ezen kívül kijelentette, hogy egyedül csak az esztergomi érsek joghatóságát ismeri el.²⁴² A klérus erőfeszítései azonban sikertelennek bizonyultak. A Hitterjesztési Kongregáció Róma korábbi álláspontját képviselve megállapította: egyedül csak a Szentszéknek áll jogában ki-nevezni a ruszin görögkatolikus közösséget vezető apostoli vikáriust.²⁴³

Ezt követően az új egri püspök, Erdődy Gábor (1715–1744)²⁴⁴ – az esztergomi érsek beleegyezésével – Bizánczyt nevezte ki püspöki hely-nökévé (1715. április 17.). Tette ezt azzal a feltétellel, hogy a maga és a klérusa nevében elfogadja az egri püspökség joghatóságát. Bizánczy jelölését a papság is jóváhagyta, az 1715. május 4-én, Ungváron tartott zsinatán.²⁴⁵ Az egri püspök nyomására végül Hodermarszki sem ragasz-kodott többé püspöki ambícióihoz, s beérte a csernekhegyi kolostor irá-nyításával és az ahhoz tartozó jövedelemmel.²⁴⁶ Így Bizánczy maradt az egyetlen, Eger, Bécs és Róma által is elfogadhatónak tartott jelölt. Ennek megfelelően a következő évben XI. Kelemen pápa apostoli helynöknek és szebásztei címzetes püspöknek (1716. február 5.), III. Károly király pedig munkácsi püspöknek (1716. november 16.) nevezte őt ki.²⁴⁷

Az udvar 1720-ban két jelentős lépéssel támogatta Bizánczy és papsága helyzetének konszolidálódását, amellyel Hodinka szerint az Egernek való alávetettséget is ellensúlyozni kívánta. Egyrészt III. Ká-rolly 1720-ban megerősítette elődje, I. Lipót görögkatolikusok részére

²⁴¹ Pekar 1992. 46.

²⁴² Pirigy 1990a. 148.; Pekar 1992. 29, 46. Az egyesült klérus Rómának küldött levelét közli: Hodinka 1911. 651–659.

²⁴³ Pekar 1992. 47.

²⁴⁴ Erdődy elődje, Telekessy István egri püspök 1715. március 3-án hunyt el.

²⁴⁵ Duliskovics 1877. 47.; Pekar 1992. 47, 49.

²⁴⁶ Hodermarszki lemondására 1715. november 4-én került sor. Pekar 1992. 47. A következő évben a monostort apátságnak ismerték el, s ettől kezdve jövedelmei nem a püspököt, hanem Hodermarszkit és utódait illették meg. 1733-ban Munkács központtal megalakult a magyaror-szági bazilita rendi kolostor önálló rendtartománya. Ettől az időtől kezdve a bazilita tartományi főnököt protoigumennek, a munkácsi házfőnököt igumennek nevezték. Udvari 1994a. 63–64, 84.; Terdik 2014. 199.

²⁴⁷ Pirigy 1990a. 147–148.; Pekar 1992. 48, 50, 218. Bizánczy tevékenységét illetően ld. Hodinka 1909. 515–542.

adományozott kiváltságlevelét (1692). Ennek nyomán telkeket mértek ki a parókusok részére. Annak ellenére, hogy a legtöbb esetben nem a legjobb minőségű földeket osztották ki, e lépés jelentős mértékben hozzájárult az egyesült papság egzisztenciális háttérének megteremtéséhez.²⁴⁸ Másrészt, az uralkodó Bizánczy fennhatósága alá utalta a máramarosi unitus híveket.²⁴⁹ Az Egerrel való viszony azonban továbbra is feszült maradt. Ennek fő oka, hogy Erdődy Gábor (1715–1744) még inkább korlátozni kívánta Bizánczy joghatóságát. Fontos kiemelni, hogy Bizánczy pápai kinevezése nem tartalmazta a munkácsi püspökségnek az egri egyházmegye joghatósága alá rendelését.²⁵⁰ Erdődy – elődjéhez hasonlóan – úgy tartotta, hogy a Munkácsi Egyházmegye tényleges főpásztora az egri püspök, s így Bizánczy csak az ő helyetteseként láthatja el a keleti szertartású közösség vezetését. A munkácsi püspök anyagilag is nehéz helyzetbe került – csak a papszentelés után járó illetékre tarthatott számot.²⁵¹

Bizánczy kezdetben megpróbált együttműködni az egri püspökkel. Ennek jeléül a munkácsi főpásztor 1715 áprilisában hűségesküt tett neki.²⁵² Idővel azonban fokozatosan romlott a viszony Bizánczy és Erdődy között. A kettőjük közt kialakult feszültségről tanúskodik, hogy az egri püspök visszaélésekkel vádolta Bizánczyt, hogy hiteltelenítse őt Róma előtt. Azt állította, hogy az apostoli helynök az Egertől való felügyelet elleni lázadással magát „az eretnekek botrányába” akarja taszítani.²⁵³ Az ügyben 1718. június 20-án a Hitterjesztés Kongregációja azt a döntést hozta, hogy Bizánczy vessen véget a visszaéléseknek és a lehető leghamarabb kezdjen el tárgyalni Egerrel a két fél közötti nézeteltérésekről.²⁵⁴ A testület kimondta továbbá, hogy a Munkácsi Egyházmegye területén csak az egri püspök engedélyével lehet papot szentelni és templomot építeni.²⁵⁵ Róma válaszát Erdődy püspök úgy értelmezte, hogy a Szent-szék elfogadja az egri egyházmegye munkácsi püspökség feletti joghatóságát. E meggyőződését az is táplálta, hogy Bizánczy királyi kinevezése

²⁴⁸ Hodinka 1909. 542, 740.; Pirigy 1990a. 149.; Fenics 1997. 25.

²⁴⁹ Hodinka 1909. 542.

²⁵⁰ Pekar 1992. 49.; Bendász 2014. 50.

²⁵¹ Pekar 1992. 49.; Pirigy 1990a. 148.

²⁵² Zsatkovics 1884. 780.

²⁵³ Pekar 1992. 49.

²⁵⁴ Zsatkovics 1884. 781–782.; Pekar 1992. 50.

²⁵⁵ Pirigy 1990a. 148–149.; Bendász 2014. 50.

kimondta, hogy „a helynökség [értsd: munkácsi püspökség – M. F.] Eger határain belül fekszik”. Bizánczy ezután nem tehetett mást, minthogy tudomásul vegye Eger joghatóságát.²⁵⁶

Bizánczy sikeresnek bizonyult az unió terjesztésében. Ezt bizonyítja, hogy 1721-ben a máramarosi ortodox klérus is kifejezte szándékát a Rómához való csatlakozás mellett.²⁵⁷ Két évvel később pedig Máramarossziget központtal megalakult a munkácsi püspökség máramarosi vikáriátusa (helynöksége) Hodermarszki Prokop vezetésével.²⁵⁸

A Bizánczyt követő Olsavszky Simon István (1733–1734) és Blazsovsky György (1734–1742) is mint az egri püspök helynökei kormányozhatták a Munkácsi Egyházmegyét. A korábbi gyakorlatnak megfelelően a pápa apostoli vikáriusnak, az uralkodó pedig munkácsi püspöknek nevezte ki őket. Mindketten kerültek az Egerrel való konfrontációt.²⁵⁹ Hodinka szerint e megállapítás különösen Blazsovskyra volt igaz, akinek irányítása idején a „munkácsi püspöknek az egri püspöktől való függése [...] a szolgálai állapotig süllyedt”.²⁶⁰ Ebben az időszakban a Munkácsi Egyházmegye kifejezés eltűnt a hivatalos dokumentumokból, s helyette a munkácsi régió szerepel.²⁶¹

Gyökeres változást csak Olsavszky Mihály Mánuel (1743–1767) kinevezése fog hozni, aki több kísérletet tett a keleti szertartású klérus érdekérvényesítésére. Az új főpásztornak – testvérétől eltérően – viszonylag hosszú időszak adatott meg a bizánci szertartású közösség

²⁵⁶ Pekar 1992. 50.; Pirigy 1990a. 148–149.; Janka 2004. 153. Szabó Péter értékelése szerint „a Hitterjesztő Kongregáció 1718. június 20-i döntése után a munkácsi püspök egritől való joghatósági függősége immár teljesen egyértelművé vált”. Szabó 2008. 28.

²⁵⁷ Zsatkovics 1884. 782.; Duliskovics 1877. 62–63.; Pekar 1992. 31, 67–68.; Fenics 1997. 24. A máramarosi klérust 1652-től unióellenes álláspontot képviselő ortodox püspökök kormányozták, akiknek kinevezését rendszerint az erdélyi protestáns fejedelmek hagyták jóvá. A máramarosi püspökök – úgy, mint a már előzőleg említett Zéjkány János (1665–1687) vagy Sztojka József (1690–1711) – a miszticei vagy az uglyai kolostorban székeltek. A Máramarosi Ortodox Egyházmegye a 17. században az unióellenes klérus utolsó mentőváraként funkcionált. Az 1690-es évektől azonban az itteni papság egy része hajlandóságot mutatott az unió elfogadására. Ebben nagy szerepet játszott De Camellis munkácsi püspök tevékenysége. A Rákóczi-szabadságharc bukása pedig nem kedvezett a máramarosi ortodoxiát támogató protestáns irányzat fennmaradásának. A máramarosi egyházmegye az utolsó ortodox püspök, Doszitej Teodorovics (1718–1721) halálával szűnt meg (1733). Vö. Hermann E. 1973. 271–272.; Pekar 1992. 62–71, 180–182.; Ács 1996. 149.; Bendász 1999. 119.; Magocsi–Pop 2005. 507, 547.

²⁵⁸ Hodinka 1909. 557–560.; Pekar 1992. 69–70.

²⁵⁹ Zsatkovics 1884. 783–784.; Pirigy 1990a. 149–150.

²⁶⁰ Az idézetet közli: Hodinka 1909. 596.

²⁶¹ Uo. 582–596.; Pekar 1992. 50.

kormányzására. Küzdelmes főpásztori tevékenysége egyaránt bővelkedik sikerekben és kudarcokban. Emellett Olsavszky több, már korábban is meglévő rendezetlen kérdést is örökölt elődeitől. Ezek sorában említendő például a csernekhegyi monostor apátjával való viszony. Kaminszkij Péter kinevezése óta az igumenek mintegy „megtűrt vendégnek tekintették” a monostorban velük lakó munkácsi főpásztort. A bazilita szerzetesek a Helytartótanácsnál emeltek panaszt Olsavszky ellen, s a püspök kilakoltatását indítványozták (1749). Mária Terézia jóváhagyta a szerzetesek kérelmét, ugyanakkor egy püspöki rezidencia építésére 2 000 forintot bocsátott Olsavszky rendelkezésére. A püspök ezután kilenc évig volt kénytelen egy faházban lakni, míg végül 1760-ban elfoglalta – befejezetlenül maradt – munkácsi székházát.²⁶²

De Camillishez hasonlóan, Olsavszky is kísérletet tett az egyesült klérus oktatásának megszervezésére. E célból Munkácson kétévfolyamos iskolát alapított (1744). Az első évfolyam növendékeinek az írás, olvasás és a számolás alapképességét, míg a második évfolyamon hit- és erkölcsstani ismereteket kellett elsajátítaniuk. A mintegy 33 évig működő iskola megfelelő képzést kívánt biztosítani mind a fiataloknak, mind a már felszentelt papoknak.²⁶³ A képzési lehetőségeket bővítette Barkóczy Ferenc egri püspök (1744–1761) azon kezdeményezése is, amelynek révén Mária Terézia 1 200 forinttal támogatta hat, a Munkácsi Egyházmegye kötelékébe tartozó papnövendék tanulmányait az egri szemináriumban (1754).²⁶⁴ Olsavszky idején az Ugocsa megyei Turc községben a munkácsihoz hasonló oktatási intézményt állítottak fel a román ajkú hívek számára.²⁶⁵

Olsavszkynak a görögkatolikus közösség érdekeit képviselő lépései miatt több nézeteltérése támadt az egri püspökkel. Kettőjük viszonyát különösen Barkóczy püspök azon rendelete (1747. május 8.) terhelte meg igazán, amely a görögkatolikus papokat a latin plébánosok helyetteseivé fokozta le. Anyagi tekintetben különösen nagy érvágást jelentett az egyesült klérus számára, hogy a rendelet szerint a római katolikus plébánosokat illette meg az unitus hívektől beszedett évi egy-

²⁶² Hodinka 1909. 597, 671–672.; Zsatkovics 1909. 151.; Pirigy 1990a. 150–151.; Pekar 1992. 51.; Terdik 2014. 199–200.

²⁶³ Zsatkovics 1884. 846.; uő. 1910. 254.; Pirigy 1990a. 151.; Udvari 1994a. 180, 217.; Bendász 2001. 99.; Janka 2004. 154.

²⁶⁴ Pirigy 1990a. 151–152.

²⁶⁵ Udvari 1994a. 217.

házadó. A görögkatolikus papok a szentségek kiszolgálása utáni stólát viszont felvehették. Barkóczy ezt követően Olsavszky jogkörét tovább csorbította. Az 1748. július 16-án kiadott rendeletével joghatóság nélküli rituális püspökké fokozta le a munkácsi főpásztort. A következő évben Olsavszky az egri püspök jogkorlátozó lépései miatt a Szentszékhez fordult. A Róma által elrendelt vizsgálatot Mária Terézia közbenjárására azonban beszüntették. Az uralkodónő elhatározta, hogy saját hatáskörében fogja rendezni az Eger és Munkács közt elmérgesedett helyzetet. Az uralkodónő 1756. március 16-án elrendelte, hogy az unitus klérus szabadon érintkezhet híveivel. A görögkatolikus hívektől befolyó stóla teljes egészében a görög szertartású parókusok jövedelmét képezi. Ezenkívül a görögkatolikusoknak joguk volt templomot építeni ott, ahol arra igény mutatkozott. Mária Terézia intézkedett, hogy rendeletét Olsavszky és Barkóczy körlevél formájában tegye közzé. Ezzel a két püspök közötti viszony egy időre rendeződött.²⁶⁶

1761-ben Barkóczyt esztergomi érsekké nevezték ki. Az őt követő Eszterházy Károly (1761–1799) az egri egyházmegye egyik legjelentősebb főpásztora volt, viszont elődeinél merevebb álláspontot alakított ki a görögkatolikusok helyzetére vonatkozóan.²⁶⁷ Eszterházy 1763. március 18-án – Barkóczyhoz hasonlóan – szintén rituális püspökké nevezte ki Olsavszkyt. Az egri püspök ezen a napon egy körlevelet is kiadott, amely megújította az 1747. évi Barkóczy által kiadott püspöki rendeletet, „sőt még túl is ment azon, mert kimondta, hogy vegyes szertartású házasságkötés esetén csakis a latin plébános az illetékes eskető lelkész. Ezzel a görög szertartású papságnak nemcsak jogkörét, hanem jövedelmét is megszorította”.²⁶⁸ Válaszul az unitus klérus zsinatot tartott, ahol a jelenlévők felháborodásukat fejezték ki Eszterházy jogkorlátozó lépéseit illetően (1764. január 30. – február 1.). Ugyanitt döntés született arról is, hogy sérelmeik orvoslatáért az uralkodónőhöz fordulnak. A görögkatolikus papság beadványát Bradács János munkácsi főesperes terjesztette Mária Terézia elé. Ebben sérelmezték, hogy az egri püspök korlátozta Olsavszky joghatóságát, illetve azt, hogy az egyesült klérust a római katolikus plé-

²⁶⁶ Vö. Duliskovics 1877. 133, 152–153.; Zsatkovics 1884. 840–841, 860.; Hodinka 1909. 589–605.; Pirigyí 1990a. 157–158.; Pekar 1992. 52–53.; Janka 2004. 153–154.; Bendász 2014. 51.

²⁶⁷ Pirigyí 1990a. 158.; Pekar 1992. 53.; Jank 1997. 62.

²⁶⁸ Pirigyí 1990a. 158.; ld. még: Janka 1997. 63.; Spannenberger 2014. 23.

bánosok helyetteseivé fokozták le. A folyamodvány szerint ezzel az egri püspök figyelmen kívül hagyta a Szentszék és az uralkodó rendelkezéseit. A beadványban leírtak szerint a helyzetet csak egy Egertől független görögkatolikus püspök kinevezése oldhatná meg.²⁶⁹

Az unitusok panaszaira Eszterházy 1765 szeptemberében reagált. Az egri püspök 21 pontban válaszolt az ellene felhozott vádakra. Állásfoglalásának lényege, hogy a görögkatolikusok Egernek való alávetettségére az unió megerősítése érdekében van szükség. Az egyesült papság esetleges függetlenségének beláthatatlan következményei lennének. Ehhez hozzátette, hogy az unitus klérus annyira tudatlan, hogy azzal sincs tisztában, kinek a joghatósága alá tartozik. Ezért sincs szükség egy független Munkácsi Egyházmegye felállítására.²⁷⁰

Az egri püspök álláspontjának némiképp ellentmond a görögkatolikus hívek között jelentkező unióellenes mozgalom. Az 1760-as évek elején egy Popovics Szofroniusz (Szofronij) nevű szerb szerzetes arra buzdította a Közép-Szolnok megyei és a szatmári híveket, hogy ne engedelmeskedjenek az unitus papságnak. A karlócai szerb érsekkel összekötetésben lévő Szofroniusz és társai a királynő szerbek részére biztosított kiváltságlevelét terjesztve azt állították, hogy egy „napkeleti pátriárka fog eljönni hozzájuk”.²⁷¹ A Rómával való egyesülés elhagyására buzdító „skizmatikusok” térítőmunkája főleg a megnövekedett adók és a romló gazdasági helyzet miatt talált követőkre, elsősorban a parasztság és az alsópapság egy részének körében.²⁷² A szociális sérelmek hatására egyre több elégedetlenkedő kezdte elveszíteni hitét az unitus egyházban. 1765. július 21-én például a hajdúdorogi²⁷³ görög kereskedők és a helyi unitus hívek egy része a karlócai metropolita joghatósága alá való csatlakozás mellett fejezte ki szándékát. A hajdúdorogi unióellenes mozgalmat végül sikerült egy királyi biztos (Dóry Ferenc zempléni főispán) kiküldetésével és Bacsinszky András görögkatolikus helyi parókus (lásd az 1. képet) segítségével megfékezni. A karlócai ér-

²⁶⁹ Zsatkovics 1884. 848.; Hodinka 1909. 606.; Pirigy 1990a. 158–159.; Pekar 1992. 53.; Janka 1997. 63.; uő. 2004. 155.; Bendász 2014. 52.; Spannenberger 2014. 24.

²⁷⁰ Hodinka 1909. 607.; Pirigy 1990a. 159–160.; Pekar 1992. 53.; Janka 1997. 63.

²⁷¹ Janka 1997. 61. Vö. Hermann E. 1973. 354.

²⁷² Magocsi 1978. 25.

²⁷³ Hajdúdorog a 17. század közepétől a Felső-Tisza-vidék görögkatolikus közösség központjának számított. Udvari 1994a. 71.

sek által támogatott mozgalmak bebizonyították, hogy az Egertől való függés szigorítása megingathatja az egyesült szertartású papság és hívek unióba vetett hitét, s kibékíthetetlen ellentéteket szülhet a latin és görög szertartásúak között. Az unióellenes mozgalmat kísérő zavargások pedig a közrendet is veszélyeztették.²⁷⁴

Mária Terézia a görögkatolikusok elégedetlensége és az unióellenes mozgalom további fokozódásától tartva elhatározta, hogy rendezi az Eger és Munkács közötti viszonyt. Elsőként rendeletben tiltotta meg az egri püspöknek, hogy a munkácsi főpásztort helynökének nevezze (1766. január 15.). Ezzel együtt véget kívánt vetni annak a gyakorlatnak, hogy a latin plébánosok saját káplánjaikként kezeljék az egyesült parókusokat. A királynő rendelkezéséről Olsavszky azonnal értesítette papságát. Eszterházy viszont olyan körlevelet adott ki, amely szembe ment az uralkodónő által megfogalmazott iránymutatással, s további korlátozásokat fogalmazott meg az unitusok rovására.²⁷⁵

Az Eszterházy és Olsavszky között fennálló folyamatos nézeteltérések megszüntetése végett az uralkodónő erélyes fellépésre szánta el magát. 1766. április 30-án levelet írt XIII. Kelemen pápához (1758–1769), amelyben a Munkácsi Egyházmegye kánonszerű felállítását kérte.²⁷⁶ Vélekedése szerint a görögkatolikusok püspökségük saját megtartásával egyesültek Rómával, ezért nem maradhatnak tovább az egri püspökség fennhatóság alatt. A királynő indítványozta továbbá, hogy a Szentszék kanonizálja az eddig csak névleg létező Munkácsi Egyházmegyét. A királynő pedig biztosítani fogja a püspökség anyagi

²⁷⁴ Zsatkovics 1884. 851.; Hodinka 1909. 608–609.; Pirigy 1990a. 160.; Pekar 1992. 53.; Janka 1997. 62.; Kaska 2008. 60.; Bendász 2014. 53–56.; Janka 2014. 40–47.

²⁷⁵ Zsatkovics 1884. 850. Eszterházy körlevele lehetővé tette a görögkatolikusok számára, hogy áttérjenek latin szertartásra, viszont elrendelte a római katolikus plébánosoknak, hogy akadályozzák meg a latin szertartásúak görög szertartásra való áttérését. Ezenkívül arra kötelezték az unitusokat, hogy vegyenek részt a latinok egyházi ünnepein. Pirigy 1990a. 161.

²⁷⁶ Az uralkodónő ezen állásfoglalását Spannenberger Norbert azzal is magyarázza, hogy az udvar egyházpolitikáját ekkora már a prejozefinista irányzat uralta, amelynek egyik szellemi atyja Johann Christoph von Bartenstein egykori titkos tanácsos és II. József nevelője volt. E szerint a „katolikus egyházi intézmény nem mint egy privilegizált, a felsőpapság által képviselt szervezet volt releváns, hanem mint egy intermedier [kiemelés – *M. F.*] intézmény, mely vertikális szerkezete alapján leér a legalsóbb szintig, s napi kapcsolatban van a társadalom valamennyi rétegével”. Spannenberger ezt azzal egészíti ki, hogy ezen vélekedéssel szöges ellentétben állt az ecclesia militans modell képviselő Barkóczy és Eszterházy egri püspökök tevékenysége. Ezért „nem meglepő, hogy Bécs immár nem a konfliktus-orientált latin püspököket, hanem az eddig marginalizált görög egyházat támogatta”. Vö. Spannenberger 2014. 22–23.

szükségeit (5 000 forint).²⁷⁷ Egy évvel később a Rómában az uralkodónőt képviselő Stephanus de Angelis és Aloysius Coquelinus konzisztoriális ügyvédek egy olyan emlékiratot fogalmaztak meg, amely a Munkácsi Egyházmegye ősi fennállására hivatkozott, s az újjáalapításban kérte a Szentszék segítségét.²⁷⁸ Ugyanakkor hozzáfűzték, hogy abban az esetben, ha a munkácsi püspökség nem létezne régtől fogva, akkor is rendelkezik a kanonizálásához szükséges feltételekkel (elegendő számú hívő, székhely és javadalom megléte).²⁷⁹

A Szentszék a bécsi nunciatúra és az egri püspök véleményét is kikérte a királynő kezdeményezésével kapcsolatban. Vitaliano Borromeo bécsi nuncius (1760–1767) válaszában támogatta Mária Terézia előterjesztését. Eszterházy püspök viszont azon a véleményen²⁸⁰ volt, hogy az egri püspökök a kánon előírásai szerint gyakorolnak joghatóságot a görög szertartásuk fölött. Kiemelte: mivel a Munkácsi Egyházmegye az egri püspökség területén található, ezért indokolatlan új egyházmegyét alapítani az egyesültek számára. A barokk, centralista egyházszemléletet képviselő Eszterházy úgy vélekedett, hogy a keleti közösség uniójának létrehozása elsősorban az egri főpásztorok érdeme, s a görögkatolikusok függetlenségi törekvéseinek és az előjogainak követelése lerombolhatják az elért eredményeket, akár a Rómával való szakadást is előidézhetik. Ebből kifolyólag a munkácsi püspökség és az unió jövőjének biztosítása miatt is szükség van Eger „éber örökösére”.²⁸¹ Róma végül Eszterházy érvelését fogadta el, s elutasította a munkácsi püspökség szabályszerű kanonizálását. Bécs ugyanakkor jelezte a Szentszéknek, hogy nem mondott le az Egertől független görögkatolikus egyházmegye felállításáról.²⁸²

A pápa döntése néhány nappal Olsavszky halálát követően vált ismertté. Azonban az udvar görögkatolikusok melletti elkötelezettségét jelzi, hogy Mária Terézia a néhai főpásztor jobb kezének számító Bradács János főesperest jelölte a munkácsi püspökség vezetésére. Az előterjesztést XIII. Kelemen pápa elfogadta, s 1768. január 27-én rossi címzetes püspöknek és apostoli helynöknek nevezte ki Bradács Jánost.

²⁷⁷ Pirigy 1990a. 162.; Janka 1997. 70, 76–77, 79.

²⁷⁸ Zsatkovics 1884. 851–852.; Hodinka 1909. 609–613.; Pirigy 1990a. 162.; Pekar 1992. 54.

²⁷⁹ Konkrétan 119 107 hívet, 839 „egyházat” és 675 görögkatolikus papot említ. Hodinka 1909. 609.

²⁸⁰ Eszterházy püspök 1767. március 31-én küldte el emlékiratát Rómába *Opinio et informatio de episcopatu G. R. Munkacsiensis non erigendo* címmel. Vö. Janka 1997. 65.; Kaska 2008. 61.

²⁸¹ Zsatkovics 1884. 855–859.; Janka 1997. 65–67.; uő. 2004. 155–156.

²⁸² Hodinka 1909. 610–616.; Pirigy 1990a. 162–163.; Pekar 1992. 54.; Janka 1997. 71–73, 77.

A kinevező okiratban – tekintettel Mária Teréziára – nem esik szó az Egernek való alárendelésről.²⁸³

A kinevezés után a királynő felszólította az egri és a munkácsi főpásztort, hogy rendezzék megromlott kapcsolatukat (1768. augusztus 24.).²⁸⁴ Bradácsnak Egerbe kellett utaznia, hogy személyes megbeszélést folytasson Eszterházyval. Az egri püspök azonban Róma döntését követően igazolva érezte álláspontját, ezért még csekélyebb megértést tanúsított az egyesült papság iránt. Ez újabb feszültségekhez vezetett. Ilyen előzmények miatt az egri találkozóra csak 1769. szeptember 15-én került sor. Bradács püspököt 30 papja kísérte el útjára. A találkozót feszült légkörben folyt, s végül eredménytelenül zárult. Bradács az egri püspök előtti hűségesküt sem volt hajlandó letenni.²⁸⁵

Bradács és az őt kísérő papsága hazafelé menet Sajópetriben tanácskozást tartott. Itt egy Mária Teréziának címzett indítvány szerkesztéséről döntöttek, amelyben tájékoztatták a királynőt, hogy kérésének megfelelően megjelentek Egerben, viszont Eszterházy fölényeskedése és „feltétlen meghódolást követelő magatartása miatt semmiféle megállapodás sem születhetett”.²⁸⁶ Nem sokkal ezután, az Egerben tanuló görögkatolikus szeminaristák megaláztatása miatt az ott tapasztalt méltatlan bánásmódot, úgy határoztak, hogy elhagyják a papnevelő intézetet. Bradács püspök mindezek hatására újabb levélben tett panaszt az uralkodónőnél.²⁸⁷ A 100 pontból álló panasziratot Bacsinszky András szabolcsi főesperes vitte fel Bécsbe 1770 februárjában. A hajdúdorogi unióellenes mozgalom pacifikálása során Bacsinszky komoly betekintést nyert a Habsburg Birodalomban működő államigazgatás működésébe.²⁸⁸ A főesperes Hajdúdorogon szerzett tapasztalatai és rátermettsége révén sikerült meggyőznie az uralkodónőt és tanácsadó körét a Munkácsi Egyházmegye kánoni felállításának szükségességéről.²⁸⁹

²⁸³ Zsatkovics 1884. 854–855.; Pirigy 1990a. 163.; Pekar 1992. 55.; Janka 1997. 73.

²⁸⁴ Zsatkovics 1884. 859–860.; Bendász 2014. 57.

²⁸⁵ Duliskovics 1874. 199–200.; Zsatkovics 1884. 860–868.; Hodinka 1909. 616.; Pirigy 1990a. 163.; Pekar 1992. 56–58.; Janka 1997. 70.; Janka 2004. 156.

²⁸⁶ Pirigy 1990a. 163.

²⁸⁷ Hodinka 1909. 616–617.; Pirigy 1990a. 163–164.; Forgó 2014. 101.

²⁸⁸ Janka 2004. 156.; Janka 2014. 47.

²⁸⁹ Bacsinszky 1770. április közepéig tartózkodott Bécsben. A hajdúdorogi főespernek júniusában alkalma volt a Munkácsra látogató II. József császár elé tárni a munkácsi püspökség kánoni megalapítását támogató érveit. Duliskovics 1877. 213.; Zsatkovics 1884. 868–869, 874–875.; Baán 2014. 62–63.; Bendász 2014. 57–58.

Mária Terézia úgy döntött, hogy végérvényesen rendezze a kialakult konfliktust. Ezért 1770. május 12-én XIV. Kelemen pápához (1769–1774) fordult, hogy támogassa a Munkácsi Egyházmegye kanonizálására irányuló törekvéseit.²⁹⁰ Az uralkodónő a pápa tudtára adta, hogy az új egyházmegye alapítását a magyar apostoli király főkegyúri joga is lehetővé teszi.²⁹¹ Ennek nyomán Aloysius Coquelinus konzisztoriális ügyvéd egy újabb emlékiratot terjesztett a Szentszék elé. Ebben azt állította, hogy a munkácsi püspökség Eger fennhatóságához való tartozása kánonjogi képtelenség. Mivel a pápák apostoli vikáriusnak nevezték ki a munkácsi püspököket, ezért azok csak Rómának lehetnek alárendelve. Az ügyvéd X. Leó pápa (1513–1521) *Accepimus* kezdetű bullájának egy rendelkezésére hivatkozott, amely szerint a görög szertartású egyházmegye felett csak görögkatolikus püspökök gyakorolhatnak joghatóságot.²⁹²

XIV. Kelemen – közvetlen elődjétől eltérően – nagyobb megértést tanúsított a görögkatolikusok ügye iránt. A pápa döntése előtt ugyan még ki szeretne volna kérni Eszterházy püspök véleményét, de az uralkodónő határozott tiltakozása miatt erre már nem került sor. 1770. november 17-én XIV. Kelemen arról tájékoztatta a királynőt, hogy hajlandó támogatni előterjesztését a Munkácsi Egyházmegye felállítását illetően. Több hónapos egyeztetést követően végül a pápa kiadta az *Eximia regalium* kezdetű bullát, amellyel létrehozta az Esztergom joghatósága alá tartozó Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyét (1771. szeptember 19.). A bulla szövege szerint a munkácsi püspököt a király nevezi ki, a pápa pedig megerősíti. A pápai kinevezés (1771. szeptember 23.) értelmében Bradács János apostoli helynök lett a Munkácsi Egyházmegye első megyéspüspöke. Mária Terézia a kinevezést 1771. szeptember 26-án erősítette meg. Bradács néhány hónap múlva bekövetkező halála (1772. július 4.) azonban nem sok időt hagyott számára elkezdett munkája továbbvitelére.²⁹³

²⁹⁰ Fraknói 1899. 491.; Janka 1997. 74.

²⁹¹ Janka 1997. 77.

²⁹² Vö. Zsatkovics 1884. 870–874.; Hodinka 1909. 617–621.; Pirigyí 1990a. 164–165.; Pekar 1992. 58.; Janka 1997. 79.

²⁹³ Zsatkovics 1884. 875–877.; Hodinka 1909. 621–625.; Pirigyí 1990a. 165.; Pekar 1992. 59–60.; Fenics 1997. 21.; Janka 1997. 81.; uő. 2004. 156.; Baán 2014. 61.; Bendász 2014. 59.

I. 6. A kánonszerűen felállított Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye története Popovics Bazil püspök beiktatásáig

Az első munkácsi püspököt Bacsinszky András szabolcsi és szatmári főesperes követte a főpásztori székben. Mária Terézia 1772. augusztus 5-én nevezte ki Bacsinszkyt munkácsi püspöknek. A kinevezést a pápa 1773. március 8-án erősítette meg.²⁹⁴ A püspöki felszentelésre pedig a magyarországi görögkatolikus püspökök bécsi szinódusának²⁹⁵ zárónapján (1773. június 6.) került sor.²⁹⁶

Bacsinszky András történelmi érdeme, hogy ő rakta le az egyházmegye finansiális, oktatási és ideológiai alapjait. Az uralkodónő bizalmát élvező Bacsinszky 1775-ben Ungvárra helyezte át a püspökség székhelyét, ahol Mária Terézia jóvoltából a görögkatolikusok megkapták a betiltott jezsuita rend²⁹⁷ helyi ingatlanait. A város ettől kezdve a görögkatolikus ruszinság szellemi központja lett.²⁹⁸ Az új székhellyel azonban nem változott a püspökség megnevezése.

Az egyházmegye hivatala a volt jezsuita kollégiumban, az 1778-ban felállított papnevelő intézet a Drugeth-várban kapott helyet. A várnegyed egykori jezsuita templomát a görögkatolikusok székesegyházává, a volt rendházat pedig püspöki palotává alakították át.²⁹⁹ Az egyházmegye igazgatására a püspök hétagú káptalant állított fel (1776. július 12.).³⁰⁰ Bacsinszky ezenkívül megalapította a püspöki levéltárat. 1796-ban pe-

²⁹⁴ Szinnyei 1891. 324.; Baán 2014. 65.; Vasil' 2014. 87.; Puskás 2014. 177.

²⁹⁵ Az uralkodónő kezdeményezésére összehívott szinódus üléseire a bécsi horvát kollégiumban került sor 1773. március 1-jétől. A szinóduson – Bacsinszkyt kivül – részt vett Vasilije Božičković szvidnici és Grigore Maior fogarasi püspökök (1772–1782), illetve tanácsadók. Kovács Meletius nagyváradi vikárius (1748–1775) személyesen nem jelent meg a tanácskozásokon, de előre elküldött levelében tudatta: elfogadja a szinódus döntéseit. A konferencia jelentősége abban állt, hogy itt dolgozták ki a görög szertartásúakra érvényes egységes jogszokásokat és fegyelmi előírásokat. Pirigy 1990b. 7–13.; Vasil' 2014. 87–91. Forgó András értékelése szerint „az értekezlet jó alkalmat szolgáltatott arra, hogy az uralkodónő a keleti egyházban is bevezesse reformjait. [...] A szinódus tehát új korszakot nyitott a Habsburg-uralom alatt álló görögkatolikus püspökségek életében, megteremtve a szertartások egységének, a papság társadalmi felemelkedésének és így a görögkatolikus értelmiségi réteg kialakulásának lehetőségét”. Forgó 2014. 98.

²⁹⁶ Pirigy 1990b. 59.; Pekar 1992. 187–188.; Baán 2014. 65.

²⁹⁷ XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én tiltotta be a jezsuita rendet. Hermann E. 1973. 338.

²⁹⁸ Udvari 1994b. 192.

²⁹⁹ Az ungvári székesegyház és püspöki palota történetét illetően ld. Puskás 2014. 185–186., ill. Terdik 2014. 202–230.

³⁰⁰ Fenics 1997. 40–41.

dig elrendelte, hogy minden régi oklevelet és dokumentumot küldjenek Ungvárra. Az 1775 augusztusában létrehozott püspöki könyvtárat 9 000 kötettel gazdagította a saját gyűjteményéből.³⁰¹ A kultúra iránti elkötelezettségét bizonyította, hogy 1793-ban tanítóképző intézrtet alapított Ungváron.³⁰² Ószláv nyelven katekizmust és *Bibliát* adott ki.³⁰³

1. kép. *Bacsinszky András munkácsi püspök arcképe*

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1859. január 16. 3. sz. 25.

Bacsinszky püspöksége idején jelentősen javult az egyházmegye anyagi helyzete. Mária Terézia egy 1776-ban kibocsátott adománylevele a Miskolc melletti tapolcai apátság jövedelmét (évi 10–12 ezer forint) és

³⁰¹ Hodinka 1909. 675–702, 708–711.; Magocsi 1978. 27–28, 31.; Pirigy 1990b. 59–60; Pekar 1992. 78, 188.; Pahirja 1996. 13–14.; Puskás 2014. 180–181, 189.

³⁰² Pirigy 1990b. 60.; Udvari 1994a. 199–201.; S. Benedek 2003. 33.; Kaska 2008. 65. Az ungvári tanítóképző százéves fennállását méltató írást ld. Religio, 1894. jún. 20. 1. félév. 49. sz. 409–410.

³⁰³ A Bacsinszky-féle Biblia történetére vonatkozóan ld. Kocsis 2014.

az apáti címet adományozta a munkácsi püspöknek.³⁰⁴ Bacsinszky társadalmi rangja is mindinkább emelkedett: a királynő belső titkos tanácsosa, emellett a főrendiház tagja lett.³⁰⁵

Bacsinszky korának egyik kiemelkedő egyházférfia volt, akinek tevékenysége túlmutatott a Munkácsi Egyházmegye határain. Aktív szerepet vállalt az 1775–1784 között működő bécsi görögkatolikus főszeminárium, az ún. Barbareum felállításában. Ennek eredményeként a munkácsi püspökség Bécsben tanuló seminaristái megismerkedhettek a galíciai és bukovinai ukrán hallgatótársaikkal, s olyan nagyhatású szláv tudósok előadásait hallgathatták, mint a cseh Josef Dobrovský (1753–1829), vagy a szlovén Bartoloméj Kopitar (1780–1844). A Barbareum bezárását követően Bacsinszky kieszközölte, hogy egyházmegyéje papnövendékei Lembergben folytathassák tanulmányaikat. A magyarországi és galíciai görögkatolikusok kapcsolatában egy hangsúlyos közeledés volt tapasztalható.³⁰⁶

Bacsinszky püspök idején a Munkácsi Egyházmegye összesen tizenhárom vármegye területén³⁰⁷ gyakorolt joghatóságot, s 771 egyházközséget foglalt magában (lásd a 2. képet). Ebből következett, hogy a püspökség igazgatása igen komoly feladatnak bizonyult.³⁰⁸ Az egyházigazgatás ésszerűsítése céljából – a már működő máramarosi vikariátus mellé – II. József király létrehozta a szatmári (1776) és a kassai külhelynökséget (1787).³⁰⁹ A kassai vikariátus fennhatósága alá Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Torna, illetve Zemplén vármegye északi része került. Mivel Kassán nem sikerült biztosítani a helynök lakhatását, ezért 1792-ben a vikariátus akkori vezetője, Bradács Mihály³¹⁰ Eperjesen rendezkedett be, a II. József által megszüntetett minorita rend kolostorában. I. Ferenc király 1803-ban a helynökségnek

³⁰⁴ Hodinka 1909. 660.; Pirigy 1990b. 59–60.; Pekar 1992. 60, 223.; Puskás 2014. 182. A volt bencés apátság történetét illetően ld. Beszkid 1903.

³⁰⁵ Pirigy 1990b. 60.; S. Benedek 2003. 33.; Spannenberger 2014. 24.; Forgó 2014. 104–108.

³⁰⁶ Magocsi 1978. 29–30.; Kaska 2008. 64–65.

³⁰⁷ Ezek a vármegyék a következők: Máramaros, Ugocsa, Bereg, Szatmár, Szabolcs, Ung, Zemplén, Abaúj, Borsod, Torna, Gömör, Sáros és Szepes. Duchnovič 1971. 11.; Lehoczky 1999. 66.

³⁰⁸ Hodinka 1909. 703.

³⁰⁹ Pirigy 1990b. 60, 73.; Pekar 1992. 72–73.; Vasil’ 2014. 87.

³¹⁰ Bradács Mihályt 1790 januárjától kormányozta a kassai külhelynökséget. 1808. március 11-én a pápa boryleumi címzetes püspökké és Bacsinszky püspök segédpüspökövé nevezte ki. Bacsinszky halála után tovább vezette a kassai vikariátust. Pirigy 1990b. 74–75.; Pekar 1992. 74, 188.; Baán 2014. 64.

adományozta a helyi minorita kolostor egész infrastruktúráját. Ekkor dőlt el, hogy a kassai helynökség központja Eperjes lesz, ahol Bradács héttagú konzisztóriumot hozott létre.³¹¹

A Bacsinszky püspök 1809 decemberében bekövetkezett halálától 1816-ig eltelt időszakban káptalani vikáriusok kormányozták a munkácsi püspökséget. Ezek közül az első Kutka János³¹² volt, akinek helynöksége idején mind az ungvári, mind pedig az Eperjes központú kassai helynökség szentszéke kezdeményezte a Munkácsi Egyházmegye felosztását.³¹³ Az eperjesi konzisztórium indítványa szerint e lépés megtételére azért volt szükség, mivel az óriási kiterjedésű munkácsi püspökség kormányzását egy ember nem tudja ellátni (1810. május 16.). Ungváron és Eperjesen olyan terveket fogalmaztak meg és terjesztettek a Helytartótanács elé, melyek három görögkatolikus püspökség felállítását célozták meg a Munkácsi Egyházmegye területén. Ennek alapján felállítottak volna egy eperjesi püspökséget a kassai vikariátus, valamint egy máramarosi egyházmegyét, Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegyék területén. A megmaradt részek képezték volna a munkácsi püspökség joghatóságát.³¹⁴ Az újonnan létrehozott három görögkatolikus egyházmegye bázisán pedig egy – Esztergomtól független – ruszin dominanciájú érsekséget kívántak létrehozni. Ezen elképzeléseket nyilván az is táplálta, hogy a pápa 1808-ben visszaállította a galíciai görögkatolikus metropóliáját.³¹⁵

A munkácsi püspökség átszervezésének fő kezdeményezői között találjuk egyébként magát, I. Ferencet is. Hermann Egyed szerint „a fel-

³¹¹ A kassai külhelynökség történetéről ld. Duchnovič 1971. 9–29.; Pirigy 1990b. 73–75.; Pekar 1992. 72–74.

³¹² Kutka János vikárius (1809–1812) a Bacsinszky által bevezetett egyházmegyei joggyakorlat megszilárdításában, a papság kötelezettségeinek meghatározásában szerzett kiemelkedő érdemeket. Az általa szerkesztett, nyomtatásban is megjelent Katekizmust a 20. század elején is használták a ruszin ajkú hívek. Bonkáló 1996. 90.; Papp 1942. 34.; Pirigy 1990b. 60–61.; Udvari 1994a. 210.; Kaska 2008. 70.; Kocsis 2014. 133–135.

³¹³ Pirigy 1990b. 60–61, 73.; Vasil’ 2014. 88. Athanasius Pekar szerint a Munkácsi Egyházmegye kettéosztása a magyar vezető körök érdeke volt, mivel így szerettek volna gátat szabni a magyarországi ruszinság egységes politikai és kulturális törekvéseinek. Vö. Pekar 1992. 72, 75. Mivel Bacsinszky püspök ellenezte e kezdeményezést, az udvar által támogatott felosztás csak a nagyformátumú főpásztor halálát követően került előtérbe. Bacsinszky halála után Kutka János és Bradács Mihály között erős rivalizálás kezdődött. Mindketten munkácsi püspökök szerettek volna lenni, ezért támogatták a Munkácsi Egyházmegye felosztását. Duchnovič 1971. 23.

³¹⁴ Pirigy 1990b. 75.; Pekar 1992. 74.

³¹⁵ Pekar 1992. 76.; D. Molnár 1995. 92–93.

osztást egyrészt az egyházmegye nagy kiterjedése, másrészt nemzetiségi viszonyai tették kívánatosná.³¹⁶ Az uralkodó rendelkezése nyomán egy egyházi személyekből álló bizottság foglalkozott a kérdéssel. A munkácsi püspökséget három főpap képviselte a Budára összehívott tanácskozásokon: Kutka vikárius, illetve Bradács Mihály és Tarkovics Gergely kanonokok. A bizottság végül csak elvi döntést hozott a Munkácsi Egyházmegye felosztásáról. A további ügymenetet hátráltatta Kutka János káptalani vikárius 1812 októberében bekövetkezett halála.³¹⁷

2. kép. A munkácsi püspök joghatósága alá tartozó vármegyék a 18. század végén

Forrás: Udvari 1994a. 64.

Kutka halálát követően Bradács Mihály eperjesi vikárius lett a munkácsi püspökség káptalani helynöke, míg a kassai vikariátus vezetését Tarkovics kanonok vette át. Bradács abban reménykedve, hogy megszerezheti a püspöki címet, immár ellenezte a Munkácsi Egyházmegye felosztását. 1815 decemberében bekövetkezett halála miatt azonban

³¹⁶ Hermann Egyed szerint a Munkácsi Egyházmegye kettéosztását indokolta az is, hogy a püspökség román ajkú parókiáival támogassák az ekkor igencsak kicsinek számító Nagyváradi Görögkatolikus Egyházmegyét (82 plébánia, 21 ezer hívő). Vö. Hermann E. 1973. 381.

³¹⁷ Pirigyí 1990b. 75.; Pekar 1992. 74, 77.; Fenics 1997. 65.

nem tudta érvényesíteni akaratát. Ezt követően Tarkovics lett a munkácsi püspökség káptalani vikáriusa, a kassai helynökség élére pedig Olsavszky János kanonok került.³¹⁸

3. kép. *Csurgovics János helynök*

Forrás: Wikimedia Commons (letöltés ideje: 2022.11.20.)

Időközben I. Ferenc azt a döntést hozta, hogy támogatja a budai egyházi bizottság Munkácsi Egyházmegye felosztásáról hozott álláspontját. Az előzőleg indítványozott máramarosi püspökség felállítása elmaradt ugyan, viszont 1816. február 6-án az uralkodó főkegyúri jogánál fogva megalapította az Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegyét. A király Tarkovics Gergely munkácsi vikáriust nevezte ki az újonnan alapított egyházmegye első püspökévé (1816. március 19.). Az egyházmegye kanonizálása VII. Pius pápa (1800–1823) *Relata semper*

³¹⁸ Pirigy 1990b. 75.; Pekar 1992. 74, 77.; Fenics 1997. 65.

kezdetű bullája alapján történt (1818. szeptember 22.). A Munkácsi Egyházmegye kassai helynökségének területén felállított eperjesi püspökség 5 főesperesi és 17 esperesi kerületéhez 194 parókia és mintegy 158 000 hívő tartozott.³¹⁹

Tarkovics püspökké való kinevezése előtt a Munkácsi Egyházmegye is új főpásztort kapott. 1816. március 7-én az uralkodó Pócsy Elek nagyváradi kanonokot nevezte ki munkácsi megyéspüspöknek. VII. Pius pápa 1817. augusztus 11-én erősítette meg Pócsyt hivatalában. Felszentelését Samuil Vulcan nagyváradi püspök (1806–1839) végezte (Nagyvárad, 1817. november 6.). Az ő püspöksége idején³²⁰ rendezték az eperjesi egyházmegye kiválásának adminisztratív teendőit.³²¹ Athanasius Pekar szerint a román származású Pócsy püspök nem mutatott különösebb érdeklődést a Munkácsi Egyházmegye híveinek többségét adó ruszinság irányába. Az ukrán történész ennek tudja be, hogy Pócsy beleegyezett az eperjesi püspökség felállításába, majd ezt követően a szatmári vikariátus elcsatolásába. 1823-ban ugyanis ez utóbb nevezett helynökséget a munkácsi püspökségtől a Nagyváradi Görögkatolikus Egyházmegyéhez³²² csatolták. Tény, hogy a király kérésére történt egyházszerkezeti kezdeményezést Pócsy püspök jóváhagyásával hajtották végre. A 72 parókiát érintő átcsatolás során jelentős számú magyar ajkú hívő került át a román dominanciájú nagyváradi püspökséghez.³²³ Ezért 1827 augusztusában korrekcióra került sor: a többségében magyar ajkú nyíri esperesség egyházközségeit – kilenc más parókiáért cserébe – visz-

³¹⁹ Duchnovič 1971. 35–36.; Bendász 1990. 71.; Pirigy 1990b. 76.; Pekar 1992. 78–79.; Fenics 1997. 45.; Lehoczky 1999. 66.

³²⁰ 1817 és 1827 között Pócsy mellett a püspökség kormányzásában fontos szerepet töltött be az egyházmegye titkára, Lucskay Mihály. Zsatkovics 1890. 648.

³²¹ Pirigy 1990b. 61.; Pekar 1992. 77, 188–189.

³²² XIV. Benedek pápa 1748-ban Kovács Meletiu (Meletiu Kovach) nevezte ki rítusvikáriusnak a nagyváradi latin püspökség joghatósági területén élő unitusok számára. Mária Terézia az unió hatékonyabb megerősítése és terjesztése céljából elhatározta, hogy külön püspökséget alapít a partiumi románok számára. Az uralkodónó 1776 júliusában Moise Dragos nagyváradi esperest nevezte ki a Nagyváradi Görögkatolikus Egyházmegye első főpásztorává. VI. Pius pápa 1777. június 16-án adta ki az egyházmegye felállítását jelentő *Indefessum* kezdetű bullát. Az új püspökség az esztergomi érsekség fennhatósága alá került. A nagyváradi egyházmegye javadalmazását II. József király rendezte. Ennek nyomán az uralkodó 1781-ben a helyi római katolikus püspökhöz tartozó belényesi uradalmat (139 657 katasztrális hold) átadta a Nagyváradi Görögkatolikus Egyházmegyének. Pirigy 1990a. 134–135; uő. 1990b. 42–43.

³²³ Ld. Bendász 1990. 72.; Lehoczky 1999. 66–67.

szacsatolták a Munkácsi Egyházmegyéhez.³²⁴ Mindezek után 464 parókia maradt a munkácsi püspökség kötelékében.³²⁵

Azt azonban Pekar is elismeri, hogy Pócsy kivételes munkabírású püspöke volt az egyházmegyének.³²⁶ A főpásztor 1822-ben bekapcsolódott a pozsonyi nemzeti zsinat munkájába, emellett „szabályozta az egyházközségi számadásokat, utasítást adott az anyakönyvek vezetésére, módosította a karácsony előtti böjti fegyelmet”.³²⁷ Az 1825/27. évi országgyűlés távol maradó, főrendi tagja volt.³²⁸ Pócsy püspökségének idején építették fel az árva papfiúk intézetének (*Orphanotrophium*) épületét (1826).³²⁹ A püspök 1831. július 11-én hunyt el. Temetését – a dühöngő kolerajárvány miatt – még aznap megtartották.³³⁰

A Pócsy püspök halálát követő hét évben Csurgovics János (1791–1862) káptalani helynök (lásd a 3. képet) látta el a Munkácsi Egyházmegye vezetését, aki 1827-től az ungvári főgimnázium igazgatója és a püspökség kanonokaként tevékenykedett. Csurgovics káptalani vikárius a teológia doktoraként a nyugati jogrendet érvényesítve kormányozta az egyházmegyét.³³¹ Rendelkezéseket adott ki a parókiák jövedelmeit, a papi végrendelkezést és az egyházmegyei alapítványok ügyeit illetően. Kiváló teológus, egyházi szónok és pedagógus volt.³³² Mivel az 1848–1849. évi események idején is komoly feladatok hárultak személyére, későbbi szerepéről ott ejtek szót.

³²⁴ Pirigy 1990b. 44, 61.; Pekar 1992. 77.

³²⁵ Pekar 1992. 78.

³²⁶ Uo. 189.

³²⁷ Pirigy 1990b. 61.

³²⁸ Pálmány 2011. 101.

³²⁹ Uo.; Bonkáló 1996. 111.

³³⁰ Pirigy 1990b. 62.

³³¹ Religio, 1862. nov. 15. 2. félév, 40. sz., 318.; Szinnyei 1893. 451.; Papp 1942. 35.; Pirigy 1990b. 62.

³³² Szinnyei 1893. 451.; Pirigy 1990b. 62–63.

II. FEJEZET

A MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG AZ 1848–49. ÉVI ESEMÉNYEK ELŐTT

II. 1. A Munkácsi Egyházmegye statisztikai adatai az 1848-as forradalom előestéjén

Jelen fejezetben a munkácsi püspökség alapvető statisztikai adatait kívánom bemutatni az egyházmegye 1847. évi sematizmusa³³³ és Fényes Elek ugyanebben az évben kiadott kétkötetes munkájára³³⁴ támaszkodva. A Munkácsi Egyházmegye joghatósága hét vármegyére (Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs) és a Hajdú-kerület területére terjedt ki.³³⁵ Az említett törvényhatóságokban összesen mintegy 1,3 millió fő élt. Ennek mintegy 43,5 százaléka követte az unitus vallást a munkácsi, eperjesi és nagyváradai püspökök fennhatósága alatt. Jelentős volt a reformátusok (31,3%), a római katolikusok (18,7%) és az izraeliták (5%) aránya.

1. sz. táblázat. A magyarországi görögkatolikusok statisztikai adatai 1847-ben³³⁶

Egyházmegye	Káptalan	Kanonokok	Parochus	Káplán	Papnövendék	Parókia	Hívek
<i>Munkácsi</i>	1	7	424	15	108	462	446 128
<i>Nagyvárad</i>	1	6	147	26	37	176	113 010
<i>Eperjesi</i>	1	5	130	54	47	194	176 310
<i>Körösi</i>			14	7	23	19	14 589
<i>Erdélytől visszakapcsolt részekben</i>	–	–	–	–	–	240	120 818
ÖSSZESEN	3	18	715	102	215	1 091	890 945

³³³ Munkácsi Sematizmus, 1847.

³³⁴ Fényes 1847. I–II.

³³⁵ Az említett vármegyék és a Hajdú-kerület részletes nemzetiségi és felekezeti megoszlását l. 1–2. sz. függelék.

³³⁶ Forrás: Fényes 1847. I. 43.

A Munkácsi Egyházmegye joghatósága alatt az 1847. évi sematizmus kimutatása szerint 468 687 hívő élt. Ez a magyarországi görögkatolikusok mintegy felét tette ki (l. 1. sz. táblázat).³³⁷ Fényes Elek 1847-ben 446 218 főre tette az Ungvár központú egyházmegye híveinek számát. Az egyházmegyei sematizmus szerint a munkácsi püspökség összesen 464 parókiát és 1 089 ezer filiát számlált. A népiskolákban tanulók száma 10 614 volt.³³⁸ A görögkatolikus iskolahálózat működésének biztosítása nagy problémát jelentett az egyházmegyének. Az 1847. évi sematizmus összesen öt olyan esperességet tart számon, ahol a tanulók létszáma nulla volt. Ezek a következők voltak: Krajnai (Beregi Főesperesség), Alsóverhovinai (Máramarosi Főesperesség), Felsőbányai, Nagybányai (Szatmári Főesperesség) és Zanasztázi Esperességek (Zempléni Főesperesség).³³⁹

A Munkácsi Egyházmegye hét főesperességből állt, amelyek 46 esperesi kerületet foglaltak magukba. A Zempléni hét,³⁴⁰ az Ungi hat,³⁴¹ a Beregi hét,³⁴² az Ugocsai négy,³⁴³ a Máramarosi tizenegy,³⁴⁴ a Szatmári hat,³⁴⁵ a Szabolcs Főesperesség öt³⁴⁶ esperességre oszlott. A főesperességek döntően a vármegyék határait követték.

A Munkácsi Egyházmegye hívei között többségében ruszin és román ajkúakat találunk, viszont a Szabolcsi és az Ugocsai Főesperességben jelentős volt a magyarok aránya. A szinte teljes egészében a munkácsi püspökséghez tartozó Ungban 55,7%, Beregben 57%, Ugocsában 65%, míg Máramarosban 83,4% volt a görögkatolikus vallású lakosság aránya.³⁴⁷ Az Ung és Bereg megyei teljes lakosság 51,4, illetve 53,2 százaléka volt ruszin ajkú.³⁴⁸ Kijelenthető, hogy e törvényhatóságokban a görögkatolikus és ruszin etnikum nagyjából fedte egymást.

³³⁷ Munkácsi Sematizmus, 1847. 43., 276.

³³⁸ Munkácsi Sematizmus, 1847. 276.

³³⁹ Uo. 38., 107., 151., 155., 260.

³⁴⁰ Bodroközi, Gálszécsi, Hegyaljai, Nagymihályi, Töketerebes, Sátoraljaújhelyi és Zanasztázi Esperesség.

³⁴¹ Nagybereznai, Szerednyei, Szobránci, Sztannai (Sztavnai), Turjai és Ungvári Esperesség.

³⁴² Beregszászi, Borzsovai, Bubuliskai, Krajnai, Munkácsi, Szolyvai és Vereckei Esperesség.

³⁴³ Komjátói, Nagyszőlősi, Turci és Túrterebes Esperesség.

³⁴⁴ Bocskói, Dolhai, Huszti, Izai, Kaszói, Szigeti, Talaborfalvai, Taracközi, Alsó- és Felsőverhovinai, valamint Visói Esperesség.

³⁴⁵ Avasi, Felsőbányai, Nagybányai, Nyíri, Szatmári és Szinyérváraljai Esperesség.

³⁴⁶ Dorogi, Gyulaji, Nyikálói, Karászi és Tímári Esperesség.

³⁴⁷ Fényes 1847. II. 315., 322., 371.

³⁴⁸ Uo. 315., 322.

Az ugocsai lakosság 38 százaléka ruszin, 16 százaléka pedig román nemzetiségű volt. Az unitus hívek az ugocsai népesség 65 százalékát tették ki. A megye lakosságának 10-11 százaléka magyar ajkú görögkatolikus volt. E feltételezést igazolja, a magyarokra leginkább jellemző vallásokat a megye lakosságának 30,6 százaléka követte. (A megyei népesség 8,4 százaléka volt római katolikus, 22,2 százaléka pedig református).³⁴⁹ Figyelembe véve, hogy a megyében 41 százalék volt a magyarok aránya, a fennmaradó kb. 10 százaléknyi magyar népesség csak görögkatolikus lehetett.

A máramarosi lakosság 83,4 százaléka volt egyesült szertartású. A ruszinság 50,6 százalékát, míg a románok 32,2 százalékát tették ki a megye lakosságának.³⁵⁰ Ez azt jelentette, hogy a helyi görögkatolikus közösség e két nemzetiségből került ki.

Zemplén vármegye egyesült szertartású lakossága 99 400 főt tett ki.³⁵¹ Összevetve Fényes és a Munkácsi Egyházmegye statisztikáját, megállapítható, hogy a zempléni unitusok 54 százaléka a munkácsi, míg 46 százaléka az eperjesi püspökség joghatósága alá tartozott.³⁵² Ugyanilyen módszerrel kimutatható, hogy a szatmári görögkatolikusok (101 819 fő) 58–42% arányban tartoztak a munkácsi és a nagyváradi egyházmegyéhez.³⁵³ Zemplénben egyébként az egyesült szertartású közösség a megyei lakosság 33,5 százalékát adta. Valószínű, hogy a törvényhatóság görögkatolikus híveinek döntő hányada ruszin volt, hiszen e nemzetiség megyei aránya 31,3 százalékot tett ki.³⁵⁴ Szatmárban a népesség 41,1 százaléka követte az unitus hitet. A törvényhatóság teljes lakosságához viszonyítva a hagyományosan görögkatolikus ruszinság 1,8, míg a románság 29 százalékot tett ki. E számokból arra lehet következtetni, hogy itt a teljes népesség mintegy 10 százaléka magyar ajkú görögkatolikus lehetett.³⁵⁵

Szabolcs megye és a Hajdú-kerület lakosságának túlnyomó többsége magyar volt (84,5 és 99 %). Előbbiben 16,3, utóbbiban 14,5% volt

³⁴⁹ Uo. II. 414.

³⁵⁰ Fényes 1847. II. 371.

³⁵¹ Uo. 371.

³⁵² Vö. Fényes 1847. II. 307.; Munkácsi Sematizmus, 1847. 276.

³⁵³ Vö. Fényes 1847. II. 400.; Munkácsi Sematizmus, 1847. 274–275.

³⁵⁴ Fényes 1847. II. 307.

³⁵⁵ Uo. 400.

a görögkatolikus népesség aránya. Tekintettel arra, hogy a szinte kizárólagosan unitus vallást követő ruszinok és románok Szabolcs megyei lakossághoz viszonyított aránya (1,4 és 0,7 %) elenyésző volt, illetve a megyei népesség 7,5 százalékát kitevő szlovákság (tirpákok) túlnyomó többsége az evangélikus vallást³⁵⁶ követte, megállapíthatjuk, hogy a helyi görögkatolikusok többsége magyar ajkú volt.³⁵⁷

Fényes statisztikája alapján a 9 623 görögkatolikus hívővel rendelkező Hajdú-kerület gyakorlatilag nem rendelkezett nemzetiségi lakossággal. Így az itt élő – Hajdúdorog köré csoportosuló – egyesült szertartású közösség gyakorlatilag teljes egészében magyar ajkú volt.³⁵⁸ Szabolcs és a Hajdú-kerület görögkatolikus parókiái a Szabolcsi Főesperesség kötelékébe tartoztak.

A munkácsi püspökség székhelyéül szolgáló Ungvár 1847-ben kamarai mezőváros volt. A város egyben Ung vármegye központjaként is funkcionált. A görögkatolikus püspöki palotán és a szemináriumon kívül törvényszékkal, kamarai igazgatósággal, könyvnyomdával, só- és postahivatallal, valamint római katolikus gimnáziummal is rendelkezett. Fényes Elek 1847-es kiadványa szerint Ungvár lakossága 8 015 fő, amiből 2 500 izraelita felekezeti.³⁵⁹ Az ugyanebben az évben kelt sematizmusból az is kiderül, hogy a helyi görögkatolikus közösség 1 900 főt számlál.³⁶⁰ A statisztikus 1851. évi újabb munkája szintén 8 015 főre tette a város lélekszámát. Ezen belül 2 800 római katolikust, 2 214 görögkatolikust, 437 reformátust, 40 evangélikust, 24 ortodox hitűt és 2 500 izraelitát mutatott ki.³⁶¹

A munkácsi püspökség területén helyet kapott még öt bazilita monostor. Ezek következők voltak: csernekhegyi, miszticei (Bereg megye), máriapócsi (Szabolcs megye), kisbereznai (Ung megye) és bikszádi monostor (Szatmár megye). Az itt szolgáló szerzetesek létszáma 51 fő volt.³⁶²

³⁵⁶ Szabolcs megyében az evangélikusok megyei népességen belüli aránya 6,8 százalék volt.

³⁵⁷ Fényes 1847. II. 409.

³⁵⁸ Uo. 476–477.

³⁵⁹ Fényes 1847. II. 318–319.

³⁶⁰ Munkácsi Sematizmus, 1847. 224–225.

³⁶¹ Fényes 1851. 242–243.

³⁶² Munkácsi Sematizmus, 1847. 268–272.

II. 2. Popovics Bazil munkácsi püspök tevékenysége az 1848-as események előtt

1837. március 16-án V. Ferdinánd magyar király Popovics Bazil (Vazul) eperjesi éneklő kanonokot (lásd a 4. képet) nevezte ki a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökévé. Az uralkodói kinevezést XVI. Gergely pápa 1837. október 2-án erősítette meg.³⁶³ Összesen tíz jelölt³⁶⁴ közül esett a választás Popovicsra. A végleges döntés meghozatalában nagy szerepet játszott az agg Tarkovics Gergely eperjesi püspök ajánlólevele, akinek Popovics 16 éven keresztül segített egyházmegyéje kormányzásában.³⁶⁵ Mindezek után Popovicsot 1838. március 18-án a lembergi székesegyházban szentelte püspökké Mihajlo Levickij galíciai metropolita. Az új püspök beiktatása tiszteletére Ungváron fényes ünnepséget tartottak.³⁶⁶

Popovics Bazil 1796. szeptember 12-én született az Ugocsa megyei Nagykomjáton. Édesapja, Popovics György, a falu görögkatolikus papjaként teljesített szolgálatot. Édesanyja, a nemesi származású Lengyel Mária volt. Popovics Bazil az elemi iskolát Nagykárolyban, a gimnázium első négy osztályát Máramarosszigeten végezte. Tanulmányait az ungvári gimnáziumban folytatta, ahol hamar kitűnt tehetségével.³⁶⁷ Egy alkalommal, amikor éppen a házi feladatáról adott számot, egyik tanára a következő mondattal hívta fel a felelő kiemelkedő képességére az osztálytársak figyelmét: „Ruszinok, figyeljetek, ő lesz a ti püspökötök!”³⁶⁸

Popovics 1814-ben a pesti egyetemen folytatta tanulmányait. Mindössze 22 évesen bölcsészdoktorrá avatták. 1815-ben felvételt nyert a pesti Központi Szemináriumba, ahol jeles tanuló, viszont máig ismeretlen okok miatt nem szerezte meg a teológusi doktori címet. Tanulmányait követően, 1820. április 10-én Pócsy Elek püspök Ungváron pappá szentelte. Szolyván, majd Máramarosszigeten szolgált segédlelkészként.

³⁶³ Pirigyí 1990b. 62.; Pekar 1996. 376.; Magocsi–Pop 2005. 394.

³⁶⁴ Szotyori-Nagy Ágnes munkájából tudjuk, hogy a Magyar Kancellária előterjesztésében – Popovics mellett – Csurgovics János, LutsKay Mihály, Kóváry Vazul, Borbola Miklós, Chira András, Andruhovics István, Dobra Sándor, Erdélyi Vazul és Danilovics Antal neve szerepelt. Szotyori-Nagy 2012. 144.

³⁶⁵ Szotyori-Nagy 2012. 144.

³⁶⁶ Pekar 1996. 376.; Popovics 2008.; Szotyori-Nagy 2012. 144.

³⁶⁷ X. 1860. 133; Mondok 1864. 4–6.; Mendlik 1864. 41.; Pirigyí 1990b. 62.; Pálmány 2011. 101.; Bendász 1997. 59.

³⁶⁸ Mondok 1864. 6.; Bendász 1997. 59.; Popovics 2008.

Életének egyik fordulópontja 1822-ben következett be, amikor az Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegye püspöki titkárává nevezték ki. 1835-ben az eperjesi káptalan éneklő kanonokja lett.³⁶⁹

4. kép. *Popovics Bazil (1796–1864) munkácsi püspök*

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1860. március 18. 12. sz. 133.

Popovics fiatalon, mindössze 42 évesen látott neki püspöki teendőinek. Csurgovics vikárius szilárd alapokat hagyott maga után,³⁷⁰ viszont

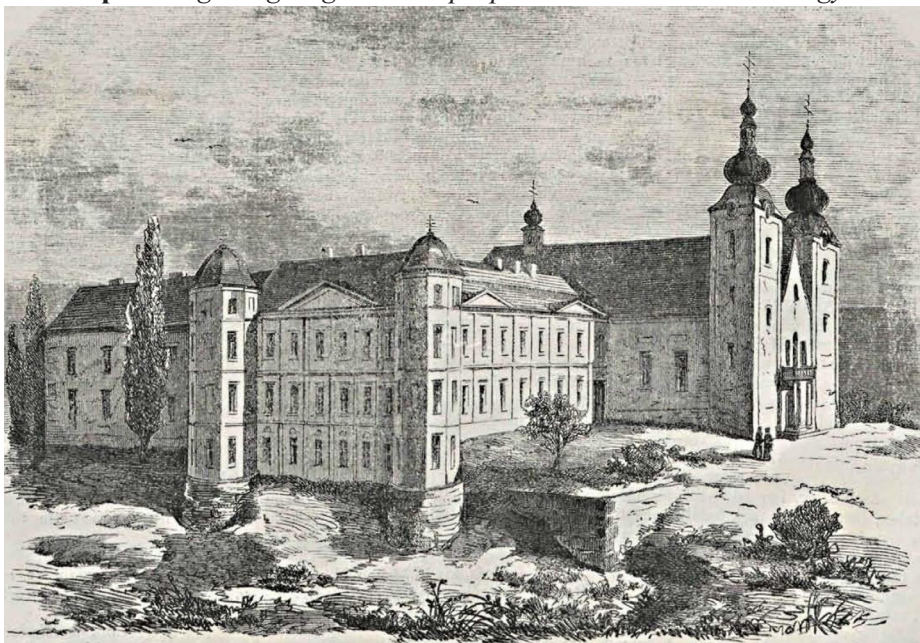
³⁶⁹ Mendlik 1864. 41.; Pirigy 1990b. 62.; Pekar 1996. 376.; Bendász 1997. 59.; Magocsi–Pop 2005. 394.; Pálmány 2011. 101.; Szotyori-Nagy 2012. 144.

³⁷⁰ Mondok e szavakkal értékeli a Csurgovics által elvégzett munkát: „Nem lehet kérdésbe vonni: hogy Popovics P[üspök]. kormányra léptekor sok tenni, és sok javítani való volt még megyénkben, de a nagy munka mindamelllett meg volt már kezdve. Csurgovics éles, és éber szemmel bírt, mely sokat látott, s bírt erélyes akarattal, és hatalmas karral, mellyel az úr szőlőjében, a szükséghez képest szorgalommal, és sikerrel »gyomlált, és rombolt, hogy ismét plántáljon, és újra építsen.« E foglalkozás közt lepte őt meg Popovicsnak Püspökké neveztetése. [...] Csurgovics faltörő gép volt, mely a megyében itt-ott beférkezett többnemű visszaélések gátfalán rést tört; Popovicsnak a roham küzdelme maradt hátra; és ő bátran támadott, és győzött!” Mondok 1864. 10–11.

ezzel együtt számos probléma várt még megoldásra az egyházmegyei igazgatásban. Nem javította a helyzetet az sem, hogy egyes források szerint a püspöki címre szintén pályázó Csurgovics és Popovics Bazil közötti kapcsolatot olykor élés viszálykodás jellemezte.³⁷¹

A nagy kiterjedésű, de szerény anyagi háttérrel rendelkező Munkácsi Egyházmegye Popovics püspöksége idején megújult és több szempontból is jelentős mértékben gyarapodott: templomok, parókiák épültek, építkezések, felújítások folytak. Szinte megfordult a fából és kőből épült templomok és parókiák aránya. Míg Popovics püspöksége kezdetén az egyházmegye 700 templomából 30, 464 paplakjából 20 volt kőből építve, addig Popovics élete végén az egyházmegye 234 kőtemplommal és 222 kőből épült lelkészlakkal rendelkezett.³⁷²

5. kép. *Az ungvári görögkatolikus püspöki rezidencia és a székesegyház*

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1863. május 17. 20. sz. 173.

³⁷¹ Csurgovics nekrológ, 1862. 318–319.; Szinnyei 1893. 451–452; uő. 1906. 20–21.; Szotyori-Nagy 2012. 144.

³⁷² Листок, 1891. 19. sz. 224.; X. 1860. 133–134.; Mendlik 1864. 41.; Mondok 1864. 12.; Pekar 1996. 387–388.; Puskás 2006. 188.; Szotyori-Nagy 2012. 144.

Popovics püspök az egyházmegye ungvári infrastruktúráját is számottevően gyarapította. Háromemeletes püspöki lakot építtetett (lásd az 5. képet), amelyben 36 szobát és három könyvtári termet rendeztek be. Az épület mellé két – bádoggal fedett – tornyot húztak fel. A püspöki palota homlokzatára a következő feliratot helyezték: „Uram, Istenem, áldd meg a te szolgád házát!” A püspöki palota építési költségeit az egyházmegye saját forrásaiból, illetve kölcsönből fedezte.³⁷³

A püspök az árván maradt papfiúk intézetét is igyekezett továbbfejleszteni. Az árvaház építése néhai Pócsy püspök idején ugyan megvalósult, viszont hiányzott az alapítványi tőke. Popovics 1840-ben biztosította a szükséges összeget (22 105 váltóforint), s azt az évek során jelentős mértékben növelte.³⁷⁴ 1840. október 1-jén tartották meg az ünnepélyes megnyitót. Kezdetben nyolc árvát tudtak befogadni. Két év múlva sikerült 30 800 váltóforintra emelni az alaptőkét. 1843-ban Popovics püspök körlevelet adott ki, melyben arra szólította fel klérusát, hogy adakozzon az intézet részére. Az önkéntes felajánlásokból csakhamar 6 850 forint gyűlt össze. Folyamatos gyarapodást hozott a főpásztor azon rendelete, miszerint az intézet javára minden újonnan felszentelt pap 50 forintot volt köteles befizetni. A rendszeresített befizetéseknek és a tőkekamatoknak köszönhetően a papárva intézet vagyona évenként 3–4 000 forinttal gyarapodott.³⁷⁵ Az anyagi háttér biztosítása egyre több árva befogadását tette lehetővé. Egy 1860-ban megjelent laptudósítás szerint az itt nevelt fiúgyermekek száma 62 fő volt.³⁷⁶ A papárva intézet első igazgatójává Paulovics Lázár teológiai tanárt nevezték ki, akit 1842-ben Ladizsinky Sándor kanonok és dogmatikai tanár követett e beosztásban.³⁷⁷

Popovics 1841 júliusában zsinatot tartott, ahol rendezték a papok és a kántortanítók özvegyeinek anyagi helyzetét. Ennek nyomán tízszer annyi nyugdíjat kaptak, mint azelőtt. Az alapítvány alaptőkéjét a püspök megötszörözte.³⁷⁸

³⁷³ X. 1860. 134.; Mendlik 1864. 42.

³⁷⁴ X. 1860. 134.; Mendlik 1864. 42–43. Vö. Pekar 1996. 387.

³⁷⁵ Mészáros 1861. 109.

³⁷⁶ X. 1860. 134.; Mendlik 1864. 42–43. Vö. Pekar 1996. 387.

³⁷⁷ Mészáros 1861. 110.

³⁷⁸ Mondok 1864. 11.; Pirigyi 1990b. 62–63.; Popovics 2008.

Popovics püspök 1839-től a magyar országgyűlésben is jelen volt.³⁷⁹ A felsőház tagjaként részt vett a magyar reformkor utolsó három országgyűlésén (1839/40., 1843/44. és 1847/48.).³⁸⁰ Nekrológjának szerzője szerint a püspök a megyei és országgyűlési tanácskozásokon mérsékelte, de haladó álláspontot képviselt. A kormány és az ellenzék bizalmát egyaránt élvezte.³⁸¹

II. 3. A Munkácsi Egyházmegye püspökét és papságát ért pánszláv vádak a reformkor késői szakaszában

Popovics püspök sikerei láttán több irigye és rosszakarója is akadt. Az elene felhozott vádak az 1839 és 1847 között írt besúgóí jelentésekből ismerhetjük meg, amelyeket az osztrák titkosrendőrség számára készítettek. A jelentéseket 1907-ben adta ki a lemergi székhelyű Sevcenko Tudományos Társaság. Szerkesztője az ukrán nemzetiségű Tersakovec volt.³⁸² A kiadvány főként a galíciai ukrán nemzeti mozgalom 1830 és 1847 közötti történetéről szolgáltat adatokat. A függelékben azonban helyet kapott mintegy tucatnyi, a magyarországi ruszinságra, a munkácsi püspökség klérusára és főpásztorára vonatkozó jelentés. Utóbbi dokumentumokról készített egy rövid ismertetést Zsatkovics Kálmán György, amelyet az ungvári *Görög Katholikus Szemlében* publikált.³⁸³

A magyarországi ruszinságról 1842 őszén egy névtelen szerző és egy Mihalik nevű egyén³⁸⁴ azt állította, hogy e nép „epekedve várja” az orosz cárt, akitől a nemesi előjogok megszüntetését és a polgári jogegyenlőség megteremtését reméli [!].³⁸⁵ A klérust befeketítő írások sorát

³⁷⁹ Mendlik Ágost szerint Popovics püspök „az 1839-i országgyűlésen pedig a főrendi táblánál nemcsak megjelent, hanem ott a közügyek körüli jártassága által is figyelmet gerjesztett”. Mendlik 1864. 41.

³⁸⁰ Pálmány 2011. 101.

³⁸¹ Mondok 1864. 14.

³⁸² Tersakovec 1907.

³⁸³ Zsatkovics 1908.

³⁸⁴ Itt valószínűleg arról a Mihalikról lehet szó, aki korábban Harsányi Pál néven látta el információkkal az osztrák titkosrendőrséget. Harsányinak sikerült beférkőznie a radikális-ellenzéki körökbe. Eredményességére utal az évi 900 forintos honorárium, amely a többi informátor által élvezett juttatásokhoz képest (100–400 forint/év) kiemelkedően magasnak számított. Vö. Pajkossy 2012.

³⁸⁵ A névtelen szerző két jelentését 1842. szeptember 21-én és 23-án, míg Mihalik 1842. november 11-én írta. A jelentések eredeti szövegét ld. Tersakovec 1907. 269–273. Vö. Zsatkovics 1908. 73.; Bendász 1997. 64.

Kalapossy Péter 1839. szeptember 25-i levele nyitotta meg, aki valószínűleg a munkácsi Schönborn-uradalom alkalmazottja lehetett. Kalapossy azon véleményét osztotta meg Leopold Valentin Ferstl osztrák titkosrendőrségi vezetővel,³⁸⁶ miszerint Dohovics Bazil (1783–1849) nagylucskai és Lucskai Mihály ungvári parókusok engedetlenségre buzdították gróf Schönborn–Buchheim Károly Bereg vármegyei örökös főispán jobbágyait. A jelentés tevő szerint a két pap a püspöki széküresedés idején Csurgovics vikárius ellen tevékenykedtek, ezért Popovics püspök bizalmát élvezik.³⁸⁷ A gyanúsítások háttérében valószínűleg az állt, hogy Dohovics és Lucskay a nagylucskai görögkatolikus ruszinság mellé állt abban a perben, melyet az utóbbiak 1839-ben indítottak a Schönborn család ellen. A nagylucskai parasztok erőszakos földelkobzással vádolták a főúri család tulajdonában lévő munkács-szentmiklósi uradalmat.³⁸⁸

Egy dr. Klein nevű illető – Pribék Péter magyar nemzetiségű személy levelezéseire támaszkodva – pedig Lembergől tett jelentéseket (1846. november 27.). Dr. Klein azt állította, hogy az 1846-os galíciai felkelés elől Felvidékre menekült lengyel urak egy csoportja összeesküvést készít elő, melynek célja Galícia és Felső-Magyarország cári fennhatóság alá rendelése. Pribék vélekedése szerint a Habsburg-házzal elégedetlenkedők egyik fő pártolója Szabó Antal sztavnai esperes-parochus, aki a jobbágyokat izgatja Bécs ellen.³⁸⁹ Dr. Klein egy későbbi jelentésében (1846. december 12.) azon meggyőződésének is hangot adott, miszerint Szabó esperesen kívül Kontratovics lyutai parókus és Besztercey nagybereznai orvos is támogatták az összeesküvést, illetve megjegyzi, hogy utóbbi kettő „egy mulatság alkalmával [...] a Szuvorov-indulót³⁹⁰ dalolták”³⁹¹

Mint említettem, a Tersakovec-kiadvány több jelentést közöl Popovics püspökről. Az írások a főpásztor állítólagos cárbarátsága mellett

³⁸⁶ 1825-ben a Legfelső Cenzúra- és Rendőri Hatóságot (Oberste Censur- und Polizeihofstelle) irányító Joseph Sedlnitzky gróf alárendeltségében egy külön szervezet (Geheimer Dienst) alakult Leopold Valentin Ferstl vezetésével. A Ferstl-féle szervezet egyrészt a külföldiek, az országgyűlési ifjak, illetve a veszélyesnek tartott ellenzékietek figyelte meg, illetve az országgyűlések nyilvános üléseit követte nyomon. Vö. Melkovics 2004. 187.; Pajkossy 2004. 338–339.

³⁸⁷ Tersakovec 1907. 268–269. Vö. Zsatkovics 1908. 73.; Bendász 1997. 63.

³⁸⁸ Pekar 1996. 380.

³⁸⁹ Tersakovec 1907. 281–284. Vö. Zsatkovics 1908. 73.; Bendász 1997. 63–64.

³⁹⁰ Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics (1729–1800): cári hadvezér, tábornok, generalisszimusz. Az orosz hadművészet és hadtudomány megalapítójaként tartják számon. Vö. V. Molnár 1980.

³⁹¹ Tersakovec 1907. 285. Vö. Zsatkovics 1908. 73.; Bendász 1997. 64.

azt a vádat is megfogalmazták, hogy Popovics vonzódik az ortodoxiához, unióellenes, ún. „szizmatikus” nézeteket vall. Egy Vakermann nevű egyén³⁹² a munkácsi püspök oroszok iránti állítólagos szimpátiájaként hozta fel, hogy Popovics Oroszországból rendelt liturgikus könyveket (1845. október 24.).³⁹³ Fischer Károly ungvári kincstári jószágigazgató emellett arra hívta fel a figyelmet, hogy a főpásztor levelezést folytat Magyarországon kívül élő személyekkel (1845. november 8.). Ezek között említhető a munkácsi püspököt Lembergben felszentelő Mihajlo Levickij galíciai metropolita, vagy éppen a szentpétervári udvar orvosaként tevékenykedő Molnár János (Ivan Molnar, 1801–1872), aki Popovics egykori gimnáziumi osztálytársa volt. A munkácsi püspök kapcsolatban állt a híres orosz szlavistával, Izmail Szreznyevszkij szentpétervári professzorral is, aki őt 1842-ben Ungváron is meglátogatta. Fischer jelentése szerint Popovics püspök a cári kormánnyal is összeköttetésben állt, amit bizonyít a főpásztor Balugyánszky Mihály orosz állami tanácsossal fenntartott kapcsolata.³⁹⁴

Popovicsot ellenségei azzal kezdték el vádolni, hogy Oroszországnak kémkedik, vonzódik a pravoszláv vallás iránt és magát a cár alattvalójának tartja. Vakermann egy újabb jelentésében (1845. december 14.) azon véleményének adott hangot, hogy egy orosz invázió esetén a munkácsi püspök és papsága örömmel fogadná I. Miklós orosz cárt. Mindazonáltal a szerző – a korabeli politikai helyzet alapján – nem tartott a cári hadsereg inváziójának lehetőségétől.³⁹⁵

Egy 1846. május 29-én kelt névtelen szerzőjű jelentés viszont nem kételkedett Popovics hit- és udvarhűségében, ezzel szemben kiemelte, hogy Lyachovics János ungvári lelkész és ungi főesperes cárbarát agitációt folytat a papság körében. A jelentés szerint Lyachovics kedvezőbbnek ítélte meg a görögkatolikus egyház oroszországi helyzetét a magyarországinál.³⁹⁶

Az osztrák titkosrendőrségnek tett jelentések hatására Sedlniczky két alkalommal (1846. június 28-án és 1847. október 5-én) szóbeli és

³⁹² Vakermann valószínűleg az ungvári kincstári jószágigazgatóság alkalmazottjaként dolgozott. Bendász 1997. 61. Pajkossy Gábor szíves közléséből tudom, hogy egy Vatterneaux nevű informátor U. U. kódjellel már az 1820-as években is jelentett Sedlnitzkynek.

³⁹³ Tersakovec 1907. 273–275. Vö. Zsatkovics 1908. 72.; Bendász 1997. 61.

³⁹⁴ Tersakovec 1907. 275–276. Vö. Zsatkovics 1908. 72.; Pekar 1996. 381.; Bendász 1997. 61–62.

³⁹⁵ Tersakovec 1907. 276–278. Vö. Zsatkovics 1908. 72.; Bendász 1997. 62–63.

³⁹⁶ Tersakovec 1907. 278–279. Vö. Zsatkovics 1908. 73.; Pekar 1996. 382.; Bendász 1997. 63.

írásbeli formában is kifejtette véleményét az uralkodónak Popovics püspökről és a görögkatolikus klérusról. V. Ferdinánd 1846. július 22-én arra utasította Sedlniczky grófot, hogy folytassa a munkácsi püspök tevékenységének megfigyelését. A király ugyanakkor elhatározta, hogy haladéktalanul intézkedik a munkácsi egyházmegyei papság anyagi helyzetének javítása érdekében.³⁹⁷

A görögkatolikus klérusról és ruszinságról írt besúgói jelentések rengeteg téves információt és politikailag motivált vádaskodást foglalnak magukba, ezért igazságtartalmuk erősen megkérdőjelezhető. Nem valószínű, hogy a püspök és klérusa szimpátiát éreztek volna azon Orosz Birodalom iránt, ahol a pravoszláviát preferáló szentpétervári udvar üldözte az egyesült papságot.³⁹⁸ Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az 1840-es éveknek a szláv népek egységét és összefogását hirdető ún. pánszláv ideológia az orosz nemzeti gondolkodásra még nem gyakorolt jelentős hatást.³⁹⁹

Valójában, a püspök és papsága oroszbarátságát hirdető vádak már az 1840-es évek elején teret kaptak a sajtóban, viszont e gyanúsítások minden alapot nélkülöztek. Ezekben az években megfigyelhetők bizonyos ellentétek a helyi magyar reformerek és görögkatolikus ruszin elit között. Ezek a viták azonban nem vezettek végletekig feszülő ellentétekhez.

Az éledő nacionalista áramlatok az 1840-es évek elejétől kezdve kiélezték a magyar és a nemzetiségi vezetők viszonyát. A reformerek célkitűzéseiben kiemelt helyen szerepelt a magyar nyelv ügye. Elsősorban a közélet, az iskolák és az ígéhirdetés nyelvének magyarrá tételét tartották kívánatosnak. Emellett megkérdőjelezték az egyház oktatási-nevelési monopóliumát. A nemzetállam létrehozása érdekében foganatosított asszimilációs szándékok mögött a társadalompszichológiai tényezők (a nemzethaláltól, a szláv nemzeti ébredéstől és a pánszlávizmus

³⁹⁷ Tersakovec 1907. 279–280. Vö. Zsatkovics 1908. 73.; Pekar 1996. 382.; Bendász 1997. 63.

³⁹⁸ Lengyelország három részre osztása után jelentős görögkatolikus népesség került az orosz kormányzat fennhatósága alá. A cári birodalomban pravoszláv volt az államvallás. Az unitus egyházzal szemben nagyfokú türelmetlenség volt tapasztalható. A cél a görögkatolikus egyház ortodoxiába való beolvasztása volt, ami egyben utat engedett volna az állami szintű ellenőrzésnek. Az egyesült szertartásúak üldözése I. Miklós cár uralkodása idején (1825–1855) drasztikus méreteket öltött. Meghirdették az ún. „hivatalos népiség” programját, amely célul tűzte ki a pravoszláv vallás egyeduralmának megteremtését. Ezen elv mentén haladva görögkatolikus szemináriumokat és templomokat zártak be, papokat száműztek Szibériába, ingatlanokat koboztak el. Az egyesült szertartásúak oroszországi helyzetéről bővebben ld.: D. Molnár 1995. 88–91, 100–115.; Jávor 1997. A „hivatalos népiség” programjáról bővebben: Gecse 2007. 52–58.

³⁹⁹ Vö. Gecse 1992. 55.; Uő. 2002. 12.

rémképétől való félelem) mellett az a hit húzódott meg, hogy a „szerény vezetőréteggel rendelkező etnikumok elmagyarosíthatók”.⁴⁰⁰

Ez idő tájt a már erősen asszimilálódott egyházi értelmiség által vezetett ruszin nemzetiségi mozgalom főleg kulturális síkon mozgott. Amikor a Munkácsi Egyházmegye főpapsága – kincstári ajánlásra – ruszin elemi iskolák létesítésére szólította fel egyházközségeit, e lépésében nem a nemzeti célok követése motiválta. Az ungvári kincstár ugyanis arra hívta fel Popovics munkácsi püspök figyelmét, hogy az igazgatása alá tartozó „birtokon az elemi oktatás legegyszerűbb feltételei is hiányoztak”. Ennek nyomán a Munkácsi Egyházmegye ungvári székhelyén összehívta a püspökség legfelsőbb döntéshozó szerve, az ún. konzisztórium. A főpapi testület felszólította az egyházközségeket, hogy állítsanak fel iskolákat, s ezekben az egyházi jellegű ruszin nyelvet részesítsék előnyben. A rendelet az egyre többször jelentkező parasztmozgalmak kialakulását is meg szeretne volna akadályozni. A klérus szerint ugyanis e felkérések mögött a nép tudatlansága húzódott meg.⁴⁰¹

A konzisztórium közoktatás terén megfogalmazott elképzelései nem vezettek sikerre. Ehhez sem az egyházmegye, sem hívei nem tudtak elegendő anyagi forrást biztosítani. A népiskolák alapítására tett kísérletek azonban felkeltették a polgári átalakulás megvalósításáért küzdő magyar nemesség figyelmét. A helyi liberális vezetőréteg ugyanis a ruszin nyelvű iskolák esetleges felállítását „a magyar nyelv elterjesztésével szembenálló lépésnek tekintette”.⁴⁰²

Az iskolaalapításra tett szerény kezdeményezések a magyar nemesség aránytalanul heves tiltakozását váltották ki. Így volt ez Bereg vármegyében is, ahol a helyi papságot pánszlávizmussal és cárbarátsággal vádolták meg. A támadás hátterében valószínűleg az állt, hogy a helyi politikai elit a görögkatolikus népiskolák felállítását a magyar nyelv elterjesztésével szemben álló lépésnek ítélte. A kibontakozó viták a korabeli sajtóban is teret kaptak. A *Regélő* egy 1841-ben kiadott cikke (*Bereg megyei oroszok*) azt állította, hogy a helyi görögkatolikus papság imáját „nem a magyar király, hanem az orosz cár életéért” mondja.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Pajkossy 2005. 207.

⁴⁰¹ Perényi J. 1954. 87.; Arató 1983. 241–242.

⁴⁰² Arató 1983. 242.

⁴⁰³ Uo.

A lap tudósítása az 1842 márciusában megtartott megyei közgyűlést is befolyásolta: Beregben egy esetleges parasztfelkelés megakadályozására statáriumot rendeltek el.⁴⁰⁴ A görögkatolikus papság álláspontját Jámbor Antal, az ungvári papnevelde tanulmányi felügyelője képviselte. Jámbor a *Jelenkor* 1842. május 21-i számában indokolatlannak nevezte a statárium bevezetését. Ehelyett iskolák felállítását indítványozta. Cáfolta továbbá a klérust ért pánszláv vádakát.⁴⁰⁵

A ruszin nyelv melletti kiállítás ehhez hasonló példái csak elvétve fordultak elő.⁴⁰⁶ Valójában a ruszin értelmiség nagyfokú asszimilálódása volt tapasztalható. Az elmagyarosodásban közrejátszott az ungvári papképző szeminárium „légköre”,⁴⁰⁷ továbbá e tendenciába illeszkedett az az egyházmegyei határozat is, amely 1845-től a latin helyett a magyart vezette be a püspökség hivatalos nyelveként.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Perényi J. 1954. 89–90. A cári Oroszországtól való félelem a vasútügy vitájában is megjelent. Bereg és számos más megye például úgy érvelt, hogy „a vaspályaépítés kormányérdekben álló politikai szükséglet is, mert »az orosz kolosszus ellenében« könnyíti meg a katonaság szállítását”. Varga 1982. 97.

⁴⁰⁵ A „czárj szláv nyelven királyt jelent [...], más részről pedig a muszkák fejedelmeket már nem czárjnak, hanem imperátornak, vagy keszárjnak nevezik [...]. Azonban könyörgünk a muszka készárjért is, de nem névszerint, hanem csak általányosan, midőn t. i. minden mise alatt kérjük istent, hogy az eretnekeket és elszakadtakat igaz hitre térítse. Így tehát világos, hogy a verchovinai oroszok sokkal tökélyesebben s egészen a keresztyénség szellemében végzik imájaikat”. *Jelenkor*, 1842. máj. 21. 41. sz. 187–188. Vö. Arató 1983. 242.

⁴⁰⁶ Arató 1960. 209–211.

⁴⁰⁷ Vö. IV. 6. fejezet.

⁴⁰⁸ Hodinka 1992. 27.

III. FEJEZET

A MUNKÁCSI EGYHÁZMEGYE AZ 1848–49. ÉVI MAGYAR FÜGGETLENSÉGI KÜZDELMEK SZOLGÁLATÁBAN. KIHÍVÁSOK ÉS EREDMÉNYEK

III. 1. A forradalom ungvári fogadtatása

A március 15-i pesti események híre március 18–19. körül a munkácsi püspökség székhelyéül szolgáló Ungvárra is eljutott. A város utcáin falragaszokon függesztették ki a forradalom követeléseit összefoglaló *Tizenkét pontot*. A helyi lakosság kitörő örömmel fogadta a változásokat.⁴⁰⁹ A később íróként tevékenykedő Szilvay Iván, aki abban az időben az ungvári gimnázium diákja volt, „visszaemlékezéseiben írta, hogy az emberek korábban nem tapasztalt hazafiság töltötte el. Az idősebbek levették kalapjukat és keresztet vetettek, miközben a fiatalabbak kiáltották, hogy »Le a királlyal! Szabadságot a népnek!«”.⁴¹⁰

A *Budapesti Híradó* április 6-i száma arról tanúskodik, hogy Ungban kitörő örömmel fogadták a magyar forradalmat: „A dolgok nagyban kezdenek menni. A bécsi, pozsonyi hírek és Tátra lábaihoz is elszállottak ... és az unghi partokon is lüktet a nemzeti ér; a magyar háromszín kitűzetett, kucsmákon, mellényeken, hölgyi kebleken, az egyházi rend is fölvidította komoly öltönyét.”⁴¹¹

A Munkácsi Egyházmegye vezetése konzervatív szemszögből értékelte a fejleményeket. A pesti forradalomról érkező tudósításokat fenntartásokkal fogadta, mivel a helyzet radikalizálódásától tartott. Nem véletlen, hogy a Csurgovics János nagyprépost és püspöki helynök elnökletével ülésező március 22-i szentszéki tanácskozás az európai forradalmi hullámmal szembeni álláspontot fogalmazott meg.⁴¹² Az erről

⁴⁰⁹ Melnikova 1949. 252.; Melnikova 1952. 130–131.; Danilak 1972. 162.; Pavlenko 1999a. 79.; Kaska 2008. 121.; Olasin 2009. 106.

⁴¹⁰ A Pavlenko tanulmányát és jelen idézet magyar fordítását Csatóry György végezte el. Pavlenko 1999a. 79. Vö. Szilvay 1938. 31–32.; Melnikova 1949. 252.; Danilak 1972. 163.

⁴¹¹ *Budapesti Híradó*, 1848. ápr. 6. 805. sz. 330–331.

⁴¹² A szentszéki jegyzőkönyv ide vonatkozó idézete: „Szomorú érzéssel vétetvén figyelembe azon váratlan események, melyek Európának áldott eddigi békességét kedélyek felingerlésével lángbaborították, nehogy ezen forradalmi hajlam, melytől hazánk népe idegen, elharapódzó mi-

tudósító körlevél szétküldését azonban a főpapi tanácskozás három nap múlva felfüggesztette. Valószínű, hogy ebben szerepet játszott a pozsonyi diétán tartózkodó Popovics munkácsi püspök is, aki tisztában volt az országos események állásával.⁴¹³ Figyelemre méltó azon ajánlása a visszavont körlevélnek, hogy az egyházmegyei vezetés mérsékletre szólította fel a klérust a hívek papi tartozásainak beszédese tekintetében: „Ezennel felszólítom, figyelmezzem, hogy tisztelt Uraságtok óvatosan kikerülvén mindazokat, melyekkel legkisebb ok nyújthatnék a kedélyek felingerlésére, *főleg az erőszakosabb papi tartozások behajtásában* [kiemelés – M. F.], úgy a felett is örködjének, nehogy ti. zavarokban halászni szokott poklok szüleményei álnok csábításokat tegyenek, avagy netalántán felingerült kedélyeket gonosz cél eléréséből élesztgessék.”⁴¹⁴

Popovics püspök Ungvárra érkezéséről nincsenek pontos adatainak. Az viszont ismert, hogy az április 8-i szentszéki ülésen már ő elnökölt. Ez a tanácskozás rendelte el, hogy az egyházmegye papsága istentiszteleteken mondjon hálát az úrbéri szolgáltatások eltörléséért, a közteherviselés elfogadásáért és a Batthyány-kormány megalakításáért.⁴¹⁵ Intézkedéseivel a szentszék jelezte: elfogadja az áprilisi törvények vívmányait, támogatja a kormány törekvéseit; s egyben a magyar ügy mögé sorakoztatja fel a ruszin, magyar és román ajkú híveket.

Az április 8-i körlevélből⁴¹⁶ az is kitűnik, hogy a püspökség vezetése a kezdettől fogva számolt azzal, hogy kormány politikáját követő álláspontjából kifolyólag szembe kerülhet nemesi kiváltságaikat elvesztő hívei bizonyos csoportjával. Ezért a szentszéki ülés meghagyta a klérusnak,

rigy gyanánt benne csírát vessen, – ezen megye papsága körlevél által azeránt fog felszólíttatni, hogy valamint magok részéről óvatosan kikerülvén mindazokat, melyekkel netalántán kedélyek felingerlésére ok nyújthatnék, úgy afelett is örködjének, nehogy ördögi mesterséggel a békét szerető népbe nyugtalan, és forradalmi hajlam valaki által hintessen.” Kozma 1909. 3. sz. 20–21.; Bendász 1997. 14–15.

⁴¹³ Kozma 1909. 3. sz. 21.; Bendász 1997. 16.

⁴¹⁴ Bendász 1997. 16.

⁴¹⁵ Az erre vonatkozó határozat így szól: „Kötelességének érzi a Szentszék, minden kegyekért s jókért a Mennyei Gondviselésnek legforróbb hálákat adni, s azért határozatlik, hogy ezen hálaadó Isteni tisztelet az egész Megyében a rendelet vételétől következő első vasárnapon tartassék meg [...]. A hívek pedig ezen egész eseményekről a Lelkészek által innen kidolgozandó minta szerint célszerűen s vigyázattal oktassanak, s értesítessenek, egyszersmind a csend, béke, és rend fenntartására, a törvény s felsőbbség eránti engedelmességre, ipar, s jözanságra gyakrabban figyelmeztessenek.” Kozma 1909. 3. sz. 21.; Bendász 1997. 18–19. Vö. Pirigyí 1998. 150.

⁴¹⁶ Volodimir Fenics – tévesen – április 9-ét jelöli meg a püspöki körlevél kibocsátásának dátumaként. Ld. Fenics 1997. 71–72.

hogy „oly helységekben [...], hol számos nemesség lakik, mely az új törvények által eddig gyakorlott jogaitól megfosztatott vagyis inkább a nép is azon jogokban részesítettett, következőleg, hol az ingerültség kitörésétől netalántán félni lehetne, Kedveltségtek ezen ájtatosság nyilvántartását vagy későbbre halaszthatják, vagy pedig is elmellőzhetik”.⁴¹⁷ Nem sokkal a körlevél kihirdetése után a kiváltságait elvesztő román nemesség kapcsán Anderkó Péter máramarosi vikárius – Sztojka Imre helybeli nemes⁴¹⁸ kérését tolmácsolva – a forradalmi vívmányokért tartandó hálaadó misék elhalasztását kérte püspökétől.⁴¹⁹ A főpapi ülés az április 8-án hozott határozata szellemében járt el Anderkó indítványát illetően.⁴²⁰

Csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy a görögkatolikus klérus igen fontos szerepet fog betölteni abban, hogy elmagyarázza a túlnyomórészt írástudatlan ruszin lakosság számára az első felelős kormány megalakulásából és az áprilisi törvények elfogadásából adódó változásokat. Az Ugocsa megyei Alsókaraszlói lakosai például nem értették, hogy nemzetörnek állva milyen hatalmat kell szolgálniuk: „arra felszólítva és porontsolva vagyunk Magyar Miniszteriumot [értsd: Batthyány-kormányt – *M. F.*] karddal szolgálni keletünk. Már pedig mi azt sem érhetünk micsoda az Miniszterium [!]”. Az alsókaraszlóiak azonban leszögezték, hogy készek szolgálatot teljesíteni: „Mi Felséges Királyunk porontsalattyit életünk vesztése mellett is szolgálni akarunk: tsak hogy tudnánk[,] Kit? Hová? kellettünk szolgálni karddal.”⁴²¹ Popovics püspök május 1-jén azt a választ adta az ugocsaiaknak, hogy nemzetörként is kötelesek a hazát és az uralkodót védeni, illetve hozzá kell járulniuk a közcsend és belbékesség fenntartásához. A főpásztor meghagyta továbbá, hogy a hívek kövessék a vármegye rendeleteit.⁴²²

⁴¹⁷ Bendász 1997. 19.

⁴¹⁸ Sztojka Imre báró (1776–1858): máramarosi főnemes család sarja, jogi végzettséget szerzett és táblabírói tisztséget viselt az 1820–30-as években. A reformkori országgyűléseken Máramaros vármegye alsótáblai követeként, valamint a főrendiház örökös tagjaként vett részt. Aktívan bekapcsolódott az ellenzék munkájába. 1848-ban a felsőház korelnöke volt, egészen 1849 áprilisáig részt vett az üléseken. Ekkor birtokaira vonult vissza. Vö. Pálmány 2002. 1049–1050.; Solymosi 2013. 31.

⁴¹⁹ Anderkó ide vonatkozó kérése: „legalább a Máramarosi vicariatusban [helynökségben] hálaadó Isteni tisztelet boldogabb időre azért halasztassék, nehogy az ottani számos görögszertartású nemességben nagyobb ingerültséget szüljön, úgy is elég keserű kifakadások történtek már”. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL), a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye iratanyaga. F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 50.

⁴²⁰ Uo.

⁴²¹ Bendász 1997. 19.

⁴²² Uo. 20.

A magyar kormányzat a vallás- és közoktatásügyi tárcán keresztül tartotta a kapcsolatot a Munkácsi Egyházmegyével. Eötvös kultuszminiszter 1848. május 16-i levelében arról tájékoztatta a püspökséget, hogy „mindazon tárgyokban, melyekben a Királyi Helytartó Tanács és Udvari Kancellária útján vettek az egyház megyei hatóságok felsőbb rendeleteiket, ezentúl a Vallás és Közoktatási Minisztérium által értesülendnek”.⁴²³

Eötvös kultuszminiszter április 20-án kelt leiratában Bereg megyei⁴²⁴ „nem magyar ajkú lakosok”⁴²⁵ „nem ugyan lázongó, de némi aggodalmat ébresztő viselete” miatt aggódott. A leveléből kiderül, hogy Eötvös és Popovics az utolsó rendi országgyűlésen személyesen, több alkalommal is egyeztetett arról, hogy az első felelős minisztérium mit vár el a munkácsi püspökség klérusától. A kultuszminiszter leszögezte, hogy semmi kétsége nincs Popovics hazafiságát illetően, mégis arra kéri a munkácsi főpásztort, hogy „híveit mindazon jókról, melyet a közelebbi országgyűléstől nyerének, felvilágosíttatni, Ő Fölsége a Király és Nádor Királyi Helytartó iránt tiszteleltre és hódolásra, a Minisztérium és Közhatalóságok iránt bizodalomra és engedelmességre inteni, s a rendet és békét, és a munkásságot, mint a közboldogság feltételeit, szilárdítani és fenntartani igyekezzék”.⁴²⁶

Az egyházmegyei vezetés alaptalannak tartotta a Bereg megyei nemzetiségi mozgalmakról szóló vádakat, mindazonáltal együttműködéséről biztosította a minisztert. Popovics válaszlevelében kiemelte, hogy a Bereg megyei görögkatolikusok tisztelik a rendet és követik a felsőbb hatóságok rendeleteit. A főpásztor hangsúlyozta, hogy a beregi egyesült szertartásúakat befeketítő rágalmakat ártónak és alaptalannak tartja. Ugyanakkor megígérte Eötvösnek, hogy körlevélben szólítja fel papságát: intsék rendre és engedelmességre a híveket. Ennek nyomán

⁴²³ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 141. Eötvös hasonló tartalmú levelet küldött a görögkatolikus Szent Bazil Rend tartományfőnökének is. KTÁL, F. 64, op. 2, od. zb. 1075, l. 1.

⁴²⁴ Bendász – helytelenül – azt állítja, hogy a korban Bereg és Ugocsa megye egyesített törvényhatóságként működött. Az egyesítésre valójában 1850 őszén került sor. Vö. Bendász 1997. 20.

⁴²⁵ Itt nagy valószínűség szerint a helyi ruszinságról van szó, akik a megye népességének több, mint a felét (53,2 %) tették ki. Fényes 1847. II. 322.

⁴²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), X 9 111. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok (H 54). 51 735. mikrofilm, folio 177. Eötvös kultuszminiszter leirata Popovics püspökhöz. Budapest, 1848. április 20.

a görögkatolikus papság kihirdette, illetve megmagyarázta az áprilisi törvényekből adódó pozitív változásokat nemzetiségű híveinek.⁴²⁷

A káptalan május 27-én körlevélben tudatta a papsággal, hogy kötelessége a népet „kellőleg és vigyázattal az új alkotmánynak lényegéről felvilágosítani”, illetve kötelességül szabta az esetleges zavargások megakadályozását.⁴²⁸ Ekkor született döntés arról is, hogy a Munkácsi Egyházmegye elkezdje az áprilisi törvények ruszin nyelvre való fordítását. E célból külön bizottságot hoztak létre a főpapság prominens tagjaiból. A fordítóbizottság tagjai közt találjuk Hajdú Jeromos munkácsi esperest,⁴²⁹ Csopey Antal, Balugyánszky András, Paulovics Lázár teológiai tanárokat, Mihalics Sándor nagyszőlősi esperest, Rakovszky Iván izai parókust, Haleskovics Elek Szent Bazil-rendi protohigumen (rendfőnök), Kutka Pál fenyvesvölgyi és Popovics András nagybereznai espereseket.⁴³⁰

A csernekhegyi monostorban székelő Haleskovicsnak Csurgovics nagyprépost küldte ki a felkérést (május 27.): „Ezen püspöki megyében létező, s több száz ezrekre menő orosz ajkú polgároknak érdeke különösen megkívánván azt, hogy az 1847/8-ik évi törv. cikkelyek, melyek által népünk polgári s szabad állása biztosítatik orosz nyelvre is fordíttassanak, hogy minden félreértés és elmagyarázás elkerültesse.”⁴³¹ A levélből megtudhatjuk, hogy eredetileg június 18-ra kellett volna elvégezni a fordítást. A fordítási költségek biztosítását a püspökség az államtól várta, ezért Szemere Bertalan belügyminiszterhez fordult. Szemere június 30-án tudatta, hogy anyagiakkal kívánja ösztönözni az 1848-as törvények ruszin nyelvű fordítását. A munka azonban lassan haladt, s nincs tudomásunk arról, hogy a bizottság valóban elkészítette volna a rá bízott feladatot.⁴³²

⁴²⁷ MNL OL, X 9 111. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok (H 54). 51 735. mikrofilm, folio 214. Popovics püspök levele Eötvös kultuszminiszterhez. Ungvár, 1848. május 1. Vö. Bendász 1997. 20–21.; Pirigy 1998. 154.

⁴²⁸ A körlevél záró sorai: „Az országot, a hazát egészen meg kell tartani a maga teljes épségében és szépségében, hogy legyen méltó földje a nemzeti szabadság díszlő virágának. Századok óta nem volt szentebb kötelességünk a haza s király után[,] mint most.” Bendász 1997. 24. Vö. Melnikova 1949. 266–267.

⁴²⁹ Hajdú nem tudott részt venni a bizottság munkájában, mivel országgyűlési képviselőnek jelöltette magát. Helyette Homicskó György turjai esperest bízták meg a fordítással. Bendász 1997. 25.

⁴³⁰ Bendász 1997. 25.

⁴³¹ KTÁL, F. 64, op. 2, od. zb. 1078, l. 13.

⁴³² Bendász 1997. 25–26.

III. 2. Görögkatolikus képviselőjelöltek és a forradalom sajtója

A kormány az egyesült szertartású papság feladatául szabta a parasztmozgalmak megakadályozását, az áprilisi törvények szószékről való kihirdetését és magyarázatát. Kossuth és köre számított a klérus támogatására. Az északkelet-magyarországi nemesség egy csoportja viszont csakhamar szembekerült a munkácsi püspökséggel. Az érdekek leginkább a képviselői mandátumok elnyeréséért folytatott küzdelem mentén ütköztek, ami a korabeli sajtókiadványok hasábjain is nyomon követhető.

A magyarországi közvélemény a *Nemzeti* című újság egyik beszámolóját követően kezdett foglalkozni a görögkatolikusokkal. A lap arról tudósított, hogy Román Ferenc uradalmi ügyész⁴³³ ugyan összeírta volna nemzetőrnek a Bereg megyében élő „oroszkokat”,⁴³⁴ viszont nem adott volna számukra fegyvert. Szerinte ugyanis fennállt a veszélye, hogy pánszláv propaganda hatására „ballépéseket” követhetnek el.⁴³⁵

A kormány hivatalos lapjaként működő *Közlöny* első számában (június 8.) egy olyan cikk látott napvilágot, amely drámai képet festett a Bereg megyei ruszinokról. A lap szerint ugyanis a helyi görögkatolikus klérus „alattomos propagandával” támogatja a pánszláv mozgalmat. A papok célja: a hatalom megszerzése Bereg megyében. Ezt a közeli országgyűlési választások segítségével kívánják elérni. A tudósítás szerint a „kormánynak még csírájában el kell fojtani e mozgalmakat”. Ellenkező esetben vészjósló következményeket sejtet.⁴³⁶

⁴³³ Román Ferenc (1804–1868): elmagyarosodott román nemesi családból származott, amely ortodox hitről tért át görögkatolikusra. Munkácson született. Jogi tanulmányokat végzett. 1833-tól Bereg vármegye tiszteletbeli, két év múlva rendes alügyésze. Ezután táblabíróként tevékenykedett. 1841–1845 között a vármegye főjegyzői teendőit látta el. E tisztségét 1845-ben jövedelmezőbbnek ígérkező állásra cserélte: a Kamara munkácsi uradalmának ügyésze lett. Új munkája mellett továbbra is figyelemmel kísérte a megyei közéletet. A forradalom győzelmét követően a vármegye közbátorsági választmánya őt nevezte ki annak a bizottságnak az élére, amelynek feladata a munkácsi járásban található nemesfém pénzek és -tárgyak összegyűjtése volt. Liberális meggyőződésű tisztségviselő hírében állt. Ld. Pálmány 2002. 728–730. Az életrajzot Takács Péter írta.

⁴³⁴ Azaz ruszinokat. A magyar népiyelv a korban orosz szóval illette a ruszin népet és nyelvet, valamint a görögkatolikus vallást. Vö. Sasvári 1996. 14.

⁴³⁵ A tudósítás ide vonatkozó része: „A leendő birtokos nemzetőrök összeírására nevezetett küldöttség, kiknek Román Ferenc előadására meghagyatott, hogy a jelen nemzet beléletét s kül viszonyát szem előtt tartva, olyanoknak fegyvert ne adjanak, kik az orosz propaganda irányzatára legkisebb ballépést tehetnek; de azért összeírandók. Megyénk egyharmad orosz ajku lakosa fegyvert nem kapand.” *Nemzeti*, 1848. máj. 19. 12. sz. 45. Vö. Perényi J. 1954. 117.

⁴³⁶ „Illy előzmények után történhetik, hogy legközelebbi követválasztásunk eredménye az orosz tömeg győzelme lesz, az intelligencia ellenében. S ha az lesz, akkor közöttünk mindennek vége!”

A kormánylap által közzétett állásponthoz a radikális lapok is csatlakoztak. A *Radical Lap* cikkének szövege szinte teljesen megegyezett a *Közlönyével*.⁴³⁷ A *Reform* pedig azon túl, hogy beszámolt a görögkatolikus papság nyílt „láztásáról”, kilátásba helyezte számonkérésüket.⁴³⁸

A korabeli sajtó helyet biztosított az egyesült szertartású klérus álláspontjának is. A Bereg megyei munkácsi választókerület „magyar érzelmű orosz papjai” például a *Nemzetiben* tiltakoztak a pánszlávizmus vádja ellen.⁴³⁹ Hangsúlyozták, hogy minden alapot nélkülöz az az állítás, miszerint a „muszka propaganda céljaira dolgoznak”, egyúttal kifejezték feltétlen hűségüket V. Ferdinánd magyar király iránt. Az uralkodóhoz való kötődésük alátámasztására több érvet hoztak fel:

- a magyarországi ruszinság soha nem árulta el törvényes királyát;
- az uralkodó nevét naponta több alkalommal is megemlítik a görög katolikus szertartásokban;
- a ruszinok csak a király által jóváhagyott törvényeket és rendeleteket fogadják el.

A tudósítás szerint a Bereg megyei papságról szóló rémhíreket a Román Ferencet támogató nemesség terjesztette el. Utóbbiak mindenképpen maguk közül szerettek volna nemzetgyűlési képviselőt választani. Ennek eléréseért nem válogattak az eszközökben. Az „uradalmi írkokok” néhány hordó pálinkával igyekeztek elnyerni a tanulatlan paraszttömegek támogatását. Akiket nem tudtak meggyőzni, azokat azzal rémisztgették, hogy „jobb lesz ott]hon maradni, mert választáskor „vérengzés” lesz”. Figyelmeztették továbbá a görögkatolikus híveket, hogy „a papoknak nem kell hinni, mert ámítanak”.⁴⁴⁰ A Román köré csoportosuló tábor itt felsorolt tettei a papság számára elfogadhatatlanok voltak. Meg voltak ugyanis győződve, hogy ezen intézkedések csökkenteni fogják tekintélyüket a hívek előtt. Ez pedig komoly veszélyeket hordozott magában. Akár olyan eseményekhez is vezethetett volna, melyek megzavarhatják a megye békés életét. A papságot ugyanis a kormány és a püspöki vezetés a nép felvilágosításával bízta

Közlöny, 1848. jún. 8. 1. sz. 3.

⁴³⁷ *Radical Lap*, 1848. jún. 10. 9. sz. 35.

⁴³⁸ *Reform*, 1848. jún. 11. 20. sz. 161.

⁴³⁹ *Nemzeti*, 1848. jún. 17. 32. sz. 124.

⁴⁴⁰ Uo.

meg. Ennél fogva fontos szerepet töltött be a rend fenntartásában, valamint a forradalom hátszágának biztosításában.⁴⁴¹

Szintén a görögkatolikus klérus pánszláv érzelmei cáfolatára vállalkozott az eperjesi püspökség titkára és kanonoka, Dobránszky Viktor.⁴⁴² *Szózat Magyarország oroszajkú lakosai ügyében* című kétrészes írását június végén publikálta a *Budapesti Híradóban*.⁴⁴³

A szerző a pánszlávizmus rémképével ijesztgetők tevékenységét a középkori boszorkányüldözésekhez hasonlította. Sajnálatait fejezte ki amiatt, hogy e vádak nemcsak egyes személyek, hanem az állami hatóságok is osztják.⁴⁴⁴ Dobránszky Román Ferenc azon állításával folytatja, amely a Bereg megyei ruszinság megbízhatóságát kérdőjelezte meg. A püspöki titkár szerint, ha a ruszinok valóban hazaárulást követtek el, akkor Románnak kötelessége lett volna feljelenteni őket. Amennyiben ezt

⁴⁴¹ Nemzeti, 1848. jún. 17. 32. sz. 124.

⁴⁴² Dobránszky Viktor (Добрнянський Віктор Іванович, 1816–1860): vizsgált korszakunkban az Eperjesi Görögkatolikus Püspökség titkára és kanonoka. Adolf fivéréhez (1817–1901) hasonlóan a ruszin kulturális és politikai mozgalom kiemelkedő alakjai között tartják számon. A Zemplén vármegyei Rudlóban született. Édesapja görögkatolikus pap volt. A gimnáziumot Lőcsén végezte. A bécsi görögkatolikus szemináriumban (Stadtkonvikt) filozófiát és teológiát hallgatott. Ezután az eperjesi püspökség szolgálatába lépett. Az 1848. évi forradalmat kezdetben támogatta. Később – Adolffal együtt – egy szűk körű Habsburg-barát ruszin értelmiségi csoportot alakítottak. E csoport 1849. január közepén Eperjesen határozatot fogadott el az északkelet-magyarországi és a galíciai ruszin területek egy autonóm tartományba való egyesítéséről. 1849 októberében Dobránszky Viktor egy hattagú ruszin küldöttség tagjaként Bécsbe utazott, ahol memorandumot nyújtottak át az uralkodónak. (A küldöttség a ruszinok nyelvi-nemzeti jogainak figyelembe vételét kérte, elsősorban a közigazgatásban, középiskolák alapításában.) Az osztrák kormányzat nem sok konkrétummal bízta a delegációt. A legfontosabb eredmény Dobránszky Adolffnak, az újonnan szervezett ungvári polgári kerület vezető helyettesévé és tanácsnokává való kinevezése volt. Ezt követően Dobránszky Viktor is Ungváron nyert alkalmazást: tanfelügyelővé nevezték ki. E minőségében nagy erőfeszítéseket tett a ruszin tannyelvként való használatára. 1850 elején bevezette a ruszin oktatási nyelvet az ungvári gimnáziumban. A minisztérium azonban nem támogatta terveit. Az ungvári kerület felszámolása után Kassára helyezték át. Itt a tanügyi bizottság munkatársaként az Eperjes környéki ruszin iskolahálózat létrehozását szorgalmazta – sikertelenül. Részt vett a Duchnovics Sándor eperjesi kanonok vezetésével működő első ruszin irodalmi és kulturális társaság (Eperjesi Irodalmi Társaság, 1850–1853) munkájában. Tevékenységét a hatóságok nem nézték jó szemmel, ezért áthelyezték Budára. Élete hátralévő szakaszáról nem sokat tudunk. A kormányzat bizalmatlanságát nehezen viselte. Önkezüleg vetett véget életének Eperjesen. Pavlenko 1999b. 60–61.; Pop 2001. 158.; Magocsi–Pop 2005. 397, 474.

⁴⁴³ Budapesti Híradó, 1848. jún. 27–28. 872–873. sz. 605–606., 610. Vö. Perényi J. 1954. 117–121.; Danilak 1972. 156–157.

⁴⁴⁴ „Mások erősebbek a hitben, ők tudnak meggyőződni ha nem látnak is; s azok különös boldogsága bizonyosan kétségsébe nem vonható; valamint vitázni nem érdemes velők, a mennyiben csak egyes személyek. De szomorúbb szint ölt a dolog, ha egész hatóságok sajnos babonahitben elfogulva elragadtatják magokat rendszabályokra, mellyek becsületlőleg egy egész néptörzskre nehezdednek.” *Budapesti Híradó*, 1848. jún. 27. 872. sz. 605–606.

elmulasztotta, ő követett el hazaárulást. Dobránszky Bereg megye vezetőin az egyenlő bánásmód biztosítását is számon kérte.⁴⁴⁵ A ruszinságnak nem adtak lehetőséget az ellene felhozott gyanúsítások tisztázására, illetve a vádlókat nem kötelezték konkrét bizonyítékok felmutatására.

A továbbiakban a szerző történelmi érvekkel igyekezett bizonyítani népe magyarsághoz való hűségét. Ismertette, hogy az „orosz” nép egy része Kijevnél csatlakozott a magyar törzsekhez, így közösen vettek részt a honfoglalásban. Az Árpáddal érkező, majd a később bevándorolt ruszinok ősei a történelem folyamán a magyarokkal együtt harcoltak a közös hazáért és a szabadságért.⁴⁴⁶ Hazafiságukat tehát számtalanszor bizonyították. Ennek ellenére 1848-ban mégis cárbarátsággal vádolták őket. Dobránszky ennek okát abban látta, hogy a magyarok mind a honi ruszinság, mind pedig a cári birodalom alattvalói megnevezésére az „orosz” szót használták. Ebből sokan arra következtettek, hogy a ruszinok szimpatizálnak a nagyorosz hatalommal. A püspöki titkár e feltételezést határozottan tagadta. Állítását négy „politikai tényezővel” (nemzetiség, nyelv, vallás és anyagi érdekek) kívánta bizonyítani.

Dobránszky egyik argumentumául szolgált, hogy a magyarországi ruszinok és a nagyoroszok nem állnak szoros rokonsági kapcsolatban. Dobránszky szerint ősei az egykori Kijevi Rusz északi részén („Kis Russzia”) éltek. Később e területet a „muszkák” meghódították, s az ott élő lakosságot pedig fennhatóságuk alá vonták. A szerző vélekedése szerint ez is bizonyítja, hogy „nem a mi nemzetünk [...] a muszka nemzet; hanem nemzetünknek elnyomója”. Dobránszky a két nép nyelvének egymáshoz való viszonyával is foglalkozott, s arra a megállapításra jutott, hogy a ruszinok nyelve csak annyiban rokonítható az oroszsal, mint bármely más szláv dialektussal.⁴⁴⁷

A püspöki titkár megkülönböztetett figyelmet szánt az ún. „vallási tényezőnek”. Határvonalat húzott a görögkatolikus egyház és a ke-

⁴⁴⁵ Az ide vonatkozó idézet: „vagy talán azon nap, mely Magyarország minden gyermekeinek a szabadság áldásait hozta, csak az oroszajkú, egy milliót megközelítő lakosság számára szült szolgálókat, bizalmatlanságot és gyalázatot?” Uo. 606.

⁴⁴⁶ „Első s leghivebb szövetségese a magyaroknak, s győzelmes hadmenetükben tevékeny kísérője, a kievi orosz népnek hozzájuk csatlakozott része volt. Annak vére egy évezred alatt, s nem különben a későbbben bevándorlottaké évszázadok óta a magyar vérrrel minden csatamezőn egybe folyva, éltető nedvévé vált a szabadság fájának, mellynek árnya alatt polgári létünk olly reménydus kifejlésre fakadt.” *Budapesti Híradó*, 1848. jún. 28. 873. sz. 610.

⁴⁴⁷ Uo.

leti ortodoxia közé, továbbá elítélte a cár egyház fölötti befolyását.⁴⁴⁸ Hivatkozott az Orosz Birodalom fennhatósága alatt élő unitus lakosság hatóság általi üldözésére és sanyarú sorsára. Ehhez viszonyítva a magyarországi helyzetet lényegesen kedvezőbbnek ítélte: „Valóban mennyivel kellemesb a magyar ég, Szibiria oly fagyos pusztáinál, mellyek az utolsó hús évek óta, felekezetünk papjai- s híveivel oly tetemesen népesítették: annyival kedvesebb előttünk a magyar szabadság, a muszka kényuralomnál.”⁴⁴⁹

Dobránzky a magyarországi viszonyoknál maradva tért át az „anyagi jóllét” kérdésére. Méltatta a polgári átalakulásért küzdő Batthyány-kormány eredményeit. Ugyanis meg volt győződve arról, hogy az úrbéri terhek megszüntetése kifogta a szelet a cári propaganda vitorláiból. Ezért még inkább értetlenül állt Bereg vármegye és Román gyanúsításai előtt. A szerző azzal a gondolattal zárta sorait, hogy a forradalom jelenlegi nehéz helyzetében az alaptalan vádaskodások helyett a magyar és a ruszin nép összefogását kell elősegíteni.⁴⁵⁰

Mint láthattuk, a magyarországi sajtóorgánumok különféle álláspontoknak adtak helyet a görögkatolikus ruszinságot illetően. Az egymással gyakran szöges ellentétben álló véleményeket később újabb szempontok árnyalták. A tudósítások szoros összefüggésben álltak a közelgő országgyűlési választásokkal. A tájékoztatások közül elsőként a *Pesti Hirlap* június 11-i számát érdemes kiemelni. A lap szerint Bereg megyében csend és béke uralkodott. „Vannak ugyan itt is keringésben mindenféle téveszmék és szabadságróli hibás fogalmak, de ezek is oszlanak már lassanként a felvilágosítás üdvös, jótékony malasztjai által.” A munkácsi szolgabírák jelentésére hivatkozva elismerte, hogy a helyi klérus egyes tagjai mozgolódni kezdtek, hogy „bizonyos papot” képviselővé válasszanak.⁴⁵¹ Törekvéseiket azonban „nem pánszláv irány

⁴⁴⁸ „Mi semmiképpen meg nem győződhetünk, hogy Krisztus urunk által a muszka czár az egyház fejévé tétetett, vagy akár milly egyházi küldetéssel megbízott volna.” Uo.

⁴⁴⁹ *Budapesti Híradó*, 1848. jún. 28. 873. sz. 610. Vö. Haraksim 1961. 122–123.; Danilak 1972. 156–157.; Kaska 2008. 123–124.

⁴⁵⁰ „Félre tehát minden igazságtalan gyanúval, kivált e borús időben! hogy az elválás perpei beköszöntvén, egy szeretetben egy lelkesedésben állhassanak ki mindnyájan, kiket annyi századok óta, közösen ontott vér, közösen ejtett veríték, egy bonthatlan testté forrasztott!” Uo.

⁴⁵¹ *Pesti Hirlap*, 1848. jún. 11. 80. sz. 541.

vezeti”. Néhány nappal később hasonló véleményt fogalmazott meg a *Budapesti Híradó* is.⁴⁵²

A *Pesti Hirlap* tudósításával egy napon jelent meg a *Religio és Nevelés* azon száma,⁴⁵³ melyben a Munkácsi Egyházmegye híveinek – köztük a szatmári románságnak – hazafias szelleméről adott hírt. A *Pesti Hirlap* és a *Budapesti Híradó* körvonalazták, hogy a Bereg megyei görögkatolikus papság mozgolódása nem az egész törvényhatóságra, csupán egy konkrét helyre és eseményre korlátozódott. Ez pedig a június 20-ra kiírt, a munkácsi kerületben megtartandó országgyűlési választás volt. A szakirodalom alapján ismeretes, hogy a képviselői mandátumra két jelölt aspirált. Nem meglepő módon, az egyik közülük a helyi nemesség támogatását élvező Román Ferenc uradalmi ügyész volt. Kihívóként Hajdú Jeromos munkácsi görögkatolikus pap⁴⁵⁴ jelentkezett, aki Románhoz hasonlóan szintén Bereg megye táblabírája volt.⁴⁵⁵ A kérdés a továbbiakban az, hogy milyen módon kapcsolódott be a munkácsi pap a képviselői székért folytatott küzdelmekbe.

A beregi klérust pánszlávizmussal vádoló *Közlöny*-tudósítással egy napon (június 8.) a munkácsi püspöki hivatal ungvári székhelyére

⁴⁵² „Beregben az oroszág közt izgatások jelei mutatkoznak, mellyek azonban nem panszláv irányúak, és csak is a követválasztásokra szorítkoznak, amennyiben egynémelly gör. kath. pap ohajtana követté lenni.” *Budapesti Híradó*, 1848. jún. 16. 863. sz. 571.

⁴⁵³ „Ungvárról vett, de hely szűke miatt, sajnálkozásunkra, nem közölhetett tudósítások szerint, a munkácsi gör. egy. megyében a vallásosság szilárdulását a kereszténység ünnepeinek egész buzgósággal megtartása, az ájtatos néppel tömött templomok, úgyszinte megterések is, örvendetesen hirdetik; a nép honfias érzelmeinek őszinte nyilvánításában, (mint Szathmárban is, az oláh ajkú gör. kath. hívek) vetélkedvén a honnak bármely vidéki s felekezeti leghívebb fiaival.” *Religio és Nevelés*, 1848. jún. 11. I. félév. 46. sz. 416.

⁴⁵⁴ Hajdú Jeromos (1810–1855): Tokajon született. Ungváron és Bécsben teológiát hallgatott. 1834-ben szentelték pappá. 1834–1835 között tanítóképzői tanár Ungváron, 1835-ben gimnáziumi tanárként működött ugyanitt. Papi szolgálatot Beregszászban (1835–1844) és Munkácson (1844–1855) végzett. 1835-től vármegyei tisztséget vállalt: táblabíróként tevékenykedett Beregben. A forradalom győzelme után tagja lett annak a bizottságnak, amely a Munkácsi járás toborzási ügyeit intézte (1848. május 26.). A szabadságharc idején a munkácsi várórség tábori papja. A pesti forradalom egyéves évfordulóján, és a Habsburg-ház trónfosztása alkalmából hálaadó misét tartott. Mészáros Károly egyik kéziratban fennmaradt írásából tudjuk, „hogy miután 1849-ben a debreczeni országgyűlésnek áprilistól keltezett végzetes függetlenségi nyilatkozatát a templomban (...) kihirdeték s magyarázta volna, a forradalom lezajlásával egyházi kormánya (Melőleg Csurgovics János akkori püspöki helynök) által nem csak keményen megdorgáltatott, de házi fogságra is büntettetett.” Munkácson halt meg tüdőorvadásban. KTÁL, F. 151., op. 9, od. zb. 2497, l. 6. (A Munkácsi Esperességi Kerület 1848. évi összeírása); Bendász 1997. 98–99.; Zakar 1997. 20. Mészáros munkáját illetően ld. Kobály 1998. 144.

⁴⁵⁵ Pálmány 2002. 728–730.; Solymosi 2013. 30–33.

érkezett Hajdú felirata. Ebben indítványozta, hogy nemzetgyűlési képviselőnek választása esetén az egyházmegye gondoskodjon javadalmának lelki ellátásáról. A püspökség elfogadta Hajdú kérését.⁴⁵⁶ Ez alapján kijelenthetjük, hogy Popovics püspök és főpapsága nemcsak, hogy tudott a munkácsi pap képviselői törekvéseiről, hanem minden bizonnyal támogatta is őt céljai megvalósításában. Az 1848-as országgyűlési választások ugyanis a püspökség számára is lehetőséget adtak a görögkatolikus érdekeket képviselő jelöltek támogatására. Az egyházmegye vezetése ezzel élni is kívánt. Ennek egyik bizonyítéka az a május 9-i konzisztórium határozat, amelyben felhívták a klérus figyelmét: országgyűlési „képviselőknél oly egyéneket válasszanak el, kikben tökéletesen megbízhatják érdekeik képviseltetését és haza javának előmozdítását”.⁴⁵⁷ A döntést egyházmegyei körlevél formájában tették közzé. Az irat Csurgovics János nagyprépost és püspöki helynök aláírásával jelent meg, s a választásokon való aktív részvételre szólította fel az arra jogosult híveket. Hangsúlyozta azonban, hogy ebbéli tevékenységüket a törvényi előírások messzemenő tiszteletben tartásával végezzék.⁴⁵⁸

Az elővigyázatosságra annál is inkább szükség volt, mert a sajtóban már a választások előtt mutatkoztak bizonyos ellenérzések és elvárások a görögkatolikusok támogatását élvező jelöltek indításával kapcsolatban. Szöllősi Balázs a *Jelenkor* hasábjain fejtette ki azon véleményét, miszerint a máramarosi klérusnak az országgyűlési választások alkalmával is a haladás ügyét kell szolgálnia: „A választási kerületek fő helyei lettek: Huszt, Ökörmező, Técső, Sziget, Sugatag, és felső Visó. E megyében aligha nem lett volna tanácsosabb, hogy követeink az összes intelligentiának legyenek kifolyásai. Mert hitem szerint a mostani rendezés mellett csak a lelkészek jó tetszésétől függ: intelligentiát vagy önérdéket képviseltessenek-e kerületeik által. Csalódásomon örülnék, addig higgyük a jobbat, úgy is ez ország most egészben véve reménységéből áll.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 166.

⁴⁵⁷ Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltár (továbbiakban: HGPL). IV. – 2. Hajdúdorogi Esperesi Levéltár iratai, 7. doboz, 21. szám, l. 1. Vö. Melnikova 1949. 257.; Fenics 1997. 76.

⁴⁵⁸ A körlevél ide vonatkozó indoklása: „mert mind azok, kik polgári és vallásbeli kötelességeiket gondatlanul megszegik, a rendet, és békét felzavarják, azok megölni egyszeremind a fiatal szabadságnak, mellynek arany gyümölcseit csak a béke és rend érlelheti meg”. HGPL. IV. – 2. Hajdúdorogi Esperesi Levéltár iratai, 7. doboz, 21. szám, l. 1.

⁴⁵⁹ *Jelenkor*, 1848. máj. 21. 60. sz. 249.

A választási magatartást előíró egyházmegyei rendelet pontjainak betartása egyre nagyobb kihívást jelenthetett a kampány előrehaladta során. Június 16-án például Munkács és néhány környékbeli település római katolikus és református vallású lakosai a püspökség vezetése előtt panaszt tettek Hajdú Jeromosra. „Munkácsi Lelkész Hajdú Jeromos nép képviselőnek akarván magát elválasztatni, paptársai által ezen cél kivételére alantas eszközöket használ.” A káptalan törvényes eszközök használatára és az esetleges kampányvisszaélések megszüntetésére utasította a munkácsi papságot.⁴⁶⁰

Valószínű, hogy a választási küzdelem alkalmával mindkét tábor részéről történtek kisebb-nagyobb visszaélések. Ezek azonban a választás előtti napig nem fajultak tettelegességgig. A *Közlöny* révén tudjuk ugyanis, hogy június 19-én este, Munkácson találkoztak egymással a két tábor hívei, s kisebb összetűzésbe keveredtek. A nagyobb méretű konfrontációt Hajdú békéltető fellépése akadályozta meg.⁴⁶¹

Az igazi bonyodalmak másnap következtek. A választás napjának reggelén Hajdú támogatói a munkácsi paplak udvarán és szomszédos templomnál gyűltek össze. Az ellenpárt hívei – feltehetőleg a választás helyszínére menet – ugyanazon az utcán vonultak el, ahol a görögkatolikus papság toborozta támogatóit. Amikor a „Román-párt” Hajdú lakhelye elé ért, az ellentábor kődobálással keltett botrányt. A feszült helyzetben egy puskalövés további riadalmakat okozott, mivel ennek következtében az uradalmi ügyész egyik híve karsérülést szenvedett. Dulakodás alakult ki, amelynek a nemzetőrség vetett véget.⁴⁶²

A választásra ilyen előzmények után került sor. Az előírt helyszínen és időben azonban Hajdú nem jelent meg. Ezért a munkácsi paphoz egy tekintélyes férfiakból álló küldöttséget menesztettek. Hajdú e küldöttségnek átadta lemondó nyilatkozatát, amelyet továbbítottak a választási bizottság elnökének. A kéziratot kétszer felolvasták a megjelent választók előtt, s miután más jelölt nem volt, Román Ferencet közfelkiáltással választották népképviselővé.⁴⁶³

⁴⁶⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 173.

⁴⁶¹ *Közlöny*, 1848. jún. 27. 18. sz. 69.

⁴⁶² *Közlöny*, 1848. jún. 30. 21. sz. 82.; *Nemzeti*, 1848. jún. 17. 32. sz. 124., *Pesti Hirlap*, 1848. jún. 11. 80. sz. 541., 1848. jún. 16. 83. sz. 555., 1848. jún. 29. 94. sz. 600–601.; Solymosi 2013. 30–31.

⁴⁶³ *Budapesti Híradó*, 1848. júl. 12. 885. sz. 657.; *Közlöny*, 1848. jún. 30. 21. sz. 82.; *Pesti Hirlap*, 1848. jún. 29. 94. sz. 600–601. Vö. Melnikova 1949. 258–259.; Haraksim 1961. 121–122.

A történekről a sajtó meglehetősen egyoldalúan tudósított, s egyértelműen Román oldalára állt. Az összetűzések kialakulásáért szinte minden esetben a görögkatolikus „párt” támogatóit marasztalta el. Hajdút pedig olyan „orosz papként” mutatta be, akinek „ajánlója sem volt”.⁴⁶⁴ E kijelentések igazságtartalma több szempontból vitatható. A továbbiakban ezeket az állításokat kívánom közelebbről megvizsgálni.

A munkácsi összetűzésekben valószínűleg a helyi nemesi táborral szimpatizálók is kivehették részüket. E feltételezést erősítik azok a tudósítások, amelyekben Hajdú és paptársai a rivális fél által elkövetett atrocitásokról számoltak be a konzisztóriumnak. A választókerület görögkatolikus papjainak megbízottai például arról tájékoztatták a püspökséget, hogy „f. év. Junius 19n felfegyverzett Román pártiak, fegyvertelen orosz ajkú polgárokat az uradalmi tisztek biztatására annyira megtámadták, hogy azok közül többeket föbe vertek, 100 feljebb pedig megsebesítettek”.⁴⁶⁵

A Hajdú „oroszágát” hangoztató híradások sem minden esetben helytállóak. A *Pesti Hirlap* egyik számából ugyanis megtudhatjuk, hogy „tősgyökeres magyar” volt.⁴⁶⁶ Esetében az „orosz” jelző tehát nem jelentett egyúttal vallási és etnikai (azaz ruszin) hovatartozást.

A munkácsi pap kandidálását nagy valószínűség szerint – ahogy már említettük – támogatta egyházmegyéjének vezetése. Erre utal, hogy a konzisztórium ülés július 17-én elfogadta Hajdú azon felterjesztését, melyben pártfogást kért a munkácsi küzdelem idején elszenvedett sérelmeiért. Ezt követően a főpapi testület az ekkor Pesten tartózkodó Popovics püspököt kérte meg: járjon közben Szemere Bertalan belügyminiszternél a munkácsi pap ügyében.⁴⁶⁷ (A kezdeményezés azonban nem járt sikerrel.)⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ *Budapesti Híradó*, 1848. júl. 12. 885. sz. 657.; *Közlöny* 1848. jún. 27. 18. sz. 69. és 1848. jún. 30. 82. sz.; *Nemzeti*, 1848. jún. 17. 32. sz. 124.; *Pesti Hirlap*, 1848. jún. 29. 94. sz. 600–601.

⁴⁶⁵ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 183–184.

⁴⁶⁶ *Pesti Hirlap*, 1848. aug. 8. 128. sz. 738.

⁴⁶⁷ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520 és 2521, l. 100. és 207–208.

⁴⁶⁸ Az országgyűlés Horváth Boldizsár előadásában 1848. július 7-én tárgyalta Román munkácsi képviselő ügyét. „Még aznap igazolták mandátumát, mivel a választási jegyzőkönyv szerint Hajdú önként lépett vissza, és a választók panasza későn érkezett.” *Kossuth Hirlapja*, 1848. júl. 8. 7. sz. 25.; Pálmány 2002. 729.; Csizmadia 1963. 176. Román egyébként szinte a szabadságharc leveréséig részt vett a magyar törvényhozás munkájában. 1848 végéig Pesten maradt, majd a következő év januárjában „követte az országgyűlést és az Országos Honvédelmi Bizottmányt Debrecenbe”. 1849 tavaszán belépett a Radical Pártba, amely az ország teljes függetlenségéért és

De nemcsak a korabeli sajtótudósításokban fordulnak elő pontatlanságok. Az 1848–49-es képviselők életrajzi adatait közlő legjelentősebb összefoglaló munkában például ezt olvashatjuk a munkácsi uradalmi ügyészről: „Ellenfele az ortodox pópák által támogatott Hajdú Jeromos volt, aki azonban megtapasztalván Román Ferenc népszerűségét, támogatóinak nagy táborát, 1848. június 21-én, a választás napján visszalépett.”⁴⁶⁹ A mondatból kitűnik, hogy a szerző tévesen állapította meg a papság felekezeti hovatartozását, megnevezésére⁴⁷⁰ helytelen kifejezést használt, továbbá az időpontot is pontatlanul közölte.

A forráskritikai elemzés után térjünk vissza a munkácsi választást követő eseményekre. A Román győzelméről megjelenő beszámolók után a sajtó szinte alig foglalkozott a Bereg megyei görögkatolikusokkal. A *Pesti Hirlap* augusztus 8-i tudósítása alaptalannak nevezte a *Közlöny* első számában megfogalmazott gyanúsításokat. A cáfolat a megye többi kerületében lezajlott választásokra hivatkozott. Példaként említette a felvidéki és a kaszonyi kerületeket, ahol a nemesség képviselői a környékbeli görögkatolikus papság hathatós segítségével szereztek mandátumot. A cikk Hajdút illetően megjegyezte, hogy „vérengzés” miatt kényszerült visszalépni a jelöltségtől. A pánszlávizmus vádjával kapcsolatban azt emelte ki, hogy a ruszinság Árpád magyarjaival érkezett a Kárpát-medencébe. Az azóta eltelt évszázadok során bizonyította hazafiságát, s most „semmit sem ohajt jobban, mint mi előbb megmagyarosodni”. A lap ennek eszközét a magyar nyelvű iskolák létesítésében látta.⁴⁷¹

Hasonlóan pozitív hangvételű a *Közlöny* június 30-i száma. A lap arról írt, hogy Pribék Antalt a helyi görögkatolikus népesség aktív támogatásával választották meg Ung megye szobranci kerületének országgyűlési képviselőjévé. „Páratlan volt a lelkesedés, mellyel népképviselőnk megválasztott. A szegényebb néposztály tudja: hogy benne,

demokratikus köztársasággá való alakításáért szállt síkra. A képviselőházat Szegedig követte. Világos után vizsgálati fogságba került, a vád felségsértés volt. Vagyonelkobzásra és halálra ítélték. I. Ferenc József császár (1848–1916) azonban csakhamar amnesztiában részesítette. Megyebizottmányi tag 1860–61-ben és 1867-ben. Halála után „rokonai a munkácsi temetőben helyezték örök nyugalomra, görögkatolikus egyház szertartása szerint”. Pálmány 2002. 730.

⁴⁶⁹ Uo. 729. Vö. Lehoczky 1899. 18–19.; Fenics 1997. 76.

⁴⁷⁰ A görögkatolikus papság magára nézve sértőnek tartotta a pópa megnevezést. Vö. Pirigy 1998. 11.

⁴⁷¹ „Csak iskolákat hát nekik polgártársak! s ez izmos nép [azaz a ruszinság – M. F.] teljesen összeolvadand a magyar fajjal.” *Pesti Hirlap*, 1848. aug. 8. 128. sz. 738.

jogszerű igényeinek lelkes bajnokát s hű képviselőjét; – az intelligencia: hogy a képviselőt csak ilyen, de hübb kezekre s lelkesebb kebelre nem bízható.”⁴⁷² Ezzel szemben a *Nemzeti* hasábjain „Egy igazságbarát oroszmagyar” azt állítja, hogy a szobranci kerületben „összeütközés volt a papság s a megyei hatóság közt”.⁴⁷³ A cikk első része ugyanakkor dicséri görögkatolikus klérust, mert vallásosságra neveli a híveket, valamint beszámolt a ruszinok életmódjáról, gazdasági elmaradottságáról és politikai kiszolgáltatottságáról.⁴⁷⁴

A *Budapesti Híradó* tudósítása kedvezően értékelte az Ung megyei görögkatolikus klérus választások idején tanúsított szerepét. A lap két olyan főpapot⁴⁷⁵ is említ, akik nagy eséllyel indulhattak volna az országgyűlési mandátumokért folyó küzdelemben. Ők azonban a legkisebb mértékben sem kívánták megzavarni a köznyugalmat, ezért távol tartották magukat a választási versengéstől.⁴⁷⁶

Az ungi klérus elővigyázatosságát jogosnak tekinthetjük. Különösen annak tudatában, hogy a liberálisok között is szép számmal akadtak olyanok, akik éles kritikával illették a (görög)katolikus egyházat.⁴⁷⁷ A papság politikai jellegű törekvéseit gyanakvással figyelték, bennük reakciós megnyilvánulásokat észleltek. (Az egyik tudósítás például Hajdú híveit is reakciónak nevezi.)⁴⁷⁸ Mindazonáltal arról sem szabad megfeledkezni, hogy a klérust gyakran a haladás ellenségének kikiáltó nemesség Bereg megyében is erőteljesen ragaszkodott meglévő hatalmi pozícióihoz. Ezért a papság választásokon való szereplését csak abban az esetben tudta elfogadni, ha az a nemesség jelöltjeit támogatja. Megválasztását követően a szabadelvű Román Ferenc is hasonló meggyőződésnek adott hangot. „Követ csak szabad férfi lehetvén, az se papi se világi olly hivatalt, melly őt előljáróitól függővé teszi, ne vi-

⁴⁷² *Közlöny*, 1848. jún. 30. 21. sz. 82.

⁴⁷³ *Nemzeti*, 1848. júl. 20. 60. sz. 235.

⁴⁷⁴ A cikk a hitéletet illetően megjegyzi: „Vallására nézve a nép mind egyesült görög, mely szertartáshoz a leplelt buzgósággal ragaszkodik, – s ha a vallást az ő külsőségében vesszük: úgy ez oroszajkú népnél a vallásosság kellő fokon áll, mi bizonyosan nem a természeti veleszületett ösztönnek, hanem a görög egyesült papság eléggé nem dicsérhető buzgalmának méltó kifolyása.” *Nemzeti*, 1848. júl. 19. 59. sz. 231.

⁴⁷⁵ A cikk által említett személyek: Csurgovics János püspöki helynök és Hadzsega Bazil püspöki titkár.

⁴⁷⁶ *Budapesti Híradó*, 1848. júl. 8. 882. sz. 646.

⁴⁷⁷ Vö. Kecskeméti 2008. 246–247.; Adriányi 2009. 7.

⁴⁷⁸ *Pesti Hírlap*, 1848. jún. 29. 94. sz. 600–601.

selhessen.”⁴⁷⁹ Tény, hogy Román mandátumának igazolásával a beregi ruszin klérus elleni sajtóvadás is megszűntek.

A közelgő országgyűlési választások hívták életre a Zemplén megyei görögkatolikus papságot ért pánszláv vádakat. Danilovits Antal tóketerebesi parókus 1848. június 16-án arról tájékoztatta Popovics püspököt, hogy a zempléni közgyűlésén Kolosy János sókúti főszolgabíró különböző rágalomokkal illette a ruszin klérust. Danilovits szerint Kolosy „azt merte állítani rágalmazó beszédjében, hogy ő bizonyos kútfőből tudja, hogy itten Magyar honban lakó Oroszok hívtelenek hazájokhoz, mert az ő Püspökjeik Lelkészeikhez körlevelet küldtek, hogy minden Egyházi imájokban az Orosz Czárért, Miklósért imádkozzanak, és hogy ők készek Magyar Hazánkat elárulni, és mégis ezen tényt Tettes Nms Vármegye fel se veszi.”⁴⁸⁰

A tóketerebesi parókus a főszolgabíró vádjairól Vitéz Vince sátorlajújhelyi római katolikus plébánostól értesült, a közgyűlésen tehát nem vett részt. Danilovits a közelgő országgyűlési választáshoz fűződő kampánnyal hozta összefüggésbe Kolosy rágalmaikat, s arra kérte Popovics püspököt, hogy Gaganecz József eperjesi görögkatolikus püspökkel⁴⁸¹ közösen lépjenek fel az efféle vádaskodások ellen. Annak ellenére, hogy a Munkácsi Egyházmegye szentszéke felhívta az esetre az eperjesi püspökség figyelmét, nem tudni, hogy megtörtént-e ezen ügy kapcsán a püspökök közös fellépése. Az viszont biztos, hogy Kolosyt végül nem választották meg képviselővé.⁴⁸²

A szentszék megkeresésére Hrabár István hegyaljai görögkatolikus kerületi alesperes azt a választ adta, hogy nem vett részt a közgyűlésen, de a főszolgabíró rágalmaikat „több tekintélyes személytől” hallotta.⁴⁸³ Hrabár egyébként szívügyének tekintette a görögkatolikusokat ért pánszláv vádakat cáfolását. A *Nemzeti Újságban* magát „magyar–oroszipapnak” megnevező alesperes tiltakozott azon rágalomok ellen, miszerint a

⁴⁷⁹ *Közlöny*, 1848. jún. 30. 21. sz. 82.

⁴⁸⁰ Bendász 1997. 11–12.

⁴⁸¹ Gaganecz József (1793–1875): 1843-ban szentelték eperjesi megyéspüspökké. Átépitette a püspöki palotát és a székesegyházat. Papjai részére állami kongruát szerzett (1847). Nem értett ugyan egyet az 1848. évi áprilisi törvényekkel, de egyházmegyéje érdekében képes volt alkalmazkodni az új viszonyokhoz. 1862-ben internátust alapított ruszin diákok számára. Pirigyi 1990b. 77–78. Gaganecz 1848–49-es szerepéről ld. Fazekas 2001.

⁴⁸² Vö. Bendász 1997. 11–13.

⁴⁸³ Vö. Uo.

hazai ruszin és román görögkatolikus papság rokonszenvez a cári hatalommal. Írásában a magyarság és a görögkatolikus hívek közös történelmi együttműködését idézte fel, majd kijelentette: „»Bizodalom és szeretet« legyen jelszavunk és kalauzunk, és akkor ne féljünk: mert jöjjön bár délről, vagy éjszokról az ellenség, Magyarhonba csak holt tetemenken keresztül juthat be.”⁴⁸⁴ A *Pesti Hirlap* szerint Zemplén megyében a „követválasztásoknál több helyen nagy szerepet játszott a fanatizmus, aljasság és rossz akarat”. A lap sérelmezi, hogy a nagymihályi választókerület (Zemplén megye) római és görögkatolikus papság konferenciát hívott össze egy katolikus jelölt megválasztása érdekében.⁴⁸⁵

Érdekes adalékként szolgál Troknya György Ugocsa megyei alügyész esete, aki május 26-i levelében értesítette a munkácsi püspökséget, hogy képviselőnek kívánja jelöltetni magát, s ehhez kéri a klérus támogatását. Az egyházmegye vezetése alkalmasnak tartotta Troknyát a képviselői posztra, ezért az ugocsai görögkatolikus papságot és népet az alügyész pártolására szólította fel.⁴⁸⁶ A halmi kerület mandátumáért folytatott június 20-i választási vetélkedés – a turci románok késői érkezése miatt⁴⁸⁷ – Egry János Ugocsa vármegyei első alispán győzelmét hozta. A voksolás után másfél ezres tömeg követelte saját nemzetiégi jelöltje megválasztását. A feldühödött románok csak Troknya békéltető fellépése miatt „nem gázolták le” az Egry-párt híveit.⁴⁸⁸ Egry ezután rögtön lemondott. Rezignációja azonban csak később vált hivatalossá és írhatták ki az új választást. Az Ugocsa megyei megismételt képviselőválasztást Török István személyében újra a helyi magyar nemesség képviselője nyerte meg.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ *Nemzeti Újság*, 1848. ápr. 26. 684. sz. 1246.

⁴⁸⁵ „Egy laicus, méltó tanítványa önöknek, olyanformán okoskodott: hogy Zemplénben még eddig a nagyobb számú prof[estáns]. nemesség azt tette, a mit akart, most a catholicusok is meg fogják mutatni, hogy nem szunnyadnak. De valljon, miben fogják megmutatni? Talán a vallást fogják oda alacsonyítani, hogy belőle politikai pártot faragjanak? Szép lenne tőlök.” *Pesti Hirlap*, 1848. júl. 20. 112. sz. 673.

⁴⁸⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 155.

⁴⁸⁷ Az esetről tudósító Nyizsalovzski József túrterebesi görögkatolikus helyettes alesperes szerint „Turci helység jegyzője előre fél volt pénzelve a véget, hogy az oláhságot úgy kormányozza, nehogy a választásba részt vehessen”. F. 151, op. 9, od. zb. 2566, l. 8.

⁴⁸⁸ A *Pesti Hirlap* ugyanekkor – tévesen – orosz ajkú elégedetlenkedőkről tudósított. *Pesti Hirlap*, 1848. jún. 11. 80. sz. 541.; Solymosi 2013. 31. A halmi kerület választásához fűződő Ugocsa megyei anyagokat illetően ld. KTÁL, F. 674, od. zb. 12, od. zb. 1759, l. 1–47.

⁴⁸⁹ *Marczius Tizenötödike*, 1848. szept. 5. 149. sz. 600., 1848. szept. 11. 154. sz. 619–620.; Csizmadia 1963. 115–116.; Csatáry 1999. 65–67.; Solymosi 2013. 30.

Egyes görögkatolikus jelöltek választási veresége nem feltétlenül jelentette azt, hogy a Munkácsi Egyházmegye érdekei országgyűlési képviselő nélkül maradt. Először is meg kell említenünk Popovics püspököt, aki 1848. szeptember közepéig vett részt a felsőház munkájában.⁴⁹⁰ Másrészt, több olyan, a későbbiek folyamán jelentős pozíciót betöltő személy is mandátumot nyert, akik a Munkácsi Egyházmegye bizalmát is élvezték. Közülük ki kell emelnünk Máramaros vármegye másodalispánját (Mihályi Gábor⁴⁹¹) és két főszolgabíróját (Mann József⁴⁹² és Selevér Elek⁴⁹³). A későbbiek során Mihályi és Mann kormánybiztosi kinevezést is nyert.

III. 3. A munkácsi püspökség problémái és kihívásai 1848 nyarán–őszén

Az 1848 szeptemberében szabadságharcba torkolló események a Popovics püspök vezette Munkácsi Egyházmegyét is válaszút elé állították. A főpásztor a fegyveres harc elleni véleményét a nyár folyamán több alkalommal kifejezte. A szakirodalom gyakran hivatkozik Kecskés Antal

⁴⁹⁰ Popovics munkácsi püspök védfelelete az ellen felhozott vádakra, Ungvár, 1849. október 18. Esztergomi Prímási Levéltár, Scitovszky János hercegprímás iratai 1849–1866, 1330. cs. (Továbbiakban: EPL, 1330.)

⁴⁹¹ Mihályi Gábor (Mihali, Gabriel, 1807–1875): Máramaros vármegye felsővisói kerületének képviselője ősi román nemesi családból származott. Jogi tanulmányai után közéleti pályára lépett. Al-, illetve főszolgabírói, valamint táblabírói tisztségek után 1845-től a megye másodalispánjává választották. Az 1839–40. és az 1843–44. évi országgyűléseken megyei követként vett részt. 1848. június 21-én választották népképviselővé. A ház munkájában 1848. szeptembertől nem vett részt, mert augusztus 24-én kormánybiztossá nevezték ki. Nemsokára azonban újabb helyi kormánybiztosok kinevezésére került sor, és az általa felügyelt terület gyakorlatilag Máramaros megyére korlátozódott, ahol Mann Józseffel közösen tevékenyen részt vett a helyi népfelkelés és a honvédség ellátásának megszervezésében, valamint a határvédelemben. Szócs 1972. 174–176.; Hermann R. 1998. 35.; Mazalik 1999. 15–21.; Pálmány 2002. 564–566.; Solymosi 2013. 34.

⁴⁹² Mann József (Mán József, Man, Iosiv, 1817–1876): Máramaros megye kászói-aknasugatagi kerületének román nemzetiségű képviselője ősi helyi birtokos családból származott. Már nagyon fiatalon bekapcsolódott a megyei közéletbe, jegyzői, majd al- és főszolgabírói tisztségeket töltött be. 1843–44-ben és 1847–48-ban is országgyűlési követévé választotta a megye. 1848. június 21-én lett népképviselő. Az országgyűlés munkájában 1848 őszétől nem vett részt, mert a megyei védbizottmány elnökévé választották, majd Mihályi mellett segédkormánybiztosként működött. 1849. március 13-tól a toronyai vidék védelmére rendelt kormánybiztosként folytatta sikeres tevékenységét. Vö. Pálmány 2002. 542–544.; Hermann R. 1998. 63.; Solymosi 2013. 33.

⁴⁹³ Selevér Elek (1813 körül – 1854 után): Máramaros megye ökörmezői kerületének képviselője, helyi nemesi családból származott. Jogi tanulmányok után járási alszolgabírói, majd főszolgabírói tisztséget viselt. 1848. június 21-én választották képviselővé. Az országgyűlésen egészen 1849. június végéig részt vett. Ld. Pálmány 2002. 758–759.; Solymosi 2013. 34.

munkácsi püspöki titkárnak a görögkatolikus papi családból származó Vasvári (Fejér) Pálhoz írt egyik levelére (június 14.). Kecskés itt azt állította, hogy az egyházmegye „kihíresztelte a kispapok közt, hogy menjenek önkéntesnek – ha tetszik – s három vagy több évet eltöltve visszaveszi őket a clerus sorába, el is ment néhány”.⁴⁹⁴ Kecskés ehhez azt is hozzátette, hogy Popovics püspök jó véleményt alakított ki Vasváriról.⁴⁹⁵ Az egyházmegyei vezetés ezirányú tevékenysége nem lelhető fel a püspökség fennmaradt iratai között. Ezzel szemben több forrás is arra utal, hogy a forradalom első hónapjaiban a püspöktől és körétől távol állt a szeminaristák fegyveres harcokra való buzdítása. Ennek hátterében az állt, hogy a fegyveres szolgálat irregularitásnak, azaz egyházfegyelmi vétéknek számított.

A Popovics püspök elnökletével tanácskozó 1848. június 24-i szentszéki ülés ellenérzését fejezte ki a papság lehetséges nemzetőri szolgálatáról: „Tagadhatatlan hogy a papság állása, és szent hivatása azon kötelességekkel, melyeket a nemzetöröknek szorosán megtartani kell, egyáltaljában öszve nem egyeztethető, mert gyakrabban oly körülmények közzé szorulhat, hogy egyik vagy másik kötelességét [...] elhanyagolni kénytelen lesz”.⁴⁹⁶ A főpásztor egyébként június 28. után elhagyta Ungvárt, hogy részt vegyen a felsőház ülésin.⁴⁹⁷ A szentszéki tanácskozásokon július 1-jétől kezdve Csurgovics nagyprépost elnökölt.⁴⁹⁸

Július végén a *Religio és Nevelés* közzétette a magyarországi püspöki kar által a papság fegyveres szolgálatával szemben megfogalmazott – július 9-én, Pesten elfogadott – álláspontját. A magyar kormányhoz intézett folyamodványt Popovics munkácsi püspök is aláírta.⁴⁹⁹ E lap következő száma pedig megjelentette a magyarországi katolikus főpásztorok hívekhez intézett körlevelét, amelyen szintén ott szerepel a munkácsi főpásztor aláírása. A körlevél az igazság, törvény, rend és a feljebbvalók iránti engedelmségre inti a híveket.⁵⁰⁰

⁴⁹⁴ Kecskés levelét közli: Bene–Takács 1989. 70. Vö. Botlik 1997. 61.

⁴⁹⁵ Kecskés vonatkozó sorai: „Asztal felett beszéltünk rollad püspökömmel, ki előadásom után, már mint ösmeretlent is szeret, látogasd meg majd.” Bene–Takács 1989. 70. Vö. Botlik 1997. 61.

⁴⁹⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 81–82.

⁴⁹⁷ Uo., l. 85.

⁴⁹⁸ Uo., l. 87.

⁴⁹⁹ *Religio és Nevelés*, 1848. júl. 30. I. félév. 13. sz. 97–99.

⁵⁰⁰ *Religio és Nevelés*, 1848. aug. 1. I. félév. 14. sz. 105–106.

A kérdés szempontjából tanulságos Petrassovich Mihály ungvári papnövendék esete, aki október elején azzal a kéréssel fordult az egyházmegyéhez, hogy engedélyezze csatlakozását a Nyíregyházán szerveződő vadászcsapatba. A püspökség állásfoglalása egyértelmű volt: „Már régen a Szentírásban kimondva van, hogy két úrnak szolgálni nem lehet. Ha tehát a folyamodó katonáskodni akar; az ellen a Megyei Kormánynak se kifogása, se pedig tiltakozása nincsen, azonban az nyíltan kimondatik, hogy azon esetre ha a folyamodó hadi szolgálatba szegődne, ezen megye oltári szolgálatától elesne”.⁵⁰¹

Az egyházmegyei iktatókönyv november 30-i bejegyzéséből megtudhatjuk, hogy Petrassovich honvédnek állva részt vett a schwechati csatában, s onnan „két elviselhető sebbel” tért vissza Ungvárra. Itt arról kellett számot adni, hogy katonai szolgálata idején sebesített-e meg valakit.⁵⁰² A papnövendéknek 1848 őszén minden bizonnyal sikerült tisztázni magát. Erről tanúskodik az 1849. szeptember 18-i szentszéki ülés jegyzőkönyve, ahol a schwechati csatában való részvétel miatt Petrassovichot és Csurgó Jánost kizárták az ungvári szemináriumtól.⁵⁰³

1848. szeptember 2-án a kormány is véleményt nyilvánított a pap-ság nemzetőri szolgálatának ügyében. Eötvös József biztosította azokat a papokat, lelkészeket és tanítókat, akik készek az önkéntes nemzetőrségbe beállni, hogy szolgálatuk bevégeztével az állam gondoskodni fog jövőjük felől.⁵⁰⁴

Időközben a Pesten tartózkodó Popovics püspököt bevásárolták az országgyűlés Bécsbe menesztendő száztagú küldöttségébe. A megbízást nem vállalta,⁵⁰⁵ hanem ehelyett szeptember 17-én elhagyta Pestet.⁵⁰⁶ Ennek egyik oka lehetett, hogy a püspök úgy érezhette, sokkal fontosabb az északkelet-magyarországi ruszin és román nemzetiségű görögkatolikus hívek megnyugtatója ezekben a zavaros időkben. A hátsó ország szerepét betöltő régió etnikailag igencsak heterogén volt, ezért

⁵⁰¹ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 279.

⁵⁰² A káptalan úgy határozott, hogy „mielőtt eránta a további intézkedés megégetne, felszólítatik: hogy lelkiismeretesen nyilatkozzék, ha vallyon akár azon csatában, akár máskor katonáskodása ideje alatt, golyóval, szuronnal, vagy karddal sebesített-é meg valakit vagy nem, vagy legalább gyanítólag gondolja-é azt, hogy valakit megsebesített volna”. Uo., l. 371.

⁵⁰³ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 106. Petrassovich ld. még: Bendász 1997. 175.

⁵⁰⁴ Hermann R. 1996. 143.

⁵⁰⁵ *Kossuth Hirlapja*, 1848. szept. 10. 62. sz. 283.

⁵⁰⁶ EPL, 1330.

különös figyelmet kapott az ország vezetésétől. Szeptember 23-án például Batthyány utasította Máramaros vármegyét, hogy a galíciai fejlemények miatt önkéntes nemzetőrségét tartsa otthon. Három nappal később a miniszterelnök hasonló tartalmú utasítást küldött Ung vármegyének.⁵⁰⁷ A püspökség ekkori kihívásainak részletes ismertetését nehezíti, hogy a szeptember 23. és október 18. között megtartott főpapi ülések iratanyaga hiányzik a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban őrzött szentszéki jegyzőkönyvből. Mindenesetre biztosra vehető, hogy a magyar érzelmű főpapság kiállt a szabadságharc ügye mellett. Nem is igen volt más reális lehetősége, mivel az egyházmegye székhelyüül szolgáló Ungvár 1849 augusztusáig a magyar hatóságok kezén volt.

E napok egyik legmeghatározóbb eseménye az uralkodó által kibocsátott október 3-i manifesztum, melyben elrendelte a magyar törvényhozás felosztatását és a Magyarországon állomásozó katonai erőket a teljhatalmú biztossá kinevezett Josip Jellačić horvát bán parancsnoksága alá helyezte.⁵⁰⁸ Az északkelet-magyarországi események középpontja Munkács és környéke lett, ahová a térségben állomásozó cs. kir. haderő, a 9. Hartmann-gyalogezred különböző századai csapatösszevonást kezdtek végrehajtani. Ezt egyébként az említett alakulatok Galíciába való távozásának előkészítése indokolta.⁵⁰⁹

Munkácson állomásozott a 9. gyalogezred 2. zászlóaljának két százada. Franz Laube, a munkácsi vár osztrák érzelmű parancsnoka vonakodott teljesíteni Kossuth október 8-i felhívását, s csak a hónap második felében nyilvánította ki hűségét a Kossuth vezette Országos Honvédelmi Bizottmány (továbbiakban: OHB) iránt. Az október eleji feszültség élesedését csak fokozta, hogy a vár mellett táborozó ungi Hartmann-század parancsnoka, „Knorek főhadnagy megpróbált nyomást gyakorolni a helyi görögkatolikus lelkészekre, hogy a szószék-ről a népnek hirdessék ki és magyarázzák meg az október 3-i császári manifesztumot. Uray Pál első alispán október 15-i levelében Szintay kormánybiztostól kért segítséget az esetleges bujtotató magatartás

⁵⁰⁷ Hermann R. 1996. 164., 166.

⁵⁰⁸ Uo. 172–173.

⁵⁰⁹ Solymosi 2013. 58–59.

meggátlására.”⁵¹⁰ A helyzet csak október végére rendeződött, miután a Hartmannok Galíciába távoztak és Laube parancsnok is hajlandóvá vált együttműködni a magyar hatóságokkal. A klérus nagy valószínűséggel megtagadta a császári manifesztum kihirdetését, ami hozzájárult a kialakult konfliktus békés rendezéséhez.⁵¹¹

Mindazonáltal kisebb súrlódások előfordulnak a polgári hatóságok és az egyházmegyei vezetés között. Október 10-én például az ungi bizottmány arra szólította fel a papságot, hogy utasítsa híveit: ha gyanús, idegen személyek látnak, azokról tegyenek jelentést. A püspökség vezetése ezt úgy fogta fel, mintha a megyei hatóság nem bízna eléggé a görögkatolikus klérusban és népben. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ungi bizottmány utasítása nem a püspökség, sokkal inkább a polgári hatóságok hatáskörébe tartozik.⁵¹²

Jóval nagyobb összeütközés lehetőségét tartogatta az ungi bizottmány azon törekvése, hogy az ellenség támadása esetén az ungvári görögkatolikus papnöveldének helyet adó egykori Drugeth-vár épületét erődítménnyé alakítsa át.⁵¹³ A *Nemzeti* határozottan tiltakozott ez ellen: „Hagyjunk fel az érdekllett vár elvételének tervével, sőt emlegetésével is. Erősebb s győzhetetlen várunk leend népeink összetartása s egyetértése. Emlékezzünk meg, miképp a nevezett ajkú honlakosok s papjaik fiai közül számtalanok részint a rendes katonaság, részint pedig a honvédek sorában most is vérzenek a honi csatamezőn.”⁵¹⁴ A lap értesüléseinek némiképp ellentmond a püspökségi iktatókönyvben található október 18-i bejegyzés, mely szerint Nánásy Károly hadnagy, az ungvári hadfogadó bizottság parancsnoka közölte Popovics püspökkel, hogy a honvédújoncok egy részét az ungvári várban működő görögkatolikus papnevelő intézetben kívánja elszállásolni.⁵¹⁵ Az ügy megvitatására

⁵¹⁰ Solymosi 2013. 57–58. A forrás lelőhelye: MNL OL, X 10 596. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Különböző kormánybiztosok (H 114), Szintay János iratai. 52 569. mikrofilm, folio 717. Uray Pál első alispán levele Szintay kormánybiztoshoz. Beregszász, 1848. október 15.

⁵¹¹ Solymosi 2013. 59. Vö. Melnikova 1949. 254–255.

⁵¹² Molnár 2014. 110. A forrás lelőhelye: KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 294.

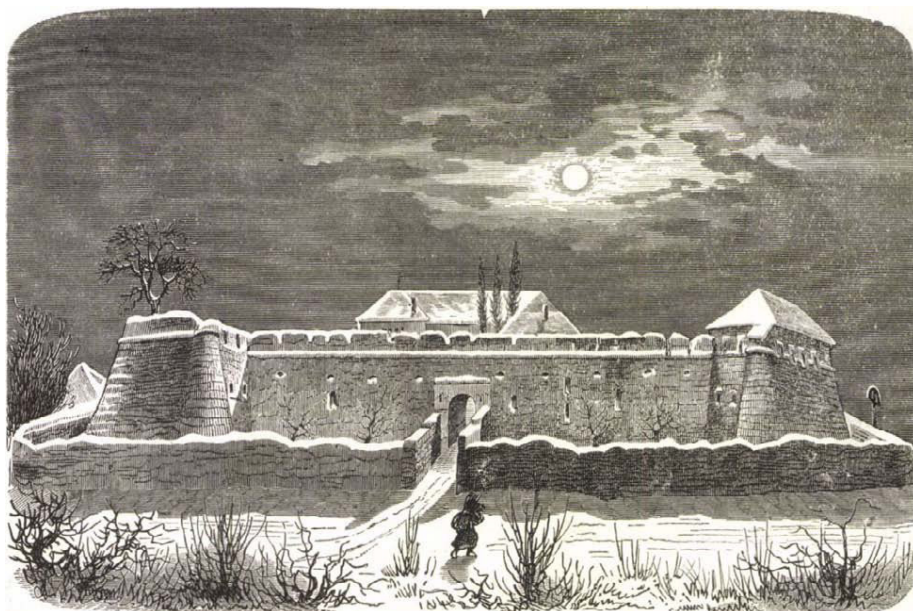
⁵¹³ Fazekas Csaba aláhúzza, hogy az egyházi létesítmények hadi célra való kisajátítása nem volt egyedülálló jelenség magyar szabadságharc idején. 1849 tavaszán például a rokkant katonák részére foglalta le a szatmári püspökség szemináriumát és püspöki palotáját a helyi honvédmeház parancsnoka. Az eperjesi ferences rendházból pedig katonai kórházat alakítottak ki. Fazekas 2001. 133.

⁵¹⁴ *Nemzeti*, 1848. okt. 12. 131. sz. 521–522.

⁵¹⁵ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 306–307.

másnap – Popovics elnökletével – összeült a szentszéki ülés.⁵¹⁶ A szentszék tiltakozását fejezte ki a papképző szeminárium otthona, az ungvári vár (lásd a 6. képet) honvédkaszárnyává való átalakítása miatt. Végül a katonaság engedett, s még ezen a napon eldőlt, hogy a honvédújoncokat az ungvári csizmadia és varga színekben fogják elszállásolni.⁵¹⁷

6. kép. *Az ungvári papnevelő szeminárium helyszínéül szolgáló egykori Drugeth-vár*

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1858. november 28. 48. sz. 569.

1848 őszén egyre élesebb szembenállás alakult ki a Kossuth vezette OHB és a Habsburg vezetés alatt álló ellenforradalmi erők között. Ebben a zavaros helyzetben kellett a munkácsi püspökség vezetőségének higgadt döntéseket hoznia. Az október 18-i főpapi ülésen határozat született, hogy óvva intik a klérust a politikai véleménynyilvánítástól, viszont kimondták, hogy „A Szentszék mindent, mi a haza szüksége jelen bonyolódott körülményekben megkíván, tenni és áldozni kész.”⁵¹⁸

⁵¹⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 152–153.

⁵¹⁷ Uo., l. 152–153.

⁵¹⁸ Uo., l. 153–155.; Bendász 1997. 29.

Ilyen körülmények között adta ki Popovics püspök október 19-én azt a körlevelét, amely óva intette a klérust az aktív politizálástól. Az itt papírra vetett sorokból érződik, hogy a munkácsi püspök el szeretne volna kerülni a politikai változásokból fakadó esetleges kompromittálódást: „Az idők napról napra vészterhesebbek lesznek, és oly körülmények adják elő magukat, midőn a kormányzati formák változásával legkönnyebben téveszthetik el azon hatalmat, melynek engedelmességre kell, szükségesnek láttam kedveltségeteket felszólítani, miszerént valamint magok a csend és béke határai között maradjanak, politikai vitatkozásokba az ország állásáról, kormányzati formákról, jövő eseményekről s több effélékről, kivált közhelyeken, vagy igen óvatosan vagy egyáltalában ne is avatkozzanak, a fennálló hatóságok rendeleteit pedig teljesítsék, úgy a híveket is részint köztök társalkodásban, részint az egyházi szószékről gyakrabban és erélyesebben a rend és a csend fenntartására és kellő engedelmségre serkentsék és buzdítsák.” Ezt követően Popovics „az országban fennálló hatóságok” iránti engedelmségre szólította fel híveit, amivel gyakorlatilag kiállt az Országos Honvédelmi Bizottmány és a szakminisztériumok legitimitása mellett.⁵¹⁹

Október 24-én az Ungi Honvédelmi Bizottmány felhívta a munkácsi püspökség figyelmét, hogy „hatásánál fogva oda közre munkálják, hogy hazánk földje és szabadsága törvényes jogaiba megőriztessék”. A felszólítást a püspökség tudomásul vette.⁵²⁰ A bizottmány hasonló tartalmú határozatot fogadott el november 21-én. Ekkor arra szólította fel a megye papságát és lelkészeit, hogy mindent tőlük telhetőt tegyenek meg a nép felvilágosítása és megnyerése érdekében. A határozat előírta a klérusnak, hogy jelentsenek „a netalán támadható zavarokról”. Ennek elmulasztása esetén a papságot ugyanúgy felelősségre fogják vonni, mint a megyei előjárókat.⁵²¹

Október közepétől egyre több pozitív hangvételű véleményt találunk a görögkatolikus klérusról. Szintay János Bereg megyei honvédtoborzási biztos a törvényhatóságban működő görögkatolikus papság hazafiságáról tudósította az ország vezetését: „Ezen tisztelendő urak hazafisága kezeskedik megyénk nyugalmáról, ők minden közreműködé-

⁵¹⁹ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1026, l. 2–3. Idézi: Hodinka 1992. 29–30. Vö. Fenics 1997. 75.

⁵²⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 312–313.

⁵²¹ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1027, l. 1.

süket felajánlván a haza védelmére.”⁵²² Hasonló tartalmú dicsérő sorokat jelentett meg ekkor a *Közlöny* is Popovics püspökről.⁵²³ Október 27-én a *Kossuth Hirlapjában* Magosi János nemzetőr Szabó Antal salánki görögkatolikus pap⁵²⁴ buzdító szavairól számolt be: „Én megyek elől keresszettel, ti jőjjetek utánam fegyverrel. Isten lesz velünk, s meg lesz törve ellenünk. És a nép szíve fogékony az ily lelkes szavakra.”⁵²⁵

A munkácsi püspökség súlyát jelzi, hogy egyre több helyen ismerik el a klérus hazafiasságát. November 7-én például Zemplén vármegye dicsérő levelét vette nyilvántartásba a püspöki titkárság.⁵²⁶ A hónap végén pedig a *Kossuth Hirlapja* méltatta Popovics püspök érdemeit. A lap reményét fejezte ki, hogy a főpásztor ezután is segíteni fogja a magyar kormányzatot a máramarosi mozgalmak pacifikálásában.⁵²⁷ (A máramarosi eseményekkel a következő alfejezet foglalkozik.)

Egy Daróczi nevű szerző november végén a *Nemzetiben* – Popovics püspök és papsága tevékenységét méltatva – külön kiemeli, hogy más népcsoportokkal együtt a ruszinság is elítéli „az alacsony dynastia [azaz a Habsburgok – *M. F.*] törvénytelen eljárását”. Ezután megköveti a ruszinságot, amiért sokan kételkedtek hazafias elköteleződésükben: „Ki hitte volna e szláv fajú népről, melyben e haza nagy politicusai mindég muszka büzt éreztek, alacsonyul lenézték, gyanúsították, hogy midőn a haza nevében fegyverre szólíttatni fog, hazafiúi készséget tanúsítand; – és íme az idő mily szépen cáfolá meg a kontár álokoskodókat.”⁵²⁸

⁵²² Lehoczky 1899. 58–59.; Pirigy 1998. 155–156.

⁵²³ „Hitelesen értesítettünk, miként Popovics Vazul munkácsi egyesült szertartású püspök úr, egyházi megyéjében, főként az orosz ajkú lakosság között mind buzdító beszédei, mind főpásztori rendeletei által, a közcsend és rend fenntartásában dicséretes tevékenységet fejt ki. Mit is miként egy részt ezennel a közönség tudomására juttatni kedves kötelességünknek ismerünk, úgy követési például többi egyházi főnökeink figyelmébe ajánljuk.” *Közlöny*, 1848. okt. 16. 128. sz. 637.

⁵²⁴ A lap helyetelenül görög nem egyesültet ír.

⁵²⁵ *Kossuth Hirlapja*, 1848. okt. 27. 102. sz. 455.

⁵²⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 341.

⁵²⁷ „A nyilvánosság előtt be kell mutatnom Popovics Vazul munkácsi püspököt. E férfiú ügyünk őszinte barátja; közelebb megyénk népéhez s lelkészeihez küldött körlevelében az ország állását előadván, inti a népet a csendre s békére, és a lelkészeket felelősökké tette a helységökben történendő minden zavarokra nézve. [...] Reméljük, hogy püspök úr teljesítendi megyénk azon közóhajtságát, hogy megyénkbeni megjelenésével szerezze vissza a népek bizalmát, erősítse meg híveit a hitben, s tegye bizonyossá, hogy most nem a vallás forog veszélyben, hanem a népek szabadsága. Most van az idő, melyben ön az állományra nézve oly fontos megyét, mint a miénk, sok időre a közcsendnek, jólétnek biztosíthatja.” *Kossuth Hirlapja*, 1848. nov. 24. 126. sz. 553.

⁵²⁸ *Nemzeti*, 1848. dec. 8. 180. sz. 711.

A belpolitikai helyzet kiszámíthatatlanságát tovább növelte V. Ferdinánd lemondatása. Ugyanezen a napon (december 2.) I. Ferenc József magát osztrák császárnak és magyar királynak nyilvánította. A kialakult helyzetet tisztázandó, 1849. január 2-án a munkácsi püspökség főpapsága Hám János esztergomi érsektől kért felvilágosítást: „Ötödik Ferdinánd magyar királynak az ausztriai császári trónról lemondása folytán azon kérdés önként fejlődvén, vallyon, a Sz. Liturgia közben, és az Isteni tisztelet más részeiben is a leköszönt Ferdinánd, vagy pedig az annak helyébe trónra lépett Ferenc József neve említendő?”.⁵²⁹ A kérdést tartalmazó levél 1849. április 18-án felbontatlanul érkezett vissza Debrecenből Ungvárra. A borítékon a következő felirat volt olvasható: „nincs közlekedés”.⁵³⁰

1849. január 24-én Orosz András ungi másodalispán – Perényi Zsigmond báró kérését tolmácsolva – arra szólította fel Popovics püspököt, hogy vegyen részt a Debrecenbe költözött magyar országgyűlés felsőházának munkájában. A főpásztor ezt arra hivatkozva utasította el, hogy Franz Schlik gróf cs. kir. altábornagy felvidéki támadása miatt rá inkább saját egyházmegyéjében van nagyobb szükség. Popovics mellett érvelt, hogy klérusát és híveit kell a leginkább bátorítani. Megígérte viszont, ha külső veszély elhárul, kész lesz Debrecenbe utazni.⁵³¹

III. 4. A máramarosi papság szerepe a román mozgalmak pacifikálásában

A Munkácsi Egyházmegye területén élő görögkatolikus románok Máramaros és Szatmár, kisebb lélekszámban Bereg és Ugocsa megyéket lakták. Rendelkeztek nemesi származású, a megyei közéletben különböző funkciókat betöltő politikusokkal. A ruszinokhoz hasonlóan magyarbarát politikát folytattak. Patrióta magatartásuk több formában is megmutatkozott. Képviselőik már az 1848. május 10-i máramarosszigeti gyűlésükön hűségükről biztosították a királyt, a hazát és a nemzetet. Nyilatkozatot is kiadtak, melyben a közelmúlt eseményeit így értékelték: „Megrázta idegeinket a hír, a szláv szellemben és érdekében Bánát és Bácskában

⁵²⁹ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 6.

⁵³⁰ EPL, 1330.

⁵³¹ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 65.

történt iszonyú hazaárulásnak híre”. Máramaros megye minden „oláh-ajkú lakosai” nevében kijelentették, hogy mindig igaz magyar polgárok voltak és maradnak.⁵³² Ugyanezen a napon jelent meg Jura György cikke, amelyben a magyarországi románok hűségéről írt.⁵³³

A forradalom szabadságharcba torkollása során számítani lehetett konfliktusok kialakulására. Ilyen helyzet legelőször a kiváltságokat az 1848-as törvények értelmében elvesztő román nemesség kapcsán állt elő. Solymosi József munkájából ismert, hogy az aknasugatagi román sóvágók lázadását⁵³⁴ leszámítva, Északkelet-Magyarországon 1848 őszeig nem került sor a román nemzetiségi lakosság magyar hatóságokkal való tömeges szembefordulására. A Munkácsi Egyházmegye körlevelei révén arra utasította klérusát, hogy a béke és a rend megtartására figyelmeztesse híveit. Egy július 27-én kiadott püspöki körlevél⁵³⁵ például ennek szükségességét azzal magyarázza, hogy „csak az érintett szavakban foglalt és az Evangéliumból kölcsönzött igék idézhetik elő hazánk azon nyugalomát, melyben a szabadság és az egyenlőség érlelendő üdvét hitünk mennyei árnyékában testvériesen élvezhetjük”.⁵³⁶

A nemzetiségi mozgalmak kontrollálása érdekében meghozott lépés volt, amikor István főherceg nádor és Szemere belügyminiszter ki-nevezte Mihályi Gábort (lásd a 7. képet), Máramaros román származású képviselőjét, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kővár-vidék és Kraszna megyék, valamint a 17. (2. román) határőrezred⁵³⁷ királyi

⁵³² Hermann R. 1996. 73.; Magyar 2002. 55.; Solymosi 2013. 43–44.

⁵³³ *Marczius Tizenötödike*, 1848. máj. 10. 48. sz. 192.

⁵³⁴ 1848 nyarán, Máramaros megye területén „az aknasugatagi sóvágók lázadása mondható a legkomolyabb eseménynek. Ennek során az új törvényeket hirdető és a nemzetország összeírására kirendelt megyei küldötteket támadtak meg és súlyosan bántalmazták őket, még Miksa császár által adott kiváltságokra hivatkozva. A megye közelben állomásozó nemzetőröket rendelt ki megfékezésükre, akik hamar rendet tettek, majd további féken tartásukra katonaság és törvényszék kirendelése történt”. Solymosi 2013. 49. Az aknasugatagiak lázadását illetően ld. még Deák 1942. 109–110.

⁵³⁵ A körlevél megírásának előzményét Eötvös kultuszminiszter azon leirata (július 8.) adta, mely felszólította a különböző felekezetek vezetőit, hogy papjaik a kormány rendeleteit alkalmanként hirdessék ki és magyarázzák meg a népnek. „Felhívom tehát Önöket a haza szent nevében újlag ismételve, hogy papjaik és alárendeltjeiknek szoros kötelességükké tegyék, miszerint a népet minden mellékes tekintetek nélkül felvilágosítani és a törvények rendeleteiről kellőleg értesíteni és a testvériség, a béke és a rend szent ígéreteire oktatni soha meg ne szűnjenek.” Hodinka 1992. 29.; Fenics 1997. 74–75.

⁵³⁶ Bendász 1997. 29.

⁵³⁷ „A Habsburg Birodalomban 1848 tavaszán létező 18 határőr gyalogezredből, mindössze a két székely határőr gyalogezred zászlóaljai álltak magyar szolgálatban a szabadságharc során. A 17.

biztosává (augusztus 24.).⁵³⁸ Mihályi a görögkatolikus papsággal kiváló kapcsolatokat ápol, így a felek együtt tudtak működni a felmerülő konfliktushelyzetek megoldásában.

7. kép. *Mihályi Gábor (1807–1875)*

Forrás: Mazalik 1999. 15.

Az összefogásra szükség is volt, mivel az egyházmegye Erdéllyel határos részeiről 1848 októberétől egyre gyakrabban érkeztek nyugtalanító hírek. A helyi nemzetiségi mozgólódások háttérében legtöbbször Karl Urban alezredes közelben állomásozó határőr alakulatai álltak. Az események ilyenén alakulása nem kerülte el Popovics munkácsi

határőrezred parancsnoka, Urban alezredes 1848. szeptember 4-én mondta fel az engedelmességet a magyar kormánynak.” Vö. Solymosi 2013. 59.

⁵³⁸ Csatáry 1999. 64.; Solymosi, 2013. 53. A Mihályi kinevezéséről Ugocsa megyének küldött leiratot ld. KTÁL, F. 674, op. 12, od. zb. 2821, l. 1.

Az ukrán Olasin munkájában helytelenül M. Gabrielként említi Mihályit. Ld. Olasin, 2009. 108–109.

egyházfő figyelmét. Az Anderkó máramarosi vikáriushoz és az ottani alesperesekhez címzett püspöki körlevelében⁵³⁹ az erdélyi román bujtogatásokról szóló hírekre reagált, továbbá felszólította a helyi klérust, hogy „a gondjuk alá rendelt népet békességre, s felsőbbbség eránti engedelmeskedésre komolyan intsék és buzdítsák”.⁵⁴⁰

Popovics püspök aggodalmainak jogosságát a borsaiak lázadása indokolta. A román nyelvű település küldöttséget menesztett a Naszódon állomásozó cs. kir. határőrökhöz, ahol képviselőik október 1-jén a Habsburg-ház védelmére esküdtek fel.⁵⁴¹ Miután Máramaros vármegye részéről a békés meggyőzés taktikája kudarcot vallott, Péterffy Endre nemzetőr őrnagyot küldték ki szigeti és szabolcsi nemzetőrökkel a lázadás megfékezésére. Október 28-án a borsaiak megtámadták a település közelében állomásozó nemzetőr csapatokat, utóbbiak azonban benyomultak a faluba és elkergették az ellenszegülőket.⁵⁴²

A borsai eseményekről részletes információkat tudhatunk meg Mihályi János visói alesperes Anderkó vikáriusnak küldött tudósításából (november 7). Mihályi szerint a lázadás Borsa előljáróinak tekintélycsökkenésére vezethető vissza. Szálka Mihály borsai pap személyének például döntő jelentősége volt abban, hogy a román falu lakossága elpártolt a magyar hatóságoktól.⁵⁴³ A zendülés ugyanakkor rámutatott arra a tényre, hogy a helyi lakosság csak az erős tekintéllyel rendelkező polgári és egyházi vezetők útmutatásait volt hajlandó követni, ellenkező esetben alkalmas eszközévé válhat az ellenforradalmi propagandának.⁵⁴⁴

⁵³⁹ A püspöki körlevél főleg a románok lakta kerületek alesperesei részére íródott; Máramarost illetően az izai, a kaszói, a szigeti és a visói eperességeket említette meg.

⁵⁴⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2564, l. 1.

⁵⁴¹ Pap 1868. 109–110.; Mazalik 1999. 5.

⁵⁴² Solymosi 2013. 59–60. A borsai eseményeket illetően ld. még Várady 1892. 110–112.; Mazalik 1998. ii.; uő. 1999. 5.

⁵⁴³ A helybeliek Szálka Mihállyal kapcsolatban úgy érezték, hogy „oly lelkész kormányja alá kerültek, ki iránt a borsaiak egyáltalában rokonszenvvel nem viseltettek, kik szüntelen oly lelkész után sóvárogtak, ki velök rokoni viszonyban is legyen; mert e nép ismert jelleménél fogva, csak olyantól képes valamely capacitatio [meggyőzés – *M. F.*] elfogadására, és csak az olyan irányában viseltetik bizodalommal, kivel érdeke is közös”. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2614, l. 28–29.

⁵⁴⁴ Az ellenforradalom borsaiakra gyakorolt hatásáról így írt Mihályi alesperes: „a reactionak egyik fő eszköze az erdélyi oláh ezredbeli határőrvidéki tisztikar alattomos, sőt nyilvános utakon is bujtogatta a népet az alkotmányellenességre, bujtogatta a törvényes hatalommal ellenszegülésre és segítette, legfőképpen katonai erőt adván, a nép a felebbi bujtogatásoknak engedett annál

December 3-án Urban csapatai újra betörték Máramarosba. Jelenlétük ezúttal Szacsalban okozott felfordulást. A borsai és a szacsali támadás között azonban volt egy fontos különbség: Szacsal lakossága nem fordult a magyar hatóságok ellen. Szaploneczay Zsigmond máramarosi helyettes alispán tudósítása⁵⁴⁵ szerint – a román határőrök közeledésének láttán – a község lakosai Gyenge János paptól szerettek volna útmutatást kérni. Ezt azonban már nem tudták megtenni, mivel Urban katonái rátörték a plébános lakására; őt, nejét és az ott tartózkodó Rednik Mihály esküdtet „agyba-főbe verték és kínozták. [...] Ezek után a lelkészt és Rednik Mihály esküdt urat, és több erőszakkal öszveszedett szacsali lakosokat fegyver között a majorhoz [értsd: őrnagy – *M. F.*], ki a hegyoldalba maradt, kísérték”. Az ismeretlen nevű őrnagy felszólította Gyenge Jánost, hogy „igazán vallja meg, hogy mire esküdt ő és a szacsali lakosok, mire miután lelkész úr azt felelte, hogy V. Ferdinándnak és a hazának hűséget esküdtek, úgy a major mint a többi tisztek lelkész urat gúnymosollyal, újra kutyának, kálvinista és lutheránus papnak nevezték. Többek között azt is mondták, hogy a kutya papok az urakkal zavarták öszve az országot. Ezután a major kemény rendeletéből mindnyájokat első Ferdinánd⁵⁴⁶ hűségére feleskették”.⁵⁴⁷ Nyilvánvaló, hogy a szacsali parókus hívei előtti megszégyenítése a magyar szabadságharc és az azt támogató klérus hiteltelenné tétele céljából történt.

Urban katonáinak távozása után – a helyiek megnyugtatása céljából – Szacsalra érkezett a megye több prominens polgári és katonai vezetője, köztük Mihályi visói alesperes is. Mihályi „rövid de velős beszédébe azon eskü alól, melynek letételére az ellenség által törvénytelenül erőszakoltattak felmentette, s a hazai törvényekhez ragaszkodásra és kellő engedelmségre felhívta [öket]”. Ezután Szaploneczay alispán megyei pártfogást ígért az összehívottaknak.⁵⁴⁸

is inkább, mivel az új alkotmány által sok érdekeiket sértve lenni hitték, melyek orvoslása, – s helyreállításával az erdélyiek kecsgették”. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2614, l. 28–29.

⁵⁴⁵ Szaploneczay tudósítását teljes terjedelmében közli: Solymosi 2003.

⁵⁴⁶ Magyar királyként V. Ferdinánd (1835–1849), osztrák császárként I. Ferdinánd (1835–1848) néven uralkodott.

⁵⁴⁷ Solymosi 2003.

⁵⁴⁸ Uo.

A román határőrök végleges visszaszorítása főleg az OHB és Bem intézkedéseinek köszönhetően történt meg 1848 végén – 1849 elején.⁵⁴⁹ Vitathatatlan azonban, hogy 1848 őszén a Popovics püspök vezette görögkatolikus papság alapvető szerepet játszott a hátország nemzetiségi békéjének megteremtésében. Ezen érdemeket a magyar kormányzat is több alkalommal elismerte és méltatta.⁵⁵⁰

III. 5. A máramarosi görögkatolikus papság és a verhovinai ruszinok lázadása

A borsai és szacsali események rámutattak arra, hogy a belső lázadások és a külső támadások idején mennyire felértékelődött a görögkatolikus parókusok szerepe. Ezt támasztja alá Szintay János Bereg megyei kormánybiztos Kossuthoz írt jelentése is. A kormánybiztos a ruszinság jó közhangulatát az egyesült papság érdemeinek tulajdonítja.⁵⁵¹

1849. január közepén Orlovszky József harmincados viszont az OHB-elnöknek írt jelentésében megkérdőjelezte az Uzsoki-hágó (Ung megye) ruszin falvaiban szolgálatot teljesítő klérus megbízhatóságát. Szerinte az ott tapasztalt ellenséges hangulatért a cs. kir. hatóságok által terjesztett proklamációk a felelősek, amelyek a magyar szabadságharc gyors bukásának hírét hangoztatták.⁵⁵²

Március elején Szintay kormánybiztos újra a görögkatolikus klérus szerepét emelte ki egy Kossuthhoz címzett tudósításában. A kormány-

⁵⁴⁹ Kossuth december 11-i levelében tájékoztatta a megye közönségét, hogy megtette a szükséges intézkedéseket Urban visszaszorítására. Ugyanezen a napon kelt utasításában a november 29-én kinevezett új parancsnok, a lengyel József Bem feladatául szabta ugyanis, hogy a szükséges erősítések beérkezése után „Urbánt megfélemlítve, a nagy aggodalomban lévő máramarosiakat némileg megnyugtassa”. Solymosi 2013. 63. 1849 januárjának elejére Észak-Erdély is felszabadult. Magyar 2002. 67.

⁵⁵⁰ 1848. október 15-én, a Közlöny hasábjain az OHB Popovics püspök hazafias magatartását dicsérő sorokat jelentetett meg. Vö. KLÖM XIII. 209. Ugyanezen a napon Szintay János Bereg megyei honvédtoborzási biztos a törvényhatóságban működő görögkatolikus papság helyzetéről tudósította az országot vezetőket: „Ezen tisztelendő urak hazafisága kezeskedik megyénk nyugalmáról, ők minden közreműködésüket felajánlván a haza védelmére.” Lehoczky 1899. 58–59.; Pirigy 1998. 155–156.

⁵⁵¹ MNL OL, X 49. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. 3853. doboz, folio 278. 1849: 416. Szintay kormánybiztos levele Kossuth OHB-elnökhöz. Munkács, 1849. január 12.

⁵⁵² MNL OL, X 49. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. 3854. doboz, folio 418–420. 1849: 875. Orlovszky harmincados levele Kossuth OHB-elnökhöz. Munkács, 1849. január 15.

biztos hangsúlyozta, hogy a papság és a hívek jóindulatának fenntartása kulcsfontosságú az északkeleti hátország megtartása szempontjából. Emellett arra is felhívta az OHB-elnök figyelmét, hogy a reakció aknamunkája révén a nemzetiségi lakosság hangulata változhat. A leselkedő veszély elhárításáért Szintay a szegényes körülmények között élő egyesült papság pénzügyi megsegítését ajánlotta.⁵⁵³ A beregi kormánybiztos levelét Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár véleményezte, aki számára nem volt egyértelmű, hogy görög egyesült, vagy nem egyesült (ortodox) papságról van-e szó. Az államtitkár szerint a ruszin papságnak elegendő a már megítélt kongruát biztosítani, melynek éves összege 63 ezer forint.⁵⁵⁴ (A kongruáról bővebben a IV. 3. fejezetben lesz szó.)

Bem sikeres erdélyi hadjáratát követően nem kellett tartani Urban csapatainak támadásától. Újabb veszély fenyegetett azonban Máramaros megye ruszinok lakta hegyvidéki része, az ún. Verhovina felől. Ez a terület az osztrákokhoz lojális Galíciával volt határos. Az ung-bereg-máramarosi határvonal védelmét ellátó cs. kir. egységek a galíciai és bukovinai főhadparancsnokság ellenőrzése alá tartoztak. A főhadparancsnok, Wilhelm Hammerstein altábornagy Joseph Barco vezérőrnagyot jelölte ki e határvonal védelmére.⁵⁵⁵

A magyar szabadságharc szempontjából a verhovinai területen szolgálatot teljesítő papság megnyerése lényegesnek bizonyult, mivel a máramarosi-galíciai határszakasz – az 1848 decemberében meginduló cs. kir. támadás következtében – a Debrecenbe költözött magyar kormányzat közvetlen hátországává vált. A Máramarosban önkéntes zászlóaljzat szervező Várady Gábor őrnagy későbbi visszaemlékezésében így értékeli megyéje szerepét: „Mi is azt mondtuk Máramarosról, amelyet ha elveszítünk, elveszett volna az egész Tiszavidék s az országgyűlés nem üthette volna fel sá-

⁵⁵³ Szintay levelének záró sorai: „Bátorkodtam Szemere kormánybiztos urat a végett felkérni, hogy mielőbb segély, még pedig pénzbeli segély nyújtassék a kormány részéről ezen szláv ajkú nép különben is nagyon szegény lelkészeinek, azoknak tudniillik, kik fáradhatatlanul működnek és hatnak a nép jó szellemének feltartására.” MNL OL, X 49. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. 3863. doboz, folio 291. 1849: 3327/E. Szintay kormánybiztos levele Kossuth OHB-elnökhöz. Beregszász, 1849. március 7.

⁵⁵⁴ MNL OL, X 49. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. 3863. doboz, folio 292. 1849: 246/M. Szász Károly levele Kossuth OHB-elnökhöz. Debrecen, 1849. március 11.

⁵⁵⁵ Solymosi 2013. 89.

torát Debreczenben.”⁵⁵⁶ A határvonal magyarországi oldalán való lelkeszi szolgálatteljesítés és a szabadságharc melletti nyílt kiállás 1849 tavaszán egyre veszélyesebbé vált. A cs. kir. csapatok ugyanis több alkalommal indítottak lokális méretű támadást a magyar határőrök ellen.⁵⁵⁷

Szintay beregi kormánybiztos Kossuthhoz küldött levelében arról tudósított, hogy a cs. kir. csapatok március elején kisebb támadást intéztek a máramarosi Toronyai-hágón keresztül. Céljuk az volt, hogy a magyar hatalom ellen izgassák a hágóval azonos nevű település ruszin lakosságát. Szintay a szükséges ellenintézkedések megtételét ígerte.⁵⁵⁸

A Munkácsi Egyházmegye jegyzőkönyvének egy, 1849. március 26-án keletkezett bejegyzése szerint a püspöki kormányzat tudomására jutott: „mintha a Máramarosi Verchovinai nép, mely eddig csendesesen és engedelmesen viselte magát, holmi honkívöli [azaz galíciai – *M. F.*] bujtogatások által némely részben elámíttatva, oly tetteket követett volna el, melyeket sem az úrbéri terhektől felszabadulás hála érzetével, sem pedig a haza szeretetével, sem végtére azon népre várakozó szép jövőddel öszve egyeztetni nem lehet”.⁵⁵⁹ A szentszék utasította a felső- és alsóverhovinai kerületek papjait, hogy az ottani lakosságot békére, illetve vallás- és hazaszeretetre intsék.⁵⁶⁰

A cs. kir. sereg verhovinai portyázásai közül kiemelkedett a máramarosi Toronya környéke ellen intézett március 20–21-i rajtaütés. A támadás következtében a hidegpataki és a toronyai lakosság jelentős

⁵⁵⁶ Várady 1892. 108.

⁵⁵⁷ Az osztrákok határ menti portyázásait (február 20., március 10.) követően az OHB Mann Józsefet nevezte ki Máramaros megye segédkormánybiztosának. Feladata: Mihályi Gábor alárendeltségében, annak tehermentesítésével a Toronya környéki határ védelme volt. Mann meg sem érkezett Toronya vidékére, amikor Galíciából újabb támadás érte a határközséget (március 16–17.). KTÁL, F. 1000, op. 1, od. zb. 2, l. 4, 6.; KLÖM XIV. 648.; Solymosi 2013. 33.; Molnár 2010. 121–123.

⁵⁵⁸ MNL OL, X 49. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. 3863. doboz, folio 703–704. 1849: 3511/E. Szintay kormánybiztos jelentése Kossuth OHB-elnökhöz. Beregszász, 1849. március 17.

⁵⁵⁹ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 201–202.

⁵⁶⁰ A bejegyzés e része így hangzik: „Annál fogva tehát mind a két verchovinai kerület lelkeszei oda utasítani fognak: hogy a népet, az elébbeni rendeletek nyomán, nem csak belsendre, és engedelmességre lelkesen oktassák és buzdítsák, hanem egyszersmind arra is intsék, hogy a bujtogatók csalfai ígéreteit megvetve, egyedül azt cselekedjen, mit tőle a vallás, a hazának szeretete, és fenntartása az ő mostani szabad állapotjából kifolyó hála érzete és jövődjének meg gondolása igényel; mert, ha másképen cselekedni fog, akkor azon nyomort, melynek örvényébe süllyedend, önmagának tulajdonítsa”. Uo.

hányada a térségben szolgálatot teljesítő görögkatolikus papság ellen fordult. A feldühödött lakosság különböző mértékű atrocitásokat intézett Toronya, Hidegpatak, Kelecsény, Lengyelszállás és Tarújfalu települések papjai ellen.⁵⁶¹

Musztyánovics István felsőverhovinai alesperes április 7-i jelentésében még főleg a rajtaütés eseménytörténetére koncentrálnak mutatva be a verhovinai zendülést. Leírta, hogy a hidegpatakiak egy része őt Galíciába hurcolta, ahonnan csak a fülöpfalvai hívek közbenjárására engedték szabadon.⁵⁶² A jelentéssel április 21-én foglalkozott a szentszéki ülés, amely nem hozott lényeges határozatot az ügyben.⁵⁶³

Sokkal informatívabb az alesperes május 5-i tudósítása.⁵⁶⁴ E panaszos hangvételű írásban az egyszerű hegyvidéki nép lázadásának egyik fő okaként a papi tekintély süllyedését nevezte meg, melyet csak tetézt az ottani parókusok egy-egy megüresedő javadalomért folytatott belső rivalizálása. Összegezve a jelentést, Musztyánovics arra kérte püspökét, hogy járjon közben a polgári hatóságoknál a bűnösök szigorúbb felelősségre vonásának érdekében, „hogy a föllázadt nép által Hazánk ügyéért üldözött itteni papságnak tekintélyét a bűnösök példás megbüntetésével visszaállítani igyekezzen, – papok befolyása nélkül jelen időkben a világi hatalom siker nélkül fáradozni fog”. A felsőverhovinai alesperes egyértelművé tette, hogy a rend fenntartása és a hátország biztosítása érdekében elengedhetetlen a magyar kormányzat és a helyi papság szoros együttműködése.⁵⁶⁵ A levélből világosan kitűnik, hogy a verhovinai papság „törvényes rendet fönntartani” igyekvő munkájáért és tekintélyének visszaállítására nem kapott megfelelő mértékű támogatást Máramaros vármegyétől, és ez – a panaszos sorokat író alesperes szerint – a jövőre nézve nem sok jóval kecsegtet.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Molnár 2010. 122, 127–128.

⁵⁶² KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 59, l. 1–2. Vö. Fenics 1997. 74.

⁵⁶³ „Ezen borzasztó jelentés, mely az eddigi híreket csak igazolja, most még a jelen bonyolódott körülmények miatt, csak tudomásul vétetik.” KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 59, l. 1–2.

⁵⁶⁴ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 59, l. 3–4.

⁵⁶⁵ Ezt az egymásra utaltságot fejezi ki Mihályi kormánybiztos azon levele is, amelyben Seregélyi János nagybocksói alesperes segítségét kéri a verhovinai ruszinok megbékítéséhez. MNL OL, X 10 603. Máramaros vármegye 1848–49. évi iratai (H 124). Egyházi iratok. Egyházi iratok. 4. csomó, folio 1354–1355.

⁵⁶⁶ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 59, l. 3–4.

Ezt követően inkább a cs. kir. propaganda terjedése jelentett gondot a máramarosi hegyvidék ruszin falvaiban. Erről tanúskodik Mihályi Gábor kormánybiztos június végi, Szemere belügyminiszternek küldött levele. Mihályi szerint a máramarosi nép kész felvenni a harcot az oroszokkal. A hegyvidék Galíciával határos egyes részen, ahonnan a magyar katonaság lejjebb húzódott, előfordult, hogy a cs. kir. hatóságok a máramarosi ruszin települések előljáróit Galíciába rendelték. Itt olyan ruszin nyelvű proklamációkat adtak számukra, amelyek azt állították, hogy Bécs a ruszinok által lakott magyarországi területeket a szomszédos Habsburg-koronatartomány fennhatósága alá rendelte.⁵⁶⁷

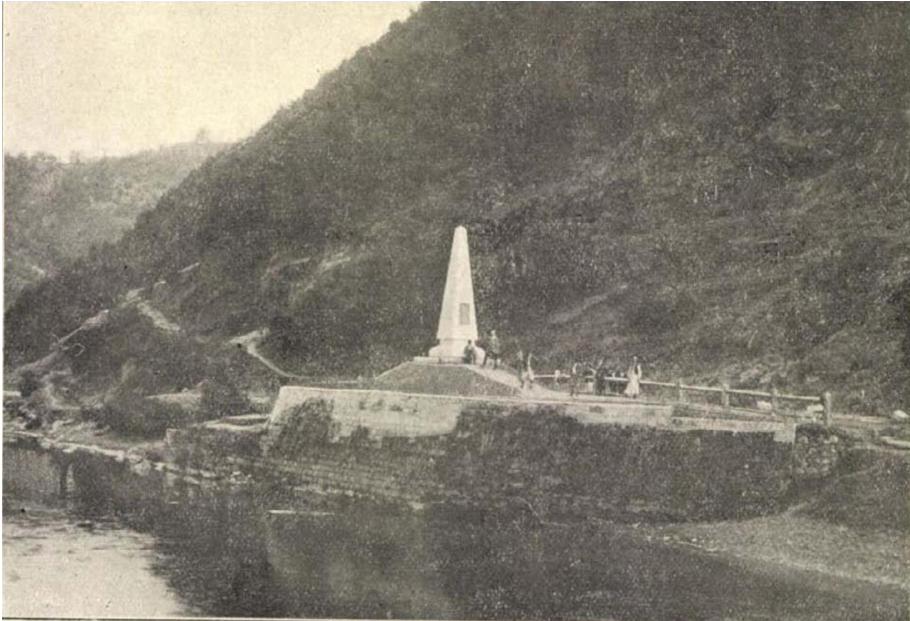
III. 6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában

A verhovinai eseményeket követően a galíciai főhadparancsnokság jóval nagyobb erőket mozgósított az északkelet-magyarországi hátszág ellen. A hadművelettel a magyar honvédség dicsőséges tavaszi előrenyomulását kívánta visszavetni. A Joseph Barco báró, cs. kir. vezérőrnagy által vezetett ellenséges dandár mintegy 3 600 főt tett ki. Április 19-én átlépte a Vereckei-hágót, s a régió védelme szempontjából fontos jelentőségű munkácsi várat fenyegette. A feszültséget tovább fokozta, hogy a cs. kir. csapatok között Hartmann-gyalogosok is helyt kaptak. Mivel 1848 őszéig az ezen alakulat kötelékébe tartozó katonák állomásoztak Munkács és a vár környékén, ezért a helyiek attól tartottak, hogy a Hartmannok fel fogják dúlni a várost. Solymosi József rámutat, hogy a Galíciából betörő dandárral „szemben álló magyar csapatok néhány honvédszázadot és megyei, illetve városi nemzetőrszázadot tettek ki. A honvédek és nemzetőrök mindenhol igyekeztek lassítani a dandár mozgását szórványos ellenállással, vagy utak, szorosok eltorlaszolásával.” A védekezést Martinyi Frigyes őrnagy, a 21. honvédszászlóalj parancsnoka szervezte meg, aki a Munkácstól néhány kilométerre fekvő Podhering falunál (lásd a 8. képet) kívánta megállítani az ellenséget. A védelem esélyeit jelentősen növelte, hogy a község a megáradt Latorca folyó és magas hegyek lábánál feküdt.⁵⁶⁸

⁵⁶⁷ MNL OL, X 50. Belügyminisztérium, Elnöki iratok. 3890. doboz, folio 386–387. 1849: 513. Mihályi kormánybiztos levele Szemere belügyminiszterhez. Máramarossziget, 1849. június 30.

⁵⁶⁸ Vö. Pirigyí 1998. 157.; Solymosi 2002. 44–48.

8. kép. *A hősi magyar helytállásnak
1901-ben emléket állító obeliszk a Szarkahegy lábánál*

Forrás: Niklay János fényképe. Vasárnapi Ujság, 1901. június 2. 22. sz. 359.

A magyar erők a podheringi Latorca-hidat döntő fontosságúnak ítélték. A híd tüzérségi fedezetére 18–20 honvédot küldtek ki, akiknek vezetője a Munkácsi Egyházmegye kispapja, Andrejkovics Endre lett.⁵⁶⁹ Andrejkovics nemzetőrcsapatában ott találjuk azt a Leskovics-Lángfy Lászlót,⁵⁷⁰ aki növendéktársa volt az ungvári szemináriumban. A két kispap együtt szerzett tüzérségi kiképzést Pesten.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Andrejkovics Endre (1824–1897): Lublókorompán (Krempach, Szepes vármegye) született görögkatolikus papcsaládban. Bártfán, Eperjesen és Kassán járt gimnáziumban. Mint másodéves papnövendék csatlakozott a honvédsereghez 1848 júniusában. A 21. honvédszászlóalj kötelékébe került, amely őt és Leskovics-Lángfy Lászlót Pestre küldte tüzérfolyamra. A szabadságharcot követően sikerült elkerülnie a számonkérést. Mérnöki pályára lépett. A Sztáray és a Hadik grófok alkalmazásában dolgozott. Andrejkovics életrajzát ld. Ambrus 1892. 143–147.; Bendász 1997. 138–145.

⁵⁷⁰ Leskovics-Lángfy László (1828–?): Majdánkán született (Máramaros vármegye). Édesapja a település görögkatolikus parókusaként szolgált. 1848. november elején állt be a 21. honvédszászlóaljba. 1848. december 5-én tüzérfolyamra küldték Pestre. 1860-ban Alsószinevér jegyzője, később Máramaros megye esküdtjeként, valamint szolgabírájaként tevékenykedett. Életrajzát illetően ld. Ambrus 1892. 158.; Bendász 1997. 168–170.

⁵⁷¹ Ambrus 1892. 143–147., 158.; Pirigy 1998. 157.

Andrejkovics csapata a Latorca-híd mellett emelkedő Szarkahegyen telepedett meg, mindössze négy ágyújával. Az április 22-én lezajlott podheringi ütközet végkimenetelét döntően befolyásolta a tüzérség hatékonysága. A védelem ágyúinak néhány jól célzott lövéssel sikerült olyan zavart és fejetlenséget előidézni az ellenség soraiban, hogy utóbbiak végül jobbnak látták, ha visszatérnek Galíciába. Ezután a „hős kis csapat bátor vezérével – egy ember veszteség nélkül – nagy diadallal vonult be Munkács várába, melyet oly dicsően mentett meg a túlnyomó ellenségtől. A nép nagy lelkesedéssel fogadta a megérkező hős pap vezért s elnevezte »Munkácsi hős«-nek, amit méltán meg is érdemelt.”⁵⁷²

A Galíciából érkező támadást követően egy sokkal nagyobb veszély árnyéka vetült a tavaszi hadjárat fényes győzelmeire. I. Miklós orosz cár május 9-én kiáltványban jelentette be, hogy a magyar szabadságharc leveréséhez fegyveres segítséget nyújt I. Ferenc József osztrák császárnak.⁵⁷³ Ugyanezen a napon Horváth vallás- és közoktatási miniszter elrendelte, hogy az egyházi és iskolai hatóságok hat hét leforgása alatt írásban fejezzék ki a függetlenség iránti hódolatukat.⁵⁷⁴

Ebben az időszakban a munkácsi püspök továbbra is teljes meggyőződéssel támogatta a szabadságharcot. Április 30-án Eötvös Tamás ungi kormánybiztos Ungvárról jelentette Kossuthnak, hogy Popovics püspök nemcsak jóváhagyta azt, hogy tíz papnövendék felcsapott honvédújoncnak, hanem ösztönözte is őket. A katonának álló papnövendékek között ott találjuk Hrabár Manót, Popovics unokaöccsét, akit rokona a kormányzó-elnök figyelmébe ajánlott és Debrecenbe küldött. Kossuth ezután levélben köszönte meg a munkácsi főpásztornak, hogy papnövendékeit a honvédseregbe való belépésre buzdította.⁵⁷⁵ Néhány nappal később Szemere miniszterelnök méltatta az egyházfő hazafiságát és lojalitását.⁵⁷⁶

⁵⁷² Az idézetet illetően ld. Ambrus 1892. 143–147., 158.; Pirigyi 1998. 158. Az ütközetről vö. Horváth 1865a. 488.; Csatóry 1999. 135–136.; Solymosi 2002. 44–48.; uó. 2013. 91–94.

⁵⁷³ Hermann R. 1999. 10.

⁵⁷⁴ Hermann R. 1996. 322–323.

⁵⁷⁵ KLÖM XV. 336.

⁵⁷⁶ A miniszterelnök ide vonatkozó sorai: „Hazánk főpapjai közül a leglelkesebb hazafiak kevesei közül egyiket üdvözlöm főtisztelendő úrban. Isten áldása legyen hitteljes munkáján; bízott Isten igazságában, és emlékezete becsben fog tartani minden magyar által, míg élni fog egy.” Szemere 1990. 495.

A papi szeminárium szellemiségéről árulkodik Rabár (Hrabár) János papnövendék „Riadj magyar” kezdetű verse, amelynek ihletője Petőfi Sándor *Nemzeti dala*. Rabár *Szabadság dala* 1849. május 12-én jelent meg nyomtatásban Ellinger János ungvári nyomdájában. A költemény utolsó, negyedik versszaka egyértelműen kiáll Magyarország függetlensége mellett:

*Le zsarnokot, a sírba le,
Szabad hazánk és nemzete!
Uralni téged Ausztria –
Esküszik, hogy nem fog soha!
Riadj azért öröme fel
Te szenvedő magyar kebel!*⁵⁷⁷

Május 16-án az ungvári szentszék egyetértését fejezte ki a Habsburg-ház trónfosztásával és a függetlenség kimondásával kapcsolatban. Ugyanekkor kormányzó-elnökké való megválasztása alkalmából üdvözlőlevelében köszöntötte Kossuthot: „Fogadja [...] tisztelt Kormányzó Elnök Úr, az egész Megyénkbeli Papság nevében is őszinte tiszta kebelből eredő polgári hódolatunkat és azon nyilatkozatunk: hogy legnagyobb bizalommal, szeretettel, és engedelmességgel ragaszkodunk a szabad haza kormányához, úgy annak szilárdítására, és a szabadság szent ügyének előmozdítására, tehetségünkhöz képest, és mennyire körünk engedi, közremunkálni, nevezetesen pedig Hazánk jólétéért az oltár zsámolyánál az Egek Urát, egyházi és polgári szent kötelességünknek tartjuk.”⁵⁷⁸

Május 17-én, Ungváron egy nagyszabású tömegrendezvény keretében ünnepelték meg a magyar függetlenséget. A történekről a *Közlöny* tudósítása szolgál információval. A lap az eseményt a magyar honfoglalás jelentőségéhez hasonlította: „Ma nagyszerű és dicső napot ünneplénk. Ünneplénk egy oly napot, melyet őseink csak Ázsiából ki jövetelükkör ünneplének az ungi hegyek bércei között, s ez nemzeti függetlenségünk ünnepe volt.” A lap a jelenlévők közül kiemeli Eötvös Tamás kormánybiztost és Popovics Bazil püspököt. A *Közlöny* szerint

⁵⁷⁷ A vers szövegét és keletkezésének történetét bővebben ld. Sztripszky 1942. 267–269.; Bendász 1997. 178–181.; Bonkáló 1996. 31. Vö. Melnikova 1949. 252.; uő. 1952. 131.

⁵⁷⁸ Bendász 1997. 30–31.; Pirigyi 1998. 150.

a főpásztor tízezer fős tömegnek celebrált tábori misét „a szabad ég alatt”. Ezt követően felolvasták a *Függetlenségi Nyilatkozat* szövegét. A dokumentum tartalmát több nyelven elmagyarázták, feltehetőleg ruszinul is. Az eseményt nagy lakoma zárta.⁵⁷⁹

Várady Gábortól tudjuk, hogy a Habsburg-trónfosztás és a magyar szabadság máramarosszigeti megünneplése május 7-én zajlott. Itt Szepesy Sándor római katolikus főesperes és Veres Sándor református lelkész tartott tábori misét. A *Függetlenségi Nyilatkozat* szövegét Nánásy Lajos főjegyző olvasta fel. A görögkatolikus klérus feladata volt, hogy elmagyarázza az új politikai változásokat a nemzetiségi lakosság számára. Seregélyi Sándor bocskói esperes ruszinul, Lázár Sándor esperes pedig románul teljesítette ebbéli kötelezettségeit.⁵⁸⁰ A többnyelvű magyarázat a *Közlöny* június 5-i híradása szerint a nagyszőlősi ünnepegről sem maradt el.⁵⁸¹

Időközben az orosz beavatkozás lehetősége cselekvésre sarkallta a magyar vezetőket. Május 18-án a Szemere-kormány az ország népéhez intézett kiáltványában hívta fel a figyelmet az orosz beavatkozás valószínűségére. Ennek nyomán keresztes hadjáratot és népfelkelést hirdetett meg Trencséntől Máramarosig. Szemere belügyminiszteri minőségében egy nyolc pontos körrendeletben⁵⁸² értesítette a várható fejleményekről és teendőkről kormánybiztosait – köztük Luzsénszky Pál szepesi, sárosi és zempléni, Eötvös Tamás ungi és beregi,⁵⁸³ és Mihályi Gábor máramarosi kormánybiztosokat.⁵⁸⁴

Eötvös Tamás kormánybiztos iratai között fellelhető egy kifejezetten a kormánybiztosok, fő- és alispánok részére írt belügyminiszteri rendelet is.⁵⁸⁵ A szintén május 18-án kelt dokumentum, amelynek tartalma

⁵⁷⁹ „A szertartások bevégeztével délután nagy lakoma volt, a nép számára ökrök süttettek, és a bor kútakból merítették, ily áldomást őseink Almos alatt ivának Ungmegye bérci között.” *Közlöny*, 1849. jún. 7. 125. sz. 470–471.

⁵⁸⁰ Várady 1892. 138.

⁵⁸¹ *Közlöny*, 1849. jún. 5. 123. sz. 462.

⁵⁸² Pap 1869. 459–461.; Szemere 1990. 487–489. A felhívást lehozta még a *Közlöny* május 22-, 23- és 24-i száma.

⁵⁸³ Eötvös 1849. május 12-től – Ung mellett – Bereg megye kormánybiztosi feladatait is ellátta. Solymosi 2013. 52.

⁵⁸⁴ Horváth 1865b. 86–88.; Pap 1869. 447–451., 459–461.; Erdődy–Hermann 2002. 274.

⁵⁸⁵ Szemere 1990. 490–491. MNL OL, X 10 596. Az 1848-49-i minisztériumi levéltár. Különböző kormánybiztosok (H 114), Eötvös Tamás iratai. Szemere belügyminiszter leirata Eötvös kormánybiztoshoz, folio 150–151. 1849: 48 eln./B. Debrecen, 1849. május 18.

hasonló a fent nevezettel, négy pontba foglalja a szükséges teendőket. Ennek nyomán Szemere Eötvös kormánybiztos feladatául szabta, hogy minden eszközzel lelkesítse a felső-magyarországi népet. „Tartson népgyűlést, beszéltesen a lelkészekkel, terjesztessen hirdetővényeket, a hivatalnokok legyenek barátai és vezetői a népnek.”⁵⁸⁶ Szemere június 12-én ismét levelet küldött Eötvösnek, melyben megerősítette a népfelkelésre buzdító felhívását.⁵⁸⁷

Az ellenállás megszervezésében a minisztertanács fontos szerepet szánt a papságnak és a lelkészeknek. Horváth kultuszminiszter május 18-án az ország minden felekezeti lelkészeit felszólította, hogy a népfelkelést illetően működjenek együtt a polgári hatóságokkal. A klérus feladatául szabta a kormány óvintézkedéseinek és rendeleteinek kihirdetését, körmenetek, országos böjt, illetve könyörgő imák tartását, harangok meghúzását, valamint azt, hogy a „fölkelés esetében [...] magok az egyháznak főpásztorai és papjai, ünnepi öltözeteikben, álljanak a nép élére, s a vallás mindenható szózatával buzdítsák a népet a vallási és polgári szabadságnak megoltalmazására, hogy a béke napjai, isten dicsőségére mennél hamarabb bekövetkezzenek”⁵⁸⁸.

A kormány intézkedéseiről Popovics püspök és köre Szemere révén nyert tudomást. Május 21-én a miniszterelnök arra kérte Popovicsot, hogy fordítsa le ruszin nyelvre a *Közlöny* legújabb számát, amely az említett Horváth-féle május 18-i felhívást közölte a papság teendőiről, az orosz intervenció esetén.⁵⁸⁹ Szemere elrendelte, hogy a fordítást Gaganecz József eperjesi görögkatolikus püspöknek is juttassák el.⁵⁹⁰ Május 25-én a szentszék jóváhagyta a kormány rendeleteit, s azok teljesítésére utasította klérusát.⁵⁹¹ Június közepén Popovics püspök arról

⁵⁸⁶ Uo.

⁵⁸⁷ MNL OL, X 10 596. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Különböző kormánybiztosok (H 114), Eötvös Tamás iratai. Szemere belügyminiszter leirata Eötvös kormánybiztoshoz, folio 164–167. 1849: 1147/B. Budapest, 1849. június 12.

⁵⁸⁸ Horváth 1865b. 87–88.; Pap 1869. 452–458.

⁵⁸⁹ A május 18-i felhívás szövegét ld.: *Közlöny*, 1849. máj. 22. 111. sz. 417–418.; Pap 1869. 452–458.; KLÖM XV. 341–342.

⁵⁹⁰ Gaganeczről Szemere azt írja, hogy épp a napokban tért vissza Debrecenből Eperjesre, „ígérvén hazafiságának tetteles jeleit mutatni”. MNL OL, X 50. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 3888. doboz, folio 131. 1849: 67. Szemere miniszterelnök levele Popovics püspökhöz. Debrecen, 1849. május 21. Vö. Szemere 1990. 495.; Fazekas 2001. 131.

⁵⁹¹ A szentszék határozata: „Az Ország Kormánya által tett intézkedéseknek pontos tellyesítése végett, az idézett szám alatti *Közlönynek* egy-egy példánya a magyar ajkú, jelesen a Dorogi,

értesíti Horváth kultuszminisztert, hogy a budai Egyetemi nyomdában lefordította ruszin és román nyelvre azt az egyházi imát, amely az orosz invázió elkerülését kéri Istentől. A ruszin példányokat a munkácsi és az eperjesi püspökség, a románokat a Munkácsi Egyházmegye román ajkú parókusai számára készítette. A főpásztor a fordítás költségeinek megtérítését (111 forint 56 krajcár) a kultuszminisztériumtól várta.⁵⁹²

Ezekben a napokban Eötvös Tamás Ung és Bereg megyei kormánybiztos egy terjedelmes jellemzést küldött Szemerének a görögkatolikus klérus hangulatáról. A kormánybiztos szerint az orosz seregek közeledése egyes papokat „hallgataggá tett”, míg „némelyeken káröröm vonásait is vehetni észre”. A kialakult helyzet miatt Eötvös titoknokául fogadta azt a Markos Györgyöt, aki az ungvári szentszék ügyvédeként naprakész információkkal rendelkezett a görögkatolikus papságról. A kormánybiztos leírta, hogy Markosnak sikerült meggyőznie őt arról, hogy az ungi, beregi és máramarosi parókusok és az általuk vezetett hívek rokonszenvvel viszonyulnak a magyar szabadságharc iránt. A titoknok úgy vélekedett, hogy ez az állapot addig fenn is fog maradni, míg a munkácsi püspök és helynöke, Csurgovics nyíltan kiállnak a magyar függetlenség ügye mellett. Eötvös Markosra hivatkozva ismertette, hogy az egyházmegye vezetése két részre oszlik. A Popovics püspököt támogató kör mintegy 70 papot tömörít, akik közelebbi és távolabbi rokonai a főpásztornak. Ezzel szemben az elégedetlenkedők Csurgovics prépost személyében találták meg vezetőjüket. A kormánybiztos osztotta titoknoka azon véleményét, mely szerint Popovics és Csurgovics megnyerésével biztosítható a görögkatolikus klérus magyarbarátsága. Ennek nyomán Eötvös abból indult ki, hogy mindkét egyházi vezető igen hiú. Ezt követően felsorolja,

Gyulai, Kállói, Karászi, Tímári, Szatmári, Hegyallyai, és Újhelyi Kerületekben elküldetni, a többi Megyei Papság pedig a Vallás és Közoktatási Minisztérium által a haza minden Lelkészeihez bocsátott rendeleti pontjainak közlése mellett oda utasítani rendeltetik hogy: 1ór Az ájtatosságot, buzdító, és lelkesítő Szentbeszédet ezen rendelet vételétől számítandó első vasárnap kezdjék meg, s [...] a következő Szerdára országos nemzeti böjt rendelve lévén, annak megtartására mindenki köteleztetik. 2or A rendelt időben egyszer a templom körül Evangeliomok olvasása mellett ájtatos menetet vagyis processiot tartassanak, [...] a kitűzött napokon reggeli 8 óra után egy óranegyedig, s az Isteni tisztelet után szintén egy óranegyedig minden harangok húzassanak meg. Végre, ha népfelkelés rendeztetni fog a Lelkészek a nép élén állani, s a népet lelkesíteni, és buzdítani köteleztetnek”. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 69.

⁵⁹² MNL OL, X 9 112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 743. mikrofilm, folio 309. Popovics püspök levele Horváth kultuszminiszterhez. Ungvár, 1849. június 14.

hogyan lehetne őket lekötelezni. A püspök esetében egy polgári érdemjel adományozását javasolta. Csurgovicsot illetően pedig megjegyzi, hogy a kormány részéről elegendőnek bizonyulna, ha a kormány a *Közlöny*-ben dicsérettel illezné a prépostot a *Függetlenségi Nyilatkozat* ungvári ünnepélyes kihirdetésekor mondott hazafias szónoklatáért. Ezzel mind a püspök, mind pedig a helyettese végleg elköteleződne a szabadságharc mellett, hiszen nem lenne hová hátrálniuk. Az egyházi vezetők hazafias magatartása pedig jó példával szolgálna a nemzetiségi hívek számára is.⁵⁹³ Szemere válaszelevelében elismerte Popovics és Csurgovics érdemeit, viszont nem tett konkrét lépéseket a két főpap nyilvános kitüntetéséért: „a nevezett fő lelki pásztorok hazafiúi közre munkálásuk által a kormány méltányos elismerését kiérdemlették. Szolgáljon ez nekik nyugtató öntudatul, s másoknak serkentésül.”⁵⁹⁴

Június 7-én Eötvös kormánybiztos az előzőtől jóval komorabb hangvételű jelentésben tudósította Szemere miniszterelnököt a közelgő orosz intervenció ruszinokra gyakorolt hatásáról. „A mai ünnepélyi praedication voltam, melyet egy jó szónok, Nagy Miklós orosz pap tartott. Szép beszéd volt, buzdította a népet a kereszthadra ellenségeink ellen, de a muszkát sehol, egy szóval sem említette meg. Mind ebből, mint naponkinti tapasztalatomból azon meggyőződésre jutottam, hogy némely orosz pap, ki nagy hazafi volt az osztrák ellenében, nem olyan lenne a muszka ellen.” Eötvös véleménye szerint a ruszinokat „félkézzel simogatni, másikkal karddal kell fenyegetni”, s a „rosszlelkűek fékezése” ostromállapotot kellene kihirdetni, rögtönítélő törvényszéket felállítani. A kormánybiztos előrevetíti, hogy csekély számú erővel nem lehet majd a Kárpátok szorosait védeni. A Galíciából érkező propaganda térnyerésének kedvezett, hogy az Uzsoki- és Vereckei-hágón környékén néhány település kívül esett a magyar védelmi vonalon.⁵⁹⁵

⁵⁹³ MNL OL, X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 3888. doboz, folio 289–290. 1849: 99. Eötvös Tamás kormánybiztos levele Szemere miniszterelnökhöz. Ungvár, 1849. május 21. Vö. Solymosi 2013. 117–118.

⁵⁹⁴ MNL OL, X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 3888. doboz, folio 344. 1849: 111. Szemere belügyminiszter levele Eötvös kormánybiztoshoz. Debrecen, 1849. május 29.

⁵⁹⁵ MNL OL, X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 3888. doboz, folio 752. 1849: 245. Eötvös Tamás kormánybiztos levele Szemere miniszterelnökhöz. Ungvár, 1849. június 7. Vö. Danilak 1972. 176.; Kaska 2008. 134.

Szemere június 23-án tudatta Eötvös kormánybiztossal, hogy a minisztertanács a propaganda által félrevezetett ruszin lakosok ügyében csak az ország központjában működő politikai vétségeket vizsgáló rögtönítélő törvényszék jogosult dönteni. Statárium bevezetése és rögtönítélő bíróság felállítása csak a köztörvényes bűncselekmények számának növekedése esetén valósulhat meg.⁵⁹⁶

A görögkatolikus klérus nélkülözhetetlenségét hangsúlyozta Eötvös ungi és beregi kormánybiztos Szemere miniszterelnökhöz címzett június 26-i felirata. „Az orosz papság nagy része most a muszkák közélébe is határozottan hű népünkhöz, sokat használok a legjobb eredményre mint polgári biztosokat a nép felvilágosítására.” A kormánybiztos ugyanakkor aláhúzta, hogy „a nép nagyon vesztegetett a muszka propaganda által, s csak a papok jósága óvja az elpártolástól”. Eötvös szerint az Ungban és Beregben tapasztalt földesúri visszaélések, az úrbéri szolgáltatások követelése a felszabadított jobbágyaktól, valamint a megyei hatóságok tétlensége elidegenítheti a nemzetiségi lakosságot a magyar szabadságharc ügyétől. Eötvös két javaslatot tett a miniszterelnöknök: függeszték fel a tagosító pereket,⁵⁹⁷ illetve nevezzék ki Markos Györgyöt Ung megye rendőrfelügyelőjévé.⁵⁹⁸

Nem ismert Szemere válasza, viszont fennmaradt Markos egy hozzá intézett jelentése, melyet Ung és Zemplén rendőrfőnökeként írt alá. Ebben Markos megköszönte a belügyminiszternek kinevezését. A rendőrfőnök ismertette, hogy az ungi lakosság a földesúri visszaélé-

⁵⁹⁶ MNL OL, X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 3888. doboz, folio 763–766. 1849: 245. Szemere belügyminiszter levele Eötvös kormánybiztoshoz. Budapest, 1849. június 23.

⁵⁹⁷ „Azért alázatos véleményem szerint multhatatlanul szükséges egy rendelet, mely határozottan kimondja, hogy míg a törvénykezés bővebben nem rendelkezik, minden úrbért rendező tagosító per szüntessen meg, s minden, ki nem a földesúr tulajdon házában lakik, szabad ember, ment az úrdolgától, mert kénytelen vagyok megvallani, hogy kivált az Ungban különbféle praitixtusok [ürügyek – *M. F.*] mellett a népek szinte fele úrdolgoz. Míg a megyei hatóság pihent, én amennyire botrány nélkül lehetett gátoltam, de miután újra életbe léptetve éppen botrány nélkül nem avatkozhatunk bele, pedig a földesurak ezen zsarnoksága által elvesztjük a népet, s egybe ügyünket is.” MNL OL, X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium, Elnöki iratok. 65. tekercs. 3888. doboz. 1849: 406. Eötvös kormánybiztos levele Szemere miniszterelnökhöz. Ungvár, 1849. június 26. A forrást közli: Rapant 1961. 221–223. Ld. még: Perényi J. 1954. 111.; Haraksim 1961. 135–136.; Kaska 2008. 132–133.

⁵⁹⁸ MNL OL, X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium, Elnöki iratok. 65. tekercs. 3888. doboz. 1849: 406. Eötvös kormánybiztos levele Szemere miniszterelnökhöz. Ungvár, 1849. június 26.; Rapant 1961. 221–223. Ld. még: Perényi J. 1954. 111.

sek visszaszorításának reményében és a görögkatolikus klérus buzgó tevékenységének köszönhetően „ájtatos ihlettel viseltetnek” a magyar függetlenségi küzdelem ügye iránt. Egyedül a Szobránc vidéki szlovákok megbízhatósága kérdőjelezhető meg, akik „a haza ügye iránt hideg részvételt tanúsítanak”.⁵⁹⁹

Markos jelentését azzal folytatta, hogy Nagymihályba utazott, hogy eloszlassa azon rémhíreket, miszerint a települést elfoglalta az ellenség. Megállapítja, hogy a helyi tisztviselők elmenekültek a környékről, ezért a rendfenntartás feladatát ő vette át. Első intézkedései közé tartozott, hogy betiltotta a közlekedést az ellenség által birtokba vett Sáros megyével.⁶⁰⁰

A *Pesti Hirlap* június 17-i száma a görögkatolikus papság érdemeivel ismertette meg az ország közvéleményét: „Népünk szelleme mint a legnehezebb napokban, úgy most is a legjobb. Tisztelet a tisztelendőknek, a többször gyanúsított, de hazafiságukat fényesen igazolt óhitű papoknak, kik a muszkátóli borzalmat nem kisebb eréllyel igyekeznek népünk szívébe óltani mint a rabló Habsburgok iszonyát.” Ugyanakkor a lap egy kisebb fricskaként megjegyzi: „A protestáns papok, hogy mindent megtesznek mi most kellő, szinte föl sem tűnik. Ők azt teszik mint mindig.”⁶⁰¹

Június közepén a Dukla-hágón át a cári intervenciós főserег Ivan Fjodorovics Paszkevics herceg, tábornagy vezetésével Magyarország területére lépett. Ennek nyomán a magyar kormány június 26-án újból kiáltványt tett közzé, melyben az oroszok elleni keresztes háborúban való részvétel mellett gerillaharcra és lakóhelyének elpusztítására buzdította a népet.⁶⁰² A korszak neves szakértője, Hermann Róbert hadtörténész szerint a „kiáltvány kibocsátása felelőtlenség volt, hiszen anélkül vezetett volna az ország jelentős területeinek pusztasággá válásához, hogy ezáltal az ellenség előnyomulását jelentősen lassítani lehetett volna. Az sem vallott valóságérzékre, hogy a népfelkelést az aratási időszakban hirdették meg”.⁶⁰³

⁵⁹⁹ MNL OL, X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok. 3890. doboz, folio 390–392. 1849: 515. Markos György rendőrfelügyelő levele Szemere belügyminiszterhez. Nagymihály, 1849. június 27. A forrást közli: Rapant 1961. 223–224. Vö. Solymosi 2013. 117. ⁶⁰⁰ Uo.

⁶⁰¹ *Pesti Hirlap*, 1849. jún. 17. 317. sz. 159.

⁶⁰² Pap 1869. 479–480.

⁶⁰³ Erdődy–Hermann 2002. 276. E rendeletet követően, június végén Horváth kultuszminiszter is kiáltványban szólította fel a hazai papságot és lelkészeket a keresztes háború támogatására. „És ha az ellenség határaitok felé közeledik, a polgári hatóságok rendeletei s legjobb belátások

A kultuszminiszter rendeletének máramarosi fogadtatásába Várady Gábortól nyerhetünk betekintést: „És jött a kormány rendeletéből a Horváth Mihály-féle országos böjt, a keresztes háború, hetenként kétszer misézés, harangozás a templomokban sat. Ott virított a vörös kereszt igen sok kálvinista pap öltönyén, palástján is. Jött a kétségbeeséssel határos erőfeszítések számtalan jelensége. Még júliusban is a nemzetörököt pótló »védsereg« felállítását tervezték.”⁶⁰⁴

A már korábban említett Iván Szilvay, aki a nyári iskolaszünetét a Munkács melletti szülőfalujában töltötte, tanúja volt, hogyan készülődtek a magyar erők az ellenség visszaverésére. Szilvay leírja, hogy a magyar hatóságok intézkedései valódi pánikhangulatot idéztek elő az egyszerű lakosság körében, akik a védelemhez való csatlakozás helyett tömegesen menekültek a hegyekbe. Csak az asszonyok, gyermekek és az idősek maradtak otthon.⁶⁰⁵

Szemere Gaganec eperjesi püspökhöz intézett leiratában egyenesen a főpásztort és a görögkatolikus klérust tette felelőssé azért, hogy Sárosban nem járt sikerrel az újoncállítás.⁶⁰⁶ A kormányfő Luzsénszky Pál sárosi kormánybiztosnak küldött levelében pedig így fogalmaz: „Meg kell nyerni a vezéreket, a papságot, a népnek hiában szórjuk a pénzt. A főbb helyekre becsületes, ifjú papokat kell tétetni, a rosszakat elmozdítani. Ha nem javul a nép, a püspök ott egy pillanatig sem maradhat.”⁶⁰⁷

A források szerint egyes településeken a helyi ruszin nép több alkalommal elegyedett szóba a cári katonákkal, s mindkét fél meglepődve tapasztalta, hogy – a kisebb nyelvi nehézségek ellenére – gördülékenyen tudtak egymással kommunikálni. A ruszinok különösen azokkal az orosz

szert egyesítétek a népet; álljatok annak élére, s Kapisztrán János s legújabbban is annyi élő társaitok dicső példája szerint vezessétek a népet az élethalál szent harcára, a diadalra!” Pap 1869. 491–495. Erre vonatkozóan vö. Horváth 1865b. 207.

⁶⁰⁴ Várady 1892. 141.

⁶⁰⁵ Szilvay 1938. 40–41. Vö. Melnikova 1949. 280–281.; Danilak 1961. 176–178.; Pavlenko 1999a. 88–89.; Kaska 2008. 132.

⁶⁰⁶ Szemere levelének e sorai: „A Sáros megyei kormánybiztos úr [Luzsénszky Pál – *M. F.*] jelentése szerint a népszellem Sárosban nem javul, sőt azon rontott az orosz beavatkozás híre. Az újoncozásra igen hajlottak eddig, most már csapatonként rejtőznek a hegyekben. Hogy a papságban rejlik az ok, minden állítja. Hogy attul függ a nép szelleme, minden hiszi. Ennél fogva főtiszt. püsp. urat felhívom a legerélyesebb, leggyűkevesebb eljárásra, kijelentvén, hogy Ön művének tekintem ott a jót és a rosszat. [...] Hanem hívassa be a papságot és nyíltan beszéljen velük, és parancsolja meg a hazafiúi kötelesség teljesítését. Ha valaki javíthatatlan, mozdíttassék el, kivált a jobb helyről, és téessék helyébe jobb hazafi.” Rapant 1961. 83.; Szemere 1990. 500–501.

⁶⁰⁷ Rapant 1961. 82.; Szemere 1990. 501–502.

zászló alá tartozó katonákkal tudták megérteti magukat, akiket az ukrainai földekről toboroztak. Ezzel együtt a cári hadsereg jelenléte nem ébresztett különösebb szimpátiát az egyszerű ruszin parasztság és alsópapság döntő hányadának körében.⁶⁰⁸

A ruszinság túlnyomó részét tömörítő Munkácsi Egyházmegye területén nem került sor olyan ellenforradalmi szervezkedésre, mint a jóval kisebb eperjesi püspökségben. Gaganecz József eperjesi görögkatolikus püspök nem értett ugyan egyet az 1848. évi áprilisi törvényekkel, de egyházmegyéje érdekében képes volt alkalmazkodni az új viszonyokhoz. 1848 decemberében, amikor Eperjes osztrák megszállás alá került, élénk kapcsolatokat kezdett ápolni az Adolf Dobránszky⁶⁰⁹ vezette Habsburg-barát ruszinok szűk körével. 1849. január 29-én Dobránszky, Alexander Duchnovics kanonok⁶¹⁰ és Gaganecz püspök Eperjesen határozatot fogadtak el a magyarországi ruszin területek Galíciához csatolásáról.⁶¹¹

1848 végén – 1849 elején Osegovich Metell cs. kir. belügyminiszteri tanácsos és Mailáth János gróf is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szlovák és az északkelet-magyarországi ruszin területeket el kell szakítani Magyarországtól. Osegovich a jogeljátszás elméletéből kiindulva a szlovák területeket Morvaországhoz, a ruszinokat Galíciához csatolta volna. Mindkét vidékből külön Habsburg-koronatartományt hozott volna létre. Mailáth gróf is külön koronatartományok felállítását javasolta. Véleménye szerint így könnyebben lehetne germanizálni a birodalom ruszin alattvalóit.⁶¹²

1849 tavaszán a közvetlenül Bécsből irányított ruszin/ukrán koronatartomány ügye mellé Adolf Dobránszky a galíciai ukrán vezetők egy részét is megnyerte. Az osztrák kormány nem engedélyezte a ma-

⁶⁰⁸ Vö. Fenics 1997. 80.; Kaska 2008. 133–136.

⁶⁰⁹ Dobránszky Adolf (1817–1901): ausztrorszláv politikus és publicista, a kassai akadémián filozófiát, Egerben jogot tanult. Eleinte támogatta az 1848-as forradalmat, de csakhamar szembe fordult vele. A galíciai és kárpátaljai keleti szláv lakosságot egy tartományban szerette volna egyesíteni, ezért Bécs szolgálatába állt. Kolomic 1962. 428–462.; S. Benedek 2003. 31.; Gönczi 2007. 19.

⁶¹⁰ Alexander Duchnovics (1803–1865): a ruszin nép nemzeti öntudatra ébresztésének legfőbb alakja. Az ungvári gimnázium után a kassai akadémiát, majd az ungvári szemináriumot fejezte be. 1843-tól az eperjesi püspökség kanonoka, ehhez a városhoz kapcsolódik tudományos-felvilágosító tevékenysége. Ő adott ki elsőként ruszin nyelvű tankönyvet (1847). Műveiben, kortársaitól eltérően, kétféle nyelvezetet használt: a nép számára írott könyveiben a népi nyelvezetet, az ún. magas irodalomban az orosz. Kolomic 1962. 462–476.; Gönczi 2007. 19.

⁶¹¹ Vö. Fazekas 2001. 115–139.; Magocsi 1978. 42–47.; Major 2013. 72–83.

⁶¹² Steier 1937. 343., 477.; Andics 1981. 401–404.; Fazekas 2001. 120.

gyarországi ruszinság körében széles társadalmi bázissal egyáltalán nem rendelkező ausztrorszláv Dobránszky-kör autonóm tartományának felállítását. Azonban az udvar szorongatott helyzetéből adódóan igyekezett hajlandóságot mutatni a ruszin igények iránt. Ennek jeleként Dobránszkyt kinevezték polgári biztosnak a magyar szabadságharcot levernő készülő cári csapatok mellé. Gaganecz pedig, amikor Eperjes újra a magyar kormány ellenőrzése alá került, ismét alkalmazkodott a megváltozott viszonyokhoz.⁶¹³

Az eperjesi ruszin főpapság szimpátiáját jól jellemzi Duchnovics kanonok azon visszaemlékezése, melyben így ír az 1849. nyári orosz intervencióról: „Egy dolog okozott igazán örömet életemben és ez 1849-ben volt, amikor először megpillantottam a dicsőséges orosz hadsereget. [...] Leírhatatlan az az öröm, amikor megláttam az első kozákokat Eperjes utcáin. Táncoltam és kiáltottam örömben, [...] ez volt igazán az első, talán az utolsó, öröme életemnek.”⁶¹⁴

A neves szlavista, Hodinka Antal ettől merőben eltérő történetet elevenített fel. Hodinka nagyapját, aki a máramarosi Bisztra községben szolgált görögkatolikus parókusként, mise közben vitték el az oltár mellől a kozákok. A parókust „a nép sorfala között a templom elé hurcolták s kötelet hurkolva nyakára, »na hak«, ágra vele kiáltások között az ott álló fenyőfára akarták felhúzni, s csak csodával határos módon menekült meg az akasztástól.”⁶¹⁵

A görögkatolikus papság e vészterhes napokban is kiállt a magyar szabadságharc mellett. Példa erre a Munkácsi Egyházmegye határszéli esperességi kerületeinek Horváth kultuszministerhez küldött azon nyilatkozata, melyben felajánlották szolgálataikat a közelgő orosz betörés esetén. A miniszter elismerő szavakkal illette a visói, bocskói, alsó- és felsőverchovinai, vereckei, sztavna, és zanasztaszi alespereseket.⁶¹⁶

A cári csapatok fenyegetése azonban a papságra is nyomást helyezett. Június 18-án megérkezett Ungvárra Molnár András gálszécsi alesperes levele, melyben kerülete gyűlésének kéréseit terjesztette fel. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a munkácsi püspökség vezeté-

⁶¹³ Vö. Spira 1980. 88.; Fazekas 2001. 115–139.; Magocsi 1978. 42–47.

⁶¹⁴ Magocsi 1978. 45.; Kaska 2008. 135.

⁶¹⁵ Hodinka 1992. 30.

⁶¹⁶ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 60, l. 1–2.

se minél gyakrabban adjon tájékoztatást a fennálló politikai helyzetről. A püspökség válasza: „Miután innen már az egész megye papsága [...] oda utasítva van, hogy [...] a híveik és haza kormányának engedelmeskedjenek, [...] több és részletesebb utasításra annál kevésbé szükség volt [...]. Ha azonban a Gálszécsi kerület valami tárgyra nézve különös, és részletes utasítást innen kívánand, az neki időről időre azonnal megadatni fog.”⁶¹⁷

Az 1849. júniusi cári betörés következtében Észak-Magyarország megtartása lehetetlen vállalkozásnak tűnt, mivel e régióban az ellenség túlereje kilencszeres volt.⁶¹⁸ Ennek ellenére több kísérlet történt a helyi erők összpontosítására. Görgei Artúr hadügyminiszter június 2-án kiadott parancsában Kazinczy Lajos ezredest (lásd a 9. képet) külön hadosztály szervezésével bízta meg Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros területén. Kazinczy Munkácson hozta létre főhadiszállását. Legfőbb céljai közé tartozott, hogy hadosztálya szervezési munkálatait kellőképpen ellássa, továbbá, hogy őrizze Magyarország északkeleti határait.⁶¹⁹

Az ellenség első alkalommal 1849. június végén közelítette meg a Munkácsi Egyházmegye székhelyét. Amikor számolni lehetett azzal, hogy az oroszok betörnek Ungvárra, a munkácsi püspök távozott a városból. Saját bevallása szerint erre három alkalommal került sor. Először június 29-én Záhonyba menekült. Távozása előtt úgy nyilatkozott, ha „a körülmények úgy hozván magokkal Ungvárról bizonytalan időre rögtön eltávozni kénytelenítettvén annál fogva: Főtisztelendő Csurgovics János Prépost és Kanonokot megbízta, hogy távolléte alatt mint püspöki helyettes az ezelőtt kiadott engedményeket erejénél fogva ezen megyét kormányozza, ha pedig e városból ő is eltávoznék, valamely más itt maradó kanonokot püspöki helyettesi minőséggel ruházza fel”. Másnapra azonban kiderült, hogy nincs valószínűsége egy cári beütésnek, ezért a főpásztor visszatért székhelyére.⁶²⁰

A júniusi orosz betörést követően többen is azt tanácsolták Popovics püspöknek, hogy egy időre hagyja ott ungvári székhelyét, „mert a

⁶¹⁷ KTÁL, F. 151, op 10, od. zb. 3, l. 80.

⁶¹⁸ Hermann R. 1999. 19.

⁶¹⁹ Gyalókay 1941. 246–247.; Hermann R. 1999. 25.; Solymosi 2013. 112–113.

⁶²⁰ EPL, 1330.

muszkák⁶²¹ halálra fogják keresni”.⁶²² Ezt a szóbeszédet igazolta az is, hogy a cári hadsereg által megszállt egyházközségek papjai is bizalmasan jelentették: az oroszok túlságosan is érdeklődnek iránta. „Az orosz püspök rebellis volta leginkább a muszka tisztek dühét provokálta, úgy, hogy mikor Ungvárra az orosz sereg bevonult, első dolga volt az orosz püspököt keresni halálra, ki orosz létére [értsd: ruszin] halált mert prédikálni a muszka seregre”.⁶²³

9. kép. *Kazinczy Lajos (1820–1849) ezredes
(1872-ben készült litográfia)*

*Forrás: Németh Máté: A tizenhét aradi vértanú. Múlt-kor, 2014. október 6.
https://multkor.hu/20141006_a_17_aradi_vertanu?pIdx=3 (letöltés ideje: 2022.11.22.)*

⁶²¹ Az Orosz Birodalom alattvalóira használt szó, amely a cári csapatok magyar szabadságharc leverésében történt részvétele után kapott pejoratív értelmet.

⁶²² Bendász 1997. 66.; Pirigy 1998. 158.

⁶²³ Ország-Világ, 1890. 11. sz. 168–169. Az erre vonatkozó cikkkrészletét idézi: Bendász 1997. 65–66.; Pirigy 1998. 158.

Fontos megjegyeznünk, hogy Popovics ügyében a cári hadsereg nem volt hivatott eljárást indítani, hiszen a püspök az osztrák császár alattvalója volt. Ezért ha valóban az oroszok fogságába is kerül, őt mindenképpen ki kellett volna adni az osztrák hatóságoknak. Az viszont igaz, hogy Popovics tartott a cári seregektől, s emiatt került a velük való találkozást. Félelmét főleg az előőrsi szolgálatot teljesítő cserkeszek kegyetlenkedéseiről szóló értesülései táplálták. Az előzetes híresztelések alapján „rabló, gyűjtogató, és vad népnek” ítélte meg őket.⁶²⁴

Időközben egyre nagyobb nyomás nehezedett a magyar–galíciai határvonal környékén szolgálatot teljesítő parókusokra. Július 13-án Duliskovics János, a vereckei kerület esperese azt jelentette, hogy az orosz sereg közeledésének hírére egyre több pap hagyta el egyházközségét és javadalmát. Az egyházmegyei konzisztórium az alábbi teendőket írta elő Duliskovicsnak: „A vereckei kerület lelkészei valamint eddig is, úgy ezután is a hazához tántoríthatatlanul hívek legyenek, [...] az ellenséggel, annak betörése esetére, semmi szín alatt ne barátkozzanak, hanem a haza szeretetét mindenkor szíveikben hordva, az ellenségnek erőszakolt parancsait csak külsőleg, mennyire tudniillik a nagyobb veszély elkerülése végett kívánni fogja, némileg tellyesítsék; ha pedig az ellenség vagy be nem törve, avagy betörvén, semmi parancsolatokat nem adni ki, akkor azt tegyenek, mit a haza szeretete, és a kormány eránti engedelmség igényelni fognak.”

Eötvös kormánybiztos, amikor tudomást szerzett az Ungvárhoz közeledő cári katonaságról, azt tanácsolta Popovics püspöknek, hogy a biztonságosabb helynek számító Munkácsra tegye át székhelyét.⁶²⁵ Nem tudni, hogy a kormánybiztos tanácsa milyen szerepet játszott abban, hogy augusztus 3-án – tartva egy újabb cári beütéstől – Popovics a munkácsi bazilita kolostorban rejtőzött el. Itt három napig maradt.⁶²⁶

Említésre méltó, hogy 1849. július végén Popovics püspök vendégül látta a Kazinczy-hadosztály tisztikarát. A főpásztor az ungvári vár melletti mezőn – tizenkét másikkal együtt – megszentelte a Várady Gá-

⁶²⁴ EPL, 1330.

⁶²⁵ A kormánybiztos 1849. július 31-én írta Popovicsnak: „E vidék [azaz Ungvár és környéke – *M. F.*] igen gyengén lesz fedezve, s ezen fedezet is Munkács vidékén fog lenni, [...] méltóztassék Munkácsra jönni, hogy az Hazának annyira becses személye ne veszélyeztessék.” KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 124.; Bendász 1997. 66.

⁶²⁶ EPL, 1330.

bor vezette máramarosi toborzású 105. honvédszászlóalj⁶²⁷ lobogóját. A zászlóánya az ungi főispán özvegyen maradt lánya, Bernáth Sára lett, akinek férje, Fáy László honvédfőhadnagy a hazaért adta fiatal életét.⁶²⁸

Eötvös Tamás kormánybiztos július 27-én kelt feljegyzése szerint a Munkácsi Egyházmegye káptalana 1 930 ezüst forintot kölcsönzött a Kazinczy-hadosztály részére.⁶²⁹ A káptalan szeptember 3-án ezen összeg visszaszerzésében kérte a császári-királyi hatóságok segítségét. A kérvényből megtudhatjuk, hogy az összeget a Munkácsi Egyházmegye papi özvegyek és árvák alapítványából vették el. A káptalan arra hivatkozott, hogy kölcsönt a magyar hatóságok nyomására volt kénytelen felajánlani.⁶³⁰

Popovics püspök szinte az utolsó percig a magyar függetlenségi törekvések érdekében tevékenykedett. Augusztus 8-án az ő vezetésével kezdték el a felvételi vizsgáztatást az ungvári papképző szemináriumban. Az eseményt azonban még délelőtt félbeszakította a város felé közeledő orosz ágyúk lövéseinek dőreje. A főpásztor kénytelen volt elhagyni a püspöki székhelyet, viszont mielőtt ezt megtette volna, felelős vezetőként gondoskodott egyházmegyéje irányításáról.⁶³¹

Popovics saját bevallása szerint 1849. szeptember 5-én tért vissza Ungvárra.⁶³² Szeptember 16-án értesült arról, hogy az osztrák hatóságok felfüggesztették püspöki jogkörét, s igazoló eljárást indítanak ellene. A döntést a püspök nem tartotta jogszerűnek, de tudomásul vette. Ezt követően több mint egy évre házi őrizetbe került. Ez idő alatt Csurgovics János vikárius látta el az egyházmegye vezetését.⁶³³

A munkácsi püspökkel 1849. október 4-én ismertették az ellene megfogalmazott vádiratot, amelyre ő két hét múlva írta meg a maga

⁶²⁷ Mazalik szerint a zászlóalj katonái között románok, magyarok, ruszinok és zsidók voltak. Mazalik 1999. 8.

⁶²⁸ Várady 1884.; Várady 1892. 143.; Bendász 1997. 65.; Pirigy 1998. 150–151.

⁶²⁹ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1058, l. 1–2.

⁶³⁰ Uo. l. 3–4.

⁶³¹ A szentszéki jegyzőkönyv ide vonatkozó bejegyzése arról tudósít, hogy az 1849. augusztus 8-i „kispapi csődületet” „azon hírre, hogy a muszka ellenséges csapatok Szobránc vidékén is mutatkoznak a bevétel iránti tanácskozás félbe szakítatott, s miután a Megyei Püspök Úr, Főtiszt. Csurgovich János Prépost és Kanonokot élő szóval püspöki helyetnőknek nevezte s rendelte volna, a Szentszéki ülés szétoszlott és a Megyés Püspök Úr a várost idehagyta”. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 100.

⁶³² EPL, 1330.

⁶³³ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 141–142.; F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 105.

védfeleletét.⁶³⁴ A hatóságok leginkább azt nehezményezték, hogy Popovics püspök együttműködött a forradalmi kormányzattal, részt vett a *Függetlenségi Nyilatkozat* ungvári kihirdetésén, klerikusokat toborzott a honvédségnek, ezen kívül 1849 júliusában vendégül látta a Kazinczy-hadosztály tisztikarát, ahol pohárköszöntött mondott Kossuth egészségére. A pesti cs. kir. hadbíróóság e súlyos vádpontok alapján indított ellene eljárást. Itt kell említenünk, hogy három kanonok – köztük Csurgovics János – is a püspök ellen vallott. Ezzel szemben a helyi zsidó hitközség a püspök ártatlanságáért emelt hangot. A hadbíró azon álláspontra helyezkedett, hogy mivel a kanonokok a püspök ismert ellenfelei voltak, akik magasabb egyházi pozíciókra kívántak emelkedni, ezért tanúvallomásaikat nem lehet figyelembe venni. A hadbíró ezért a felmentés mellett foglalt állást. I. Ferenc József császár 1850. szeptember 7-én rendeletet adott ki a Popovics ellen folytatott eljárás megszüntetéséről és a püspöki székébe való „visszahelyezéséről”.⁶³⁵

A szentszéki jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy az 1850. október 15-i főpapi értekezleten már ismét Popovics püspök elnökölt.⁶³⁶ A püspök felmentésében nyilván politikai szempontok is szerepet játszottak: egyrészt fontos szempont lehetett egyházmegyéje papságának és híveinek megnyugtatása, másrészt az osztrák kormánynak szüksége volt a püspök szövetségére az újjászerveződő püspöki karban. Azt is figyelembe kellett venni, hogy egy ellene indított szigorú eljárásnak elrettentő hatása lehetett volna a ruszin és román nemzetiségű lakosság számára. Bécs célja ugyanis az volt, hogy a magyarok ellenállását teljes mértékben megszüntesse, illetve betagolja őket egy egységes birodalmi szerkezetbe. Ezért számított a nem-magyarok támogatására, jelen esetben azokra a ruszin és román hívekre, akik fölött a munkácsi püspök gyakorolt joghatóságot. Nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy Popovics mellett nemcsak saját papsága sorakozott fel egységesen, hanem rehabilitációja érdekében még a bécsi nuncius is közbenjárt.⁶³⁷

⁶³⁴ EPL, 1330.

⁶³⁵ Zakar 2019. 181.; uő. 2020. 931.

⁶³⁶ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 186, l. 116.

⁶³⁷ Lukács 1981. 379.; Bendász 1997. 72–73.; Fazekas 2001. 137–138.; Sarnyai 2002. 166.

III. 7. Az 1848–49. évi tábori lelkészi szolgálat kérdése

Az alábbiakban a munkácsi püspökség papjainak az 1848–1849-es magyar hadseregben való tábori lelkészi alkalmazásának történetét kívánom ismertetni. A tábori lelkészi szolgálatot elsősorban a katonák lelki gondozása érdekében hozták létre. A cs. kir. hadsereg tábori lelkészei egy külön e célra felállított püspökség (az ún. Apostoli Tábori Helynökség) alá tartoztak. Ennek központja a Habsburg Birodalom fővárosában, Bécsben volt. 1848 nyarán a Batthyány-kormány ugyan kísérletet tett önálló magyar tábori püspökség felállítására, de a terv megvalósítását 1848 szeptemberében anyagi okok, az osztrák–magyar viszonyok kiéleződése, illetve Josip Jellačić horvát bán támadása miatt későbbre kellett halasztani. Így a szabadságharc tábori lelkészségét a szükséges egyházi felhatalmazások híján, csak ideiglenes jelleggel lehetett megszervezni. 1848 decemberétől a magyar hadügyminisztériumon belül felállított tábori lelkészi osztály igyekezett összehangolni a „hadlelkészek” tevékenységét.⁶³⁸

A magyar hadsereg tábori papjainak – a cs. és kir. hadsereghez hasonlóan – nem volt katonai rangjuk, de valamennyi katonának kellő tiszteletet kellett tanúsítani irántuk. 1848-ban csak katolikus lelkészeket alkalmaztak, 1849-ben viszont rövid idő alatt kialakultak az országos felekezeti viszonyoknak megfelelő arányok.⁶³⁹

Az északkelet-magyarországi ruszin és román lakosság körében tartott honvédtoborzás következtében egyre több görögkatolikus harcolt a magyar szabadságharc oldalán. E két nemzetiség magyar hadseregben történő sikeresebb alkalmazásának, valamint a csapatokon belüli harci kedv és az összetartó erő emelésének érdekében mindinkább felvetődött a görögkatolikus tábori lelkészek alkalmazásának lehetősége. Itt kell megjegyeznünk, hogy a munkácsi püspökség még a forradalmi események előtt, 1847-ben kérvényt intézett a Magyar Helytartótanácshoz, hogy engedélyezze görögkatolikus tábori papok alkalmazását a cs. kir. ezredeknél. A püspökség kérelmére a Helytartótanács 1848. január 11-én adott elutasító választ: „A tábori főlelkésztől vett tudósítás folytán, a Magyar Hadi Fő Kormány azt üzenvén, hogy a katonaság jelen elhelyezése mellet[t] sem olly ezred, sem várőrségi osztály egy helyen öszvevonva

⁶³⁸ Hermann R. 2001. 86–87.

⁶³⁹ Zakar 1997. 222.; Hermann R. 2001. 86–87.

nincs, mellynek orosz ajkú, s görög egyesült szertartású egyénei számára nézve a lelki szolgálat saját nyelvököni végzésére külön lelkész alkalmazása szükséges volna.”⁶⁴⁰ A továbbiakban, azaz 1848 folyamán a munkácsi püspökségben nem került sor görögkatolikus táborigazgató kinevezésére.

1849 elején azonban egy Máramaros megyében szerveződő önkéntes zászlóalj kapcsán ismét előtérbe került a görögkatolikus táborigazgatói szolgálat kérdése. A munkácsi püspökség székhelyén (Ungvár) ugyanis 1849. március 2-án vették jegyzőkönyvbe Anderkó Péter máramarosi vikárius azon levelét, amelyben „Mihály Gábor Galícia és Bukovinai határ széli Kormánybiztos Úr felszólítására egy önkéntes zászlóalj részére oly Táborigazgatót kér, ki román, és orosz nyelvet bírja”.⁶⁴¹ A püspökség szentszéke másnapi ülésén azt a határozatot hozta, hogy több személyhez is kérdést intéz: vajon elvállalnák-e a táborigazgatói szolgálatot.⁶⁴² E felszólítás mellett a szentszék Anderkó máramarosi vikárius részére egy olyan utasítás küldését hagyta jóvá, amelyben feladatául tűzték ki, hogy a klérus tagjai közül ő maga is keressen olyanokat, akik egyaránt beszélnek ruszinul és románul.⁶⁴³

Az 1849. március 3-i szentszéki felszólításban megnevezett személyek közül csak Gulovics János szatmári lelkész válaszárol tudunk, amelyben a táborigazgatói elvállalását „bizonyos feltételek alatt” fogadta volna csak el.⁶⁴⁴ Ekkora azonban már a szentszéki jegyzőkönyvben a következő bejegyzést olvashatjuk: „Máramarosi Helyetnök Főtitisz. Anderkó Péter 847:849. szám alatti rendelet folytán jelenti, miként a Máramarosban alakult önkényes nemzetőr zászlóaljhoz táborigazgatói Lelkészek, közös akarattal T. Mihályi Lőrincz választatott el”.⁶⁴⁵ Mihályi Lőrincsel kapcsolatban a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj irányítója, Várady Gábor őrnagy igen kedvezően nyilatkozott egy, a 19. hadosztály 1. dandárjának parancsnokához címzett kérésében (1849. április 7.). Várady e levelében előadta, hogy a nagyrészt görögkatolikus vallású csapatához nélkülözhetetlen kinevezni egy táborigazgatót, mely poszt be-

⁶⁴⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 14.

⁶⁴¹ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 156–157.

⁶⁴² KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 19–20.

⁶⁴³ Uo.

⁶⁴⁴ Ezeket a feltételeket és Gulovics életrajzát ld. Bendász 1997. 96–97. Gulovics kérelmének elutasításáról: KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 46.

⁶⁴⁵ Uo.

töltésére Mihály kormánybiztos „A Dandárparancsnokság jóvá hagyása reményében ideiglenesen is – a mi óhajtásunk következtében Mihály Lőrincz szép műveltségű lelkészt alkalmazta, – méltóztassék neveztetet e Zászlóaly lelkészéül folyó hó [azaz április – *M. F.*] 1ső napjától számítandó illetménnyel – miután már több szolgálatokat tett, – kinevezni.”⁶⁴⁶ A „szép műveltség” a román nemesi családból származó Mihályi Lőrinc szerfalvi pap⁶⁴⁷ esetében azt is jelentette, hogy anyanyelvén kívül, mind a magyar, mind pedig a ruszin nyelvet kitűnően beszélhette. Ezenkívül Mihályi Lőrinc személye mellett szólt családjának a magyar szabadságharchoz való lojalitása, hiszen bátyját, Gábort a magyar vezetés tejhatalmú kormánybiztossá nevezte ki.

A szerfalvi lelkész tehát alkalmasnak látszott a neki szánt feladatra. Ennek ellenére 1849. május 25-én a hadügyminisztérium megtagadta a kinevezést az időközben Máramarosi Önkéntes Zászlóaljából 105. honvédzászlóaljja alakult csapat tábori papjától. Mihályit 1849 nyarán még egyszer felterjesztették a kinevezés végett, de akkor (1849. július 24-én) a hadlelkészeti osztály vezetője, Mednyánszky Cézár elutasította a kérelmet: „Minthogy egyes zászlóaljokhoz tábori lelkészek ki nem neveztetnek, a kérelem mellőztetik”.⁶⁴⁸ Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Mednyánszky továbbra sem Mihályi Lőrinc megbízhatóságát és alkalmasságát vonta kétségbe akkor, amikor visszautasította a szerfalvi görögkatolikus pap tábori lelkészi szolgálatra való felterjesztését. Az ügy háttérében a hadügyminisztérium katonai osztályának azon döntése áll, amely Mihályi Lőrinc kinevezésének megtagadása előtt egy nappal született. Május 24-én ugyanis a fent nevezett osztály arról értesítette az erdélyi főhadparancsnokságot, hogy tábori lelkészeket csak táborokba, hadtestekhez, teljes létszámú ezredekhez, várakhoz, illetve kórházakhoz neveznek ki. Ha minden zászlóaljhoz kineveznének egy tábori lelkészt, az az államot túlságosan megterhelné, ha pedig a zászlóaljakat ezredeké vonnák össze, a tábori lelkészek nagy része feleslegesség válna.⁶⁴⁹

1849 júniusának legsúlyosabb eseménye a cári csapatok Magyarország területére történő betörése volt, amely egyértelműen fordulópontot

⁶⁴⁶ KTÁL, F. 1000, op. 1, od. zb. 4, l. 17.

⁶⁴⁷ Mihályi Lőrinc életről és tevékenységéről ld. Bendász 1997. 116–117.; Zakar 1999. 144–145.; Bagu 2010. 135.

⁶⁴⁸ Idézi: Zakar 1997. 210.; uő. 1999. 52.

⁶⁴⁹ Uo.

jelentett a szabadságharc történetében. Popovics András nagybereznai alesperes a munkácsi püspökségnek június 15-i tett jelentésében a következő okokból vetette fel a görögkatolikus tábori papok alkalmazásának gondolatát: „Orosz ajkú keleti szertartású népünk a katonáskodásnál erkölcsstelenségre, Isten káromlásra tulajdon tisztjeik által oktattatik, hogy ez meggátoltassék, tábori lelkészek rendeltetése kívántatik.”⁶⁵⁰ Popovics felterjesztésével kapcsolatban az 1849. június 20-i szentszéki ülés azt a határozatot hozta, hogy az eddig 25 ezer görögkatolikus honvéd érdekében „a Vallás, és Közoktatási Ministerium megkéretni rendeltetik: hogy a görögkatholikus katonák részére hat tábori lelkészi állomást, hármat t. i. orosz és hármat tiszta román ajkút megállapítani, a kápolnának felszerelését álladalmi költségen elrendelni, és erről a Megyei Kormányt a véget értesíteni méltóztassék, hogy azon állomásokra alkalmas egyéneket kijelölni, és kinevezés véget innen a Ministeriumnak ajánlani lehessen”.⁶⁵¹

A hadügyminisztérium Ungvárra érkezett válaszából – mely Mednyánszky előterjesztésén alapult – pontos képet alkothatunk a hadlelkészi osztály ezirányú elképzeléseiről: „Minél inkább szívén fekszik a hadügyminisztériumnak, hogy szabadságharcunkban résztvevő minden vallásfelekezetű honfiak lelki vigasztalásáról kitellhetőleg gondoskodva legyen, annál sürgősb teendői közé sorolta a hadtestek parancsnokait felhívni, miszerint a hadtestekben alkalmazott, – s figyelve a vallásfelekezetekre – még ezentúl kinevezendő tábori lelkészek számát haladék nélkül jelentsék fel. E jelentések maiglan teljes számmal bé nem folyván, most még nem lehet meghatározni: hány görögkatolikus tábori lelkészi állomás rendszeresítendő, és mivel nem tudatott, melyik zászlóaljknál vannak számos görögkatolikus vallású honvédek, eddiglen egy ily vallású tábori lelkész sincs megállapítva; – amint azonban az érintett parancsnokok tudósításaikat beküldendik, a görögkatolikus tábori lelkészek kineveztetése, s illetőleg a lelkészi állomások megállapítása azonnal fog következni, valamint arról is intézkedés történni, hogy az illető görögkatolikus hadlelkészek állodalmi költségén beszerzendő kápolnai szerekkel elláttassanak. Hogy pedig a többször említett tudósítások megérkeztevel a kinevezéseket haladék nélkül lehessen megtenni; munkácsi görögkatolikus püspök a tábori főlelkész által mai napon meg-

⁶⁵⁰ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 75.

⁶⁵¹ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 83.

kerestetett, hogy kiket papjai közül a tábori lelkészetre alkalmasaknak ismér, azok névjegyzékét néki hovahamarább küldje meg”.⁶⁵² A főhatóság válasza megkésve érkezett. Popovics Bazil munkácsi püspök szeptember 7-én indorzálta a fent nevezett ügyet taglaló aktát, és ebből is kitűnik, hogy még akkor is hitte, nem veszett el minden.⁶⁵³

Meg kell említenünk, hogy a katonák lelki gondozásába a kíségető lelkipásztorok is bekapcsolódtak. Az így leginkább megterhelt lelkészeket 1849-ben a minisztérium is támogatta. Így jutott kiegészítő jövedelemhez – többek között – Gojdics János és Sorbán Mihály váradoszi, Sorbán Tamás nagykárolyi és Hajdú Jeromos munkácsi görögkatolikus lelkész.⁶⁵⁴

1849 nyarán a Kazinczy-hadosztály kötelékében is szolgált egy görögkatolikus tábori pap. Kazinczy Lajos ezredes valószínűleg a csapataiban szolgálatot teljesítő, frissen toborzott ruszin katonaság harci morálját akarta emelni, amikor a munkácsi püspökségtől „egy orosz ajkú tábori lelkész” kinevezését kérte. A hadosztályparancsnok ezen ötletét a püspökség teljes mértékben felkarolta. Ennek következtében a szentszék 1849. július 27-én a sógoránál Galambos községben (Bereg vármegye) tartózkodó, a szolgálati helyét a tavaszi verhovinai zendülés miatt elhagyni kényszerült volt hidegpataki lelkészt, Jaromisz Bazilt⁶⁵⁵ szólította fel, „hogy, ha a tábori lelkészetre kedve volna, összeszedvén holmiját azonnal ide Ungvárra jöjjön, jövendő alkalmazása eránt itten bővebb tudomást, és utasítást nyerendő”.⁶⁵⁶ Augusztus 2-án Jaromisz Bazil a szentszék felszólítására „jelenti, hogy Kazinczy Lajos Ezredes Úr által Tábori Lelkésznek kineveztetett, egyszersmind magának erre kellő felhatalmazást, valamint Templomi ruhákat, és szükséges szereket adadni esedezik”.⁶⁵⁷ A főpapi testület a Jaromisznak adott válaszában támogatta a hányatatott sorsú volt hidegpataki görögkatolikus pap tábori lelkészé

⁶⁵² Zakar 1997. 219.

⁶⁵³ A fent nevezett püspöki hátlapirat a következő volt: „Magyarország szabadságharcának körülményei az Ország vesztésével folyó évi Augusztus 13-ik napjától óta lényegesen megváltoztván, és a Haza szabadsága és függetlensége mellett harczolt katonaság a táborból haza bocsátva lévén; ezen Rendelet következtében már most semmi lépések nem tétethetnek, hanem a körülmények további kifejlődésének elvárása mellett, ezen Rendelet a Levéltárba betétetni határozatlik.” KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 83.; Bendász 1997. 41.

⁶⁵⁴ Zakar 1997. 220.

⁶⁵⁵ Jaromisz Bazil életéről és tevékenységéről ld. Bendász 1997. 102–103.

⁶⁵⁶ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 119.

⁶⁵⁷ Uo. l. 124.

történő kinevezését, illetve biztosította számára a szolgálatához szükséges felszereléseket. Jaromisz Bazil a szabadságharc leverése után – a körülményekre való tekintettel – nagyon óvatosan írt a püspökségnek átélt szenvedéseiről. Ezen jelentésében azt is megemlíti, hogy a Kazinczy-hadosztályban 14 napig, egészen a fegyverletételig végezte el tábori lelkészi teendőit.⁶⁵⁸ Figyelembe véve, hogy Kazinczy serege augusztus 25-én tette le a fegyvert Zsibón⁶⁵⁹, akkor ezek alapján Jaromisz tábori lelkészként csak 11-től kezdhetett el működni.

Az abszolutizmus idején – bármilyen ügyesen takargatta is múltját – Jaromisz is elérte az osztrák hatóságok megtorlása. Habsburg Albrecht főherceg 1854. február 19-én a „forradalom alatt viselt dolgaiért” elítélte. Büntetésének mértékéről – dokumentum hiányában – semmit sem tudunk. Annak letöltését – súlyos betegségre való tekintettel – elhalasztották felgyógyulásáig, de azt az időközben bekövetkezett halála miatt meg sem kezdte.⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ Bendász 1997. 102–103.

⁶⁵⁹ Korányi 1861. 165–184.; Gyalóky 1941. 258–261.; Pásztor 1979. 83–85.; Hermann R. 1998. 49.; Fakász M.–Fakász J. 2002. 71–75.

⁶⁶⁰ Bendász 1997. 103.

IV. FEJEZET

A MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI KÍSÉRLETEI 1848–1849-BEN

IV. 1. Ungvár és a magyarországi katolikus egyház autonómiamozgalma

A finciális szempontból igencsak hátrányos helyzetű munkácsi püspökséget 1848 tavaszán az állam és egyház viszonyában kialakult helyzet válaszút elé állította. Az egyházmegye gazdasági felemelkedése szemszögéből a kérdést úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a püspökség támogassa-e a szekularizáció irányába már jelentős lépéseket tett államot, vagy inkább az egyházi vagyton kézben tartására törekedő magyarországi katolikus papság felé közeledjen.

1848. április 6-án a Pozsonyban összeült püspöki tanácskozás elfogadta azt a petíciót, amely magába foglalta a katolikus egyház autonómia igényét. „E kérelem lényege, hogy a katolikus egyház szabadon, azaz állami beleszólás nélkül, intézhessen belső és külső ügyeit. Az utóbbiak közé tartozik a zsinatok szabad megtartása éppúgy, mint az iskolák alapításának szabadsága.” Másnap a petíciót törvénytervezetben kísérelték meg érvényesíteni, de annak megvitatását az alsótábla – idő hiányában – a következő országgyűlés hatáskörébe utalta.⁶⁶¹

Ez a kudarc a hívek irányába fordította a felsőklérus figyelmét. Az egyház vezetése úgy vélte, hogy a hívek támogatásával sikeresen érvényesítheti akaratát a világi hatalommal szemben.

A katolikus autonómiához kapcsolt ún. peticionális mozgalom szempontjából fontos mérőföldkövének számított az a konferencia, melyre április 8-án került sor Scitovszky János pécsi püspök⁶⁶² pozsonyi

⁶⁶¹ Sarnyai 2002. 49–52.

⁶⁶² Scitovszky János (1785–1866): korszakunkban pécsi püspök, hercegprímás-érsek, később bíboros. 1824-től rozsnói kanonok, a helyi szeminárium rektora. 1828-ban rozsnói megyéspüspökké szentelték. 1838-tól a pécsi egyházmegye püspöke. MKL XI. 976–977.

Scitovszky 1848–49-es szerepét Sarnyai Csaba Máté így jellemzi: „A szabadságharc kitörése után a konzervatív püspök a dinasztia híve maradt, ezért Kossuth javaslatára 1849 májusában hazaárulóvá nyilvánították. 1849. július 21-én, a letett Hám János helyett, hercegprímássá és esztergomi érsekké nevezték ki. Ebben a tisztében egyensúlyozni próbált a lojalitás és az emberség között. A kompromittált egyházi személyek ügyében egyfelől udvarhű konzervativizmus, másfelől a megértő humanitás jellemezte.” Sarnyai 1999. 117.

szállásán. Az itt elfogadott határozatok lényege, hogy egy újabb – a katolikus hívek jelentős hányada által támogatott – petíciót kívántak a következő országgyűlés elé terjeszteni. Fő követelésük: „hogy az egyházi és iskolai alapítványokat a katolikusok maguk kezelhessék, »minden hatóság befolyásának kirekesztésével«. Méghozzá olyan közös bizottságok irányítása mellett, ahol az egyháziak és a világiak részvételi aránya 1/3-2/3”.⁶⁶³

A tanácskozást követően több olyan püspöki körlevél született, amelyek az aláírási mozgalom követésére szólították fel a híveket. E dokumentumok közös pontja a katolikusok azon igénye volt, hogy biztosítsák számukra alapítványaik szabad kezelésének jogát.⁶⁶⁴

Időközben az ungvári káptalan is saját érdekei képviselőjére törekedett. 1848. május 9-én a Munkácsi Egyházmegye szentszéke azzal a kéréssel fordult Eötvös vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy duplázza meg a káptalan tagjainak fizetését.⁶⁶⁵ A főpapi testület öt pontban foglalta össze kérelme indokait.

1. A hétfős káptalan tagjai járandóságukat a Vallásalaptól kapják. A prépost 1 000 forintot, a hetedik kanonok 600 forintot kap évenként. Ezt az összeget csak hat éve folyósítják pengőforintban, azelőtt váltópénzben fizették ki. Az indítvány amellezt érvel, hogy a káptalan járandósága – a többi egyházmegyéhez képest – aránytalanul alacsony. Ennek tudható be, hogy nem tolonganak elfoglalni a kanonoki állásokat.

2. Mivel a káptalan tagjai semmilyen alapítvánnyal nem rendelkeznek és lakhatásuk sincs megoldva, ezért a főpapi testület nem tudja a legoptimálisabb módon ellátni kötelességeit, például a király és a haza szolgálatát.

3. Elismeri, hogy a kanonokokat a Vallásalap fejenként 80 forint lakhatási támogatásban részesíti, viszont ez a folyamatosan emelkedő lakbérek miatt a lakhatási költség felét sem teszi ki.

4. Indítványozza, hogy a magyar kormány emelje az ungvári káptalan fizetését az ország más egyházmegyéi főpapi testületeinek szintjére. E kérést a következőkkel indokolja: „Mivel Magyarországon minden káptalan bőségesen ellátva van, s vagy alapítványokat, vagy ingatlan vagyont, s bőven jövedelmező jószágokat bír, tudunkkal egyedül a Mun-

⁶⁶³ Sarnyai 2002. 54–55. Vö. Csorba 1999. 54–57.

⁶⁶⁴ Sarnyai 2002. 58–59.

⁶⁶⁵ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1031, l. 3.; MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 739. mikrofilm. A munkácsi püspökség szentszékeének indítványa Eötvös kultuszminiszterhez. Ungvár, 1848. május 9.

kácsi Káptalannak jutott azon keserű sors, és állapot, hogy a Megyének nagyságához képest, mely 7 megyére terjed, 500 papot, és fél millió lelket számlál, mint munkája, mint pedig papokkali gyakoribb érintkezése miatt, költsége is nagyobb, mind emellett a legszegényebbül ellátatott.”

5. Az élelmiszer- és a ruházati cikkek drágulása, valamint az infláció miatt a káptalan „céljainak és rendeltetésének meg nem felelhet akkor, ha külső tehetségei által állásánál lejjebb elnyomva maradni képtelen”.

Az Eötvöshöz küldött indítvány előzménye, hogy az ungvári káptalan már 1847 őszén kérvényezte javadalmazásának emelését. Erről szolgáltató több ismertetést a Helytartótanács Számvevő Hivatalának az Eötvös vezette kultuszminisztériumhoz küldött levele. A Számvevő Hivatal nem támogatta a folyamodó főpapi testület illetménynövelését. Állásfoglalása szerint az ungvári káptalan fizetése közel egy szinten van az Eperjesi és a Nagyváradai Görögkatolikus Püspökséggel, amelyhez kiegészítésképpen még lakbértámogatást is juttatnak. A főhatóság előadja, hogy az 1780. június 2-i és az 1781. február 16-i udvari rendeleteknek megfelelően Munkácsi Egyházmegye nagyprépostja 1 000, az olvasó kanonoka 900, az éneklő és örkanonoka 800–800, az iskolás kanonoka és kancellárja 700-700, míg a hetedik kanonoka 600 forint fizetésben részesül. Ezt egészítette ki az az 1809. február 10-én kelt határozat, amely 200 váltóforintot különített el a főpapi testület tagjainak lakhatására.⁶⁶⁶

A Számvevő Hivatal azt javasolta a kultuszminisztériumnak, hogy nagyobb szükség van a görögkatolikus parókusok fizetés kiegészítésére (kongrua), mint a káptalan jövedelmének megemelésére. Úgy vélte, hogy a káptalan helyzete viszonylag rendezett, ezzel szemben a falvakban és városokban szolgáló papság már régóta várja sorsának jobbra fordulását. Utóbbihoz jó alapot nyújtana a Számvevői Hivatal 1847. évi kimutatása, mely 50 749 váltóforint 2 krajcárban állapította meg a munkácsi püspökség klérusának kongruáját.⁶⁶⁷

Ezt követően a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus Egyházi Osztálya június 2-án bizonytalan időre elhalasztotta az ungvári káptalan május 9-i kérvényének tárgyalását.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 739. mikrofilm, 1848: 1141. A Helytartótanács Számvevő Hivatalának levele Eötvös kultuszminiszterhez. Buda, 1848. május 20.

⁶⁶⁷ Uo.

⁶⁶⁸ MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 739. mikrofilm, folio 87. 1848: 1377.

A káptalan szerény anyagi körülményeire utal az a tény, hogy nem tudott követet küldeni az 1847–48-as országgyűlésre. A testület István nádorhoz küldött leveléből (1847. október 23.) kiderül: a pozsonyi tartózkodással járó költségekre a káptalannak – források hiányában – nem volt fedezete.⁶⁶⁹

A munkácsi püspökség magyarországi katolikus mozgalomhoz való viszonyát leginkább az esztergomi főkáptalani indítvány kapcsán ismerhetjük meg, amelyet 1848. május 15-én vettek nyilvántartásba Ungváron. Ebből kiderül, hogy az esztergomi főkáptalan a katolikus egyház autonómiájáért szállt síkra, s e törekvésének támogatására a Munkácsi Egyházmegye papságát is felszólította. Az indítvány a püspökség vezetősége felé az alábbi kérésekkel fordult:

– a Munkácsi Egyházmegye segítse elő, hogy a katolikus egyház rendelkezzen az egyházi javakkal és alapítványokkal;

– e cél érdekében indítványozza „Megyei és Nemzeti Zsinat tartását, oly módon, hogy azokkal a megüresedett Prímási, Érseki, és más Püspöki székek betöltendése sürgettesék”;

– eszközölje ki „az alsóbb rendű papságnak a kor szükségéhez alkalmazott jobb ellátását, [...] az egyházi javak e célra s kellő arányban fordítását”;

– a püspökség „a katolikus iskolák s nevelő intézeteknek biztosítására minden törvényes, és hatalmában álló eszközöket használjon”;

– támogassa azon törekvést, hogy az eddig a Helytartótanács által kezelt katolikus alapítványokat „egy csupán egyházi, és világi katolikusokból álló bizotmány kezelje”;

– végül: „az elv mellett küzdjön: miszerint gondoskodjék minden vallásfelekezeten a maga hitoktatói, nevelő és tanítói intézeteinek főtartásáról”.⁶⁷⁰

A felhívást május 16-án tűzte napirendre az ungvári szentszék. A testület nem hagyta jóvá az indítványt. Elutasító álláspontját a következőkkel indokolta: egyrészt hangsúlyozta, hogy a latin szertartású egyház az ungvári unió (1646) óta nem segítette megfelelő mértékben az egyházmegye érdekérvényesítését; másrészt kijelentette, hogy „nem csuda tehát ha ezen szentszék a múlt keserű tapasztalásain okulva bizodalmatlanság-

⁶⁶⁹ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1014, l. 1.

⁶⁷⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 139.; F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 61–63.

gal viseltetik oly testület eránt, mely a kedvezmények osztogatásában részrehajlatlanságot nem tanúsított, s inkább bízunk az álladalom hazafiúi érzeteibe, s a törvényt alkotó testületnek páratlan igazságszeretében, mely a jogokat, s kedvezményeket a polgárok között minden tekintetek nélkül, igazságosabban osztogatja [kiemelés tőlem – M. F.]”.⁶⁷¹

A Munkácsi Egyházmegye számára a főkáptalani indítvány legelfogadhatatlanabb pontja az a kérés volt, melynek értelmében a püspökségnek önerőből kellett volna gondoskodnia a maga hitoktatói, nevelő és tanítói intézeteinek fönntartásáról. Ungváron úgy gondolták, hogy a javaslat életbe léptetése esetén, „ezen megyének, úgy mind mely semmivel sem bír, szebb s boldogabb jövője aláásatnék”.⁶⁷² Továbbá a „törvénnyel egészen ellenkezőnek” ítélték az indítvány összes – különösen pedig az egyházi oktatási intézmények finanszírozásával kapcsolatban megfogalmazott – elveit. Határozat született arról is, hogy a Munkácsi Egyházmegyében zsinatot sem fognak tartani, s nem kéri meg a királyt a „megárvult érseki s püspöki székek betöltése eránt”, mivel ez utóbbi ügy csupán az illetékes egyházmegyék hatáskörébe tartozik. Végül a szentszék úgy döntött, hogy véleményét egyelőre csak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak küldi el. Az esztergomi főkáptalant csak abban az esetben fogja tájékoztatni e döntéséről, ha az érdeklődését fejezi ki az ügy iránt.⁶⁷³

Popovics püspök 1848. május 24-én nyilatkozatot küldött Eötvös miniszterhez, melyben részletesen kifejtette papsága főkáptalani indítvánnyal kapcsolatban kialakított nézetét. A munkácsi főpásztor előadta, hogy nem támogatja a magyar katolikus egyház autonómiameozgalmát. Újból megismétli a szentszéki határozatot: a görögkatolikus klérus számára elfogadhatatlan, hogy minden hitfelekezet saját erőforrásból lássa el papsága, egyházközségei, elemi iskolái és egyéb szükségleteit.⁶⁷⁴

Popovics püspök nyilatkozatában egyértelműen az államtól várta el, hogy biztosítsa az egyházmegyei klérus és oktatási intézmények anyagi szükségleteit. A dokumentum ezen a helyen az 1848. évi áprilisi törvények két paragrafusára hivatkozott. Az elsőként megemlített –

⁶⁷¹ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 61–63.

⁶⁷² Uo.

⁶⁷³ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 61–63.

⁶⁷⁴ MNL OL, X 9 111. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok (H 54). 51 735. mikrofilm, folio 486–497. Popovics püspök Eötvös kultuszminiszternek küldött nyilatkozata a főkáptalani indítvánnyról. Ungvár, 1848. május 24.

egyébként a dézsma eltörléséről szóló – XIII. tc. 2. § kimondta az állam kötelezettség vállalását az alsópapság ellátására. A XX. tc. 3. §-a pedig az egyházi és az iskolai költségek állami elvállalását írta elő.⁶⁷⁵

Popovics állásfoglalása szerint az egyház állami támogatása nem jelent automatikusan alárendeltséget: „Az egyház függetlensége nem abban áll, hogy az állodalom az egyházat ne fizesse, hanem abban, hogy az állodalom az egyház hitágazataiba, szertartásaiba, fegyelmébe, és belkormányzatába ne avatkozzék.” Ezt követően a dokumentum közli, hogy a 465 parókiát és mintegy félmillió hívet számláló Munkácsi Egyházmegye bízik a Batthyány-kormány emberségében és igazságszeretetében, ezért számos előterjesztéssel kíván élni az új felelős minisztérium irányában:

– rendszeres juttatást kér a mindenkori munkácsi főpásztor számára, mivel a Mária Terézia királynőtől e célra kirendelt miskolctapolcai apátság „inkább adósságot, mint hasznot termel”;

– az egyházmegye kanonokainak fizetését emeljék az ország más egyházmegyében szolgálatot teljesítő káptalani tagok szintjére. Ungváron építsenek kanonoki lakóházakat;

– emeljék meg az éneklészek (kántortanítók) és az elemi iskolai tanítók juttatásait. Amíg ezt nem valósítják meg, „addig az elemi tanodák kívánt felvirágzását nálunk még csak képzelni sem kell”;

– a Tanulmányi Alapból fenntartott ungvári tanítóképző igazgatójának és tanárainak fizetését emeljék a hasonló intézetekben oktatók szintjére;

– biztosítsanak megfelelő anyagi háttérrel a Mária Terézia óta közalapítványokból fenntartott egyházmegyei papnövelde és hittanoda (Lyceum Theologicum) számára. Ezt indokolja, hogy egy papnövendek ellátására legfeljebb 60–80 pengőforint jut. A tanárok fizetése igen alacsony, nem tudnak megfelelő könyveket és eszközöket vásárolni. Az oktatás helyszínül szolgáló épület tatarozása is sok pénzbe kerül. A kielégítő anyagi feltételek hiánya és az évek során megnőtt költségek következtében a papnövelde tetemes adósságot halmozott fel.

– biztosítsanak 400 pengőforintot a Máramarosi Vikariátus, vagy a Szatmári Főesperesség dotációjára. Ennek előzményeként a levél felhossa, hogy a Máramarosi Külhelynökség egykor 800 forintos jövede-

⁶⁷⁵ Uo.

lemmel rendelkezett, melynek felét később a Szatmári Vikariátus kapta meg. A Szatmári Külhelynökség megszüntetésével viszont e 400 forint folyósítása elveszett.

– állami költségen fedezzék a püspöki iroda igazgatója, az egyházmegyei titoknok, szentszéki jegyző, iktató, levél- és könyvtáros és az írrok fizetését;

– legalább egy közepszerű kongrua (400 pengőforint) szintjére emeljék az egyházmegye nyugdíjas papjainak 120 pengőforintos juttatásait;

– az állam járuljon hozzá az ún. Papfenyítő Intézet költségeihez;

– emeljék a segédlelkészek számát. Jelenleg a püspökség három káplánt foglalkoztat. Az indítvány szerint alesperesi kerületenként legalább egy segédlelkészt kellene foglalkoztatni közalapítványi költségen. Így minimum 46 káplánra lenne szükség.

– nevezzenek ki tábori papokat a görögkatolikus honvédeket sorában tudó harci alakulatokhoz. E kérelmüket az 1848. évi XX. tc. 5. paragrafusára alapozzák;

– a Munkácsi Egyházmegyét – más püspökségekhez képest – részrehajlás nélkül és egyenlő módon részesítsék a Vallásalapból;

– a bazilita szerzetesek is kapjanak fizetést misézésért. Itt a görögkatolikusok azt sérelmezik, hogy míg a ferencesek 60 000 forintot kapnak ilyen célra, addig a Bazil-rendűeknek egy fillér sem jár;

– az indítvány utolsó kérése, hogy az állam rendezze a papság fizetésekiegészítését, az ún. kongruát, mivel a parochusok „a kétségbeesés örvényének partján állanak”. A Munkácsi Egyházmegye abban az esetben, ha a Vallásalap nem tudná biztosítani az illetménykiegészítést, azt javasolja, hogy összesítsék a magyarországi egyházmegyék vagyonát, s abból egyenlő mértékben részesítsenek minden püspökséget. Azzal érveltek, hogy „az összesítendő egyházi javak jövedelmeinek öszvege a papság szükségei fedezésére elegendő kútforrást nyithatna; mert így egy részről azon közös egyházi pénztár, melyből minden egyházi egyén fizettetne, tetemesen növekedne, másrészről pedig az egyház javaitoli megfosztás eránt alaposan nem panaszkodhatna, miután azon öszvesített javak, melyek eddig egyesek kezében voltak, ezután az egész egyház közös sajátjává válnának, az ő jövedelmei pedig nem máshová, hanem egyedül, és csupán az egyház szükségeire fordíthatnának; és végtére, ha az álladalom a koronai, és kamarai javak jövedelmeit a Király és a Haza közt eloszthatta, bizonyosan az Egyház javait is oly célból, hogy azoknak

jövedelméből az öszves papság illendően ellátassék, öszvesítheti, mert azok így az egyháztól el nem vétetnek, hanem csak jövedelmeik az illető egyének közt *aránylagosan* [kiemelés tőlem – *M. F.*] elosztatnak.”

A Munkácsi Egyházmegye e levele is jelezte, hogy elképzelései nem egyeznek a katolikus autonómiamozgalomban meghirdetett pontokkal. Ennek tudatában nem meglepő, hogy a főkáptalani indítvány sorsára jutott Ungváron Scitovszky pécsi püspök levele is. A május 31-i szentszéki ülés jegyzőkönyve szerint a pécsi főpásztor aziránt fejezte ki szándékát, hogy „a katolikusok is magánosan egy egyházi, s világi egyénekből álló bizottmány által kezelhessék. Melly tervnek kivitele tekintetéből, egy 7–8 millionyi katolikusok aláírásával ellátott petitio fog a legközelebb tartandó országgyűlésnek benyújtatni, s azért ezen püspöki megyét is hason tételre s az aláírási ívek megnyitására felszollítja”.⁶⁷⁶ A Munkácsi Egyházmegye vezetése nem kívánt aláírási mozgalmat indítani. Így a főpapi testület az esztergomi körlevélre adott válaszhoz hasonló véleményét fogalmazott meg.⁶⁷⁷

A görögkatolikus klérus ugyanezt az álláspontot képviselte június 3-án is, amikor a váci szentszék levele arra szólította fel, hogy „az esztergomi Főszentség által kibocsátott körlevélben foglalt elveket, fogadja el”.⁶⁷⁸ Augusztus 23-án pedig – hűen korábban kialakított álláspontjához – a Munkácsi Egyházmegye értesítette Scitovszkyt, hogy nem kíván részt venni a szeptemberre tervezett esztergomi nemzeti zsinat munkájában: „ezen Püspöki Megyében [ti. a munkácsi görögkatolikus püspökségben – *M. F.*] zsinat nem tartatott, s tartatni sem fog”.⁶⁷⁹

A Munkácsi Egyházmegye és a magyarországi püspöki kar közötti viszonyt tovább éllezte Scitovszky szeptember 1-jén Ungvárra érkező levele, melynek pontos szövegét sajnos nem ismerjük. Az egyházmegye jegyzőkönyve annyit azonban elárul, hogy a pécsi püspök „mint a Püspöki Kar által kiküldött választmányi Elnök, ezen Megyei Kormányt

⁶⁷⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 72–73.

⁶⁷⁷ A szentszék válasza a következő volt: az egyházmegye „semmi petíciót az országgyűlésre bemutatni nem fog; hanem szorosán a törvényhez ragaszkodik, mely a Lelkészeket minden tekintet nélkül illő ellátásukról biztosítja”. Uo., l. 72–73.

⁶⁷⁸ Uo., l. 75.

⁶⁷⁹ A Munkácsi Egyházmegye nemzeti zsinaton való részvételét – az előírtaknak megfelelően – meg kellett előznie egy, a püspökség által rendezett zsinatnak. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 123.; F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 197.

azeránti nyilatkozatra szólítja fel: hogy miután alapérték fogyása miatt a Papnöveldek száma meg kevesebbíttetni céloztatnak, ha az Ungvári papnövelde megszüntettnék, a növendékek neveltetéséről miként gondoskodhatnak”.⁶⁸⁰ A szentszéki jegyzőkönyv megemlíti továbbá, hogy a másnap – szeptember 2-án – összeülő püspöki tanácskozás Scitovszky levelének az akkor Pesten tartózkodó Popovics Bazilhoz való továbbítása mellett döntött. Ugyanakkor Scitovszky levelére hivatkozva az ungvári szentszék komoly aggodalmát fejezte ki főpásztorának az ungvári görögkatolikus szeminárium esetleges bezárása miatt.⁶⁸¹ Popovics szeptember 9-i, Pestről címzett válaszát az Ungváron üléselő egyházmegyei klérus folyó hó 23-án ismerte meg. A püspök e levelében arról értesítette a szentszéket, hogy a katolikus püspöki kar csak azt kívánta megtudni, hogy az ungvári papnevelő intézet önerejéből hány seminarista tanítatásáról képes gondoskodni.⁶⁸²

Mindent egybevetve kijelenthetjük, hogy a munkácsi püspökség finansziális érdekeinek sikeres képviselését nem a magyarországi katolikus püspöki kar egyházi vagyon kézbentartásáért indított mozgalmától várta, hanem ezt sokkal inkább az állam segítőkészségében remélte felfedezni. A peticionális akció nem haladt a meghirdetők által elvárt ütemben. Az őszi háborús események pedig lehetetlenné tették a szeptember 24-re tervezett nemzeti zsinat megtartását.

IV. 2. Reformhangok az Ungi Főesperességből

Annak ellenére, hogy Popovics püspök és köre nem értett egyet az autonómiaeszmé népszerűsítését és a zsinattartást sürgető felhívásokkal, a munkácsi püspökség központi részének számító Nagybereznai és a Turjai Esperesi Kerületek (Ungi Főesperesség) papsága viszonylag korán szorgalmazta az egyházmegyei zsinat összehívását. 1848 tavaszán a két esperesség – a püspökség többi kerületéhez képest szinte egyedülálló módon – reformigényekkel állt elő. Ezeket a kezdeményezéseket egyértelműen a korszak egyházpolitikai tárgyú polgári törekvéseinek sorában lehet értelmezni. A továbbiakban e két kerület kívánatait vesszük górcső alá.

⁶⁸⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 237–238.

⁶⁸¹ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 131–132.

⁶⁸² Uo.; KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 259.

A nagybereznaiak programját 1848. március 17-én fogadták el a kerület tavaszi gyűlésén. A kézzel írt dokumentumot⁶⁸³ „különös felírás” formájában terjesztették Popovics püspök és az egyházmegyei kormányzat elé. A helyi klérus elsőként a többszöri házasság lehetőségének biztosítását követelte az özvegyekre jutott papok számára. (A görögkatolikus papok felszentelésük előtt nősülhettek.) A nagybereznaiak azzal támasztották alá indítványukat, miszerint a Rómával kötött ungvári unió fegyelmi ügyekben meghagyta az unitusok függetlenségét. E vélekedésüket a galíciai egyesült szertartásúak példájával erősítették meg. A Lemberg központú érsekségben az özvegy papok nemcsak hajadonnal, hanem papi özvegyel is házasodhattak.

Nem tudni milyen szerepet játszott a nagybereznaiak kérelme annak a püspöki körlevélnek (1848. április 17.) a megszületésében, amelyben Popovics Bazil két fontos kérdést is intézett az egyházmegye alesperesi kerületeihez: „1-ör Kívánják-é, hogy a még föl nem szentelt kispap akár leányt, akár pedig özvegyet nőül vehessen? 2-or Kívánják-é, hogy a már fölszentelt pap akár legyen az nőtlen, akár pedig özvegy, felszentelés után valami leánnyal, vagy özvegygel, annyiszor amennyiszor házasságra léphessen?”⁶⁸⁴ A téma megvitatása azért is érdekes, mivel a papok házasságkötésének szabályozása pátriárkai hatáskörű kérdés volt, azaz elvileg Popovicsnak erre nem lett volna joga.⁶⁸⁵

A főpásztori felhívással összefüggésben születő állásfoglalások mielőbbi kiderítésére a püspöki körlevél elrendelte továbbá, hogy „minden alesperesi kerület [...] rendkívüli gyűlést azonnal tartván, és ezen tárgyat ottan tanácskozás alá” vegye. A kerületi gyűlések 1848 májusának végéig küldhették el válaszaikat a püspökség részére. Azt az alesperesi kerületet, amely a papi nősülés tárgyában elmulasztotta felküldeni véleményét, úgy tekintették, mint amely beleegyezik a „kérdéses kívánatokba”.⁶⁸⁶ Nincs terünk az e tárgyban az egyházmegye területéről beérkező állásfoglalások részletes ismertetésére, de elmondhatjuk, hogy 39 kerületből érkezett válasz a püspöki felszólításra. A beérkező levelek jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy 26 kerület támogatta a görögkatolikus papok többszöri házasodha-

⁶⁸³ A nagybereznai kerület pontjait ld. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2524, l. 37.

⁶⁸⁴ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 113–114.

⁶⁸⁵ Pirigyi 1998. 63.

⁶⁸⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 113–114.

tását, míg 9 esperesség megosztott maradt e kérdésben. További 4 esperesi kerület véleménye pedig nem deríthető ki az általunk felkutatott forrásokból.⁶⁸⁷ Mindent összevetve, kijelenthetjük azonban, hogy 1848-ban a Munkácsi Egyházmegye papjait komolyan foglalkoztatta a többszöri házasság kérdése és jelentős részük támogatta is ezt az ügyet.

A görögkatolikus papi nősülés témája ezt követően csak 1849 áprilisában került elő. Az április 25-i szentszéki ülés ugyanis elrendelte a felszentelt unitus papok ez ügyben felterjesztett iratainak további olvasatát. E munkát csak a május 12-i szentszéki tanácskozásra dolgozták fel. Az e napon megtartott ülés „a jelen harcziás idők jobbra változásáig” a papi házasság kérdésének megvitatását későbbre halasztotta.⁶⁸⁸ A továbbiakban, 1849 folyamán erre már nem került sor.

Visszatérve az 1848. márciusi nagybereznai határozatokhoz, annak 2. pontjában szerepel, hogy a püspök látogassa meg egyházmegyéje parókiáit (canonica visitatio). Ezt követően kéri, hogy Popovics püspök az „édes szertartásunk megszilárdítása végett” a többi magyarországi görögkatolikus főpásztorral együttműködve eszközölje ki, hogy a pápa legalább évente egyszer személyesen az egyik nevezetes ünnepen görög szertartás szerint „egész díszletű Liturgiát szolgáljon”, illetve a görögkatolikus püspökökből is nevezzen ki bíborosokat (3. pont). A nagybereznai kerületi klérus további kérésekkel fordult főpásztorához: a püspök minden harmadik évben tartson egyházmegyei zsinatot, módosítson a böjti fegyelmen (4. pont); jelöljön ki heti egy napot, amikor személyesen fogadja a hozzá érkező vidéki papokat és laikusokat (5. pont); az apáti (archimandrita) címekre a jelentősebb városok jeles lelkészeit nevezze ki (6. pont); kérje a „honunkban legrégebb” munkácsi püspökség érseki rangra emelését (7. pont); a bizánci rítusú szerkönyvek magyarra fordítását (8. pont) és egy román ajkú püspökség felállítását a máramarosi és a szatmári románok részére (9. pont). A nagybereznaiak utolsó pontja (10.) kiemeli, hogy kérelmüket nemcsak a püspök, hanem az egyházmegyei szentszék elé is kívánják terjeszteni.

1848. május 16-án fogadták el Zaricsón a Turjai Esperesi Kerület papsága tavaszi gyűlésének határozatait.⁶⁸⁹ Külön figyelmet érde-

⁶⁸⁷ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 139., 147., 152., 169–171.

⁶⁸⁸ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 55–60.

⁶⁸⁹ A turjai kerület pontjait ld. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2524, l. 38–40.

mel, hogy az itt elfogadott pontokat az ungvári nyomdában adták ki.⁶⁹⁰ A dokumentum első része egyházmegyei zsinat összehívására szólítja fel a püspököt. A turjaiak szerint a megyei zsinat résztvevői a káptalan tagjain kívül a szentszéki ülnökök, a kerületi alesperesek, továbbá minden alesperesi kerületből egy, a kerületi papság által titkos szavazás útján megválasztott lelkész. A testület számára négy kérdést javasolnak megvitatásra [a)–d) pont]. Elsősorban a munkácsi püspökség klérusa számára nyújtandó illetményrendezés ügyének tisztázását ajánlották. A Turjai Esperesi Kerület papságának elképzelése szerint a jövedelem-megállapítás szempontjából három kategóriára kellene osztani a klérust. Az elsőrendű javadalmak számára 1 200, míg a másod- és harmadrendűek részére 1 000, illetve 800 pengőforintnyi évi jövedelmet kellene biztosítani. Az al- és főesperesek évi jövedelméül évi 300 és 400 pengőforintot szabtak meg, míg a kántorok és tanítók számára 400, vagy legalább 300 pengőforintnyi éves jövedelmet irányoztak elő.

E kérdéseket – az egyházmegyei zsinat általi megvitatást követően – a magyar kormánynak kívánták felterjeszteni. Abban az esetben, ha egyházmegyei vezetés „nem találná szükségesnek” a zsinat megtartását, a turjai kerület külön felirat útján fogja eljuttatni – 27 pontba foglalt – követeléseit Ungvárra. A továbbiakban ezeket a pontokat szeretném ismertetni.

Az indítvány első pontjaként szerepel, hogy háromévente tartsanak egyházmegyei zsinatot, amelyen jogosult részt venni minden alesperes, „és a kerületi lelkészek által titkos szavazás útján megválasztandó, és a választók óhaját nyilvánítandó lelkész”. A kérések következő része a főesperességekre vonatkozik. A turjai kerület papsága kéri, hogy állítsák vissza vármegyénként a főesperességeket, illetve ezeket különítsék el a kanonokságtól (2. pont). A főesperesek kötelességéül szabnák, hogy háromévenként látogassák meg kerületüket; alespereseikkel évente tartsanak gyűlést, melynek határozatait terjesszék fel a konzisztóriumnak (3. pont).

Az üresen álló kanonoki tisztségeket az arra érdemes lelkészkedő papság soraiból javasolták betölteni (4. pont). A főesperesi és a kanonoki tisztségre való jelölésénél beleszólást kívántak adni a vidéki papságnak (5. pont). Az indítvány szerint kanonoknak, fő- és alesperesnek egyformán lehetne házas vagy nőtlen papot kinevezni (6. pont).

⁶⁹⁰ Az ungvári nyomda 19. századi kiadványairól részletesebben: Sztripszky 1942. 267.

A turjaiak azon óhajukat is megfogalmazták, hogy az alesperesek mellé nevezzenek ki segédlelkészeket, évi 300 forintos fizetéssel. Az alesperesek számára előírták volna, hogy évente akár többször is látogassák meg kerületüket, s erről vezessenek jegyzőkönyvet. A főesperesek e jelentésekre adott esetleges megjegyzéseiket az egyházmegyei vezetésnek kellett, hogy továbbítsák (7–8. pont).

Az indítvány azt ajánlotta, hogy alespereseknek olyan egyéneket lenne tanácsos kinevezni, „kik a nép és a papság jó véleményével dicsekesznek”. A megüresedett alesperesi hivatalt fél évnél tovább ne hagyják betöltetlenül (9–10. pont). Ugyancsak sürgeti, hogy a megüresedett javadalmak élére minél előbb nevezzenek ki helybeli lelkészt (11. pont). Egy érdekes felvetés, hogy az egyházmegyei könyvtár díjmentesen biztosítsa a könyv kölcsönzést (12. pont).

A turjai kerületi klérus azt is megfogalmazta, hogy Ungváron évente négy alkalommal tartsanak rendkívüli szentszéki ülést. Az alespereseknek legalább évi két alkalommal lenne kötelező rajtuk megjelenni. E tanácskozásokon csak „a megye felvirágoztatását érdeklő” „nevezetesebb” ügyeket vitatnák meg (13. pont). Úgy tervezték, hogy a szentszéki ülések közül egyet a papi szemináriumi felvételi vizsgák előtt tartsanak meg (14. pont). A szentszéki hatáskörbe tartozó válási és fenyítéki perekben titkos szavazást írtak volna elő (15. pont).

A turjai kerület papsága kifejezte óhaját aziránt is, hogy „a kor igényeihez” képest reformálják meg a görögkatolikusok egyetlen szerzetesrendjét, a Szent Bazil-rendet. E tekintetben egy pápai felszólításra hivatkoztak (16. pont). Figyelemre méltó, hogy a kántorok és a tanítók esetében kívánatosnak tartották volna, hogy ők „a magyar nyelv és írásban tökéletesen jártasak legyenek”; kinevezésüket a kerületi papi gyűlésre bízták volna (17–18. pont).

Az indítvány az egyházmegyei pénztárakat egy olyan ellenőr felügyelete alá rendelné, akit a szentszék titkos szavazással választana ki e feladatra. A revizor minden évben részletes jelentést tenne a pénztárak anyagi helyzetéről az egyházmegye klérusa számára (19. pont). A papi árvák nevelését nemcsak a püspökség feladatkörébe utalnák, hanem ebben az állam segítségére is számítanak (20. pont).

A továbbiakban olyan követelések szerepelnek, amelyek nem kapcsolódnak szorosan egymáshoz, mint például, hogy a papi reverenda viselése csak a misézés közben legyen kötelező (21. pont); a szerkönyve-

ket fordítsák le magyar nyelvre (22. pont); a feloldások (dispensatio) joga a püspököt illesse meg (23. pont); szüntessék meg a lehetséges visszaéléseket a templomszentelési ünnepeken (24. pont); alapítsanak mértékletességi egyleteket (25. pont); illetve állami pénzen fordítsák le ruszinra és nyomtassák ki az áprilisi törvényeket (26. pont). Utolsó pontként egy igencsak fajsúlyos kérés szerepel: „Hogy a munkácsi megye, mint terjedelmére nézve a legnagyobb és korára nézve a legrégebb, érseki megyére emeltessék.”

A főpapság valószínűleg az alsóklérus reformigényeitől és azok következményeitől tartott, amikor elhárította a Nagybereznai és a Turjai Esperesség zsinattartásra vonatkozó határozatait. Mindazonáltal e pontok számos olyan kérdést (például: többszöri papi házasodás, kongruakérdés, önálló görögkatolikus érsekség, stb.) felvetettek, amelyekkel 1848–49 folyamán az ungvári szentszék is foglalkozott.

Az ungi papság a zsinattartásról egy ideig még nem mondott le. Szeptember 14-én a főesperesség gyűlése arról hozott határozatot, hogy egyházmegyei zsinat összehívását fogja kérni az akkor Pesten tartózkodó Popovics püspöktől. A folyamodványra több mint egy hónap elteltével született csak válasz. Eszerint a püspök a zsinat összehívását a „felzavart belbéke” helyreállításának idejére halasztotta.⁶⁹¹

IV. 3. A görögkatolikus papság megélhetési forrásai. A kongruarendezés kérdése

A Munkácsi Egyházmegye papjai csekély helyi javadalom híján, többnyire nyomasztó, mondhatni nyomorúságos körülmények között éltek. Ebből kifolyólag 1848-ban a püspökség legégetőbb anyagi jellegű problémája az ún. kongrua, vagyis a papi fizetésrendszer ügyének rendezetlen helyzete volt. A kérdés felvetését annál is inkább jogosnak érezhetjük, mivel ekkorára már minden egyesült szertartású egyházmegyének, még a legifjabb eperjesi püspökségnek is biztosítva volt az évi illetménykiegészítése.⁶⁹² Másrészt a magyar kormányzat a papi fizetésrendszer megoldásával biztosítani tudta volna a nemzetiségi lakosságra leginkább hatni tudó és képes görögkatolikus papság magyar ügynek való megnyerését.

⁶⁹¹ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 213–214.

⁶⁹² Az eperjesi egyházmegye papjai a Helytartótanács rendelete nyomán már 1845. november 1-jétől élvezték a kongruát. Bendász 1997. 34.

A görögkatolikus parókusok anyagi biztonságának megteremtése régóta foglalkoztatta a munkácsi főpásztorokat. Miután Olsavszky Simon munkácsi püspök klérusa részére támogatást kért a III. Károly király által felállított lelkészpénztárból (*cassa parochorum*), 1737-ben kezdetét vette a Munkácsi Egyházmegye parókiáinak összeírása. Az 1733-ban létrehozott alapítvány azt a célt szolgálta, hogy ott, ahol a parókus jövedelme, „legyen az telki, stolaris vagy annualis, a 100 Ft-ot nem éri el, az ebből hiányzó összeget a tisztességes papi megélhetés érdekében a lelkészpénztárból pótolja ki”. A munkácsi püspökség javadalmainak összeírását a Helytartótanács és az uralkodó által is jóváhagyott minta szerint végezték. A munka eleinte csak a munkácsi és szentmiklósi uradalom (Bereg vármegye) 21 parókiáját érintette. 1747-ben Olsavszky Mánuel püspök egy olyan összeírást készített, amely a Zemplén vármegyei javadalmak kivételével kimutatást adott az egész egyházmegyéről. E munka sokáig parlagon hevert, s mikor bekövetkezett a Munkácsi Egyházmegye kanonizálása (1771), az már elavultnak számított. Az újabb összeírást 1774-ben kezdték meg, 1787-ben folytatták, s csak 1806-ban készült el.⁶⁹³

Az 1806-os összeírást egy királyi leirat kezdeményezte. Ez alapján a munkácsi püspökségben is foganatosították a papi jövedelmek összeírását. A Kutka János kanonok összegzésével készült munka elsődleges céljának az egyházmegye vezetése azt tekintette, hogy felmérje: az egyes parókiákon mekkora összegekkel kell kiegészítenie a lelkészpénztárból a 100 ezüst forintban meghatározott kongruát. A Helytartótanácsához benyújtott felmérés szerint ez olyan hatalmas összeget jelentett, ami jóval meghaladta a lelkészpénztár lehetőségeit, így azt nem is fizették ki.⁶⁹⁴

Eltérően a latin szertartású püspökségektől, a Munkácsi Egyházmegye klérusa nem szedett tizedet híveitől.⁶⁹⁵ Ennek előzménye a már említett Egertől való kiszolgáltatottság évszázadaira vezethető vissza. Az uniót követő időktől a munkácsi püspökség kanonizálásáig a római katolikus plébánosok csak saját helyettesükként tekintettek az egyesült szertartású parókusokra. Ez abban is megnyilvánult, hogy előbbiek a görögkatolikus hívektől is beszédtek az egyházadót, nem törődtek az unitus papok kiváltságait megerősítő uralkodói rendelkezésekkel

⁶⁹³ Udvari 1994a. 76–77.

⁶⁹⁴ Uo. 76.; Botlik 1997. 43.

⁶⁹⁵ Sterr 2015. 135.

(pl. 1692. és 1720. évi kiváltságlevelek). Ilyen előzmények után a 17. század végétől a papi jövedelmek két típusa alakult ki: az ún. annuális (éves) és a stoláris.⁶⁹⁶

Az éves egyházi adók sorában említhetjük az ún. koblinát, amely az űrmértékre utaló német Kübel (vödör) szóból származik. A híveknek koronként és régióként meghatározott mértékű gabonát, szénát vagy fát kellett adniuk parókusuknak.⁶⁹⁷ Szintén e kategóriába tartozott a rokovina, melynek szláv szótöve az év szóból ered. A rokovina azt jelentette, hogy a hívek évente egy napot fogattal, vagy két napot fogat nélkül voltak kötelesek a parókusok részére dolgozni.⁶⁹⁸ Az annuális jellegű kötelezettségeken kívül megkülönböztetünk stoláris díjakat, amelyet a parókus és vagy a kántor a keresztelés, temetés, esketés, szentelés elvégzésért kért.⁶⁹⁹

A kongruába beszámító annuális (évi) és stoláris papi és kántori jövedelmek egységesítését Bacsinszky András püspök szabványosította 1803. március 24-én.⁷⁰⁰

2. sz. táblázat. A Bacsinszky püspök által szabványosított stóladíjak⁷⁰¹

Papi tevékenységek	Parókus		Kántor	
	RFt.	kr.	RFt.	Kr.
1. A szülés és a szülők megáldása	–	6	–	–
2. Keresztelés	–	17	–	3
3. A szülő nő bevezetése (a templomba)	–	3	–	–
4. A házasság háromszori kihirdetése	–	9	–	–
5. A házasság háromszori kihirdetése más parókushoz való elbocsájtó kiadásával, bizonyítvánnyal a háromszori hirdetésről, a keresztény (jegyes) oktatásban való részvételről és az elvégzett gyónásról, áldozásról	–	18	–	–
6. Esketés mindenkinek egységesen	1	8	–	6
7. A mennyasszony avatása (bevezetése a templomba)	–	12	–	–
8. Az utolsó kenet, melyet nem lehet elhagyni	–	–	–	–
9. Nagy temetés	–	51	–	24

⁶⁹⁶ Uo. 137.

⁶⁹⁷ Pekar 1996. 120–121; Magocsi–Pop 2005. 239.; Sterr 2015. 136.

⁶⁹⁸ Pekar 1996. 120.; Magocsi–Pop 2005. 417.

⁶⁹⁹ Magocsi–Pop 2005. 478.; Sterr 2015. 136–137.

⁷⁰⁰ Udvari 1994a. 78–80.; Sterr 2015. 139.

⁷⁰¹ Udvari 1994a. 79.

A 2. sz. táblázat folytatása

Papi tevékenységek	Parókus		Kántor	
	RFt.	kr.	RFt.	Kr.
10. A négy evangélista felolvasása a háznál. (A szegényeknél ingyenesen végzendő)	4	–	–	–
11. Parasztáz	–	17	–	7
12. Zsoltároskönyv olvasása a halottért	–	–	–	30
13. Evangéliumok olvasása a temetőbe menet, ahol a stáció (megállás) szokásban van. (Letételi evangélium)	–	17	–	–
14. Kis temetés	–	24	–	12
15. Temetési beszéd szabad stóla alapján				
16. Énekes mise	–	42	–	6
17. Olvasott mise	–	21	–	3
18. Új ház megáldása misével	2	–	–	–
19. Megszentelés	–	51	–	9
20. A pászakasztelésért semmi nem kérhető, de ahol jóindulatú felajánlás szokásban van, az maradjon tovább				
21. A Vízkereszti gyűjtés összegszerűen nem határozta meg, de a helyi szokás értelmében a korábbi gyakorlat tartassék meg, – a szegényeknél ingyenes legyen a koleda.				
22. A lélektávozás előtti Kánonból	–	36	–	6
23. A lélektávozás utáni Kánonból	–	36	–	6
24. Nagy Vízszentelés	1	–	–	6

Az 1803-as szabályozás szerint a parókust évente 2 véka, a kántort 1 véka gabona illette meg a hívek részéről. Ezenkívül a jobbágy évente 1 nap ígás munkát volt köteles teljesíteni papja részére. A házas zsellérek (inquilinus domiciatus) évi kötelezettségként a papnak egy, míg a kántornak fél véka gabonát szolgáltatottak be, emellett egy nap gyalog- vagy kézi munkát kellett teljesíteniük. A házatlan zsellérek (inquilinus non domiciatus) is évente egy nap gyalogmunkát voltak kötelesek teljesíteni.⁷⁰²

A Bacsinszky által uniformizált stóladíjakat a parókusok nem tartották magukra nézve kötelező érvényűnek. 1820-ban Bereg és Zemplén vármegyék panaszt tettek a Helytartótanácsnál a klérus egyházadóval

⁷⁰² Udvari 1994a. 78.

kapcsolatos visszaélései miatt. A főhatóság ezután 1836-ban egy új díj-szabást állapított meg. Ez hátrányosan érintette a papságot, mivel annak kidolgozása napóleoni háborúk előtti kiadásokon alapult, s nem vette figyelembe az inflációs folyamatokat.⁷⁰³

3. sz. táblázat. *A hatóságok által 1836-ban jóváhagyott stóladíjak*⁷⁰⁴

Papi tevékenységek	Parókus		Kántor	
	RFt.	kr.	RFt.	Kr.
1. Gyermekágyas asszony avatásáért	–	24	–	3
2. Háromszori kihirdetésért	–	9	–	–
3. Hirdetési bizonylat és elbocsátólevél	–	18	–	–
4. Esketésért	1	8	–	6
5. Menyasszony avatásért	–	12	–	–
6. Utolsó kenet ingyen				
7. Egyszerűbb temetésért	–	51	–	24
8. Az előkészületért	–	51	–	18
9. Evangélisták olvasásáért	4	–	–	–
10. Zsoltárok olvasásáért	–	–	–	3
11. A temetésnél evangélium olvasásáért	–	17	–	–
12. Temetési prédikáció és búcsúztatóért szabad-díj, de az 5 forintot meg nem haladhat	–	–	–	–
13. Kis temetésért	–	24	–	12
14. Énekes miséért	–	42	–	6
15. Olvasott miséért	–	21	–	3
16. Templomban szentelés misével	2	–	–	–
17. Ház szentelésért	–	51	–	9

Annak ellenére, hogy 1848 tavaszán sor került a latin plébánosok által szedett tized eltörlésére, a görögkatolikus parókusok nem hagytak fel a feudális eredetű juttatások beszédésével. Az unitus hívek elszegényedésével az egyházadók kifizetése a 19. század végére több konfliktust is szült.⁷⁰⁵ A lesekedő társadalmi ellentétek tompítására már Popovics

⁷⁰³ Sterr 2015. 139.

⁷⁰⁴ Lehoczky 1999. 62.

⁷⁰⁵ Ezek sorában említhető a 20. század elején politikai jelleggel is társuló ún. „skizmamozgalom”, amely orosz támogatással kívánta elérni, hogy az északkelet-magyarországi ruszin hívek mond-

püspök is tett lépéseket. 1842-ben például a parókusok egyéni belátására bízta az elszegényedett néptől való egyházi szolgáltatások mértékének csökkentését.⁷⁰⁶ (A koblina és rokovina eltörlését csak a csehszlovák kormány fogja elrendelni 1920-ban.⁷⁰⁷)

Az egyházmegyei kormány évtizedeken keresztül eredménytelenül sürgette a munkácsi püspökség mostoha körülmények között tengődő papjai fizetésének rendezését.⁷⁰⁸ Popovics püspök 1845. szeptember 4-én újra arra kérte a Helytartótanácsot, hogy a Munkácsi Egyházmegye 1806. évi kongrua-összeírására alapozva egészítse ki papjainak jövedelmét 300 pengőforintig.⁷⁰⁹

Mint említettem, az uralkodó 1846. július 22-én – Sedlniczky jelentéseinek hatására – kezdeményezte az egyházmegyei papság anyagi helyzetének javítását.⁷¹⁰ Ezt erősíti meg a Katolikus Egyházi Osztály egyik feljegyzése, mely szerint a király részletes tudósítást kért a papi illetmény-kiegészítés ügyének állásáról.⁷¹¹ Ennek nyomán a Főszámvevői Hivatal kiszámította a munkácsi püspökség klérusának kongruáját (50 749 váltóforint), s 1847 szeptemberében bemutatta azt a Helytartótanácsnak. Az ügyben azonban nem történt előrelépés.⁷¹²

A pozsonyi országgyűlésről visszatérő Popovics püspök elnöklétével tanácskozó szentszéki ülés 1848. április 8-án olyan határozatot fogadott el, amely kimondta a megyei klérus körlevélben való értesítését: remény mutatkozott a görögkatolikus papság javadalmazásának állami rendezésére.⁷¹³

A Munkácsi Egyházmegye klérusának megnyerése a kormány érdeke is volt. Különösen Északkelet-Magyarországon, ahol számos

ják fel az engedelmességet Rómának, s térjenek át az ortodox hitre. A „skizmatikusokat” a magyar kormány perbe fogta. Ezek közül a leghíresebb az ún. máramarosi skizma-per. A témáról részletesen ír: Gönczi 2007.

⁷⁰⁶ Sterr 2015. 124.

⁷⁰⁷ Pekar 1992. 121.; Fedinec 2002. 60.

⁷⁰⁸ Kozma 1909. 45.; Bendász 1997. 34.; Pirigy 1998. 152–153.

⁷⁰⁹ MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 737/2. mikrofilm, folio 537.

⁷¹⁰ Ld. a II. 3. *A Munkácsi Egyházmegye püspökét és papságát ért pánszláv vádak a reformkor késői szakaszában* c. alfejezetet (81–86. o.).

⁷¹¹ MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 737/2. mikrofilm, folio 537.

⁷¹² MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 737/2. mikrofilm, folio 762.; KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 435.

⁷¹³ Pirigy 1998. 150.

nemzetiség élt egymás mellett. Erre hívta fel a figyelmet Asztalos Pál máramarosi főszolgabíró április 19-i, a pénzügyminisztériumhoz küldött beadványa is. Mivel az ügy nem tartozott a tárcához, ezért Asztalos levélét Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez küldték át. A görögkatolikus papság megnyerésének tárgyában az illetékes pénzügyminiszter, Kossuth Lajos a következő tanácsokkal látta el Eötvöst: „A papságot haladéktalanul le kell kötelezni. A cultus minister akár a püspökség [a munkácsi görögkatolikus püspökség] útján, akár – mi a körülményeknél fogva ajánlatosabb – a marmarosi püspökhelyettesnek [Anderkó Péter máramarosszigeti pap] írjon, és kérjen az oláh és orosz parochiák felől fölvilágosítást, nyújtson reményt, hogy a papok status általi fizettetése mielőbb megtörténendik”.⁷¹⁴

A kongruaüggyel az 1848. május 9-i szentszéki ülés is foglalkozott. A testület elhatározta, hogy az „Egyházi és Közoktatási Miniszter eréljese az eránt fog megkéretni; hogy [...] a szabályos illetéket a Helytartó Tanácsnak meglévő és bevégzett összeírásai Munkálatok fonalán, azon időtül rendelje ki, melytől Eperjes Megye Lelkészei húzzák”.⁷¹⁵ Ebből az iratból tudjuk meg azt is, hogy 1847-ben a Helytartótanácsnál – a kongruát illetően –, habár „minden munkálatok véghez vitettek, hiteles tudomás szerint egyházi előadónak részrehajló önkénye miatt mai napig is letartoztatta [érsd: visszatartotta]”.⁷¹⁶

A Munkácsi Egyházmegye papi illetménykiegészítése szempontjából bizakodásra adott okot Eötvös vallás- és közoktatási miniszter 17-i leirata, melyben felszólította az egyházmegyei vezetést, hogy kezdje el papsága jövedelem-összeírását.⁷¹⁷ Az ungvári szentszék nevében Csurgovics nagyprépost május 31-i feliratában azt kérte kultuszminisztertől, hogy attól az évtől (1845) biztosítsák a munkácsi püspökség klérusa számára a kongruát, amelytől az eperjesi egyházmegye papságának folyósították. Indítványozta továbbá, hogy papságának az 1847-ben kidolgozott összesítés alapján hagyják jóvá papi-illetményét, illetve küldjék el Ungvárra az új összeírás elkészítéséhez szükséges rovatokat.⁷¹⁸

⁷¹⁴ KLÖM XII. 71.; Solymosi 2013. 44.

⁷¹⁵ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 58.

⁷¹⁶ Uo.

⁷¹⁷ Uo. l. 73.

⁷¹⁸ MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 737/2. mikrofilm, folio 773. Csurgovics vikárius

Ugyanezen a napon a Csurgovics körlevelet intézett az egyházmegye klérusához: „Vallás és közoktatási miniszter, br. Eötvös József úr legközelebb ideküldött levelében kijelentette, hogy legfőbb gondjainak egyike az alsóbbrendű papság sorsának javítása. És mivel jól tudja, mi-képp az alsórendű papság osztályában az egyesült orosz és oláh papság állapota nyomasztóbbnál is nyomasztóbb, különösen felhívja ezen megyei kormányt [ti. a püspökség vezetését – *M. F.*], hogy azon módok iránt, melyekkel ezen sorsán enyhíteni lehetne, értesíttessék, addig pedig, míg a kormány szándékai ez irányban tetteleg foganatba mehetnének, azok határozott megállapodásáról a megyei papság kellőleg biztosíttassék. Mely valóban örvendetes miniszteriális leiratból, melyben szegénységünk és nyomasztó állásunk elismertetik és reménység nyújtatik, hogy ezen szükségen az álladalom segíteni akar és fog”.⁷¹⁹

A május 31-i körlevél ezt követően az 1806. évi összeírás felülvizsgálatát rendelte el: „Egyházi Megyénk Kormányának f. é. 1669. szám felszólítására, hogy [...] kik nincsenek megelégedve az 1806ik évi összeírással s mi oknál fogva?”.⁷²⁰

A papoknak tehát arról kellett nyilatkoznia, hogy parókiáik jóléte milyen mértékben változott az 1806. évi összeírás óta. Ez utóbbi kimutatás felülvizsgálata tehát mindenképpen szükséges velejárója volt az új kongruarendezésnek. A felszólítást követően, 1848 nyarán be is érkeztek Ungvárra az esperességek válaszaik. Az ezekben található adatok összegzésére 1848–1849 folyamán nem került sor, mivel a kongrua-kérdést háttérbe szorította az ország katonai védelmének kényszere.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban fennmaradt források alapján kijelenthető, hogy Eötvös leiratának, illetve az annak nyomán keletkezett püspöki körlevélnek főleg a máramarosi hegyvidéken volt nagy visszhangja. Ezt bizonyítják a megye mostoha körülményei között élő papjaitól származó válaszfeliratok,⁷²¹ amelyek egyben betekintést adnak az itteni klérus és a hívek társadalmi-gazdasági helyzetébe.⁷²² A máramarosi parókiák 1806. évi összeírásának – elsősorban a lélekszámra

felirata Eötvös kultuszminiszterhez. Ungvár, 1848. május 31.

⁷¹⁹ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 73.; Hodinka 1992. 28.

⁷²⁰ KTÁL, F. 151, op. 1, od. zb. 2480, l. 44. Vö. Hodinka 1992. 28.; Fenics 1997. 72–73.

⁷²¹ Vö. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2480, l. 44–68.

⁷²² A görögkatolikus hívek elszegényedéséhez vezető kedvezőtlen folyamatok között említhető a ruszin és román jobbágyságot sújtó feudális jellegű terhek növekedése, a parasztság földtől

vonatkozó – adatait a szakirodalom nem tartja hitelesnek, mivel a nevezett esperesség területén nem kellő részletességgel és pontossággal végezték el ezt a munkát.⁷²³ Az 1848-as kongrua megállapításánál az 1806-os összeírás semmiképpen sem bizonyulhatott megbízható rendezési alapnak.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1848. június 2-án a Munkácsi Egyházmegye papsága kongruakérelmét a közalapítványok kimerülése miatt „jobb időkre halasztotta”.⁷²⁴ Az erről fennmaradt dokumentum szerint a VKM Katolikus Osztálya úgy határozott, hogy a munkácsi püspökség kongruájának kérdésével akkor fog érdemben foglalkozni, amikor – az összes magyarországi egyházmegyével együtt – az ungvári szentszék is elküldi a maga rovatos jövedelem-összeírását. A főhatóság azt is leszögezi, hogy a görögkatolikus papság illetménykiégészítése szempontjából idejétmúlttá vált a Főszámvevő Hivatal 1847-ben elkészített összesítése. E megállapítását azzal indokolta, hogy a munka kidolgozásának idején még nem vehették számításba az utolsó rendi országgyűlés által elfogadott 1848. évi XX. törvénycikket. Mindamellett arra is rámutatott, hogy az 1847-es számítás szerint csak a Vallásalap kegyurasága alá tartozó parókusok részesülhetnének kongruában. Ezzel szemben „azon lelkészetekről – melyek kincstári, városi, vagy más magány kegyurak által láttattak el eddig jövedelemmel, de az úrbériségek megszűntével ezen jövedelemtől – az innen is több ízben kötelességük teljesítésére felszólított kegyurak fizetni nem akarása miatt – elestek”. Ennek nyomán a Főszámvevő Hivatal munkája nem alkalmas a munkácsi püspökség papi illetményének megállapítására.⁷²⁵

való megfosztása, valamint a nagyfokú zselléresedés folyamata. Vö. Bonkáló 1996. 115–118.; S. Benedek 2003. 21–29.

1846–1847-ben „nyomasztó közinség” uralkodott a hegyvidéki ruszin területeken, az ún. Verhovinán. Sas Andor monográfiájából tudjuk, hogy Schönborn Károly gróf, akinek a Máramarossal szomszédos Bereg vármegyében voltak jelentős birtokai (munkács-szentmiklósi uradalom) 1846. december 23-án „az egész Verhovina jobbágyságának elengedte a burgonya, a káposzta és a bab után járó kilencedet. A hegyvidéki népek vetés céljára kölcsönként osztottak ki burgonyát és zabot. A kenyér rendkívül megrágult, és a rossz élelmezés miatt egyes falvakban különféle betegségek ütöttek fel fejüket. [...] 1847 őszén újra rossz volt a termés s meg kellett ismételní a verhovinai népek engedélyezett kilenced-engedményt.” Ld. Sas 1955. 108.

⁷²³ Vö. Udvari 1990. 60.; Botlik 1997. 44.

⁷²⁴ MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 737/2. mikrofilm, folio 618.; 51 739. mikrofilm, folio 87.

⁷²⁵ MNL OL, X 9112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 737/2. mikrofilm, folio 848.

A máramarosi papság anyagi helyzetéhez további adalékul szolgál Somory Lajos pénzügyminisztériumi segédfoglalmazó Kossuth OHB-elnökhöz írt levele, melyben a megyében található sóbányák stratégiai fontosságára hívta fel a figyelmet. A jelentés megírását Somory máramarosi látogatása ösztönözte, aki az itt szerzett tapasztalatait osztotta meg Kossuthtal. Véleménye szerint a térség biztosítását a helyi ruszin és a román ajkú lakosság megfelelő felvilágosításával lehetne elérni. Ebben kulcsszerepet tölthetne be a görögkatolikus papság. A klérus jóindulatát leginkább állami segéllyel lehetne megnyerni, hiszen többségük mélyszegénységben tengődik. Somory számításai szerint a máramarosi, ungi, ugocsai és beregi papság számára 6–8 ezer pengőforint gyorssegélyt kellene nyújtani. Az összeg igazságos elosztását pedig Popovics Bazil munkácsi püspökre és Mihályi Gábor kormánybiztosra lenne tanácsos bízni.⁷²⁶

A papi illetmény ügye 1848 végén került újból előtérbe. „Ekkor a központi kormányzat pénzügyi forrásainak szűkülése miatt az a lehetőség merült fel, hogy az egyház kapja meg az úrbéri kompenzációt, amennyiben beleegyeznek javainak arányosításába és a kármentesítés összegét az alsópapság támogatására fordítja.”⁷²⁷ Az arányosítás kérdésének megtárgyalására Horváth Mihály csanádi püspök 1849. január 9-re teljes körű püspöki tanácskozást hívott össze. Horváth december 15-én kelt felszólítását a Munkácsi Egyházmegye szentszéke folyó hó 27-én tárgyalta meg. A főpapi testület elfogadta az arányosítás tervét.⁷²⁸ Ugyanezen a napon Popovics püspök levelet küldött a káptalannak, hogy fejtse ki véleményét az arányosítás kérdéséről.⁷²⁹

A káptalan két nap múlva válaszolt a munkácsi főpásztornak. A testület hangsúlyozta, hogy „mi a papi jövedelmek arányosítását nem csak azért pártoljuk, és elfogadandónak ítéljük, hogy attól az elveszített úrbériségek, és a szőlőkileced kártalanítása feltételezzük, de azért is, hogy mi az érintett általános arányosítást az örök igazsággal is nagyon

⁷²⁶ MNL OL, X 49 Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. 3847. doboz, folio 395–397. 1848: 5919/E. Somory segédfoglalmazó levele Kossuth OHB-elnökhöz. Buda, 1848. december 18.

⁷²⁷ A katolikus egyház javait és jövedelmeit közös alapba szándékoztak összevonni, és ezt arányosan az egyes egyházi tisztségek, illetve viselőik miniszteriálisan megállapított kongruájára fordítani. Sarnyai 1999. 115.; uő. 2002. 133.

⁷²⁸ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 199.

⁷²⁹ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1037, l. 1.

megegyezőnek találjuk; sőt azt hisszük, hogy ezen mód, és feltétel most az elveszített úrbériségek kártalanítása megnyerésére el nem fogadtatik, egy részről a kérdéses úrbériség örökre elvesztve lesz, más részről majd megjön azon idő is, melyben az általános arányosítás elvét a birtokos papságnak akár akarja, akár nem, elfogadnia kelletik; jobb tehát és tanácsosabb azt most az említett nyereség mellett mint azután a nélkül elfogadni.” A káptalan ezt követően leszögezte, hogy két ok miatt nem fogja magát képviseltetni a pesti tanácskozáson. Egyrészt anyagilag nem engedheti meg magának, hogy küldöttet indítson, másrészt nem rendelkezik arányosítandó birtokkal.⁷³⁰

Mivel a pesti tanácskozás éppen az egyesült szertartásúak karácsonyi ünnepeinek időpontjára esett, emiatt Popovics püspök nem tud személyesen megjelenni. Ennek nyomán Popovics december 30-án datált levelét⁷³¹ – a csanádi püspök kérésének megfelelően – Hám János kinevezett esztergomi érseknek küldte el. Ebben támogatta az arányosítás tervét. Úgy gondolta ugyanis, hogy a jövőbeni arányosítást követően az egyházmegyéjére eső arányos jövedelem meghaladja a korábbi bevételei szintjét. (A püspökök január eleji pesti konferenciájára azonban a hadi helyzet kedvezőtlen alakulása miatt nem kerülhetett sor.)⁷³²

Popovics püspök sorából egyértelműen kitűnik, hogy a püspök egyházmegyéje szerény jövedelemforrásai miatt fogadta el az arányosítás tervét: „Az úrbériség, főképen pedig a szőlőkilenczed eltörlése által, valamint a Munkácsi Püspökséghez tartozó Tapolczai Apátság,⁷³³ úgy szintén a Munkácsi Székesegyház, és e Megyében lévő szent Bazil rendű szerzetesek is,⁷³⁴ különben is csekély jövedelmeikben tetemes kárt szenvedvén; a kármentesítés kieszközlését, és a Főpapság, ’s Káptalanok jövedelmeinek ahhoz kötött általános arányosítási elvét, mint

⁷³⁰ KTÁL, F. 151, op. 25, od. zb. 1037, l. 3–4.

⁷³¹ Popovics levelét közli: Sarnyai 1999.

⁷³² KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 201–202.; Sarnyai 2002. 136., 139., 146.

⁷³³ A Miskolc melletti bencés apátságot Mária Terézia 1776-ban birtokaival együtt a munkácsi püspökségnek adományozta. Ez képezte az egyházmegye legfőbb anyagi forrását. Az évi 10–12 ezer forintot jövedelmező apátság bevétele 1848-ra erősen megcsappant. MNL OL, X 9 111. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok (H 54). Popovics püspök Eötvös kultuszminiszternek küldött nyilatkozta a főkáptalani indítványról. Ungvár, 1848. május 24.

⁷³⁴ A Szent Bazil rendű csernekhegyi monostorról van szó, amely a laukai, iványi és lohói szőlői után szedett dézsmát. A szőlődézsmát az országgyűlés 1848. szeptember 15-én törölte el.

igen igazságost, annál is inkább elfogadom, mennyivel bizonyosabb az, hogy ellenkező esetben a kármentesítési tetemes öszveg, mely a törvényhozás által is biztosíthatnák, az egyháztól elesni fog; mivel azonban a jelenlegi jövedelemből, az úrbér, és szőlőkilenczed elestével, minden takarékoság mellett is, sem a Munkácsi Püspök, és Székesegyház, sem pedig a sz. Bazil rendű szerzetesek szükségeiket illőleg nem fedezhetik, ugyanazért a kármentesítési öszvegből, vagy pedig valami más Közalapítványból, ezen nélkülözhetlen jövedelmi hiányt pótoltatni kívánám. Továbbá pedig óhajthatom oda is terjed, hogy a kármentesítés fejében nyerendő tőkék kamatai nemcsak a papi tized megszüntetése által jövedelmeiktől elesett lelkészek javára,⁷³⁵ hanem általánosan azon egyháziak részére is, tartozzanak azok bár a fő, vagy alsó rendű, és lelkészkedő papsághoz, vagy a szerzetesekhez is, kiknek jövedelmei az arányosítás elvének elfogadása után határozandó congruát nem üt meg, vagy ezen congruával eddig nem is bírtak, fordítassanak.”⁷³⁶

A szabadságharc eseményeinek alakulása azonban más irányba terelte a kongrua-ügy menetét. A cs. kir. csapatok előretörése miatt küszöbön állt az Országos Honvédelmi Bizottmány központjának Debrecenbe való átköltözése. A magyar vezetés e szorongatott helyzetében felértékelődött a többségében unitus vallású hívek által lakott északkelet-magyarországi hátszág és határvidék szerepe. Kossuth célja a klérus megnyerése volt, amit a példátlan gyorsasággal újra elindított kongrua-rendezéssel kívánt elérni. Kossuth OHB-elnök december 21-én rendeletet adott ki az alsópapság megélhetésének állami biztosításáról. Az elképzelés szerint az állam 300 ezüstforintig tervezte kiegészíteni az alsópapság éves jövedelmét.⁷³⁷ Az erről szóló kimutatásokat a kultuszminisztériumnak kellett volna az OHB elé terjeszteni.⁷³⁸

Kossuth rendelete az év utolsó napján érkezett meg Ungvárra. Ennek kapcsán Popovics püspök azt kérte az OHB elnökétől, hogy egyházmegyéje kongruáját a Helytartótanács Főszámvevő Hivatala által 1847-ben

⁷³⁵ A görögkatolikus egyház nem kapott tizedet.

⁷³⁶ Sarnyai 1999.

⁷³⁷ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által tervezett osztályozás a parókiális jövedelmeket városokban 600, mezővárosokban 400, falvakban 300 forintra kívánta kiegészíteni. Hajdú 1933. 64.; Sarnyai 1999. 115.

⁷³⁸ KLÖM XIII. 838.

készített összeírás alapján állapítsák meg.⁷³⁹ Kossuth válaszában az iratok elküldésére szólította fel a püspökséget. Popovics viszont tájékoztatta az OHB elnökét, hogy a kimutatások Ungváron nem találhatóak meg. Így a püspök azt tanácsolta az OHB-nak, hogy ezekért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz forduljon.⁷⁴⁰

Január 19-én a Szász Károly államtitkár által vezetett kultuszminisztérium értesítette a Munkácsi Egyházmegyét, hogy az 1847. évi összeírások az osztrák csapatok által megszállt Budán maradtak. Popovics püspök és köre ezért úgy döntött, hogy az 1806. évi kimutatás alapján fogja kérvényezni az egyházmegye kongruarendezését. A papi illetménykiegészítés összegét a főpapság 63 590 pengőforint 17 és ½ krajcárban állapította meg. Ekkor született döntés arról is, hogy az 1806. évi összeírás egy-egy példányát elküldik az OHB és a kultuszminisztérium számára. A folyamodványok kézbesítésével Szabó György hajdúdorogi és Karczub András nagykállói alespereseket bízták meg.⁷⁴¹

A szakirodalomból ismert tény, hogy Kossuth 1849. január 24-i levelében⁷⁴² arról tájékoztatta Popovics püspököt, hogy „habár az iratok még meg nem érkeztek, nehogy azonban a derék papság addig is mostoha helyzetükben enyhítés nélkül hagyassanak”, ez utóbbi célból kiutalt 5 000 pengő forintot.⁷⁴³

Szabó és Karczub alesperes február 6-án érkezett meg Debrecenbe, ahol átadták az OHB és a kultuszminisztérium illetékeseinek a kívánt összeírást. Kétnapi várakozást követően, Kossuth személyesen közölte a küldöttekkel, hogy az OHB ideiglenesen 63 590 pengő forint 17 és ½ krajcárt ítélt meg a papok kongruája címén. Lényeges megemlíteni, hogy a Főszámvevő Hivatal 1847-ben az egyházmegye papjainak jövedelempótlékát ennél kisebb összegben állapította meg (53 000 forint). Kossuth annak érdekében, hogy megnyerje a papságot, végül az 1849-ben indítványozott kongrua teljes összegű jóváhagyása mellett döntött olyan megkötéssel,

⁷³⁹ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 435.; MNL OL, X 49. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. 3852. doboz, folio 351–352. 1849: 109/E. Popovics püspök levele Kossuth OHB-elnökhöz. Ungvár, 1848. december 31.

⁷⁴⁰ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 43.

⁷⁴¹ Molnár 2012. 297.

⁷⁴² Kossuth e levelét 1849. január 31-én vették Ungváron nyilvántartásba. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 82.

⁷⁴³ Andics 1949. 51.; KLÖM XIV. 217.; Sas 1955. 111.; Bendász 1997. 34–35.; Solymosi 2013. 65.

hogy „ha majdan a megvizsgált iratokból kivilágosodni fog az, miszerint a most utalványozott 63 590 forint 17 és ½ krajcárban csak ugyan illeték-telen fölösleg foglaltatnék, ez a jövő évi illetményekből levonattassék”. Az így megállapított összeg évnegyedi részének teljes kiegészítése céljából, és a már korábban küldött 5 000 forint pótlására, Kossuth további 10 897 pengő forint 34 krajcárról adott át nyugtát a két alesperesnek.⁷⁴⁴

Az eseményeknek a magyar szabadságharc szempontjából kedvezőtlen alakulása következtében a Munkácsi Egyházmegye papsága csak egy évnegyedre – az 1849. január – márciusi időszakra – részesülhetett a kongruából.⁷⁴⁵ Ennek ellenére az ügyben tett előremutató lépéseket a görögkatolikus klérus nagyra értékelte. Anderkó Péter máramarosi vikárius például hálanyilatkozatban köszönte meg püspökének a kongruarendezésért tett erőfeszítéseit.⁷⁴⁶

IV. 4. Indítvány egy önálló görögkatolikus minisztériumi osztály felállítására

Popovics püspök a görögkatolikus alsópapság anyagi helyzetének rendezése mellett a Munkácsi Egyházmegye társadalmi függetlenségét és politikai reprezentáltságát is szerette volna elérni. 1848-ig a magyar kormányzat egyházi ügyeinek intézésében a görög rítusú katolikusokat egyetlen világi ember sem képviselte.⁷⁴⁷ Az érintettek erre vezették vissza, hogy számos hátrány érte a munkácsi püspökséget.⁷⁴⁸ Az 1848 tavaszán felálló felelős magyar kormányzat azonban az egyházmegye politikai alulreprezentáltságának megváltoztatására is reményt adott.

1848. május 1-jén megérkezett Ungvárra Eötvös kultuszminiszter leirata, melyben görögkatolikus világiak kultuszminisztériumi alkalmazását vetette fel.⁷⁴⁹ A kultuszminiszter e leiratában arra kérte a püspököt, hogy mivel minisztériumában „minden hitfelekezetűeket alkalmazni kíván, a véget néhány görög katolikus jeles világiakat a tehetség, erély és erkölcsök legszigorúbb tekintetével kijelölni, és miszerint osztályaiba

⁷⁴⁴ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 130, 133–134.; F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 10–11, 16–18.

⁷⁴⁵ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 114.

⁷⁴⁶ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 49.

⁷⁴⁷ Pirigy 1998. 154.

⁷⁴⁸ Ilyen hátrány volt például az elmaradt kongruarendezés is.

⁷⁴⁹ Hajdú 1933. 53.

felvehesse [...] mielőbb tudatni szíveskedjék”.⁷⁵⁰ A káptalan – a miniszter kérésére – tíz személyt⁷⁵¹ javasolt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus Osztályába.⁷⁵²

Május 9-én a főpapság olyan indítványt fogalmazott meg, amely már túlment Eötvös ajánlatán: önálló görögkatolikus ügyosztály felállítását indítványozta a kultuszminisztériumon belül. A szentszék szerette volna elérni, hogy mind az ügyosztály főnöke, mind pedig személyzete teljes egészében görögkatolikus vallásúakból kerüljön ki.⁷⁵³

A szentszéki indítvány hat indokot hozott fel az önálló görögkatolikus osztály létrehozására:

1. amikor a munkácsi püspökség az egri egyházmegye alárendeltségében állt, a római katolikus előadók kedvezőtlen vélekedése miatt húzódott az egyházmegye kanonizálása. Ez utóbbi csak Mária Terézia erélyes fellépésének volt köszönhető;⁷⁵⁴

2. a görögkatolikus hivatalnokok kormányzésekénél való alkalmazásának hiánya, s az ottani egyházi előadók és tanácsadók részrehajló véleményei miatt a „megye püspökei sok időig minden adományozás nélkül egyedül alamizsnából” éltek, pedig a nagy kiterjedésű Munkácsi Egyházmegye igazgatása jól fizetett, professzionális hivatalnokréteget kíván;

3. ezen elfogultság vezetett oda, hogy „a Prépost évenként egy ezer, az utolsó kanonok pedig csak 600 fkból nyomorogni kénytelen”;

4. a megfelelő képviselő hiánya okozta az 1806 óta húzódó kongruarendezés sikertelenségét;

⁷⁵⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 125.

⁷⁵¹ A püspökség által minisztériumi munkára ajánlott tíz személy neve és munkaköre: Mánn József máramarosi főszolgabíró, Mihályi Gábor máramarosi másodalispán, Anderkó György kancelláriai fogalmazógyakornok, Cserszky Lajos ungi aljegyző, Mészáros Károly mosoni alügyész, Fábian János máramarosi főügyész, Selevér Elek máramarosi főszolgabíró, Markos György szegények ügyvédje (munkácsi püspökség), Nyizsalovszky András vagy Antal pesti ügyvédek és Vajda János szatmári alügyész. Ld. Bendász 1997. 20–21.

⁷⁵² A volt helytartótanácsi osztályok rendezési elvét követve a kultuszminisztérium a felekezetek ügyeit katolikus, protestáns és nem egyesültek osztályokba csoportosította. A római és görögkatolikus felekezetek a katolikus egyházi osztályhoz tartoztak, melynek vezetője Korizmic Antal apát és mesterkanonok, a királyi tábla főpapja, bölcsészkarai igazgató volt. Hajdú 1933. 50–51.; F. Kiss 1987. 437.

⁷⁵³ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 56–58.; Pirigy 1998. 154.

⁷⁵⁴ A munkácsi püspökség hosszas küzdelem után, 1771-ben – Mária Teréziának köszönhetően – került ki az egri egyházmegye joghatósága alól.

5. a görögkatolikus egyházközségek nem részesültek megfelelő mértékben a Vallásalapból ezért a templomok és parókiák többsége fából épült;

6. olyan tisztviselőket kell választani, akik jól ismerik az egyházmegyét érintő belső szertartási és fegyelmi egyházi ügyeket; az ilyen egyének megfelelőképpen fogják majd felkarolni és képviselni az egyesült szertartásúak érdekeit, ha sor kerül egy görögkatolikus osztály felállítására.⁷⁵⁵

A kezdeményezéstől egy hatékonyabb politikai érdekérvényesítést várt, s remélte, hogy e törekvések elő fogják mozdítani az egyházmegye anyagi gyarapodását is. F. Kiss Erzsébet helyesen mutatott rá, hogy „[a] kérdésnek nagyobb a jelentősége »egyszerű« felekezeti vitánál, ha figyelembe vesszük: a görögkatolikusok zöme nem magyar nemzetiségű volt”.⁷⁵⁶ A püspökség azonban nem kapott választ a minisztériumtól, s a kérdés 1849-ben is a tervezettség szintjén maradt.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Gaganecz József (1793–1875) eperjesi görögkatolikus püspök 1848 májusában csak egy görögkatolikus személy minisztériumi alkalmazásában kért segítséget a Munkácsi Egyházmegye papságától.⁷⁵⁷ 1848–1849 folyamán – a munkácsi mellett – az eperjesi és a nagyváradai püspökségek is szorgalmazták a külön görögkatolikus osztály felállítását. A minisztérium azonban ezt a továbbiakban sem támogatta.⁷⁵⁸ Mindazonáltal nem zárkózott el görögkatolikus világiak alkalmazásától.

1849. május 19-én az ungvári szentszék újból napirendre tűzte az önálló görögkatolikus osztály megszervezésének kérdését. Lényegében, a főpapság az 1848. májusi határozatát hagyta ismét jóvá, majd intézkedett annak Kossuth Lajos kormányzó-elnökhöz, Szemere Bertalan miniszterelnökhöz és Horváth Mihály kultuszminiszterhez történő felterjesztéséről.⁷⁵⁹ Három nap múlva új helyzet állt elő az ügyben, mivel megérkezett Ungvárra a kultuszminiszter leirata. Horváth – Eötvöshöz hasonlóan – minisztériuma katolikus osztályában kívánt görögkatolikus

⁷⁵⁵ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 56–58.; MNL OL, X 9111. Az 1848-49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok (H 54). 51 735. mikrofilm, folio 37–41. A munkácsi egyházmegye szentszékének indítványa Eötvös kultuszminiszterhez. Ungvár, 1848. május 9.

⁷⁵⁶ F. Kiss 1987. 440.

⁷⁵⁷ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 151.

⁷⁵⁸ Uo.

⁷⁵⁹ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 64. Bendász 1997. 22.

világiakat alkalmazni, ezért felszólította Popovics püspököt, hogy nevezzen meg erre alkalmas személyeket.⁷⁶⁰ A felhívására a május 23-i szentszéki ülés 15 főt javasolt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus Osztályába, tanácsosi,⁷⁶¹ osztálytitkári⁷⁶² és fogalmazói munkakörben.⁷⁶³ Az egy évvel korábbi névsorból öten kerültek ismét ajánlásra.⁷⁶⁴ Fontos megjegyeznünk, hogy a munkácsi püspökség azzal, hogy beleegyezett a magyarországi katolikusok együttes irányítását felvállaló kultuszminisztériumi főhatóság létrehozásába, még nem mondott le az önálló görögkatolikus osztály felállítására irányuló szándékairól, hiszen e törekvés mellett a szentszéki ülés ismét hitet tett.⁷⁶⁵

A szakirodalom mindössze egy görögkatolikus személy (id. Nyisztor György fogalmazó) minisztériumi alkalmazásáról szokott említést tenni.⁷⁶⁶ Érdemes azonban kitérni Dolinay Péterre, aki 1849. január 19-én a kultuszminisztérium osztálytitkára lett. Annak ellenére, hogy az esküt is letette, saját ügyeinek intézése miatt nem tudta huzamosabb ideig betölteni állását. Kinevezését egyébként valószínűleg annak a petíciónak köszönhette, melyet számos pap és községi elöljáró is ellátott kézzel. ⁷⁶⁷ Támogatására egyfajta „nemzeti” összefogás született, „kinevezése érdekében egy külön akció indult meg az egyházmegye területén”. Popovics András nagybereznai alesperes például „az orosz nemzet nevében” kérte a munkácsi püspök közbenjárását Dolinay titoknoki alkalmazására. Dolinay egyébként június 20-án mondott le hivataláról, s újra katonai szolgálatba állt. (Hivatalba lépése előtt a 34. honvédszászlóalj főhadnagya volt.)⁷⁶⁸

⁷⁶⁰ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 55. Bendász 1997. 22.

⁷⁶¹ Mánn József, Selevér Elek, Zombory Bazil és Dolinay Péter. Ld. Bendász 1997. 22.

⁷⁶² Anderkó György, Mihályi György, Markos György, Valkoszy András, Paulovics József és Jura György. Az egyházmegye által osztálytitkári állásra ajánlott személyek sorában Bendász Istvánnál nem szerepel Jura György neve. Vö. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 66.; Bendász 1997. 22.

⁷⁶³ Vajda János, Popovics Jenő, Kecskőczy Mihály, Lyachovics János és Lipcsey Pál. Vö. Bendász 1997. 22.; KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 66.

⁷⁶⁴ Ez az öt személy: Mann József, Selevér Elek, Anderkó György, Markos György és Vajda János.

⁷⁶⁵ A szentszék e sorokkal zárta határozatát: „Egyéberánt hiszi a Szentszék, hogy ha a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Katolikus Osztályába görögkatolikus egyének is alkalmaztatni fognak, a külön osztály eránt felterjesztett kérelmük tellyesítése akadályoztatni semmi esetre sem fog.” KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 66.

⁷⁶⁶ F. Kiss 1987. 440.

⁷⁶⁷ Dolinay neve nem szerepelt a munkácsi püspökség által javasolt görögkatolikus világiak között.

⁷⁶⁸ F. Kiss 1987. 507.; Bendász 1997. 22–23.; Pirigyi 1998. 154.; Molnár 2012. 300–301.

IV. 5. Az önálló érsekség igénye

Az egyházszervezeten belüli hathatósabb érdekérvényesítés gondolata többször is felmerült a munkácsi főpapság körében. A 18. század utolsó negyedében, amikor Bécsben felvetődött a magyarországi és galíciai görögkatolikusok egy érsekségben való összevonása, Bacsinszky András munkácsi püspököt tartották legalkalmasabbnak a közös egyházigazgatási egység vezetésére. Az elképzelés azonban a magyar hatóságok és a római katolikus papság ellenállása miatt nem valósulhatott meg.⁷⁶⁹

Athanasius Pekar ukrán egyháztörténész különféle okokkal magyarázta a tiltakozást. Véleménye szerint a magyar főnemesség egyik érve az volt, hogy a királyság területén élő ruszin és román görögkatolikusok már rendelkeznek metropolitával az esztergomi hercegprímás személyében. „Idegen” (értsd: galíciai) érsek alá rendelésük „szerencsétlen következményekkel” járhat az unió számára, s a „magyar alkotmány sérelmét” idéznél elő. Ezenkívül, a magyarországi ruszinok és románok kulturális és vallási élete megköveteli az esztergomi érsek „gondos felügyeletét és ellenőrzését”.⁷⁷⁰

Az egyesüléssel szemben foglalt álláspontot Galícia kormányzója is. A lemergi káptalan pedig nem fogadta el Bacsinszky érseki jelölését. Ezért a galíciai metropólia visszaállításakor (1808), a császár egy külön rendeletben erősítette meg az esztergomi érsek főhatóságát a munkácsi püspökség felett.⁷⁷¹

A magyarországi és a galíciai görögkatolikus egyházmegyék egyesítésének lehetősége 1843-ban került újból előtérbe. A kezdeményező ezúttal XVI. Gergely pápa (1831–1846) volt, aki a Habsburg Birodalom unitus püspökségeit illetően három tervet készített. A pápa javaslatai között szerepelt egy görögkatolikus patriarchátus alapítása, vagy legalább

⁷⁶⁹ Magocsi 1978. 30.

⁷⁷⁰ Pekar 1992. 85.

⁷⁷¹ Magocsi 1978. 30.; Pekar 1992. 85. Ludwik Leon Szeptycki lemergi görögkatolikus püspök már 1773-ban kezdeményezte a galíciai érsekség visszaállítását. „A bécsi udvarban alaposan meghányták-vetették a javaslatot, tervbe véve két magyarországi görög katolikus püspökség, a munkácsi, fogarasi és a délvidéki svídnicei hozzákapcsolásának lehetőségét.” A heves magyar tiltakozás meggyőztette a magyarországi egyházmegyék galíciai érsekségbe való integrálását. Így a Lemberg (Lwów) székhellyel létrejövő metropólia alá a lemergi, przemysli és chełmi egyházmegyéket rendelték. D. Molnár 1995. 92–93.

egy önálló hatáskörű primás kinevezése a birodalom határain belül élő görögkatolikusok számára. A magyar tiltakozás megelőzésére egy harmadik tervet is felvázolt. Eszerint két görögkatolikus érsek kinevezésére került volna sor; az egyik a magyarországi, míg a másik a birodalom fennmaradó területén élő unitusok felett gyakorolt volna főhatóságot. A magyar római katolikus főpapság azonban egyik előterjesztésbe sem egyezett bele, így a királyságban élő unitus hívek továbbra is Esztergom kötelékében maradtak.⁷⁷²

Az ungvári káptalan viszont úgy érezte, hogy az esztergomi érsektől való függés nem mozdítja elő kellőképpen az anyagi források hiányával küzdő egyházmegye gyarapodását. A megoldást egy önálló érsekség indítványozásában látták, az alkalmat pedig 1848-as helyzet adta.

Az első lépést az 1848. június 3-i káptalani ülés tette meg, amely elhatározta, hogy indítványozni fogja a munkácsi püspökség érsekségre emelését. Szorgalmazták továbbá, hogy a magyarországi görögkatolikus egyházat a jövőben létrehozandó munkácsi érsekség irányítása alá kell rendelni. Kérésük „nyomós okainak” kidolgozását Likovics János, Balugyánszky András, Paulovics Lázár szentszéki ülnökre és Csopey Antal szemináriumi hittanásra bízta.⁷⁷³

A felkért személyek el is készítették a rájuk bízott munkát. A tervezetet az 1848. július 13-i káptalani tanácskozás hagyta jóvá.⁷⁷⁴ A káptalan elküldte a folyamodványt Eötvös vallás- és közoktatásügyi miniszternek, valamint István nádornak és V. Ferdinánd királynak. A felirat⁷⁷⁵ hat pontban foglalta össze a munkácsi érsekség felállításának „nyomós indokait”.

1. Az indítvány előadja, hogy egy különálló metropólia létrehozását „a görög szertartás díszé igényli”, hogy kikerüljenek a „testvér latin szertartás gyámsága”, azaz az esztergomi hercegprimás joghatósága alól. Emellett arra hívja fel a figyelmet, hogy amíg a magyarországi nem egyesült szertartásúak (szerb és román ortodoxok) rendelkeznek külön

⁷⁷² Pekar 1992. 86. Klemens Metternich osztrák herceg, államkancellár egyetértett a pápa azon tervével, mely szerint egy címzetes pátriárkát neveztek volna ki az Erdélyben és a Monarchiában élő ruszinok, románok és horvátok számára. Adriányi 2009. 73.

⁷⁷³ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 75.

⁷⁷⁴ Uo. l. 96.

⁷⁷⁵ Az ungvári szentszék felirata megtalálható: MNL OL, X 9112. Az 1848-49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Katolikus Egyházi Osztály (H 56). 51 737. mikrofilm, f. 837–842.; EPL, Hám János hercegprimás iratai. 1309. csomó.

érsekséggel, az egyesültek számára ez nincs biztosítva. A görögkatolikus egyház presztízsét nagyban növelné egy saját érsekség létrehozása.

2. Magyarország és Erdély uniójával a hazai görögkatolikus püspökségek száma ötre nőtt (munkácsi, eperjesi, nagyvárad, fogarai és kőrösi egyházmegyék), s az ezekben élő hívek lélekszáma eléri a másfél milliót. A magyarországi egyesülteknek még sincs külön érsekségük, holott a galíciai két püspökségből az egyik érsekség, és az egyetlen püspökséggel bíró galíciai örmények is rendelkeznek metropolitával. Az indítvány hazai viszonylatban felhossa, hogy az egeri érsek alá is csak négy szuffragáneos püspök tartozik. Az indítvány kiemeli, hogy abban az esetben, ha az ungvári szentszék értesülése igaznak bizonyulna, miszerint a fogarasi püspökségből egy újabb román ajkú egyházmegye alapítását tervezik, az még inkább indokolná egy magyarországi egyesült szertartású metropolia felállítását.

3. A latin és keleti szertartásrend, valamint az egyházi fegyelem különbözőségéből adódó eltérések szükségessé teszik, hogy a görögkatolikus egyház szertartásrendjéről kellő ismeretekkel felvértezett metropolitát nevezzenek ki.

4. A trienti zsinat előírja az érseknek, hogy a joghatósága alá tartozó püspökségeket meglátogassa. Az esztergomi hercegprímással szemben, egy görögkatolikus metropolita jóval hatékonyabban tudná elvégezni egyházmegyei kánoni látogatását, hiszen ő a hívek – jelen esetben a ruszin és román – nyelveit is beszélné. Így eredményesebben figyelhetne a görög rítus tisztaságára. Fontos megjegyezni, hogy az indítvány e pontja kiemeli, hogy „Országunk Prímásától a görögkatolikus metropolita mindenesetre függésben volna”, azaz nem kívántak függetlenedni Esztergomtól.

5. A firenzei zsinat és az 1646-ban megkötött ungvári unió biztosította a bizánci rítus sérthetetlenségét, amelyet hosszú távon csak egy görögkatolikus érsek tudna garantálni. A folyamodvány ezt egy konkrét példával illusztrálja. A görögkatolikus házasság – a felek hűtlensége esetén – viszonylag gyorsan felbontható. XIV. Benedek pápa egyik rendelete viszont előírja, hogy a hűtlenség miatt megindított házassági pereket (is) – az egyházmegyei szentszék ítéletét követően – automatikusan az érseki fellebbviteli bírósághoz kell utalni. Ily módon a latin szertartású egyházi bíróság beavatkozik a görög rítusúak fegyelmi ügyeibe.

6. A görögkatolikus érsekség felállítása mintegy másfél millió egyesült szertartású polgár számára egy újabb példával bizonyítaná

a Batthyány-kormány „páratlan igazságszeretetét”. E gesztus tovább növelné a görögkatolikus hívek Eötvöshöz és a magyar alkotmányhoz fűződő ragaszkodását.

Az indítvány záró része azt bizonygatja, hogy az „ősrégi” Munkácsi Egyházmegyét lenne érdemes érseki rangra emelni. Ezt egyrészt azzal indokolja, hogy a hazai görögkatolikus püspökségek közül lélekszámban a munkácsi a legnagyobb (464 parókia és 468 687 hívő), ahol az „ősi orosz és oláh nyelvek divatozik”. Az itt említett kétnyelvűség miatt az Ungvári székhelyű egyházmegye végezhetné a leghatékonyabban egy jövőbeni görögkatolikus metropólia irányítását. Indokként került még elő az is, hogy a Munkácsi Egyházmegye a többi magyarországi egyesült szertartású püspökséghez képest viszonylag középben helyezkedett el, ezért a munkácsi érsekségből kiindulva lehetne legmegfelelőbb módon lebonyolítani az érseki látogatásokat.⁷⁷⁶

A felirattal érdemben a magyar kultuszminisztérium Katolikus Osztálya foglalkozott, amely a fogarasi és a nagyváradai püspök véleményét is kikérte. Lemény János fogarasi püspök⁷⁷⁷ válaszában inkább az erdélyi görögkatolikus érsekség visszaállítását tartotta célszerűnek. Lemény egy új görögkatolikus püspökség alakítására is gondolt. Ezt az Erdélytől Magyarországhoz visszakapcsolt részekből kellett volna létrehozni.⁷⁷⁸ Utóbbi területekből Erdélyi Vazul nagyváradai püspök⁷⁷⁹ is külön egyházmegyét szervezett volna kialakítani. Elképzeléseit a vallási- és közoktatási miniszterhez írt beadványában (1848. augusztus 13.) fejtette ki részletesen. Ebben Nagybányát ajánlotta az új püspökség székhelyéül. A jövőbeni nagybányai egyházmegyéhez csatolta volna a munkácsi püspökség

⁷⁷⁶ KTÁL, F. 151, op. 9, 2520, l. 75.; Hajdú 1933. 83–84.; Tamási 2011. 64.

⁷⁷⁷ Lemény János (Ioan Lemeni, 1780–1861): 1832-től fogarasi megyéspüspök. 1848-ban a magyar-román megbékélés egyik vezéralakja. Az utolsó erdélyi országgyűlésen Erdély és Magyarország egyesítését támogatta. 1848 őszén az osztrák haderő erdélyi parancsnoka, Puchner Antal báró hivatalából felfüggesztette, s igazoló eljárást indított ellene. 1849. október 21-én húsz év várfogságra ítélték. Kegyelemben részesült, de 1850 márciusában le kellett mondania. Élete hátralévő éveit a bécsi ferences kolostorban töltötte. Pirigy 1990. 29–32.; MKL VII., 2002. 760.; Adriányi 2009. 33–35.

⁷⁷⁸ Hajdú 1933. 84–85.

⁷⁷⁹ Erdélyi Vazul (Bazil, eredetileg Argyelán László, 1794–1862): 1842-től nagyváradai megyés püspök. A szabadságharc alatt a magyar oldalon állt. Ferenc József bárói rangra emelte és valóságos belső titkos tanácsosnak nevezte ki (1858). 1862. március 27-én halt meg Nagyváradon. Pirigy 1990b. 44–45.; Adriányi 2009. 66.

román ajkú egyházközségeit.⁷⁸⁰ Erdélyi Vazul kiemelte, hogy az aktuális helyzet alapján Lugoson egy újabb püspökséget kellene felállítani, a fogarasi püspökséget pedig érsekségi rangra kellene emelni.⁷⁸¹ Nézete szerint a fenti intézkedésekkel szorosabbra lehetne fűzni a román nép Magyarországgal és a római szentszékekkel való kapcsolatát.⁷⁸²

A Kultuszminisztérium Katolikus Osztálya a munkácsi érsekség felállítását illetően elutasító álláspontra helyezkedett. Ellenben támogatta volna a román püspökök elképzeléseit, „hogy ezáltal a hittegyesülés üdvös célja – az apostoli királyok mindenkori szándéka szerint, s a haza érdekében is – mindinkább lehetségessé váljék”.⁷⁸³ Ezt az elhatározást tükrözte Eötvös Hám János hercegprímáshoz írt levele is. Ebben a miniszter úgy nyilatkozott, hogy „szíves méltánnyal vettem” a munkácsi, illetve a nagyváradi és fogarasi püspökök feliratait. Ugyanakkor kikérte a hercegprímás véleményét egy leendő balázsfalvi érsekséggel és nagybányai püspökséggel kapcsolatban. Javasolta, hogy a kérdéssel érdemben a szeptember 24-re tervezett zsinaton foglalkozzanak.⁷⁸⁴

Ismeretes, hogy a háborús körülmények miatt a nemzeti zsinat elmaradt, így a görögkatolikusok ügyében ekkor nem született érdemi döntés. Így a görögkatolikus érsekség kérdése Világos után került újból napirendre. Az igények elbírálásánál meghatározó szerepe volt az osztrák kormánynak, amely az egyházpolitikát az 1848–1849-es érdemek jutalmazására, illetve büntetésére is felhasználta.⁷⁸⁵ Ilyen körülmények között a szabadságharc végéig magyarbarát magatartást tanúsító munkácsi püspökség eleve hátrányos helyzetből indult, s ennek megfelelően nem is

⁷⁸⁰ A Munkácsi Egyházmegye román nemzetiségű hívei e kérésüket már 1802-ben megfogalmazták. Tamási 2011. 63.

⁷⁸¹ Hajdú 1933. 84–85.; Meszlényi 1928. 123–124.

⁷⁸² Erdélyi Vazul levelének erre vonatkozó sorai: „arról van szó, hogy három millió Román ajkú népet szorosabb kapcsolással hozzánk kössük e, vagy azt elbocsássuk? A Szabadságnak felderült nagy napja Hazánkba a különféle Nemzetiségeket életre riasztotta. Nemzetiségi egyesülés eszméi forognak, fel fogva minden ajkú nép, hogy egyesülnie kell, hogy létezni meg ne szűnjön, és a Román népnek egyesülése meg fog történni, tsak az a kérdés, hogyan? A Római székeltől elszakadás által? És akkor az orientális népek nagy családjához fog tartozni azokkal érdekekben egyesülhetni, melyek a magyar és többi nyugati civilisált népek érdekeivel ellentétben állanak; vagy pedig a Római Székkeli egyesülés által, és így a Román és Magyar két hű Testvéreknek frigyos öszve tartásában egymásnak fönmaradása biztosítására? E kettő közt most és jókor válasszon a magyar kormány, és ha ez utóbbit találja üdvösebbnek, sőt egyedül üdvösnek, ne késedelmezzon azt tenni élelmezzon azt tenni a mi célhoz vezet, akkor mikor még valamit meg menteni lehet”. Idézi: Tamási 2011. 64.

⁷⁸³ Hajdú 1933. 85.

⁷⁸⁴ Tamási 2011. 65.

⁷⁸⁵ Deák 2000. 227.

kacérkodott az önálló hierarchia gondolatával. Az ellenforradalom szolgálatába sodródott román görögkatolikusok viszont úgy érezték: megnyerhetik terveiknek az udvar jóindulatát. Az Esztergomtól független egyházszervezet megteremtését az erdélyi román nemzeti mozgalom követeléseinek közé is beemelték. Ezzel újabb érveléssel támasztották alá törekvéseiket.⁷⁸⁶

A román görögkatolikusok egyik legjelentősebb vezetője a nagyváradi püspök volt. Erdélyi püspök 1849. november 26-án beadványban fordult a nagyváradi kerületi biztoshoz, amelyben kérte: „emancipálják” „az orosz egyházi uralom” alatt élő görögkatolikus románokat. Ennek nyomán a Munkácsi Egyházmegye délkeleti részén fekvő plébániákat helyezték volna román egyházszervezeti igazgatás alá.⁷⁸⁷

Scitovszky hercegprímás – Bécs utasítására – a nagyváradi főpásztort nevezte ki annak a bizottságnak az élére, amely a román görögkatolikus hierarchia kérdéséről értekezett. Fontos megemlíteni, hogy a testület tagjai nem kizárólag a fogarasi és nagyváradi püspökségekből kerültek ki, hanem Anderkó máramarosi vikárius és Fásy János nagybányai esperes révén a Munkácsi Egyházmegye is képviselve volt. Az 1850. június 10-én, Nagyváradon összeülő tanácskozás a fogarasi püspökség érsekségre emelésére, valamint két új püspökség⁷⁸⁸ létrehozására tett javaslatot.⁷⁸⁹

A nagyváradi bizottság által megfogalmazott terveket a későbbiekben csak néhány ponton változtatták meg Bécsben és Esztergomban. Mindközül talán legfontosabb, hogy az egyik püspökség székhelye Nagybánya helyett Szamosújvár lett. E változtatás kifejezetten Alexander Bach belügyminiszter kérése volt. „Ezt követően Bach 1850. december 5-én terjesztette elő javaslatát az uralkodónak, a balázsfalvi görögkatolikus érsekség felállításáról s az annak alárendelt lugosi és szamosújvári püspökség létesítéséről.”⁷⁹⁰ Az előterjesztést Ferenc József 1850. december 12-én változtatás nélkül elfogadta, s megerősítés végett Rómába küldte.⁷⁹¹

⁷⁸⁶ Uo. 229.

⁷⁸⁷ Deák 2000. 230.

⁷⁸⁸ A két püspökség központja Lugos, illetve Nagybánya lett volna. Utóbbihoz kívánták csatolni a munkácsi püspökség 104 plébániáját, 47 103 hívővel. Veritas 1908. 48.

⁷⁸⁹ Veritas 1908. 47.; Pirigy 1990b. 34.

⁷⁹⁰ Deák 2000. 229.

⁷⁹¹ Veritas 1908. 49.; Pirigy 1990b. 34.; Deák 2000. 229. Adriányi 2009. 73–74.

A Habsburg Birodalom görögkatolikusai számára létesítendő közös érsekséget illetően Viale Prelá bécsi nuncius is állást foglalt. Rómába küldött alapos szakvéleményében (1851) „kifejtette, hogy a terv nemzetiségi okokból kivihetlenné vált. A horvátokat, ruténeket és a románokat – még ha görögkatolikusok is – nem lehet egy nevezőre hozni, nekik közös egyházfőt adni. A rutének évszázadok óta a magyar prímás alá tartoznak, nem óhajtanak Lemberg joghatósága alá kerülni. Ha elszakadnának a magyar hierarchiától, akkor nem lennének többé a magyar püspöki konferencia tagjai, és kispapjaik nem tanulhatnának magyar szemináriumokban”.⁷⁹²

A pápai jóváhagyás azonban egy ideig váratott magára. Ennek oka, hogy IX. Pius pápa kikérte az esztergomi érsek, illetve az érintett görögkatolikus püspökök véleményét. Az osztrák kormány a Róma által visszaküldött iratokat Scitovszkynak továbbította. Az esztergomi érsek újabb bizottságot hívott össze a felmerült kérdések tisztázására.⁷⁹³ A testület 1851. szeptember 14-én újból Nagyváradon ült össze, Erdélyi püspök vezetésével. Az egy esztendővel korábbi tanácskozás tagjain kívül megjelent Popovics munkácsi püspök is. A bizottság kiegészült még az időközben megválasztott Alexandru Șterca-Șuluțiu fogarasi román püspökkel⁷⁹⁴ és Mihályi Gergely zalatnai esperessel.⁷⁹⁵

A Nagyváradon tanácskozó egyházi vezetők „beleegyeztek abba, hogy joghatósági területükről paróchiákat csatoljanak át a létesítendő új egyházmegyékbe”.⁷⁹⁶ S miután az esztergomi érsek sem gördített akadályokat a tőle független román egyháztartomány létrehozása elé, IX. Pius pápa 1853. november 26-án kanonizálta a gyulafehérvár-fogarasi érseksé-

⁷⁹² Adriányi 2009. 73–74.

⁷⁹³ Veritas 1908. 49–50.; Pirigy 1990b. 34–35.

⁷⁹⁴ Alexandru Șterca-Șuluțiu (1794–1867): 1836-tól Szilágysomlyón vikárius. Az 1848-49-es események idején az ellenforradalom oldalára állt. A szabadságharc leverését követően Bécsben kitüntetésekkel halmozták el. Leményi püspök lemondatása után a császár fogarasi püspökké (1850. november 18.), majd az újonnan alapított gyulafehérvár-fogarasi metropólia első érsekévé (1854. december 22.) nevezte ki. 1852-ben kiadott körlevelében a dákoromán kontinuitás elméletet hangoztatva „felszólította a Fekete-tengertől a Tisza partjáig élő románokat, hogy valamenynyien fogadják el” a római pápa joghatóságát. Pirigy 1990. 32–33.; MKL XII. 2007. 350–351.

⁷⁹⁵ Veritas 1908. 49–50.

⁷⁹⁶ Pirigy 1990b. 34.

get.⁷⁹⁷ Ez alá rendelték a már meglévő nagyváradai egyházmegyét és a két akkor alapított görögkatolikus püspökséget, a szamosújvárit és a lugosit.⁷⁹⁸

A Munkácsi Egyházmegye – a hercegprímás és a bécsi kormányzat elképzeléseinek megfelelően – továbbra is Esztergom szuffragáneos püspöksége maradt. Az egyházszerkezeti változtatások annyiban érintették, hogy 94 plébániát [60 000 hívő] csatoltak át tőle a szamosújvári püspökséghez.⁷⁹⁹

IV. 6. A leendő ruszin értelmiség stratégiái

Az I. világháború előtti magyarországi ruszin intelligencia egy olyan egyházi környezetben szocializálódott, ahol a karrierépítés a magyar kultúrával való azonosuláson át vezetett. Annak a nemzetiségi fiatalnak, aki népe elitjéhez akart csatlakozni, a görögkatolikus egyház székelyeként funkcionáló Ungvár kínált lehetőségeket a továbbtanulás terén. Az Ung-parti oktatási intézményeket (gimnázium, tanítóképző és papképző szeminárium) választó ruszinok többsége falusi papok fiai vagy unokái voltak. Tanulmányaikat szülőfalvaik zárt etnikai környezetében kezdték meg, ahol az egyházi iskola tanítási nyelveként a helyi ruszin dialektus szolgált. Ungvárra érkezésükkor azonban merőben más helyzettel találták szemben magukat. Magyarul beszéltek a kollégiumban, az osztályokban, az utcákon és a város üzleteiben is. Az új társadalmi és kulturális környezetbe való beilleszkedéshez kitűnően el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet. Egy sikeres életpálya építéséhez ennél is többre volt szükség: azonosulniuk kellett a társadalmi miliő külső formáival, a magyar életstílus elemeivel. Ennek eredményeként a ruszin értelmiség már az 1840-es évek erőteljes magyarosítási törekvései előtt jelentős mértékben asszimilálódott.⁸⁰⁰

Az ungvári gimnázium története a 17. századra nyúlik vissza. Drugeth György zempléni és ungi földbirtokos 1615-ben Homonnán je-

⁷⁹⁷ IX. Pius pápa az 1853. december 19-i titkos szentszéki tanácskozáson foglalkozott az eseménnyel. Beszédében kiemelte, hogy Róma mindig ösztönözte a vele egyesült keleti rítusú katolikusok szerves fejlődését. Példa erre XVI. Gergely pápa kezdeményezése, amelynek véghezvitele az ő feladata lett. A katolikus egység támogatásáért I. Ferenc József császár és Scitovszky hercegprímás érdemeit méltatta. Adriányi 2009. 75.

⁷⁹⁸ Veritas 1908. 50.; Pirigy 1990b. 35.; Adriányi 2009. 74–75.

⁷⁹⁹ Veritas 1908. 84.; Pirigy 1990b. 55.

⁸⁰⁰ Vö. Magocsi 1978. 16–20.; Pirigy 1990b. 13.

zsuita kollégiumot alapított, amelynek székhelyét az 1630-as években Ungvárra tette át. A jezsuiták a rend 1773-as betiltásáig irányították a kollégiumot, amelyet az 1775/1776. tanévben emeltek gimnáziumi rangra. A 19. század elején a gimnázium hat évfolyammal működött. A diákok rendszerint Kassán és Nagyváradon végezték el a filozófiai osztályokat (7–8. évfolyam). 1845-ig a gimnázium tanítási nyelve a latin volt, ezt követően a magyar.⁸⁰¹ Az intézmény egykori hallgatói között szerepelt Bacsinszky András és Popovics Bazil munkácsi püspökök.⁸⁰²

Az ungvári kántortanítóképzőt 1794-ben alapították a Munkácsi Egyházmegye bázisán. Az intézményt a Tanulmányi Alapból finanszírozták. 1839-től a tanítóképző igazgatója Csurgovics János püspöki helynök, aki 1825 és 1856 között a római katolikus gimnáziumot is vezette. A tanítóképző növendékei görögkatolikus kántorokként és népiskolai tanárokként helyezkedtek el. Az 1843/1844-es tanévtől két évre nőtt a tanulmányi idő. A következő évtől a latin helyett a magyart vezették be tanítási nyelvként.⁸⁰³ „1845-ben a várudvaron felépül a külön tanépület, rendelet mondja ki, hogy csak képesített egyén lehet tanító, harminc évi szolgálat után pedig nyugdíjazásért lehet folyamodni. A tanítási gyakorlatot a belvárosi római katolikus és a cseholyai görögkatolikus elemi iskolákban végzik.”⁸⁰⁴

A Munkácsi Egyházmegye papképző szemináriuma 1778-ban nyitotta meg kapuit az ungvári vár falai között.⁸⁰⁵ Mária Teréziának köszönhetően 40 hallgató részesült stipendiumban.⁸⁰⁶ Az oktatás négy évfolyamos volt. Az abszolvált szeminaristáknak az ún. „examen curale” nevű vizsgát is teljesíteniük kellett. Abban az esetben, ha papnövendéket nem szentelték fel a vizsga letétele utáni egy évben, ordinációja előtt újból számot kellett adnia tudásáról.⁸⁰⁷

⁸⁰¹ A magyar nyelv tanítását az 1790/1791-es tanévben vezették be a gimnáziumban. Az 1795/96-os tanévben a tantárgyat az akkor már súlyos beteg költő, Dajka Gábor (1769–1796) oktatta. Fedinec 1998. 1816.

⁸⁰² Mészáros 1861. 84–98.; Fedinec 1998. 1813.; Magocsi–Pop 2005. 155. A gimnázium történetéről ld. még: Fedinec 1994.

⁸⁰³ Fedinec 1998. 1815–1816.; Magocsi–Pop 2005. 523.

⁸⁰⁴ Fedinec 1998. 1815–1816.

⁸⁰⁵ Az ungvári szeminárium elődje Olsavszky Mihály püspök 1844-ben Munkácson alapított egyházi iskolája volt. Bendász 2011. 99.

⁸⁰⁶ Bendász 1994. 195.; Lehoczky 1999. 65.

⁸⁰⁷ Bendász 1994. 197.

Bacsinszky András püspök idején (1772–1809) az ungvári szemináriumban az előadás nyelve az ószlávval kevert helyi ruszin dialektus volt. A románok részére külön tanárt („professor valachus”) alkalmaztak. Bacsinszky halálát követően a Helytartótanács rendeletet adott ki a latin tannyelv bevezetéséről. A későbbiek során a Lelkipásztorkodástant és a Pedagógiát tanították ruszinul. A Helytartótanács 1804-től arra kérte Bacsinszky püspököt, hogy biztosítsa a héber és az ógörög nyelv megfelelő oktatását is.⁸⁰⁸

Popovics püspök különösen nagy figyelmet fordított a jövőbeni parókusok oktatására. 1843-ban összesen 113 szeminarista tanult az intézményben, ebből 24 az eperjesi és hét a nagyváradai egyházmegye joghatósága alá tartozott.⁸⁰⁹ 1847-ben az ungvári papnevelésben 94 kispap folytatott tanulmányokat. Ebből nyolc az eperjesi, hat a nagyváradai püspökség híve volt. A bécsi szemináriumban három, Pesten két és Nagyszombatban tizenöt hallgató tanult. A hittant végzett és felszentelésre várók száma 28 fő volt. A szeminárium rektora Zombory János, rektorhelyettese Rakovszky János volt.⁸¹⁰

A Habsburg Birodalom első központi görögkatolikus szemináriuma 1803 és 1848 között működött a bécsi egyetem bázisán. A Stadtkonvikt kezdetben csak a Galíciai Görögkatolikus Érsekség területéről fogadta a jelentkezőket. 1811-től azonban már a magyarországi egyesült szertartásúak is felvételt nyerhettek. Az intézménynek fennállása során összesen 368 szeminaristája volt, ebből 43 hallgató a munkácsi, 19 az eperjesi püspökség területéről származott. A Stadtkonvikt markáns szerepet játszott a magyarországi és a galíciai ruszin – ukrán kapcsolatok kiépítésében. Az intézményben szerzett képesítést a történetíróként is tevékenykedő Lucskay Mihály vagy Viktor Dobránszky eperjesi kanonok.⁸¹¹

1848 márciusának eseményei különösen népszerűek voltak az ungvári szeminárium hallgatói körében. Szinte az egész papnevelde a forradalom lázában égett. „Amikor a toborzók az ungvári papi szeminárium kollégiumához értek, a diákok már Petőfi Sándor *Talpra magyarját szavalták*”.⁸¹² Számos kispap ragadott fegyvert a haza védelmében.

⁸⁰⁸ Uo. 197–198.

⁸⁰⁹ Lehoczky 1999. 67–68.

⁸¹⁰ Munkácsi Sematizmus 1847. 262–266.

⁸¹¹ Magocsi–Pop 2005. 474.

⁸¹² Szilvay visszaemlékezését idézi: Pavlenko 1999a. 80.

Az „új idők szele” a szeminaristák önszerveződési mozgalmára is hatással volt. 1848 májusában a papnövendékek például egy 24 pontból álló kérelmet nyújtottak be a szentszéknek. Ezek közül az első kettő volt a legjelentősebb, melynek során egy önképző diákegylet megalapítására és a magyar nyelv művelésére kértek engedélyt.⁸¹³ A szentszék azzal a feltétellel fogadta el az egylet felállítását, ha azt a szeminaristák az egyházi szláv és a román nyelv fejlesztésére fogják használni. Amennyiben nem gátolja e két liturgiai nyelv ápolását, „a kor igényeihez képest”, a magyar nyelv használata is lehetővé vált.⁸¹⁴

Az egylet 1848-ban nem alakult meg. A következő évben viszont egy hasonló próbálkozás történt. Az 1849. március 10-i szentszéki jegyzőkönyv tanúsága szerint a papnövendékek *Magyar Iskola* néven egy irodalmi egyesületet akartak létrehozni, melynek célja „az önművelődés, és a keleti szertartású egyház, valamint ezen egyház kebelében levő nép javának előmozdítása” lett volna. A káptalan örvendetesnek tartotta a folyamodvány céljait, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy leendő papokként, a hallgatók számára az egyházi szláv és román nyelv elsajátítása a legfontosabb. (A magyart legfeljebb az egylet belső ügyviteli nyelveként ajánlotta.) A főpapság szorgalmazta, hogy a szeminaristák fordítsanak különös figyelmet a keleti szertartásrendre és vallásuk fegyelmi szabályzatára is. Nem hagyta jóvá az önképzőkör eredeti nevét, helyette a *Hittani Társulat* elnevezést ajánlotta. Azzal érvelt, hogy a korban számos, *Magyar Iskola* nevű egylet is tevékenykedett. Az egyházmegyei vezetés megígérte viszont, hogy anyagi támogatásban részesíti a társulatot, tagjainak pedig biztosítani fogja a püspökség könyvtárának kedvezményes igénybevételét. Cserébe fenntartotta magának a *Hittani Társulat* feletti ellenőrzés jogát.⁸¹⁵

A szeminárium egylet támogatásaival kapcsolatban ki kell emelnünk Ladizsinszky Sándor kanonok kezdeményezését. Ladizsinszky 100 pengőforintot ajánlott fel Karamzin *Az orosz állam története* című 12 kötetes művének magyarra fordításáért.⁸¹⁶ Vajon miért tartotta a fő-

⁸¹³ A beadvány pontjainak zöme a tanulási és szabadidő tartalmasabb eltöltésére, valamint a szeminárium élet minőségének javítására vonatkoztak. A lehetőségekhez mérten a főpapi tanács igyekezett is támogatni ezeket.

⁸¹⁴ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 65–68.

⁸¹⁵ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 26–28.

⁸¹⁶ Uo.

papság egyik prominens tagja fontosnak e művet, illetve annak magyar nyelvre való lefordítását? A válaszokért érdemes közelebbről szemügyre vennünk az orosz szerző munkásságát.

Nyikolaj Mihajlovics Karamzin (1766–1826) íróként, nyelvújítóként és historikusként is jelentős alkotó volt, aki az orosz konzervatív nemesi közgondolkodás legnagyobb hatású személyiségeként a nemesiség méltóságának emelése mellett az egyház tekintélyét is fokozni akarta. Az orosz közgondolkodást meghatározta fent említett monumentális munkája, melyben nem az orosz nemzet vagy nép történetét írta meg, hanem az orosz államét. A szerző felfogása szerint Oroszország nagyságának kulcsa a cári önkényuralom.⁸¹⁷

Karamzin koncepciójának az egyház tekintélyét hangsúlyozó eleme valószínűleg nem állhatott távol a munkácsi főpapság szellemiségétől. Ezenkívül Ladizsinszky köre számára külön aktualitással bírt az orosz tudós nyelvművelő munkája, melynek fő célja az egyházi szláv-tól független irodalmi norma kialakítása volt. E téren Karamzin kétségtelenül maradandót alkotott, hisz ő elvetette az egyházi szlávot. A beszélt és írott nyelv egységét azonban nem tudta megteremteni.⁸¹⁸

A munkácsi főpapság úgy vélte, hogy az általa használt egyházi szláv nyelv szinte majdnem azonos a nagyorosz nyelvvel. Az orosz tudós nyelvművelés terén felmutatott eredményeit Ungváron hasznos útmutatásnak tartották az egyházi szláv fejlesztéséhez. 1848–1849-ben még nemigen értesülhettek, arról, hogy ekkora Puskin – a népnyelv gazdagságát felhasználva – megteremtette a modern orosz irodalmi nyelvet.⁸¹⁹ Azt a kodifikált formát, amely Karamzin nyelvhasználatától lényegesen különbözött. A szentszék tagjai, jelen esetben Ladizsinszky kanonok, Karamzin nyelvét bizonyosan nem érthette, ezért volt szükség az orosz történeti munka lefordítására. A mű elemzésére azonban a holt latin nyelv már nem volt alkalmas. Magyarra kellett tehát fordítani. Hogy ez valóban megtörtént-e, arról hallgatnak a források.

Térjünk vissza most a *Hittani Társulat* további sorsára. A források arról tanúskodnak, hogy még a magyar szabadságharc leverése előtt megalakult. Létrejöttének pontos dátuma nem ismert. Az 1849. már-

⁸¹⁷ Vö. Arató 1971. 135, 174, 198–199.; Niederhauser 1995. 206–207.

⁸¹⁸ Arató 1971. 135.

⁸¹⁹ Arató 1971. 135.

cius 10-i szentszéki ülés jegyzőkönyve révén betekintést nyerhetünk a megalakulás körülményeibe. Eszerint az egylet megnyitása csupán a papság jelenlétében, szűk körben, „minden zaj és láрма nélkül” történhetett. Egyedül magyar, ruszin és román nyelvű szónoklatok megtartását engedélyezték.⁸²⁰

Az önképzőkör tevékenységéről csak elszórt adatok állnak rendelkezésünkre. Annyit viszont tudunk, hogy tagjai nem foglalkozhattak politikával. Működésüknek egyetlen fennmaradt jele egy, a ruszin parasztság számára készített „népies naptár”. A főpapság 1849. október 2-i ülésén elismerően nyilatkozott az 1850. évi naptár készítőinek érdemeiről. Viszont a kalendárium olyan eszméket is tartalmazott, amely a magyar szabadságküzdelem szellemiségét tükrözték. Így a szentszék nem engedélyezte a munka kiadását; s felhívta a seminaristák figyelmét, hogy jelen helyzetben amúgy sem lehetne semmiféle kiadványt megjelentetni, mivel az osztrák hatóság még nem rendelkezett a cenzúráról.⁸²¹

A naptár szerkesztését a *Hittani Társulat* elnöke, Homicskó Sándor szemináriumi hallgató irányította. Életéről, munkásságáról nem sokat tudunk. 1849. szeptember 8-án a káptalani jegyzőkönyv mint „nyughatatlan és gyanús viseletű növendéket” említi.⁸²² Valószínű, hogy Homicskó az elmarasztaló jelzőket az önképzőkörben kifejtett tevékenységéért kapta. Tehetségére nagy szüksége volt a ruszin tisztviselőket is jelentős számban foglalkoztató osztrák közigazgatásnak. Ezért Homicskó ügyében az Ungvári Kerület⁸²³ vezető helyettese, Adolf Dobránszky is közbenjárt.

Dobránszky 1850 januárjában több levelet írt a Munkácsi Egyházmegyének. Ezekben jelezte, hogy gondoskodni fog a ruszin seminaristák elhelyezéséről. A püspökség közhivatalra ajánlott jelöltjei között az akkor huszonegyéves Homicskó Sándor neve is szerepelt, akit végül Ung megye bíróadjunktusaként alkalmaztak.⁸²⁴ A főpapság Homicskót azok közé az ifjak közé sorolta, akik „valóságos oroszok lévén, latin és

⁸²⁰ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 26–28.

⁸²¹ Uo. l. 116.

⁸²² KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 135.

⁸²³ A Kassai Katonai Kerületen belül 1849 októberében megszervezett polgári közigazgatási egység. Joghatósága Ung, Bereg, Ugocea és Máramaros megyék területére terjedt ki. Molnár 2016. 252.

⁸²⁴ Mayer 1977. 31–32.

magyar nyelveken kívül »oroszul« is értenek és beszélnek”.⁸²⁵ Ez játszott közre közhivatali kinevezésében, s valószínűleg emiatt nevezték ki a kezdetben magyar szellemiségű diákegylet élére is.

A *Hittani Társulat* további működését nem ismerjük részleteiben. Kiemelkedő jelentősége abban áll, hogy bázisán jött létre 1864-ben a görögkatolikusok egyesülete, a *Szent Bazil Társulat*.⁸²⁶

IV. 7. Kísérletek a ruszin sajtó megteremtésére

A nemzeti mozgalmak fejlődésének rendszerint fontos kellékeivé váltak a folyóiratok. A szlovák nyelv művelés például szorosán összekapcsolódott a Ludovít Štúr (1815–1856) által alapított *Slovenskje národňje novini* című lappal (1845), amely a középszlovák nyelvjárást alapul véve, a szlovák irodalmi nyelv „hordozófelületéként” funkcionált. Az újság a nemzeti elit mozgásterét is jelentősen kibővítette. „A Slovenskje národňje novini teremtette meg a szlovák anyanyelvű elit önálló, szlovák nyelvű magyarországi reprezentációjának a lehetőségét” – mutat rá a lap egyedülálló szerepére Demmel József.⁸²⁷ A szlovák folyóirat alapítását a lemaradás félelme is ösztönözte. Štúr első, a budai Helytartótanácsához benyújtott kérelmét, azzal támasztotta alá, hogy az ország más nem magyar ajkú lakosainak több újságuk is van. Egyetlen kivételként a „kárpati szláv fajt”, azaz a ruszinokat említette.⁸²⁸

A nemzeti sajtó mint viszonyítási alap jól szemlélteti a ruszin fejlődés elmaradottságát. A kialakult helyzetnek számos oka volt. Ide sorolhatjuk az analfabetizmus óriási méreteit, a ruszin nyelv művelés konzervativizmusát, egy jelentős politikai súllyal bíró társadalmi réteg, vagy az anyagi feltételek hiányát. Ezek mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy 1848 előtt

⁸²⁵ Uo. 32.

⁸²⁶ Szent Bazil Társulat, *Ungvár, 1864–1902: Gaganecz József eperjesi és Popovics Bazil munkácsi püspökök támogatásával alakult egyesület. Első elnökévé Adolf Dobránszkyt választották. A társulat célja a munkácsi és az eperjesi egyházmegyékben élő görögkatolikusok művelődésének előmozdítása volt. A ruszin értelmiséget tömörítette, kezdetben figyelemreméltó eredményeket ért el. Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) keményen szembeszállt a társulatban uralkodó oroszbarát politikai és nyelvi irányzatokkal. Később, főleg a kibékíthetetlen belső viták miatt, jelentőségét elvesztette, s feloszlott. Mayer 1977. 15–27.; Botlik 1997. 87–97.; uő. 2005. 62.; Magocsi–Pop 2005. 191.*

⁸²⁷ Demmel 2011. 181.

⁸²⁸ Uo. 183.

nem történt komolyabb próbálkozás a ruszin időszakai sajtó megalapítására. Változást e téren a magyar szabadságharc fordulatosa hozott.

Az első kísérlet Alexander Duchnovics nevéhez fűződik, aki a ruszin nemzeti mozgalom egyik jeles alakja volt. 1848 októberében Duchnovics az Eperjesi Görögkatolikus Püspökség kanonokaként egy ruszin újság és nyomda alapításának gondolatát vetette fel a Munkácsi Egyházmegye káptalana előtt. Ungváron akkor úgy döntöttek, hogy a kérdéssel csak a katonai műveletek elmúltával kívánnak érdemben foglalkozni. Novemberben viszont újra tárgyalás alá vették az ügyet, s megbízták Csurgovics nagyprépostot, hogy tegyen lépéseket Ellinger János ungvári nyomdájának megvétele érdekében. A vállalkozás azonban – valószínűleg a munkácsi püspökség szerény anyagi helyzete és a törvény által előírt magas kaució miatt – sikertelen maradt.⁸²⁹

A kezdeményezés a neoabszolutizmus első hónapjaiban került ismét napirendre. A közvetlen előzmények egyike az 1849. november 23-án összegyűlt szentszéki ülés volt, ahol két fontos levelet is megtárgyaltak.

Scitovszky hercegprímás leiratára, melyben a *Katholikus Néplap* terjesztését ajánlotta, elutasító választ adtak. Az ok a lap magyar nyelve és kizárólag a római katolikus egyház ügyei iránti érdeklődése volt. Jóval kedvezőbb fogadtatásban részesült Gaganecz eperjesi püspök átirata, aki a galíciai ruszinság sikere nyomán szorgalmazta a magyarországi testvéreik szellemi megmozdulását. Ungváron felkarolták az eperjesi püspök javaslatát, s határozatot hoztak egy ruszin néplap alapításáról, valamint egy nyomda megvásárlásáról. A munkácsi püspökség szentszéke ugyanekkor szóbeli felhívást intézett Paulovics Lázár szemináriumi hittanár és káptalani ülnökhöz: készítsen javaslatot egy „Orosz Néplap” létrehozására.⁸³⁰

Paulovics a néplap tervezetét december 7-ére készítette el. Munkája első részében arról írt, hogy mindenekelőtt el kell dönteni, hogy az újságot milyen helyesírással és betűkkel jelentetik meg. Bár az írók többsége a cirillikát használta, latin betűvel és idegen nyelven szerkesztett cikkeket is el kell fogadni. Ezeket cirill betűkre kell átírni, illetve le kell fordítani ruszin nyelvre. A néplap foglalkozni kívánt a görögkatolikus egyházzal, a keleti szertartásrenddel, a fegyelmi ügyekkel. A káptalani

⁸²⁹ Bőőr 1943. 5–6.

⁸³⁰ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 149–150.; F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 190.; F. 151, op. 10, od. zb. 52, l. 1.; Bőőr 1943. 6.

ülnök hangsúlyozta, hogy az olműtzi alkotmány fejtegetésével meg kell világítani a köz- és magánélet összefüggéseit. Továbbá olyan dolgozatok közlését is tervezte, amelyek kitértek volna a gazdálkodás, a népoktatás, vagy a házépítés kérdéseire is. Emellett az egyszerű népet érdeklő kül- és belföldi híreknek is teret kívánt biztosítani.⁸³¹

Paulovics úgy ítélte meg, hogy kezdetben elegendő lesz, ha a lapot hetente egyszer, egy ív terjedelemben adják ki, mivel a földművelési munkákat végző falusi nép úgy sem tudna több időt szakítani az olvasásra, illetve a felolvasás meghallgatására. A falvakból legalább egy, a városlakó ruszinok köréből több megrendelőre is számított. A főszerkesztő feladatára a „tudós Csopey Antal”⁸³² hittanárt tartotta alkalmasnak. Csopey kellően jártas volt az egyházi szláv és az idegen nyelvekben, ismerte a nép szükségleteit, aktívan tanulmányozta a görögkatolikus szertartásrendet. Ha Csopey nemet mond, a jövőbeni hivatalos ruszin újság szerkesztője segítségét fogják kérni. Amennyiben őt sem sikerül megnyerni az ügynek, akkor Paulovics tervezetének ruszinra fordított változatát kell eljuttatni az egész „Magyar Honi Ruthenia Nép” görögkatolikus papjaihoz és falusi tanítómestereihez. Rájuk szerkesztőkként, illetve cikkírókként számított a káptalani ülnök.⁸³³

Paulovics a néplap kiadásához egy cirill betűs nyomdát akart létesíteni. Ha ez nem valósulna meg, akkor budai vagy a galíciai nyomdákhoz kell fordulni. Végül, az anyagi nehézségek megghiúsították elképzeléseit. Pedig a helyi közigazgatás vezetője (Ungvári Kerület), Vilecz Ignác is hasonló kezdeményezést indított. A cs. kir. főispán 1849 decemberében, majd 1850-ben is kérte feletteseit, állítsanak fel egy cirill betűs nyomdát Ungváron. Vilecz helytelennek tartotta, hogy négy megyére kiterjedő kerületének 320 ezer ruszin lakosa más nyelveken

⁸³¹ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 52, l. 2–3.; Böör 1943. 6–7.

⁸³² Csopey Antal (1816–1877): görögkatolikus kanonok, káptalani helynök. A teológiát Pesten, Nagyszombatban és Ungvárt végezte. 1839-ben szentelték pappá. Másfél éves bocskói segédlelkészség után Pesten doktorált, majd visszatért egyházmegyéjébe. Az ungvári szemináriumban teológiát tanított. 1855-ben ungvári kanonok lett és a kormány által a megye népoktatási tanintézetének királyi főfelügyelőjévé nevezték ki. Popovics munkácsi püspök 1864. október 19-én történt halálával az egyházmegye ideiglenes kormányzatával bízták meg. A teológusok részére pedagógiai kézikönyvet írt, görög eredetiből fordított magyarra szertartástanokat. Utóbbi munkájával elősegítette a magyar liturgiai nyelv terjedését a görögkatolikus magyar egyházközségekben. Vasárnapi Újság, 1864. október 30. 44. sz. 461–462., 1877. szept. 16. 37. sz. 589.

⁸³³ KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 52, l. 2–3.; Böör 1943. 6–7.

értesüljön a hivatalos rendeletekről. Az osztrák kormányzat költségvetési okokra hivatkozva elutasította a kezdeményezést.⁸³⁴ Így az ungvári cirill betűs nyomda felállítására csak a kiegyezés előtti játszmák időszakában, 1864-ben került sor.⁸³⁵

Az ungvári nyomda létrehozását szorgalmazó törekvések sikertelensége a néplapalapítással kapcsolatos terveket is keresztülhúzta. Bécs ebben az ügyben a galíciai ruszinoknak szavazott bizalmat.⁸³⁶

Ilyen előzmények után érthető, hogy az első ruszin folyóirat ungvári kiadása csak a nemzeti mozgalom erősödése után volt várható. Ebben döntő szerepet játszott a már említett *Szent Bazil Társulat*. E kultúr-egyesület, valamint a görögkatolikus egyház közös együttműködése volt szükséges ahhoz, hogy 1867. július 13-án, *Ceim [Világ(osság)]* címmel napvilágot lásson az első, Ungváron szerkesztett ruszin hetilap.⁸³⁷

⁸³⁴ Perényi 1954. 170–171.

⁸³⁵ Botlik 1997. 87.

⁸³⁶ Lembergben az osztrák kormányzat támogatásával már 1849 júliusától *Галицко-русский вестник [Galíciai-orosz Közlöny]* címmel ruszin lap működött. E hivatalos jelleggel felruházott közlönny 1850 februárjától Bécsben jelentették meg. Az új helyszínen deklarálták, hogy a lap a birodalomban élő ruszinok közös orgánusaként fog szolgálni. Ennek megfelelően címét is megváltoztatták: *Вестник для русинов австрийской державы [Közlöny az osztrák állam ruszinjai számára]*. A magyarországi ruszinok csak cikkíróként vettek részt a közös lap működtetésében, szerkesztői feladatokat nem kaptak. Böör 1943. 7–13.; Mayer 1977. 16.; Botlik 2005. 61–62.

⁸³⁷ Mayer 1977. 22.; Böör 1943. 23–26.

ÖSSZEGLZÉS

Az 1848-as forradalmi hullám számos kihívás elé állította a munkácsi görögkatolikus püspökséget. Az egyházmegye pozícióját jelentős mértékben meghatározta a Habsburg-dinasztiához füzödő viszonya. E kapcsolat kettős természetű volt. A mindenkori munkácsi püspökök a bécsi udvarnak köszönhatték az Ungvár központú egyházmegye kanonizálását, megszabadulva ezzel az egri egyházmegye joghatóságától. A mérleg másik nyelvén viszont ott találjuk az 1848 előtti kormánystruktúrát, amely szűk keretet szabott a görögkatolikus érdekérvényesítésnek. A Helytartótanács kormányzóknál a görögkatolikusok ügyeit rendszerint római katolikus főpapokra bízták, akik nem tekintették szívügyüknek az egyesült szertartásúak érdekeit. Az ungvári konzisztórium tagjai körében ezért egyfajta bizalomdeficit alakult ki a magyarországi római katolikus főpapsággal szemben.

A forradalom előtti kormánystruktúra nem kedvezett a görögkatolikusoknak. Az 1838-ban felszentelt Popovics Bazil püspök kiemelkedő érdemeket szerzett a Munkácsi Egyházmegye történetében. Főpásztori tevékenységét egy tizenhatéves titkári szolgálat előzte meg az eperjesi püspökségben. Munkácsi püspökként nevéhez füződik az egyházmegyei alapítványok vagyonának gyarapítása, az infrastrukturális bázis bővítése, a papi özvegyek és árvák járandóságainak emelése.

Az 1848. márciusi pesti forradalom és a Batthyány-kormány megalakulása új helyzetet teremtett az országban. Az első felelős magyar kormány számos olyan intézkedést fogantatosított, amelyek a polgári átalakulást szorgalmazták. A kialakult helyzet egyrészt mozgásteret nyitott a görögkatolikusok számára, másrészt számos feladatot és elvárást rótt a Munkácsi Egyházmegye papságára. A munkácsi püspökség területe a magyar forradalom, majd a szabadságharc háttországnak számított. Északkelet-Magyarország ezen része jelentős nemzetiségi lakossággal rendelkezett. A forradalmi kormányzat elsősorban azt várta el a görögkatolikus főpapságtól, hogy segítse elő a háttorszag nemzetiségi békéjének megtartását. A klérus 1848 őszen aktív szerepet vállalt az Erdély felől érkező román támadás hátrányos következményeinek csökkentésében, valamint a máramarosi román falvak egy részét érintő zendülés pacifikálásában. 1849 tavaszán a máramarosi hegyvidéken élő ruszinok egy csoportja fellázadt a magyar hatalom ellen, s több alka-

lommal ellenségesen viszonyult a helyi görögkatolikus parókusokhoz. Az események kiváltó oka az volt, hogy a határ galíciai oldaláról egy kis létszámú császári-királyi csapat a Toronyai-hágón keresztül betört az országba. A veszély elhárulását követően a görögkatolikus papság döntő szerepet játszott a helyzet konszolidálásában.

A Batthyány-kormány 1848 tavaszától az ungvári konzisztórium feladatául szabta, hogy körlevelek formájában tájékoztassa ruszin, román és magyar ajkú híveit az áprilisi törvények elfogadásából eredő változásokról. A falusi parókusokra támaszkodva a kormánynak sikerült megszilárdítania hatalmát az északkeleti régióban. Általánosságban elmondható, hogy a Munkácsi Egyházmegye főpapsága jó kapcsolatot ápolt a helyi vármegyék vezetőivel, illetve az ide kinevezett kormánybiztosokkal. A görögkatolikus klérus tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy az északkelet-magyarországi megyék a magyar szabadságküzdelmek nyugodt háttérként tudtak funkcionálni, így kedvező feltételek mellett működhetett a közigazgatás és a toborzás.

A Munkácsi Egyházmegye 1848–49. évi szerepének értékelése szempontjából kulcsfontosságú Popovics püspök tevékenységének ismeretése. Az események számbavételét követően kijelenthető, hogy a főpásztor elsősorban a görögkatolikus érdekek érvényesítéséért küzdött. Olyan jelentős célok előmozdítása lebegett a szeme előtt, mint a papság illetmény-kiegészítésének rendezése (kongruaügy), egy görögkatolikus kormányzati főhatóság felállítása, vagy tábori lelkészek honvédségnél való alkalmazása. A legkiemelkedőbb kezdeményezések egyikeként említhetjük az esztergomi hercegprímás főhatósága alá tartozó görögkatolikus érsekség felállításának kívánatát. Az elképzelések szerint az Ungvár központtal létrejövő metropólia joghatóságot gyakorolt volna a Magyarországon és az Erdélyben élő görögkatolikusok felett. Popovics püspök ugyan egyes esetekben (a kongrua negyedévi kifizetése és a görögkatolikus vallású tisztviselők alkalmazása) elkönnyvelhetett némi részsikert, azonban az 1848–49. évi események az egyházmegye számára kedvezőtlenül alakultak. A magyar kormányzat elsősorban az áprilisi törvények érvényesítésére, illetve a kiharcolt magyar önrendelkezés megtartására törekedett. Ennek megfelelően támogatta vagy vetette el a Munkácsi Egyházmegye indítványait. 1848 nyarán például Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a görögkatolikus érseki tartomány felállítását illetően a román igényeket támogatta az ungvári szentszék kérelmének ellenében.

Az állam és az egyház vitája, melynek tárgyát az egyházi vagyon kezelése képezte, érdekegység teremtett a szekularizációt hirdető magyar kormány és a munkácsi püspökség között. A Popovics Bazil vezette szentszék 1848 tavaszán elutasította a magyar katolikus egyház ún. autonómiameozgalmát, amely saját hatáskörben kívánta kezelni az egyházi vagyont. Ennek háttérében elsősorban az állt, hogy a Munkácsi Egyházmegye szerény lehetőségeiből adódóan nem tudta fedezni oktatási intézményeinek, illetve papságának anyagi szükségleteit.

1848 végén azonban megfogalmazódott a katolikus öszsvagyon ún. arányosításának terve. Az elképzelés az ungvári szentszék számára is kedvezőnek bizonyult, hiszen a katolikus vagyon arányosítása esetén a Munkácsi Egyházmegyére eső rész meghaladta volna a püspökség belső jövedelmének szintjét. Az arányosításra vonatkozó javaslat, amely előirányozta a feudális viszonyokból a polgári reformok felé haladást, igen jelentős lépésének tekinthető. Amikor a Munkácsi Egyházmegye és szentszéke – amely mind a középkori, mind a kora újkori katolikus egyházi vagyongyarapodásból kimaradt – az arányosítást az „örök igazságnak” nevezte, ezzel az egyházviszonyok polgári átalakításának tén – a hazai katolikus hierarchia zömével ellentétben – tettek egy igen jelentős lépést előre. 1849 januárjában azonban a katolikus püspökök nagy része – Hám János esztergomi érsekkel az élen – hűséget esküdött I. Ferenc József császárnak, így a Munkácsi Egyházmegye egyetlen tárgyalópartnere a magyar hatalom maradt.

Popovics püspök mozgásterére jelentős befolyást gyakorolt az a tény, hogy Ungvár és környéke 1848 márciusától 1849 augusztusáig a magyar kormány fennhatósága alá tartozott. A munkácsi főpásztor úgy próbálta meg érvényesíteni egyházmegyéje érdekeit, hogy a lényeges kérdésekben együttműködött a forradalmi kormányzattal. A püspök tevékenységében tetten érhető az a szándék is, hogy az adott körülmények között a lehető legkisebb mértékben kompromitálja magát a bécsi udvar előtt. E törekvést a Habsburg-ház trónfosztását követően egyre nehezebb volt érvényesíteni.

Nem lehet pontosan meghatározni, hogy a munkácsi püspök milyen mértékben érezte magáénak a magyar szabadságküzdelem ügyét. Tény azonban, hogy a főpásztor szinte a végsőkig teljesítette a forradalmi kormányzat egyházmegyére rótt kötelezettségeit, részt vett a Függetlenségi Nyilatkozat Ung megyei kihirdetésén, továbbá körlevele-

iben – a Szemere-kormány utasításának megfelelően – a cári seregek elleni fellépésre buzdított. E tevékenysége alapot szolgáltatott a pesti hadbírósnak, hogy eljárást indítson ellene. Popovics püspök vádakra adott ún. „védfelelete” amellet érvelt, hogy kényszer hatására működött együtt a magyar hatóságokkal. Ugyanakkor kijelenthető, hogy a főpásztor ügyesen mérte fel mozgásterének határait, s az adott körülményekhez mérten igyekezett hangot adni egyházmegyéje érdekeinek. Függetlenül attól, hogy a püspök és főpapsága milyen mértékben tudtak azonosulni a magyar szabadságküzdelem céljaival, megállapítható, hogy a görögkatolikus kezdeményezések megszületésében komoly szerepet játszott az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc. A görögkatolikus papság úgy vélte, hogy a polgári átalakulás kedvező feltételt teremthet érdekei érvényesítésére.

FORRÁSJEGYZÉK

Levéltári források

Kárpátalja Területi Állami Levéltár, Beregszász

1. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye iratanyaga (151. fond)
2. A 19. hadosztály 1. dandárjának iratanyaga (1000. fond)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

1. X 49. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzó-elnökség. Általános iratok (H2)
2. X 50. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Belügyminisztérium. Elnöki iratok (H9)
3. X 9 111. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Elnöki iratok (H54)
4. X 9 112. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus Egyházi Osztály (H56)
5. X 10 596. Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Különböző kormánybiztosok (H114). Szintay János és Eötvös Tamás iratai.
6. X 10 603. Máramaros vármegye 1848–49. évi iratai (H124). Egyházi iratok

Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

1. Pesti hadbíróóság iratai, 1850

Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergom

1. Hám János kinevezett hercegprímás iratai 1848–1849
2. Scitovszky János hercegprímás iratai 1849–1866

Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza

1. Hajdúdorogi Esperesi Levéltár 1848–1849. évi iratai (IV. – 2.)

Lapok, folyóiratok

1. Budapesti Hiradó (1848)
2. Jelenkor (1842, 1848)
3. Kossuth Hírlapja (1848)
4. Közlöny. Hivatalos Lap (1848–1849)
5. Marczius Tizenötödike (1848)
6. Nemzeti Újság (1848)
7. Nemzeti. Politikai Hírlap (1848)
8. Ország–Világ (1890)
9. Pesti Hírlap (1848–1849)
10. Radical Lap (1848)
11. Reform (1848)
12. Religio (1894)
13. Religio és Nevelés (1848)
14. Vasárnapi Újság (1864, 1877)
15. Листок (1891)

Egyéb forrás

A Munkácsi Egyházmegye 1847. évi sematizmusa.

1. Schematismus venerabilis Cleri Graeci ritus catholicorum diocesis Munkacsiensis, pro anno domini MDCCCXLVII. Ungvarini, Typis Joannis Ellinger, Caes. Reg. Priv. Typographi.

IRODALOM

1. Ács 1996 = Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. H. n., 1996.
2. Adriányi 2009 = Adriányi Gábor: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859*. H. n., 2009.
3. Ambrus 1892 = Ambrus József: *Paphonvédek albuma*. Nagyikinda, 1892.
4. Andics 1949 = Andics Erzsébet: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Budapest, 1949.
5. Andics 1981 = Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Tanulmányok, iratok 1844. július 4. – 1848. március 12.* I. kötet. Budapest, 1981.
6. Arató 1960 = Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840–1848*. 2. kötet. Budapest, 1960.
7. Arató 1971 = Arató Endre: *Kelet-Európa története a 19. század első felében*. Budapest, 1971.
8. Arató 1983 = Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Budapest, 1983.
9. Baán 2008a = Baán István: De Camillis szebasztei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János Józsefmunkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 139–148.
10. Baán 2008b = Baán István: Lelkipásztori problémák és megoldási kísérletek: a „bigamus papok”. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János Józsefmunkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 187–237.
11. Baán 2010 = Baán István: A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között. In: Véghseő Tamás (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic Heritage Research. Papers of the Conference held on the 100th anniversary of the Death of Nikolaus Nilles*. Nyíregyháza, 2010. 161–166.

12. Baán 2014 = Baán István: Bacsinszky András munkácsi püspökké való kinevezése. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 61–84.
13. Bagu 2010 = Bagu Balázs: *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, 2010.
14. Basilovits 1799 = Basilovits, Joannicius: *Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX Factae. Exhibens seriem episcoporum Graeco-catholicorum Munkacsiensium, cum praecipuis eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatibus, Decretisque Regiis, ac aliis Documentis authenticis potissimum concinnatam*. Cassoviae, 1799.
15. Bendász 1990 = Bendász István: A munkácsi egyházmegye területváltozásairól. In: Udvari István (szerk.): *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészseégeinek 1806. évi összeírása*. Nyíregyháza, 1990. 71–76.
16. Bendász 1994 = Borhalmi Gábor (Bendász István): Kárpátalja első főiskolai jellegű intézménye. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1994. 3–4. sz. 195–202.
17. Bendász 1997 = Bendász István: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár, 1997.
18. Bendász 1999 = Bendász István: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*. Ungvár, 1999.
19. Bendász 2011 = Bendász Dániel: Legális és illegális papképzés a Munkácsi Egyházmegyében. In: Janka György (szerk.): *Örökség és küldetés: a Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga*. Nyíregyháza, 2011. 99–106.
20. Bendász 2014 = Bendász Dániel: Bacsinszky András és a Munkácsi Egyházmegye kánoni felállítása. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 49–60.

21. Bene–Takács 1989 = Bene János – Takács Péter: *Források Vasvári Pál életéhez*. Tiszavasvári, 1989.
22. Beszkid 1903 = Beszkid Miklós: *A szt. Péter és szt. Pál apostolokról nevezett tapolcai apátság története*. Ungvár, 1903.
23. Bonkáló 1996 = Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. 2., bővített kiadás. Basel–Budapest, 1996. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta: Salga Attila.
24. Botlik 1997 = Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, 1997.
25. Botlik 2015 = Botlik József: A rutén (ruszin) értelmiség önkormányzati törekvései, 1848–1918. In: Donáth Lehel – Medvigy Endre – Molnárfi Tibor – Zelles László (szerk.): *Az „Ezeréves ruszin-magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, leadott tanulmányai 2004. március 19–20*. Budapest, 2005.
26. Boysak 1963 = Boysak, Basil: *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*. Toronto – New York, 1963.
27. Böőr 1943 = Böőr György: *A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században*. Kolozsvár, 1943.
28. Brenzovics 1997 = Brenzovics László: Szerzetesrendek Kárpátalján. In: P. Punykó Mária (szerk.): *„Hét kereszt alatt felkelek”. Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok*. Budapest–Beregszász, 1997. 73–79.
29. Csatáry 1999 = Csatáry György: *Szabadságharc a végeken Anno 1848–1849*. Ungvár, 1999.
30. Csizmadia 1963 = Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. (Az első népképviseleti választások.)* Budapest, 1963.
31. Csorba 1999 = Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyoni problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon 1782–1918*. Budapest, 1999.
32. Csurgovics nekrológ, 1862 = Csurgovics János nekrológja. *Religio*, 1862. november 15. (II. félév) 40. sz. 318–319.
33. D. Molnár 1995 = D. Molnár István: *Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és a mai Lengyelországban*. Budapest, 1995.

34. Danilak 1972 = Данилак, Міхал: *Галицькі, буковинські, закарпатські українці в революції 1848–1849 рр.* Братіслава-Пряшів, 1972.
35. Daniljuk 1997 = Данилюк, Дмитро: *Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.)*. Ужгород, 1997.
36. Deák 1942 = Deák Imre: *1848, ahogyan a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben.* Budapest, [1942.]
37. Deák 2000 = Deák Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
38. Delehan–Kutassy 2009 = Delehan Mihajlo – Kutassy Ilona: *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai 1919-ig és 1938–1945 között.* Budapest, 2009. Fordította, a bevezetőt és az útmutatót készítette: Csatóry György.
39. Demmel 2011 = Demmel József: *A szlovák nemzet születése. Ludovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon.* Pozsony, 2011.
40. Duchnovič 1971 = Duchnovič, Alexander: *The History of the Eparchy of Prjašev.* Rome, 1971.
41. Duliskovics 1877 = Дулишковичъ, Іоаннь: *Историческія черты угро-русскихъ.* Тетрадь III. Унгваръ, 1877.
42. Erdődy–Hermann 2002 = Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány – Szemere.* [Budapest], 2002.
43. F. Kiss 1987 = F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok.* Budapest, 1987.
44. Fakász M.–Fakász J. 2002 = Fakász Mihály – Fakász János: *Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában.* Munkács, 2002.
45. Fazekas 2001 = Fazekas Csaba: Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben. *Levéltári Közlemények*, 2001. 1–2. sz. 115–139.
46. Fedinec 1994 = Fedinec Csilla: Kis ungvári gimnáziumtörténet. *Erdélyi Tükör*, 1994. 3. sz. 12–15.
47. Fedinec 1998 = Fedinec Csilla: Az ungvári görög katolikus tanítóképző kultúrmissziója az északkeleti Felvidéken. In: Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit (szerk.): *A magyar művelődés*

- és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai.* 2. kötet. Budapest–Szeged, 1998. 1813–1819.
48. Fedinec 2002 = Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája.* Galánta – Dunaszerdahely, 2002.
49. Fenics 1997 = Фенич, Володимир Іванович: *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.).* Кандидатська дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, рукопис. Ужгород, 1997.
50. Fényes 1847. I. = Fényes Elek: *Magyarország leírása. Magyarország általánosan.* I. rész. Pest, 1847.
51. Fényes 1847. II. = Fényes Elek: *Magyarország leírása. Magyarország részletesen.* II. rész. Pest, 1847.
52. Fényes 1851 = Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik.* IV. rész. Pest, 1851.
53. Forgó 2014 = Forgó András: Adalékok Bacsinszky András püspöki tevékenységének eszmei háttéréhez. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Nyíregyháza, 2009. november 12–14. Nyíregyháza, 2014. 97–116.
54. Fraknói 1899 = Fraknói Vilmos: *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez.* Budapest, 1899.
55. Gecse 1992 = Gecse Géza: Pánszláv doktrínák Oroszországban. *Társadalmi Szemle*, 1992. 3. szám. 55–64.
56. Gecse 2002 = Gecse Géza: Pánszlávizmus az orosz politikában. Nemzeti és birodalmi hagyományok. *História*, 2002. 3. szám. 12–15.
57. Gecse 2007 = Gecse Géza: *Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat.* Budapest, 2007.
58. Ghitta 2008 = Ghitta, Ovidiu: De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Nyíregyháza, 2008. 239–249.

59. Gorun 2008 = Gorun, Gheorghe: De Camillis püspök és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 251–256.
60. Gönczi 2007 = Gönczi Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár – Beregszász, 2007.
61. Gyalókey 1941 = [Gyalókey Jenő]: Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez. (1849. június 2. – 1849. augusztus 25.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1941. 246–261.
62. Gyenis 1942 = Gyenis András: *A nagyszombati egyetem nyomdája és az unió*. Budapest, 1942.
63. Győrffy 1987 = Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Budapest, 1987.
64. Hajdú 1933 = Hajdú János: *Eötvös József báró első minisztersége*. Budapest, 1933.
65. Haraksim 1961 = Haraksim, L'udovít: *K sociálnym a kultúrnyom dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava, 1961.
66. Hermann E. 1973 = Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973.
67. Hermann R. 1996 = Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Videopont Kiadó Budapest, 1996.
68. Hermann R. 1998 = Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848-49-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 1. sz. 28–76.
69. Hermann R. 1999 = Hermann Róbert: „Tenni kevés, de halni volt esély.” Az 1849. évi nyári hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999. 2. sz. 223–276.
70. Hermann R. 2001 = Hermann Róbert: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, 2001.
71. Hodinka 1900 = Hodinka Antal: A rutének. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VI. kötete. Felső-Magyarország. (II. rész)*. Budapest, 1900. 401–417.
72. Hodinka 1909 = Hodinka Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest, 1909.

73. Hodinka 1911 = Hodinka Antal: *A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*. Ungvár, 1911.
74. Hodinka 1992 = Hodinka Antal: Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez. In: Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kézíratai*. Nyíregyháza, 1992. 27–34.
75. Horváth 1865a = Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 2. kötet. Genf, 1865.
76. Horváth 1865b = Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. 3. kötet. Genf, 1865.
77. Ivancsó 2008 = Ivancsó István: Izaiás szerzetes papi tevékenysége De Camillis püspök idején. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 283–292.
78. Janka 1997 = Janka György: A munkácsi egyházmegye felállítása. *Athanasiana*, 1997. 4. sz. 57–81.
79. Janka 2004 = Janka György: Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok. *Athanasiana*, 2004. 19. sz. 145–157.
80. Janka 2008 = Janka György: De Camillis püspök zsinatai. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 175–186.
81. Janka 2014 = Janka György: Bacsinszky András hajdúdorogi évei. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 39–47.
82. Jávorai 1997 = Jávorai Mária: Ukrán unitusok a kezdetektől a XX. elejéig. In: *Pro Minoritate*, 1997. Tavasz. 47–60.
83. Kaska 2008 = Кашка, Марія Юріївна: *Етнополітичний розвиток русинів–українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, рукопис. Ужгород, 2008.
84. Kecskeméti 2008 = Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. H. n., 2008.

85. KLÖM XII. = Sinkovics István (s. a. r.): *Kossuth Lajos összes munkái. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban*. 12. kötet. Budapest, 1957.
86. KLÖM XIII. = Barta István (s. a. r.): *Kossuth Lajos összes munkái. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. 13. kötet. 1. rész. Budapest, 1952.
87. KLÖM XIV. = Barta István (s. a. r.): *Kossuth Lajos összes munkái. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. 14. kötet. 2. rész. Budapest, 1953.
88. KLÖM XV. = Barta István (s. a. r.): *Kossuth Lajos összes munkái. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. 15. kötet. Budapest, 1955.
89. Kobály 1993 = Kobály József: A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. 1. rész. *Pánsíp*, 1993. 5. sz. 21–24.
90. Kobály 1994 = Kobály József: A mai Kárpátalja területének népei a középkorban. 2. rész. *Pánsíp*, 1994. 1. sz. 25–28.
91. Kobály 1998 = Kobály József: *Sine ira et studio*. Ungvár, 1998.
92. Kobály 2003 = Kobály József: A kárpátaljai ruszinok. In: Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovic Rita (szerk.): *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Piliscsaba, 2003. 347–360.
93. Kocsis 2014 = Kocsis Mihály: Két, ruszinok számára nyomtatásban megjelent mű (az ún. Bacsinszky-biblia és a Kutka-féle katekizmus) és a legújabb kutatások. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 131–135.
94. Kolomicz 1961–1962 = Коломиец, Иван: *Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия*. Т. 1–2. Томск, 1961–1962.
95. Kónya 2012 = Kónya Péter: Felső-Magyarország és lakossága a reformáció és rekatolizáció folyamatában. *Történeti Tanulmányok XX. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa*. Debrecen, 2012. 25–40.
96. Korányi 1861 = Korányi Viktor: *A zsidói fegyverletétel. Honvédek naplójegyzetei*. 2. kiadás. Pest, 1861.
97. Kozma 1909 = Kozma János: Adalékok Egyházmegyénk történetéhez az 1848–49. szabadságharc idejéből. *Görög Katholikus Szemle*, 1909. 2–8. sz. 8, 20–21, 28–29, 37–38, 45, 52–53, 61.

98. Kristó 1988 = Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988.
99. Lach 2014 = Lach, Milan: Joannicius Basilovits protoigumen, a Munkácsi Egyházmegye bazilita növendékeinek nevelője a 18–19. század fordulóján. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 117–129.
100. Lacko 1965 = Lacko, Michael: *Unio Užhorodiensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*. Roma, 1965.
101. Lehoczky 1899 = Lehoczky Tivadar: *Bereg megye és a munkácsi vár 1848–1849-ben*. Munkács, 1899.
102. Lehoczky 1999 = Lehoczky Tivadar: *A bereg megyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig*. Ungvár, 1999.
103. Lukács 1981 = Lukács Lajos: *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*. Budapest, 1981.
104. Luts kay 1843 = Luts kay Michael: *Historia Carpatho-Ruthenorum in Hungaria sacra et civilis ex probatissimis Authoribus, et Documentis originalibus Archivi Dioecesiani Episcopatus Munkáts desumpta*. Budae, 1843.
105. Magocsi 1978 = Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge – London, 1978.
106. Magocsi–Pop 2005 = Magocsi, Paul Robert – Pop, Ivan (eds.): *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto – Buffalo – London, 2005.
107. Magyar 2002 = Magyar Sándor: „Magyarbarát” románok 1848–1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002. Nyár. 50–79.
108. Major 2013 = *Майор, Ростислав Іванович*: Національна програма А. Добрянського на Слов'янському з'їзді у Празі 1848 р. й прагнення українців об'єднати Закарпаття і Галичину в окремий «Руський коронний край». *Русин*, 2013. № 2. 72–83.
109. Major 2015 = *Майор, Ростислав Іванович*: *Український національний рух на Закарпатті: генеза, розвиток і характерні риси (1848–1919)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, рукопис. Кам'янець-Подільський, 2015.

110. Maklár 2008 = Maklár Ákos: Az apostoli vikariátus intézménye a 17. században. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 149–158.
111. Mayer 1977 = Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest, 1977.
112. Mazalik 1998 = Mazalik Alfréd: Az 1848–1849-es események Máramarosban. In: Gáspár B. Árpád – Mazalik Alfréd – Serényi-Sprenger Ferenc (szerk.): *Máramarosi havasok. Máramarosszigeti magyar írók, költők antológiája: az 1848-49-es magyar szabadságharc 150. évfordulójára*. Máramarossziget, 1998.
113. Mazalik 1999 = Mazalik Alfréd (szerk.): *Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eseményei a történelmi Máramarosban*. Máramarossziget, 1999.
114. Melkovics 2004 = Melkovics Tamás: A reformkori főrendi liberális ellenzék. *Vasi Szemle*, 2014. 2. sz. 183–200.
115. Melnikova 1949 = Мельникова, И. Н.: Закарпатская Украина в революции 1848 года. *Ученые записки Института славяноведения*, 1949. № 1. 241–292.
116. Melnikova 1952 = Meľniková, I. N.: Zakarpatská Ukrajina v revolúcii r. 1848. *Historický Sborník Slovenskej Akadémie Vied a Umení*, 1952. № 10. 116–183.
117. Mendlik 1864 = Mendlik Ágost: *IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye*. Pécs, 1864.
118. Meszlényi 1928 = Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928.
119. Mészáros 1861 = Mészáros Károly: *Ungvár története, a legrégebb időkől maig*. Pest, 1861.
120. MKL VII. = Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. 7. kötet. Budapest, 2002.
121. MKL IX. = Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. IX. kötet. Budapest, 2004.
122. MKL XI. = Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. XI. kötet. Budapest, 2006.

123. MKL XII. = Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. XII. kötet. Budapest, 2007.
124. Molnár 2010 = Molnár Ferenc: Adalékok a verhovinai határvidék hadtörténetéhez (1849. március). *Acta Beregsasiensis*, 2010. 3. sz. 121–130.
125. Molnár 2012 = Molnár Ferenc: A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség az 1848–1849-es események viharában. *Kisebbségkutatás*, 2012. 2. sz. 287–309.
126. Molnár 2013 = Molnár Ferenc: A Bereg vármegyei görög katolikus papság az 1848. évi forradalom sajtójában. In: Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Határhelyzetek VI. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának évkönyve: Változó világ –változó közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest, 2013. 15–39.
127. Molnár 2014 = Molnár Ferenc: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014.
128. Molnár 2016 = Molnár Ferenc: Az olműtzi alkotmány kihirdetése az Ungvári Kerületben (1849. november – december). *Limes*, 2016. 251–259.
129. Mondok 1864 = Mondok János: *Popovics Bazil néhai munkácsi püspök Szent Péter és Pál apostolokról nevezett tapolczai apát, a bölcsészet tudora, ő cs. s apostoli kir. felségének val. belső t. tanácsosa Ő Nagyméltóságának lelki üdvéért 1864-dik évi december hó 1-jén az unghvári püspöki székes templomban bemutatott engesztelő szent miseáldozat alkalmával elmondott egyházi beszéd*. Ungvár, [1864].
130. Niederhauser 1995 = Niederhauser Emil: *A történetírás története Kelet-Európában*. Budapest, 1995.
131. Olasin 2009 = Олашин, Андрій: *Історія Закарпаття. Посібник з краєзнавства*. Мукачево, 2009.
132. Pahiřja 1996 = Пагиря, Василь: *Світочі карпатського краю. Історичні портрети греко-католицьких священиків Мукачівської Епархії*. Мукачево, 1996.
133. Pajkossy 2004 = Pajkossy Gábor: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt. In: Pál Judit – Sipos Gábor: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2004. 338–344.

134. Pajkossy 2005 = Pajkossy Gábor: A reformkor (1830–1848). A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. 191–235.
135. Pajkossy 2012 = Pajkossy Gábor: Sedlnitzky magyarországi besúgóí 1848 előestéjén. In: Csóka Ferenc (szerk.): *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és titkos adatgyűjtés világából 1785–2011*. Budapest, 2012. 31–42.
136. Pálmány 2002 = Pálmány Béla: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, 2002.
137. Pálmány 2011 = Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. 1. kötet. [Budapest], 2011.
138. Pap 1868–1869 = Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849*. 1–2. kötet. Pest, 1868–1869.
139. Papp 1941a = Papp György: *Az ungvári unió időpontja*. Miskolc, 1941.
140. Papp 1941b = Papp György: *Adalékok De Camellis munkácsi püspök működéséhez*. Miskolc, 1941.
141. Papp 1942 = Papp György: *A magyar görögkatolikus egyház partikurális jogforrásai*. Budapest, 1942.
142. Pásztor 1979 = Pásztor Emil: *A tizenötödik aradi vértanú*. Budapest, 1979.
143. Pavlenko 1999a = Pavlenko, Grigorij: Az 1848-49. évi forradalom Kárpátalján. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1999. 79–95.
144. Pavlenko 1999b = Павленко, Григорій Васильович: *Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словик*. Ужгород, 1999.
145. Pekar 1985 = Pekar, Athanasius B.: Tribute to Bishop J. J. De Camillis. *Analecta OSBM*, 1985. Vol. 1–4. 374–418.
146. Pekar 1992 = Pekar, Athanasius B.: *The History of the Church in Carpathian Rus'*. New York, 1992.
147. Pekar 1996 = Пекар, Атанасій: Мукачівський єпископ Василь Попович (з нагоди двохсотріччя його народження.) *Analecta OSBM*, 1996. Vol. 1–4. 375–395.

148. Perényi Zs. 1900 = Perényi Zsigmond: Ugocsamegye. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. Magyarország VI. kötete. Felső-Magyarország. (II. rész)*. Budapest, 1900. 461–470.
149. Perényi J. 1954 = Perényi József: *A ruszinok történetének vázlata 1800–1918*. Kandidátusi értekezés, kézirat. Budapest, 1954.
150. Perényi J. 1957 = Перени, Йожеф: *Из истории закарпатских украинцев*. Budapest, 1957.
151. Petrov 1930 = Петров, Алексей: *Древнейшие грамоты по истории карпаторусской церкви и иерархии 1391–1498 гг.* Прага, 1930.
152. Pirigy 1990a = Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története*. I. kötet. Nyíregyháza, 1990.
153. Pirigy 1990b = Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza, 1990.
154. Pirigy 1996 = Pirigy István: *Partén Péter emlékezete*. Szakoly, 1996.
155. Pirigy 1998 = Pirigy István: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In: Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Debrecen, 1998. 149–164.
156. Pop 2001 = Поп, Иван (ред.): *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, 2001.
157. Pop 2008 = Pop, Ovidiu: De Camillis püspök katekizmusa. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 257–265.
158. Popovics 2008 = *Владика Василь Попович (12.09.1796–9.10.1864). Владика Василь Попович – один из найвизначніших єпископів Мукачівської єпархії. Офіційний веб-сайт Мукачівської греко-католицької єпархії*. 2008. <http://www.mgce.uz.ua/post3.php?id=738>. [Letöltés ideje: 2018.01.10.]
159. Puskás 2006 = Puskás Bernadett: Adalékok a munkácsi egyházmegye 19. századi templomépítészetéhez. *Athanasiana*, 2006. 23. sz. 187–193.
160. Puskás 2014 = Puskás Bernadett: Bacsinzsky András püspöki reprezentációjának emlékei. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinzsky András püspök. A Bacsinzsky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 173–195.

161. Rapant 1961 = Rapant, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty*. IV/2. Bratislava, 1961.
162. Romsics 2004 = Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, 2004.
163. S. Benedek 2000 = S. Benedek András: Eszmék és téveszmék: a ruszin etnogenezis története. *Kisebbségkutatás*, 2000. 4. sz. 645–656.
164. S. Benedek 2003 = S. Benedek András: *A gens fidelissima: a ruszinok*. Budapest, 2003.
165. S. Benedek 2005 = S. Benedek András: A ruszinok korai történetéből. In: Donáth Lehel – Medvigy Endre – Molnárfi Tibor – Zelles László (szerk.): *Az „Ezeréves ruszin–magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, tanulmányai (2004. március 19–20.)*. Budapest, 2005. 48–55.
166. Sarnyai 1999 = Sarnyai Csaba Máté: Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez. In: Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Miskolc, 1999. 114–148.
167. Sarnyai 2002 = Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március – december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*. Budapest, 2002.
168. Sasvári 1996 = Sasvári László: *Ruszin hagyományok görög katolikuságunk néprajzában*. Budapest, 1996.
169. Sas 1955 = Sas Andor: *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében*. [Pozsony], 1955.
170. Senyk 1996 = Senyk, Sophia: The Background of the Union of Brest. *Analecta OSBM*, 1996. Vol. 1–4., 103–144.
171. Solymosi 2002 = Solymosi József: A podheringi ütközet. 1849. április 22. In: Lenkefi Ferenc (szerk.): *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2001*. Budapest, 2002. 44–48.
172. Solymosi 2003 = Solymosi József: Adalékok Máramaros vármegye 1848-49-es történetéhez. In: Lenkefi Ferenc (szerk.): *Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2002*. Budapest, 2003. <http://mek.oszk.hu/04900/04930/html/>. [Letöltés ideje: 2018.01.16.]

173. Solymosi 2013 = Solymosi József: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben*. [Budapest], 2013.
174. Spannenberger 2014 = Spannenberger Norbert: Felvilágosult abszolútizmus, tolerancia és paritás. Egyház- és valláspolitikai a 18. századi Habsburg Birodalomban. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 13–28.
175. Spira 1980 = Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest, 1980.
176. Steier 1937 = Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. I. A kérdés története*. Budapest, 1937.
177. Sterr 2015 = Штерр, Діана Іванівна: *Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771-1949 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, рукопис. Ужгород, 2015.
178. Szabó 1994 = Szabó István: *Ugocsa megye*. 2., átdolgozott kiadás. Budapest–Beregszász, 1994.
179. Szabó 2008 = Szabó Péter: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (1517. század). In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 15–33.
180. Szemere 1990 = Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos – Görgei Artúr – Kossuth Lajos. Okmánytár*. S. a. r.: Hermann Róbert – Pelyach István. [Budapest], 1990.
181. Szilágyi 1884 = Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György fejedelemsége történetéhez. Tarasovics Bazil vladika fogsága. *Történelmi Tár*, 1884. 7. kötet. 673–681.
182. Szilvay 1938 = Сильвай, Иван. *Автобиография*. Ужгород, 1938.
183. Szinnyei 1891 = Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I. kötet. Budapest, 1891.
184. Szinnyei 1893 = Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. kötet. Budapest, 1893.

185. Szinnyei 1906 = Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XI. kötet. Budapest, 1906.
186. Szotyori-Nagy 2012 = Szotyori-Nagy Ágnes: A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében. In: Estók János (főszerk.) – Szotyori-Nagy Ágnes (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012*. Budapest, 2012. 139–156.
187. Szócs 1972 = Szócs Sebestyén: *A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1972.
188. Sztripszky 1942 = Стрипський, Ядорь: Початки друкарства на Подкарпатю. *Зоря/Најнал*, 1942. 3–4. sz. 261–289.
189. Tamási 2011 = Tamási Zsolt: Erdélyi katolikus rítusok autonómiája 1848-ban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2011. 2. sz. 54–76.
190. Terdik 2014 = Terdik Szilveszter: Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron, Bacsinszky András püspök (1773–1809) idején. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 197–243.
191. Tersakovec 1907 = Тершаковец Михайло: *Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. Додаток. До історії москвофільства в Угорській Русі*. Львів, 1907. 268–285.
192. Turiy 2008 = Turiy, Oleh: A kijevei egyház önazonosságának alakulása a breszti unió után. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 35–41.
193. Tusor 2002 = Tusor Péter: Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Archivio Santacroce). *Levéltári Közlemények*, 2002. 1–2. sz. 199–241.
194. Udvari 1990 = Udvari István (szerk.): *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*. Nyíregyháza, 1990.
195. Udvari 1994a = Udvari István: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. 2. kiadás. Nyíregyháza, 1994.

196. Udvari 1994b = Udvari István: Ruszinok. In: Ács Zoltán (szerk.): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest, 1994. 177–199.
197. Udvari 2005 = Udvari István: Ruszinok. In: Donáth Lehel – Medvigy Endre – Molnárfi Tibor – Zelles László (szerk.): *Az „Ezeréves ruszin–magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, tanulmányai (2004. március 19–20.)*. Budapest, 2005. 6–14.
198. Várady 1884 = Várady Gábor: A görög húsvét Ungvártt. *Budapesti Hírlap*, 1884. 133. sz.
199. Várady 1892 = Várady Gábor: *Hulló levelek*. Máramarossziget, 1892.
200. Varga 1982 = Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1982.
201. Vasil’ 2014 = Vasil’, Cyril: Bacsinszky András püspöki személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 85–95.
202. Véghseő 2003 = Véghseő Tamás: Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai. *Athanasiana*, 2003. 16. sz. 93–122.
203. Véghseő 2008a = Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008.
204. Véghseő 2008b = Véghseő Tamás: Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 267–282.
205. Véghseő 2009 = Véghseő Tamás: „...meliozem vivendi ordinem introducere”. Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai. *Athanasiana*, 2009. 30. sz. 85–118.
206. Véghseő 2010a = Véghseő Tamás (ed.): *Symbolae. Ways of Greek Catholic Heritage Research. Papers of the Conference held on the 100th anniversary of the Death of Nikolaus Nilles*. Nyíregyháza, 2010.

207. Véghseő 2010b = Véghseő Tamás: Unió, integráció, modernizáció. A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe). *Athanasiana*, 2010. 32. sz. 9–36.
208. Véghseő 2011 = Véghseő Tamás: „... mint igaz egyházi ember ...”. *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza, 2011.
209. Véghseő 2014a = Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014.
210. Véghseő 2014b = Véghseő Tamás: Bacsinszky András püspök tanulmányai Ungvárott és Nagyszombatban. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András püspök. A Bacsinszky András püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2014. 29–37.
211. Veritas 1908 = Veritas [Gagyí Jenő]: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése*. Budapest, 1908.
212. V. Molnár 1980 = V. Molnár László: Alekszandr Vasziljevics Szuvorov születésének 250. évfordulójára. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1980. 4. sz. 598–624.
213. X. 1860 = X.: Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. *Vasárnapi Újság*, 1860. 12. sz. 133–134.
214. Zachar 2008 = Zachar József: A háborúk sújtotta Magyar Apostoli Királyság mint a munkácsi püspök tevékenységének színtere 1689 és 1706 között. In: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2008. 159–172.
215. Zakar 1997 = Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészeinek szolgálati viszonyai 1848–49-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1997. 2. sz. 207–227.
216. Zakar 1999 = Zakar Péter: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben*. Budapest, 1999.
217. Zakar 2019 = Zakar Péter: Katolikus papok és protestáns lelkészek a kassai cs. kir. hadbírótság előtt 1849–1854. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2019. 1. sz. 181–204.

218. Zakar 2020 = Zakar Péter: Lelkészekre kiszabott halálos ítéletek a pesti cs. kir. hadbírószágon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2020. 4. sz. 926–949.
219. Zoltán 2003 = Zoltán András: A ruszin történelemről – ruszinul. *Kisebbségkutatás*, 2003. 1. sz. 253.
220. Zsatkovics 1884 = Zsatkovics Kálmán: Az egri befolyás ellen vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. *Századok*, 1884. 8–10. sz. 680–696, 766–786, 839–877.
221. Zsatkovics 1890 = Zsatkovics Kálmán: A magyarországi oroszok történetírásának történelme: második és befejező közlemény. *Századok*, 1890. 8. sz. 644–660.
222. Zsatkovics 1908 = Zsatkovics K. György: Kémkedés a munkácsi egyházmegyében a múlt század 30-as és 40-es éveiben. *Görög Katolikus Szemle*, 1908. március 29. 13. sz. 72–73.
223. Zsatkovics 1909 = Zsatkovics Kálmán: A munkácsi püspöki lak. *Századok*, 1909. 2. sz. 150–152.
224. Zsatkovics 1910 = Zsatkovics Kálmán: A munkácsi papnevelő iskola. *Görög Katolikus Szemle*, 1910. 33. sz. 254.

FÜGGELÉK

1. sz. függelék. *A munkácsi püspökség joghatósági érdekeltségébe tartozó törvényhatóságok nemzetiségi megoszlása 1847-ben*

	Zemplén		Ung		Bereg		Ugocsa	
	N	%	N	%	N	%	N	%
magyar	110 988	37,36	35 639	30,72	50 091	39,77	20 623	41,03
ruszin	92 934	31,29	59 668	51,44	67 029	53,21	19 115	38,03
román	–	–	–	–	–	–	8 106	16,13
német	1 903	0,64	–	–	2 756	2,19	327	0,65
szlovák	72 931	24,55	13 153	11,34	704	0,56	–	–
zsidó	18 132	6,10	7 495	6,46	5 382	4,27	2 093	4,16
görög	151	0,05	42	0,04	–	–	–	–
Összesen	297 039		115 997		125 962		50 264	

Forrás: Fényes 1847. II. Saját szerkesztés.

Az 1. sz. függelék folytatása

Máramaros		Szabolcs		Szatmár		Hajdú		Összesen	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
13 463	7,62	186 271	84,39	145 162	58,60	66 018	99,2	628 258	48,30
89 454	50,65	3 194	1,45	4 493	1,81	–	–	335 889	25,82
56 811	32,17	1 465	0,66	71 917	29,03	–	–	138 300	10,63
7 268	4,12	1 680	0,76	15 869	6,41	–	–	29 803	2,29
–	–	16 642	7,54	1 060	0,43	–	–	104 490	8,03
9 619	5,45	11 355	5,14	9 233	3,73	414	0,62	63 723	4,90
–	–	112	0,05	–	–	89	0,13	394	0,03
176 615		220 719		247 734		66 521		1 300 851	

2. sz. függelék. *A munkácsi püspökség joghatósági érdekeltségébe tartozó törvényhatóságok felekezeti megoszlása 1847-ben*

	Zemplén		Ung		Bereg		Ugocsa	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Római katolikus	110 661	37,25	24 121	20,79	9 138	7,25	4 241	8,44
Görög-katolikus	99 400	33,46	64 640	55,73	71 869	57,06	32 746	65,15
Evangélikus	5 634	1,90	319	0,28	615	0,49	21	0,04
Református	63 061	21,23	19 380	16,71	38 958	30,93	11 163	22,21
Ortodox	151	0,05	42	0,04	–	–	–	–
Zsidó	18 132	6,10	7 495	6,46	5 382	4,27	2 093	4,16
Összesen	297 039		115 997		125 962		50 264	

Forrás: Fényes 1847. II. Saját szerkesztés.

A 2. sz. függelék folytatása

Máramaros		Szabolcs		Szatmár		Hajdú		Összesen	
N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
11 617	6,58	42 536	19,27	40 266	16,25	577	0,87	243 158	18,69
147 997	83,80	36 082	16,35	101 819	41,10	9 623	14,47	564 180	43,37
95	0,05	15 113	6,85	1 000	0,40	27	0,04	22 824	1,75
7 287	4,13	115 633	52,39	95 416	38,52	55 791	83,87	406 691	31,26
–	–	–	–	–	–	89	0,13	282	0,02
9 619	5,45	11 355	5,14	9 233	3,73	414	0,62	63 723	4,90
176 615		220 719		247 734		66 521		1 300 851	

М 75 Федір Молнар

Історія Мукачівської єпархії у вирі угорської революції та війни за незалежність в 1848-1849 роках. Наукове видання (монографія) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II / Автор: Федір Молнар. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2023. – 228 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8276-28-7

Роль Мукачівської греко-католицької єпархії у подіях угорської революції та визвольної боротьби 1848-1849-го років належить у нашій історіографії до малодосліджених тем. З цим фактом ми зіткнулися ще на початку навчання в докторантурі. Єпархія, що включала територію семи комітатів та Гайдуцького округу, відіграла унікальну роль у забезпеченні тилу, де проживало підпорядковане їй русько-українське, угорське та румунське населення. Мета монографії – простежити історію Мукачівської єпархії у 1848–49-му роках. У ході дослідження ми відповідно до поставленої мети намагалися реалізувати цілу низку завдань. По-перше, ми спробували знайти відповідь на питання, яку роль відіграла очолювана єпископом Василем Поповичем єпархія під час угорських визвольних змагань. Які вимоги сформулював угорський уряд до духовенства, і наскільки священнослужителі засвідчили готовність виконувати ці запити? У зв'язку з цим окремим завданням постає дослідження відносин між Мукачівською єпархією та угорським урядом. По-друге, ми шукали відповідь і на те, яким було бачення угорського керівництва стосовно руського греко-католицького духовенства. Також об'єктом вивчення стали відносини між Мукачівською єпархією та угорською католицькою церквою. Які спільні та відмінні цілі формулювали в Ужгороді та Естергомі? По-четверте, ми простежили, які дії ініціював ужгородський єпископський престол для реалізації інтересів єпархії. Якими успіхами і невдачами супроводжувалися ці кроки Мукачівської єпархії?

УДК 94(477.87):271(439.23)"1848/49"

Наукове видання

Федір Молнар

ІСТОРІЯ МУКАЧІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ВИРІ УГОРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ В 1848-1849 РОКАХ

Монографія

2023 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (протокол №9 від 20.12.2022)

Підготовлено до друку Видавничим відділом спільно з кафедрою історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Рецензенти:

Габор Ердовді, доктор історичних наук, професор emerит
(Докторська школа історії, Університет імені Лоранда Етвеша, м. Будапешт)

Роберт Германн, доктор історичних наук, професор
(Докторська школа історії, Університет реформатської церкви імені Каролі Гаспара, м. Будапешт)

Юрій Чотарі, кандидат історичних наук, доцент
(Кафедра історії та суспільних дисциплін, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, м. Берегове)

Технічне редагування: *Олександр Добош та Ласло Веждед*

Верстка: *Ласло Веждед*

Коректура: *Льдіко Гріца-Варцаба*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждед*

На титульній сторінці обкладинки: портрет греко-католицького єпископа Василя Поповича (Листокъ, 1 жовтня 1891 р. №19. 222.). На звороті обкладинки:

Ужгородський греко-католицький катедральний собор у 1913 році

(Державна бібліотека ім. Сечені, відділ карт, плакатів і брошур)

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаціо Черє Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст монографії відповідальність несе автор

Зміст наукового видання було перевірено
на наявність збігів і запозичень сервісом «Unichesk»

Друк монографії здійснено за підтримки Академії наук Угорщини

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 7637 від 19 липня 2022 року та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 17.12.2022. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк цифровий. Ум. друк. арк. 18,5.

Формат 70x100/16. Замовл. № 95К.

Ungvár

Gör. kath. székesegyház

Jelen kötet a Munkácsi Egyházmegye 1848–49. évi történetét kívánja feldolgozni. A hét vármegye és a Hajdú-kerület területét magába foglaló püspökség egyedülálló szerepet töltött be a joghatósága alá tartozó ruszin, magyar és román ajkú népesség által lakott hátország biztosításában. Egyrészt arra szeretnék választ keresni, milyen szerepet játszott a Popovics Bazil püspök által vezetett egyházmegye a magyar szabadságháború idején, másrészt a vizsgálat tárgyát képezi, hogy a magyar kormányzat milyen elvárásokat fogalmazott meg a klérus irányába, illetve a papság mennyire mutatkozott fogékonynak ezen igények teljesítésében. További kérdéseket vet fel a munkácsi püspökség és a magyar katolikus egyház kapcsolatának alakulása.

A monográfia alapját a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2019-ben summa cum laude minősítéssel megvédett doktori értekezés képezi.

ISBN 978-617-8276-28-7

9 786178 276287